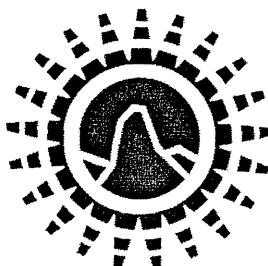

پ.د.ئوره‌حمانی حاجی مارف

پژوهشانگویی

به رگی یه کهم
(وشہ سازی)

به شی یه کهم
(ناؤ)

دەزگای چاپ و بلاۆکردنەوەی
رۆژھەلات

خاوهنى ئىمتىاز
كەزال رەفيق

سەرنووسەر
حەسەنى دانىشىفەر

Email: rojhalatpress@yahoo.com

Mob: ٠٧٥٠ ٤٤٩ ٣٥٦١

ھەولىر - (١٠٠) مەترى رىزى شەقامى كارگەى دەرمانى ئاۋامىدىكا

پیزمانی کوردى

به رگى يه كەم

(مورفولوژى)

به شى يه كەم

(ناو)

د. ئەورەھمانى حاجى

مارف

پیزمانی کوردی / بهرگی یهکم / (مۆرفۆلۆژی)	ناوی کتیب :
بهشی یهکم / ناو	ناوی نووسەر:
د. ئەورەحمانی حاجى مارف	رېکخستن و پىداچۈونەوەى
د. نەريمان عەبدوللە خۇشناو	نرخ:
(٦٠٠٠) دىنار	دەرىيىنانى ھونەرى ناوارەوە بەرگ
خليل ھيدايەت مام شىيخ شوينى چاپ:	چاپخانەسى رۆزھەلات - ھەولىر (٤٦٣٩٥٣١)
لە بەرئەبەرلەتى گشتى كتىخانە گشتىكان ژمارەسى (٧٧٩) سالى ٢٠١٤ يى دلوەتى	

بەرئەبەرلىتى گشتى كتىخانە گشتىكان ژمارەسى (٧٧٩) سالى ٢٠١٤ يى دلوەتى

سلام محمد رسول

لشہ کی

三

پیزمان (grammar) و هک مادده‌یه کی زانست یه کتیکه له به شه پیکھینه ره کانی زمانناسی و بریتییه له کومه‌لئی یاسا و دهستور له باره‌ی گوپینی وشه و چوونه پال یه کدی وشه له پسته‌دا. زاراوی (grammar) له زمانی یونانییه وه و هرگیراوه و هک ئاشکراشه بناغه‌ی پیزمانی زانستی له یونانی کوندا دامه‌زراوه. به زمانی یونانی به پیزمان ده‌لین (grammatika) که واتای ((هونه‌ری نووسین)) ده‌گه‌یه‌نی. بهم جوړه زانایانی زووی پیزمان وا ته ماشای پیزمانیان ده‌کرد، که ده‌بې بهر له هه‌رچی له پووی پینووس و له پووی شیوازه‌وه، مرؤف فیرى راست نووسی بکات.

هر زمانیک خاوه‌نی پیزمانی خویه‌تی، له به رئوه وه پیزمان وهک زانستیک
له سه ر که رهسته‌ی چه‌سپاوی ئه زمانه داده‌پیزدی، به لام له گه ل ئه وه شدا
وهک مادده‌یه کی زانست پیزمانی گشتی هه‌یه، ئه‌ویش که مه‌به‌ستی
ریکخستنی شیوازی گشتیه له لیکولینه وهی پیکه‌اتنی پیزماندا. هه رچه‌نده
هر زمانه خاوه‌نی که رهسته‌ی تایبه‌تی و شیوه‌ی جیاواز و به‌کارهینانی
سه‌ریه خویه و ئه و تایبه‌تیبانه له زمانی جیاوازدا ده‌بینرین، که چی سره‌پای
ئه وه ش هه‌ندی بنه‌ما ههن که پیویسته بخرینه نیو بناغه‌ی لیکولینه وهی هه ر
زمانیکه وه. ^{۱۱} به و بیمه بو تیگه پیشتنی ریگه سه‌ره کیبه کانی پیزمانی کوردی

^١ - ش. ش. قینوگرادوف، زمانی، روویی، ته مرد (مودفولوچی)، مؤسسه، ۱۹۵۲، ۱، ۲۲.

پیویست بە ئاوردانه و لیکدانه و شیکردنە وەی ھەندى کیشەی زانستى زمان ھە يە.

لە خویندن و لیکولینە وەی زمانی کوردی ئە مێردا ھە ریە کیك لەم بەشانە: لیکسیکولۆژى و فریزیۆلۆژى، فۆنەتیک و فۆنۆلۆژى، نووسین و پیتوس، وشەرۇنان، پیزمان (مۆرفۆلۆژى و سینتاکس)... بايەخى تايىەتى و پیویستى خۆيان ھە يە.

مۆرفۆلۆژى و سینتاکس دوو بەشى گرنگ و ھاوسمانگى پیزمانن^{۱۱}.

پیزمانىش ئە و زانستى يە كە لە پیكھاتنى وشە و پستە دە دوی.

پیكھاتنى پیزمانی هەر زمانىك لە ئەنجامى تىپەربۇونى چەند سەدە يە كە وە پەيدابۇوه و مولكى ھەموو مىللەتە، نەك ھى تەنیا چىنیك.

پیزمان وەك زانست برىتىيە لە دوو بەشى ھاوبایەخ:

۱- مۆرفۆلۆژى (علم الصرف Morphology): زاراوى مۆرفۆلۆژى كە لە زمانى يۇنانىيە وە رگىراوه، لە (morpheme - شىوه، فۆرم) و (logos - زانست، لیکولینە وە) پیكھاتووه. بەم جۆره مۆرفۆلۆژى برىتىيە لە لیکولینە وە لە بارەي وشە وە لە رووى پیكھاتن و گۇرانە وە.

۲- سینتاکس (علم النحو Syntax): زاراوى ئەم زانستەش، لە وشەي (Syntaxis) ئى يۇنانىيە وە كەوتۇته وە، كە واتاي (دانان، پېكھىستن...) دەگەيەنى. بە و پېيىھە سینتاکس لیکولینە وە يە كەرتى وشە لە ئاخاوتى و پستەدا.

^{۱۱}- ھەندى لە زاناياني زمان ، فۆنەتیک - لیکولینە وە دەنگە كانى ئاخاوتى - يش بە بەشىك لە پیزمان دادەننەن، بەلام نوربەي زمانناسان بە بەشىكى تايىەتى لە زانستى زمانى دەزەمىن و نايىخەنە نىۋ پیزمانە وە.

لیکولینه وەی زانستی و قوول و فراوان و تیرو تەسەلی ئەو دوو بە شە
گرنگە ھاوسەنگی پیزمان - (مۆرفۆلۆژی و سینتاكس)ی کوردی وردبۇونە وە
و گەپان و سەرچاوه و ماوهى تەواوى دەھوئ، بىگومان ئەنجامىش سەدان
لاپەرە داگىردىكە... بە پەرۇشە وە، ماوهى يە كە خەريکى بە جى هىننانى ئەو
ئەركەم. بەداخە وە، لە بەرچەند ھۆيەك ھەموو پۈويەكى ئەو كارە بە باشى
نايەتە ئەنجام... دواي ھەول و كۆششىكى زۇر لە باسى مۆرفۆلۆژىدا، توانىم
بەشى (ناو) تەواو بکەم و بە كتىبىكى سەربەخۇ بلاۋى بکەمە وە. بەشە كانى
دىكەی ئاخاوتنيش بە چەند كتىبىك پېشىكەش دەكەم. لیکولینه وەی
سينتاكسيش، ھەر بەو چەشىنە دەبى. واتە ئەم كارەمان كە بەناوى (پیزمانی
کوردی) يەوهەي، برىتىيە لە دوو بەرگ : بەرگى یه کەم - (مۆرفۆلۆژى)، بەرگى
دووهەم - (سينتاكس). ھەر بەرگىكىش لە چەند بەشىك پېك دىيت. ئەم
كتىبەي ئىستا لە بەر دەسدايە و لە بارەي (ناو) ھەي، بەشى یه کەمە لە
بەرگى یه کەم.

دواي ھەول و كۆششىكى زۇر بۆ گەياندنه ئەنجامى لیکولینه وەي بە شە
ئاخاوتنى ناو، ئەوهەي بۆم كرا كردم و ئەوهەي لە توانىتمدا بۇو بە جىم
ھىننا... ھىچ گومانم لەوهەدا نىيە، كە ئەم كارەي پېشىكەش بە نەتە وە
خۇشە ويستە كەمى دەكەم، كارىكى تەواو نىيە و كەم و كورتى تىدا ھەي،
بەلام ئەوهەندەش ھەي، ئەم كتىبە سەرتايىكە لە بارەي كىشەي مۆرفۆلۆژى
زمانى كوردىيە و گەلەك كەرسەتەي نوبىي وەھاي تىدايە، كە تا ئىستا لە
لیکولینه وەي پیزمانى كوردىدا باسيان نە كراوه.

ئەركى سەرەكى ئەم كتىبە ((ناو))، تۆزىنەوە و كۆلىنەوە يە لەو كىشە گرنگانەي لە پۇوي مۆرفۆلۆژى و زانستى زمانەوە پىوهندىيان بە بەشە ئاخاوتنى ناوهوھە يە لە زمانى كوردىدا، بە تايىبەتى وەك: (پىناسەي ناو، ناو لە پۇوي ناوه رۆكەوە - ناوى تايىبەتى و ناوى گشتى و ناوى كۆمەل، ناو لە پۇوي ھېبوونەوە - ناوى مادى و ناوى مەعنەوەي، ناو لە پۇوي پىكھاتنەوە - ناوى سادە و ناسادە... جنسەكانى ناو، ژمارەي ناو، نىشانەكانى ئىزافە...).^{۱۱}

(ناو) دانەيەكى گرنگە لە باسى مۆرفۆلۆژى. ناوه رۆك و كاڭلى بىنەرەتى مۆرفۆلۆژىش برىتىيە لە لىكۆلىنەوەي بەشەكانى ئاخاوتىن و پىكھاتنیان و جۆرەكانىيان و گۆپانىيان. بەو بۆنەيەوە، بە پىويىستى دەزانم ئاپەرېك كىشەي بەشەكانى ئاخاوتىن بىدەيتەوە.

ئەوهى پەتر لە نىيو زماناندا ھاوبەش بى، مەسىلەي بەشەكانى ئاخاوتىنە. لە لىكداھەوە كىشەي بەشەكانى ئاخاوتىنەوە باسى پىزمانى ھەموو زمانىك دەست پى دەكتات.

^۲- لىرەدا ئەوه دەخەمە پىش چاۋ، كە: أ- بەشىك لەو باسانەم ، بەتايىبەتى باسى (ژمارەي ناو، نىشانەكانى ناسياوى و نەناسياوى ...) بە شىۋەھى و تار بلاوم كردۇتەوە، بەلام كەھىتامنە ناو ئەم كتىبەوە دەستكارييەكى زۇرم كردن.

ب- ھەرچەندە باسى (پۇنانى ناو) لە كتىبى ((وشهپۇنان لە زمانى كوردىدا)) كردووە ، بەلام نەدەبۈولەم كتىبە شدا پىشت گۈئى بخرى. جا وەنەبى باسى ناوبرام بۇ ئىرە تەنها گۈزىزابىتتەوە، بەلكو بە كەرەستەي نۇئى تەواو فراوانىشىم كردووە.

ج- دەبۈولەم كتىبەدا لە باسى (ئەركى ناو لە پىستەدا) ش بىدويم، بەلام بەداخەوە ھەندى ھەنە كەلەپەيان تى خست.

بۆ یه که م جار نه خشەیەکی لە باری بە شە کانی ئاخاوتن لە لایەن زانا
یۆنانیە کانی ئە سکەندەرییە وە (سەدەی دووهەمی پیش زایین لە شارى
ئە سکەندەرییە) کە بۆ زمانی خۆیان سازکرد بیوو هاتە ناوانە وە.

رۆمانە کان ئە و نە خشەیە يان بە دەستکاریيە کی کەمەوە بۆ زمانی لاتینى
وە رگرت. لە سايەی دەورى زمانی لاتینييە وە لە كولتوروی سەدە کانی
ناوە راستدا، ئە و نە خشە كونە بۆ لیکۆلینە وەی ھەندى لە زمانە ئە و رووپا يیە
نوییە کان بە کارھىنرا و دواتر بۆ زمانە کانی دیکەی جىهان كەلکى لى
وە رگيرا. " ٤٤ "

لە و نە خشە يۆنانى - لاتینييەدا، ھەشت بەشى ئاخاوتن - كە ئە و دەمە
پیيان دەوتن (بە شە کانی و شە) - دىاري كرابوون... لە زور زماندا تا
ماوهە يە کى درىز هىچ گۇرانىكى ئە و توى بە سەردا نەھىنرا، بەلام دواتر گەشە
پى درا. بە وىنە لە يە کەم كارى رېزمانىدا كە دەربارەي زمانى پووسى (نەك
زمانى كلىسەي سلاقيانى) " ٥١ " نووسراوه و خاوه نە كەي زاناى بە نابانگ
ميخايل ۋاسىلۇ ۋىچ لۆمۇنۇسۇق، سالى ١٧٥٥، ھەروەك لیکۆلینە وە
زمانە وانىيە کانى كلىسەي سلاقيانى، ھەروەھا لاتینى و يۆنانى، ھەشت بەشى
ئاخاوتنى دىاري كردووه.

ئەم رېزمانەي م.ق. لۆمۇنۇسۇق ماوهى (٧٥) سالىك بىتكەي ئە و رېزمانە
كورتانە بۇو كە بۆ خويىندىن دادەنران، واتە لە مانەشدا ددان ھەر بە ھەشت

٤ - ئ. ئ. ريفورماتسکى، سەرەتايىكى زمانناسى، چاپى چوارم، مۆسکو، ١٩٦٧، ل ٣٢٠ - ٣٢١ .

٥ - لە ھەموو لیکۆلینە وە زمانە وانىيە کانى زمانى كلىسەي سلاقيانىشدا، ھەر ھەشت بەشى
ئاخاوتن دەستنىشان كرابوون.

به شی ئاخاوتندا نرابوو. ئەلیکساندەر خریستوفرۆ فیچ ۋۆستۆكۆڤ بە بلاۆکردنەوەی كتىبى ((پیزمانی پووسى))، چاپى يە كەم، پیترسبورگ، ۱۸۳۱، چاپى دووه م، پیترسبورگ، ۱۸۲۵، چونە ناو زمانى زگماكەوە، كارىكى نوبى لە زمانى پووسىدا هيئايە ئەنجام. ئەم زانايە نۆ به شى ئاخاوتنى ديارى كردۇوه، واتە به شە ئاخاوتنى (ژمارە) لى زىاد كردۇوه.

لە مەسەلەي پیزمانى پووسىدا تاكو سەرهتاي سەدەي بىستەم، دەيان لیکۆلینەوەي زانستى و بەناوبانگ بلاۆکراوهتەوە و لە ديارى كردىنى ژمارەي بەشەكانى ئاخاوتندا كىشەي زۆر ھەبووه، بەلام زانايىنى ئەمېرى پووس دابەش كردىن و نەخشەي زاناي مەزن (ف.ق. قىنۇڭگاراۋە) يان وەرگرتۇوه. ^{۱۶۶}

ئەو نووسەرانەي لە بەرپۇناكى پیزمانى ئىنگلىزىدا باسى پیزمانى كوردىيان كردۇوه، لە ھەشت بەشە ئاخاوتن (۱- ناو، ۲- ئاوهلىناو، ۳- جىناو، ۴- كىدار/چاوگ، ۵- ئاوهلىدار، ۶- پريپۆزىشن، ۷- ئامرازى پەيوەندى، ۸- ئامرازى سەرسۈپمان و بانگىشتن) دواون. ^{۱۶۷} ھەرجى ئەو نووسەرانەشىن كە سوودىيان لە پیزمانى پووسى وەرگرتۇوه، دە بەشە ئاخاوتنى (۱- ناو، ۲- ئاوهلىناو، ۳- جىناو، ۴- ژمارە، ۵- كىدار/چاوگ، ۶- ئاوهلىدار، ۷- پريپۆزىشن، ۸- ئامرازى پەيوەندى، ۹-

^{۱۶۶} ئى. گ. گۈزلانۋە، مۆرفولوژى زمانى پووسى ئەمېرى، چاپى دووه م، مۆسکو، ۱۹۶۵، ل. ۳۲-۱۶

^{۱۶۷} بەۋىنە بىوانە:

- أ- توفيق وهبي، دهستورى زمانى کوردى، جزمى يە كەم، بەغدا، ۱۹۲۹.
 - ب- نورى على ئەمین، پیزمانى کوردى، سليمانى، ۱۹۶۰.
 - ج- پیزمانى ئاخاوتنى کوردى بە پىتى لیکۆلینەوەي لىيەنەي زمان و زانستەكانى، بەغدا، ۱۹۷۶.
- هەت .

ئامرازى سەرسوپمان و بانگىشتن ، ۱۰ - پارتىكل) يان ديارى كردۇوه. "۱۸" ... هتد. "۱۹"

جياوازى نىوان ئەو دوو بەرهىي له وەدایي كە بەرهىي يەكەم - (ژمارە) و (پارتىكل) يان بە بەشە ئاخاوتنى سەربەخۇ دانەناوه، بەلام بەرهى دووهەم جىايان كردۇوه تەوه و مامەلەي بەشە ئاخاوتنى سەربەخۇيان لەگەل كردۇون ..

من لەو رايەدام كە (ژمارە) و (پارتىكل) يش دوو بەشە ئاخاوتنى سەربەخۇن و پىويىستە حىسابىان بۇ بکرى. پاستە، تارادەيەك نزىكى لە نىوان (ژمارە) و (ئاوه لىناو)دا ھەيە، بەلام لەرپۇوي ماناي پىزمانى و گۆران و بەكارھىنانى سىنتاكسىيەوە لەيەك جيادەبنەوه. ئەمانەش مەرجى سەرەكىن، بۇ ئەوهى بە دوو بەشە ئاخاوتىن دابىرىن... ھەرچى پارتىكلى (دەيى، دا، دە، با، دەبا، خۇ، جا...)ن، ھىچ نىوانىكىان لەگەل ئامرازى سەرسوپمان و بانگىشىندا نىيە و بە ھىچ چەشىنەك پاست نىيە بە يەك دەستە بىرىنە قەلەم. "۱۰" "۱۱"

^ بە نموونە بىۋانە:

أ- قەناتى كوردىق (كوردىيىق)، دەستورى زمانى كوردى، مۆسکو- لىتېنېگراد، ۱۹۵۷.

ب- ك. پ. ئەيووبى و ئى. ئا. سميرنۇقا، دىالىكتى كوردى موکرى، لىتېنېگراد، ۱۹۶۸. هتد

ـ بىگومان لەسەر بىناغەي زمانى عەرەبى و ھەندى زمانى دىكەش لە پىزمانى كوردى كۈلراوەتتەوه، بەلام لەبىر ئەوهى ئىيمە لە باسەكەماندا پەپەروى پىزمانەكانى ولاڭەكانى پۇزىئاوانان كردۇوه و سەرەپاي ئەوهەش لەبەر پۇوناكى پىزمانى ئىنگلىزى و رووسىدا پىتر لە پىزمانى كوردى تۇزىراوەتتەوه، بايەخمان بەو لايەنە داوه.

ـ بى گومان، كاتى دىينە سەر لىتكۈلىنەوەي دوو بەشە ئاخاوتنى (ژمارە) و (پارتىكل)، ئەوه بە نموونە و بەلگەي تەواوه و ئەو رايەمان دەچەسپىئىن.

بەشەکانی ئاخاوتن، كه باسى هەره سەرهەكى مۆرفۆلۆژىن، لە زمانى جياوازدا، جياوازى لە ژمارە ياندا ھەيە و خاوهنى تايىەتى سەربەخون. دەتوانرى بەشەکانی ئاخاوتن، كه لە ھەموو زمانىكدا پەيدا دەبن، لە پىكەھى سى تايىەتىيەوە لە يەك جىابكىرىنەوە و دىيارى بىكىن: ۱- ماناي پىزمانى، ۲- گۈران، ۳- بەكارھىتانى سىنتاكسى. بەو جۆره لە ھەلکەوتى زمانى کوردىدا، دەتوانرى دە بەشە ئاخاوتن دىيارى بىكى:

Noun, Substantive		الاسم	۱- ناو
Adjective		الصفة	۲- ئاوهلناو
Pronoun		الضمير	۳- جىئنارو
Numeral		العدد	۴- ژمارە
Verb		ال فعل	۵- كىدار(چاوج) ^(۱)
Adverb	الظرف		۶- ئاوهلكردار
Preposition	حروف الجر		۷- بىبىقۇزىشىن
Conjunction	حروف العطف		۸- ئامرازى پەيوەندى
Interjection			۹- ئامرازى سەرسۈرمان و بانگھىشتىن اداة التعجب و النداء
Particles			۱۰- پارتکىيل ^{"۱۲"}

^(۱)- لەبەر ئەوهى كىدار و چاوج لە بىنەرەتدا يەك بەشىن، داتانىيان بە دوو بەشى ئاخاوتنى سەربەخۇ شتىكى راست نىيە.

^(۲)- لە باسى هەر بەشىك لە بەشەکانى ئاخاوتىدا بە دورۇ درېزى لە گشت رووپەكىان دەدوپىن.

ده توانری ئە و دە به شە ئاخاوتنه لە سروشتی زمانی کوردیدا دە بىزىن،
بە سەر دوو جۆردا دابەش بىزىن:

أ- وشەی تەواو^{١٣} (الكلمة التامة – Autosemantic word) وشەی تەواو، ئە و شانەن كە سەربەخۇ و پاستە و خۇ ماناى دىارىدە يەكى مەوزۇعى و واقيعى جۆراو جۆر دە بە خشن و دە توانن وەك ئەندامىكى پستە خۆيان بنويىن.

بە گۈيىھە ئە و پىناسە يە، شەش بە شى ئاخاوتنى کوردی (١- ناو، ٢- ئاوهلناو، ٣- جىناو، ٤- ژمارە، ٥- كىدار/چاوگ، ٦- ئاوهلكردان) بەر وشەی تەواو دە كەون.

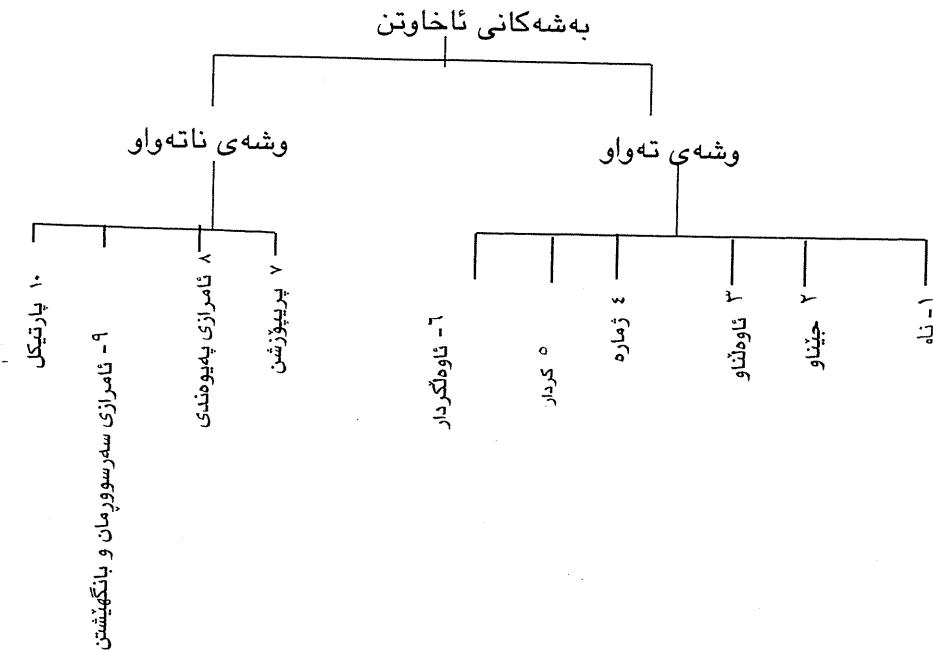
ب- وشەی ناتەواو^{١٤} (الكلمة الناقصة – Syntactic word) وشەی ناتەواو، ئە و شانەن كە پاستە و خۇ پىوهندىيان بە دىارىدە واقعىيە و نىيە و سەربەخۇ ناتوانن وەك ئەندامىكى پستە خۆيان بنويىن، بەلكو دەوريان يارىدە دانى و شە تەواوه كانى بە شەكانى ئاخاوتنه لە بە جىيەننانى ئەركە كانى ياندا، بە تايىەتى لە دەرىپىنى واتايىندا و پىكە وە بەستىيان لە پستەدا.

بە پىي سەرنجىان چوار بە شە كەي دىكەي ئاخاوتن: (١- پىيپۈزىشىن، ٢- ئامرازى پەيوەندى، ٣- ئامرازى سەرسورپمان و باڭھېيشتن، ٤- پارتىكىل) بەر گۇروپى و شە ناتەواو دە كەون^{١٥}.

١٣- هەروەها دە كىرى پىي بوتى - (وشەي سەربەخۇ).

١٤- دە توانری (وشەي يارىدەر) ياخود (وشەي بەستراو) يشى پىي بوتى.

دەتوانرى ئەو دابەشکردنهى بەشەكانى ئاخاوتنى زمانى کوردى، كە لەسەرەوە باسمان لىّ كرد، لە شىيەتى ئەو نەخشەيە خوارەوەدا نىشان بىرى.

^{١٥} - لىزىنەي زمان و زانستەكانى كۆپى زانيارى كورد لە باسى وشەي ناتھواودا (كەئەو زاراوهى وشەي بەستراوى بۆ داناوه) پېشگەر و پاشگەر و نىشانەي بە جۆرىك لە وشەي ناتھواو داوهتە قەلەم (بىوانە: پیزمانى ئاخاوتنى کوردى بەپىتى لىتكۈلىنەوەي لىزىنەي زمان و زانستەكانى كۆپ، بەغدا، ۱۹۷۶، ل ۴۶۷).

لەو رايەدام كە پېشگەر و پاشگەر و نىشانە، وشە نىن و ئەو مەرجانە يان تىدا نىيە كە لە وشەدا هەن... چونكە بەر لەھەرچى بۇونى سەرەخۇيان نىيە و ئەو دەورەي وشە لە رىستەدا دەبىيىنى ئەمان ناتقانى بىبىيىن. ئەوهى پىر پاستى ئەو رايەمان بۆ دەردەخا، ئەوهى كە لىزىنە خۆى ئەوهى رەچاو كردووە، كە پېشگەر و پاشگەر و نىشانە تەنبا لەگەل وشەيەكى تىدا دەور دەبىيىن (بىوانە: ل ۴۶۷، ۴۷۱...).

به و بۆنە یه وه لیژنە هەندى نموونەی هیناوهە وە، وەك: پیشگری (وەر) له وشهی ((وەرگرتن)) دا، (تىـ) له وشهی ((تىپهـ)) دا... پاشگری (وان/وان) له وشهی ((باخـهـوان)) دا ، (هـ) له وشهی ((منالـان)) دا ، (هـ) له وشهی ((پـیاوهـکـه)) دا... ده بىين، ئەو پیشگر و پاشگر و نيشانانەی لیژنەی بە نموونە هیناوايىتىوھ هىچ مەرجىيکى بە وشه دانانىان تىدا نىيە. له پاستىدا پیشگر و پاشگر دەورى وشه پۇنان دەبىن و جۆرىيکى تايىه تىن له مۆرفىم و له زانستى زماندا بە مۆرفىمى وشه دارپىز (Derivational morpheme) ناسراون. هەرچى نيشانە شە كە مۆرفىمى وشه گۆر (Inflexional morpheme) ئى پى دەوتلى دەچىتە سەر وشه و حالاتى جياوازى پیزمانى پىك دىنىـ. بەم جۆرە، ئەو دوو چەشىن مۆرفىمـ - واتە مۆرفىمى وشه دارپىز و مۆرفىمى وشه گۆر - كەرهستەي پۇنان و گۆرپىنى وشهـن. بە گۈيرەي بۆچۈونى لیژنە بىـ ئەو دەبىـ له نىوان ئەو مۆرفىمە ئەفيكسيانەي يارىدەي پۇنانى وشهى ناسادە دەدەن ياخود واتاي پیزمانى دەگەيەن، لە گەل ئەو وشه ناتەواوانەي له پىستەدا دەبور دەبىن و بۇونى سەربەخۆيان هە يە جياوازى نە كرىن و تىكرا بە وشه و بە به شى ئاخاوتىن دابىرىن.

ھەروهە ئەو چەند وشه یەي لە لاپـهـپـهـ ۳۱۵ دا دەمپاستى لیژنە دەربارەي پريپۆزىشن تۆمارى كردوون: ((ئەم وشانە كە بۇون بە پیشگر لەو دەشۆرىنە وە پىيان بگۇترىت پريپۆزىشن، چونكە دەوريان

حەصر دەبىت لە ناو و شە نەك لە ناو پستە))، ئەو رايەي ئىمە پتەو دەكەن.

بى گومان. هۆى دانانى پىشگر و پاشگر و نىشانە بە چەشىنىك لە وشەي ناتەواو، دەگەپىتەو بۆ كەم و كورتى ئەو پىناسەيە لىژنە بۆ وشەي ناتەواوى سازكىدووه.

لە ئەنجامى پىشکەوتن و گەشەكىدىن زماندا، وشە لە بەشىكى ئاخاونتەو دەگۈيىزىتەو بۆ بەشىكى دىكەي ئاخاونت. لە ئەنجامى ئەو راگويىزانەشدا، وشە خاسىيەتى پىشىووی نامىننى و شىوهى نوى وەردەگرى و لەگەل ئەوهشدا ئەركى سىنتاكسى دەگۇرپىت. بەۋىنە وشەي ((شىريين)) لە پستەي ((چاي شىريين خۆشە)) و ((شىريين كچىكى جوانە)) دا دوو بەشى جىاوازى ئاخاونت و دوو ئەندامى جىاوازى پستەن. لە پستەي يەكەمدا ((شىريين)) ئاوهلناوه و ديارخەرە، بەلام هەر ئەو وشەيە لە پستەي دووه مدا واتايەكى ترى وەرگرتۇوه و مەبەستىكى دىكەي داوه - واتە بۇوه بە ناو و ديارخراو بەجى دېنى. وشەي ((شىريين)) لە سەرەتادا هەر ئاوهلناو بۇوه، بەلام دواتر - واتە لە ئەنجامى گەشەكىدىن و پىشکەوتنى زماندا - وەك ناوى تايىبەتىش كەوتۇتە كار. وشەي ((پياوانە)) لە پستەي ((وەستا عەلى جلى پياوانە دەدۇورى)) دا ئاوهلناوه، چونكە وەسفى ناو دەكا. بەلام ئەگەر بۇوترى ((شىرکق پياوانە دانىشتۇوه)), ئەو وشەي ((پياوانە)) دەبىتە ئاوهلكردار، چونكە ليئەدا وەسفى كردار دەكا - واتە چۈنۈھىتى دانىشتەن نىشان دەدات، هەروەها لە پۇوي سىنتاكسىيەو ئەركى جىاواز

دەبىينىن. وشەى ((ھىيمن)) لە پىستەى ((ئازاد منالىكى ھىيمنە)) دا ئاواھلناوه، لە پىستەى ((ھىيمن كورپىكى زىرەكە)) دا ناوه، لە پىستەى ((دارا ھىيمن دەپقىشت)) دا ئاواھلكردارە. بەم جۆره دەبىينىن كە وشەى ((ھىيمن)) وەك ئاواھلداو و ناو و ئاواھلكردار خۆى دەنويىنى - واتە وەك سى بەشى ئاخاوتىن بەكاردەھىيىرى. وشەى ((ئەژى)) لە رەسەندى كردارە، وەك دەوتىرى ((مام ھۆمەر بەتەنیا ئەژى)). بەلام بۇ وشە بە ناو، وەك لەپىستەى ((ئەژى چوو بۇ قوتابخانە)) دا دەبىنرى... ھەندى وشە ھەن، وەك (دەر، بەر، سەر، لا، پېش، پاش، دوا، زىر، بن...) كە ناو و ئاواھلكردارن - واتە وشەى واتادارن، بەلام دەتوانن وەك پېشگىرىش خۆيان بىنويىن، بە وىنە (بەر) لە وشەى لېكىدرارى ((بەرمال)) دا ياخود لەپىستەى نەسرىن چووه بەر ھەتاوهكە)) دا وشەيە، بەلام لە وشەى ((بەربوون)) و ((بەردان))... دا پېشگەرە. ھەروەها ژمارەيەك پەپەپەزىشىن، بە وىنە (پى، تى، لى...)، وەك پېشگىرىش خۆيان دەنويىن، بە نموونە ((پېكەنین، پېكەيىشتن...)) ، ((تىكىردن، تىكىرتىن...))، ((لىدان، لىنان...))... هەتد. ^{١٦}

گۆيىزانەوە و گۆرانى وشە لە بەشىكى ئاخاوتىنەوە بۇ بەشىكى دىكەي ئاخاوتىن، دىاردەيەكى ھەميشەيى لە زماندا، لە بەرئەوە دىكەي ئاخاوتىن، دىاردەيەكى ھەميشەيى لە زماندا، لە بەرئەوە

^{١٦} - وشەكانى (دەر، بەر، سەر، لا، پېش، پاش، دوا، زىر، بن...) و (پى، تى، لى...) كە دەبنە پېشگەرە وشەيى دەشۈرۈنەوە و سەربە هىچ يەكىك لەو (دە) بەشەى ئاخاوتىنەي كوردى نابىن. جا دەزانىن كە لەو شوئىندا ناوه رۆكى باسەكەمان ھەندى لە مەبەستى دىيارى كراو دووركە وتىرتهوە، بەلام بە پېۋىست زانىنى نىشاندانى ئەو جۆره پاگۆيىزانەش بۇوه ھۆى ئەوهى لى ئىان بدوئىن.

دابەش کردنی و شە به سەر بە شە کانی ئاخاوتىدا کارىكى گرانە.^{۱۷}
بىگومان هەر زمانىكىش لە گواستنە وە گۆرانى و شە کانىدا، خاوهنى
توانست و تايىبەتىتى خۆيەتى لە زمانى کوردىدا، وەنە بى ھەموو
بە شە کانى ئاخاوتىن وەك يەك بە ئاسانى بگۈرپىن، بە وينە ئاوه لىناو زۇو
دە بىتە ناو و ئاوه لىكىدار، پريپۆزىشىن و ئاوه لىكىدار چالاكتىر لە^{۱۸}
بە شە کانى ترى ئاخاوتىن دە بىنە پېشگەر، بە لام جىنناو لە و پۇوه وە بى
توانستە.

نۆر مىللەت هەر لە زۇوه وە گرنگى و بايە خيان بە لىكۆلەينە وە زمان
داوه، بە تايىبەتى، چونكە بە شىيکى نۆرى ژيان بە ئاخاوتىن و گۈئى گرتىن
و خويىندنە وە نۇوسىنە وە بە سەرەتلىكى دىياردە يەش كە
بە ھەموو يان زمان پىك دىيىن، ھۆيە كى بە كە لىكۆلەينە وە زمان، بەر لە^{۱۹}
وەك ئاشكراشە گرنگى و بايە خدان بە لىكۆلەينە وە زمان، بەر لە^{۲۰}
ھەموو شتىك مە بەست ریزمانە، چونكە ریزمان ئاوه رۆك و كاكلى زمانە.
ھە رچەندە لە بارەي ریزمانى کوردىيە وە ژمارە يەك لىكۆلەينە وە
نۇوسراوه، بە لام ھەموو ئە وە ھېشتى وەك تئۆكىك ئاوه لە دەريايە كى
قوول و مەزن... بۇ پېشخىستىن و گەشە پىيدانى زمانى شىرينى زىگماكمان،
توانستى خۆمم تەرخان كردووه. مايەي بە ختە وەريم دە بى و هيوا و

^{۱۷} - لە بەشىكى نۆرى ئە و باسانەدا كە لە بارەي ریزمانى کوردىيە وە نۇوسراون گەلن حالتى
وەها بەرچاودە كە بە شە کانى ئاخاوتىن تىكەل كراون - واتە ئاوه لىناو بە ناو دانراوه،
ياخود ئاوه لىكىدار بە ئاوه لىناو لە قەلەم دراوه... بى گومان پىك و پىتكى جىاكردنە وە
بە شە کانى ئاخاوتىن و دابەش کردنی و شە بە سەرياندا بە لىكۆلەينە وە زانستى لە مۆرفولوژى
دەگاتە ئەنجام.

ئاواتىكى گەورەم دىيته دى، ئەگەر بتوانم بەم كارە خزمەتىكى بچووك
پىشىكەش بە زانىارى گەلە كەمان بکەم و لە بارەي پىزمانى زمانى
كوردىيە وە چەند و شەيەكى بە كەلك بنووسى.

پر بە دل سوپاسى مامۆستاييان: مەممەدى مەلا كەريم و شوکور
مستەفا و كاك عەبدولپە حمان زەنگەنە و فرياد مەھىدىن دەكەم، كە لە
دەركىرىنى ئەم كتىبەدا گەلىك هارىكاريان لەگەل كىرىم. هەروەها نۇر
سوپاسىم بۇ كەرىكاران و لىپرسراوى چاپخانە كۆپ، كە بە راستى
دلسىزنانە لە چاپدانى ئەم كارەيان بۇ هەلسۈراندەم.

د. ئەورە حمانى حاجى مارف

کورته هەلسەنگاندیشی

ئەو کارانەی لە مەيدانى لیکۆلینەوەی (ناو)دا کراوون

لە هەندى لەو کتىپ و نامىلەكە و و تارانەدا كە لە بارەي پىزمانى كوردىيە وە نووسراون، چاومان بە باسى (ناو- الاسم – NOUN) دەكەۋى... زۆربەي ئەو نووسراوانەي لەو كىشەيە دواون، نەك ھەر كەم و كورتى و ناتەواوى زىريان تىدىايە، بەلكو بەلاى گەللىك رۇوي مەسەلەكە شدا ھەر نەچۈون... بىڭومان، ئەم باسەش وەك ھەموو باسىكى دىكەي پىزمانى كوردى پىۋىستى بە لیکۆلینەوەي زانستيانە و تايىھەتى و سەربەخق ھەيە. لە بەجيھىنانى ئەم كارەدا – واتە دواي هەلسەنگاندن و نرخاندن و بەراوردىكىرىنى ئەوھى ھەر لە زووهوھ تاكو ئەمۇ لە بارەي ئەو كىشەيە وە نووسراوه، چۈونە ناو زمانەكە و لېكىدانەوە و شوينىكە وتن ئەو رېگەيە يان بۇ خۆش كىرم، كە ئەوھى دەربارەي ناو لە زمانى كوردىدا پاست و زانستيانە نووسرابى، وەربىرم و بىچەسپىئىنم. ئەوھى ھەلە و چەوتىشە رەتى بکەمەوە و وەلامى بىدەمەوە.

لەنیو زمانەوانانى كوردىدا بەر لە ھەر كەس مامۆستا سعيد صدقى كابان لە كتىبى ((مختصر صرف و نحوى كوردى))دا لەو كىشەيە دواوه...^{۱۸}" لەم نووسراوهدا باسى ناو بە پىناسەيەك دەستى پىكراوه، كە دەلى: ((اسم –

^{۱۸} - سعيد صدقى ، مختصر صرف و نحوى كوردى، بەغدا، ۱۹۲۸.

کلمه بیکه دانزابی بۆ ناوی انسانی، یا حیوانی، یا بۆ ناوی شتی. وەکو (پیروت، وشت، کیتو)) (بپوانه: ل ٧). هەرچەندە ئەم پیناسە زور تەواو نییە و ھەندى ناتەواوی تیدایه، بەلام له گەلیک له و پیناسانە لەم سالانە دوايیدا بۆ ناو دانزاون راستەر و له بارتەر و گونجاوتەرە. سەرەرای ئەوه، له ھینانەوەی نموونەدا ریک و پیکی و تەرتیب دەبینری. به وینە وشەی (پیروت) بەرانبەر بە ناوی (انسان)، وشەی (وشت) بەرانبەر بە ناوی (حیوان)، وشەی (کیتو) بۆ ناوی شت ھینزاوەتەوه — واتە هەر یەکیک له و سی نموونەیەی نووسەر بەرانبەر مەبەست دەوەستن.

دوايەدوای ئەو پیناسە کەمیک له ناوی تاییبەتی و گشتی کە ئەو (اسم خاص) و (اسم عادی)ی پێ وتوه دواوه (بپوانه: ل ٧). هەرلە هەمان لایپەرە باسی ناوی تاک و ناوی کۆی کردووه. هەرچەندە ئەو چەند باسە تۆزى له نیتو لایپەرەی پتر گرتۆتەوه، بەلام بە نیسبەت ئەو سەردەمەوە پیناسە کانى خراپ نین. ئەوهەش کە سەرچ راپکیشى، ئەوهەیه کە له باسی ناوی کۆدا، وتوویی (له) کوردیدا اداة جمع (ان)ه. بعضا به (گەل) و بعضا به (ات) جمع دەکریئەوه (بپوانه: ل ٧)، بەلام ھەندیک له و نووسراوانەی دواتر تەنیا باسی (ان)یان کردووه.

له لایپەرە (٨)دا ھەندى مەشقى بۆ راھینان داناوه. له لایپەرە (٩) شدا له ژیر سەرباسى (اسم مصغر — بچوک کراو)دا چوار پاشگر (لە، وکە، وولکە، وچکە)ی دەست نیشان کردووه، کە دەورى بچووک کردنەوەی ناو دەبینىن. بەلام له زمانی کوردیدا ژمارەیەکى تر پاشگر ھەن کە بۆ بچووک کردنەوەی ناو بەكار دەھینرین و نووسەر ناوی نەبردوون، وەك: (يله — ئەنگوستیله،

ووله - میشولله، ۋىلە - كىيچولە، چكە - گوچىكە، لە - مېرولله، چە - باخچە، ۋىلە - بەرخولە، ۋىل - ئاسكۆل، وو - پۇوشۇو، يلکە - چاولىكە...). لە لاپەرە (١٠) شدا بە چەند دىرىتىك لە ناوى سادە و ناسادە (كە ناوى ((تەنیا)) و ((تىكەل)) ئى ناو ناون) دواوه. لىرەدا مامۆستا سەعید صدقى نەك هەر ھەلەئى زۇرى كردووه، بەلكو كەم و كورتىشى ئەوهىيە كە دەربارەي ئەو پىشگەر و پاشگەرانەي ناوى داپېڭىزداو سازدەكەن نەكۆلىيەتەوە، ياخود لەو حالە تانە نەدواوه كە ناوى لىڭداراو پېيك دىنن. بەم بۇنەيەوە پەنجە بۇ ئەوە رادەكىشىن، كە گەلى باسى گرنگى دىكە، كە پەيوەندىيان بە باسى ناوهەوە ھەيە ياداشت نەكراوون، بە وىنەوەك باسى : (ناوى مادى و ناوى مەعنەوى)، (ناوى كۆمەل)، (جىنىھەكانى ناو)، (نىشانەي ناسىياوى و نەناسىياوى)... هەت.

لەنئۇ نىشانەكانى ئىزافەشدا كە پىتوەندى زۇريان بەناوهەوە ھەيە، نۇوسەر تەنیا باسى (ئى) كردووه و ناوى ئەوانى دى نەبردووه. سەرەرای ئەوەش مامۆستا سەعید صدقى وەك ھەموو ئەو زانايانەي تر كە لەسەر بىنچىنەي زمانى عەرەبى لە زمانى كوردىيان كۆلىيەتەوە لە ھەر شوينىكدا نىشانەي (ئى) ئىزافەي بەشىكى جىاواز داناوه و بەپىي شوين ناوى بۇ داناوه. بە وىنە لە باسى (مضاف و مضاف إلیة، ل ١٤ - ١٦) دا بە (ئى) ئىزافەي ناوبردووه، كەچى لە باسى (صفت، ل ٢٥ - ٢٦) دا بە (ئى) ئى وەصفى داوهە قەلەم. جا لە بەرئەوەي نىشانەي ناوبرار لە بۇوي دەور بىنینەوە لە پىستەدا لە ھەردۇو حالەتكەدا ھەمان دەورى پىزمانى دەبىنى، كە ئەویش بە يەكەوە

بەستنی دیارخەر و دیارخراو لەگەل نیشانانی پیووندی نیوانیان، بۆیە پیویست ناکا بە نیشانەی جیاواز بدرینه قەلەم^{١٩}.

مامۆستا وا تیگەیشتورو که ئەگەر (مضاف) یاخود (موصوف) کوتاییان بە دەنگى کۆنسۆنانت بیت، ئەوه (ى) و هردەگرن، بەلام بیتو بە دەنگى بزوین کوتاییان بیت، ئەو دەمە (ى) یان پیوون دەلکى.

ھەلەی نووسەر لە بەشى دووهەم — واتە لە حالەتى کوتايى بە بزوین — دايە، ئەويش ئەوه يە کە لەم حالەتەدا نیشانەكە دەبىتە (ى) — (ع)، نەك (ى) — (أ). تیکرا ئەو چەند لاپەرە كەمەي مامۆستا سەعید صدقى كابان لە بارەي (ناو) ھە نووسیویتى، لەگەل ھەموو كەم و كورتى و ناتەواوييە كيدا وەك تە جروبەي يەكم نرخ و بايەخى تايىەتى خۆى ھە يە.

پاش تىپەپبوونى سالىك بە سەر بلاپۈونەوهى كتىبە كەي مامۆستا سەعید صدقى كاباندا، كتىبى ((دەستورى زمانى کوردی)) ئى زاناي گەورە و مەزنى كورد مامۆستا توفيق وەھبى لە چاپ درا^{٢٠}. نووسەرى ئەم كتىبە گەلىك فراوانتر لە نووسەرى كتىبى ((مختصر صرف و نحوى کوردی)) لە ناو كۆلىوهەتەوه.

لە سەرهەتادا لە دابەشكىدن و باسى پارچە كانى ئاخاوتىدا تەعرىفى ھەموو پارچە كانى كردۇوه و لە پىنناسەي ناودا نووسیویتى: ((ناو كلمەيىكە كە بۆ ناونانى كەسى يان شتىك بە كەلک ئەھىتىرى، وەكۇ: خولە لە باخە كەدا

^{١٩} - شىكىرنەوه ولىكدانەوهى ئەو راپەمان لە بەشى (ئىزافە) ئەم كتىبە دايە.

^{٢٠} - تەوفيق وەھبى، دەستورى زمانى کوردی، جىزمى يەكم، بەغدا، ١٩٢٩.

ماریکی کوشت. لەم جومله یەدا (خولە) ناوی کەسیکە، (مار) ناوی شتیکە (گیانداریک)، (باخ) ناوی شتیکە (جی ییک)) (بپوانە: ل ۱۶). دواتر - واتە لە لایپرە (۳۱) ھوھ کە هاتوتە سەرباسی (ناو) بە ھەمان پیناسە باسە کەم دەست پى کردووه. بىگومان دیارە ئەم پیناسە یەھى مامۆستا وەھبیش کەم و کورتى تىدایە، دوابە دواى ئەو پیناسە یەش لەزىز سەرباسی ((سېقە کانى ناو)) دا لە ((ناوی تايىھتى)) و ((ناوی ھەموو - ناوی گشتى - ئەورپەمان)) و ((ناوی مەعنەوی)) و ((ناوی مەسدەر)) و ((ناوی كۆمەل)) دواوه (بپوانە: ل ۳۲ - ۳۱). ھەرچەندە لەم چەند باسە دا ھەندى ناتە واوی بەدی دەکرى، بەلام لەگەل ئەوەشدا بە نىسبەت ئەو سەردەمە زۆر سەركە و توووه.

پاشان مامۆستا هاتوتە سەرباسی ((جيئىسى ناو)) و دوو جيئىسى (نېئى) و (مېئى) دەست نىشان کردووه. ناتە واوی ئەم بەشە لە وەدایە کە نووسەر ھەستى بەوە نەکردووه کە لە زمانى کوردىدا جىگە لە دوو جنسە، ناو دوو جنسى دىكەشى ھەيە، وەك: (ناوی دوولايەن) و (ناوی بى لايەن)"^{۲۱}" .

لە لایپرە (۳۲) ھوھ لەزىز ناوی (ئەداتى تەعرىف) دا كە و توتە لىكۈلىنە وەي (نىشانە ناسياوى و نەناسياوى). ھەرچەندە ئەم باسە مامۆستا وەھبى دەوروبەری پەنجا سالىك لە مەوبەر بۇوه، بەلام لە زۆر پۇوه وە لە ھەندى لەو باسانە ئەم سالانە دوايى زانستييانە ترو قولتەرە .."^{۲۲}" نووسەر گەلەتكى

^{۲۱} - بپوانە ئەو باسە لەم كتىبە دا دەربارە جنسە کانى ناو كراوه.

^{۲۲} - بەۋىنە مامۆستا ئەحمد حەسەن ئەحمدە لە كتىبى ((پىزمانى کوردی)) دا (بەغدا، ۱۹۷۶) و د. جەمال نەبەز لە كتىبى ((زمانى يەكىرىتووی کوردی)) دا (بامېتىرگ، ۱۹۷۶) نەك ھەر بەشىوھىكى ساكار لەو باسە دواون، بەلكو ھەلەزىزىشيان کردووه. بۇيە مادەم نووسەرانى ناوبر او توانستى ئەوەيان نەبۇوه بەرھە مىكى نۇئى بىننە ئەنجام، باشتى رابۇو بۇيان ھەرئە وەي

لایەنی ئەو کىشەيەی پوون كردۇتەوە و وەستايانە تۆزۈيەتەوە. لە سەرەتادا پىتاسىنىكى كورتى كردۇوو و ئىنجا دەورى نىشانەكانى دەرسەتتەوە. دوابەدواى ئەۋەش لە چۆنیەتى لكاندىيان بە وشەي جۆراوجۆرەوە دواوه.

شاينى باسە مامۆستا توفيق وەھبى (ھەكە)ى بە نىشانەي ناسياوى و (يىك، ئى)ى بە نىشانەي نەناسياوى داناوه و تا بلىي زانىيانە بق ئەم باسە چووه. بىڭومان، ئەم بەرھەمەي مامۆستا وەھبىش، وەك هەر كارىك بى كەم و كۈورتى نىيە، بەتايىبەتى نۇوسراوىيەكى وا لە چاۋ ئەمپۇدا دىرىين. ئەو كەم كورتىيانەش بەزۇرى لە بەشى چۆنیەتى لكاندىنى نىشانەكاندا بەرچاۋ دەكەون. بە وىنە نۇوسەر واى داوهتە قەلەم كە بىزۇيىنى (وو) هەروەك دەنگە كۆنسۇنانتەكان (ھەكە) وەردەگرى، بەلام لەپاستىدا وا نىيە و بەلکو لە نىّوان ووشە و نىشانەكەدا نىمچە بىزۇيىنى (و-W) پەيدا دەبى، هەروەها بىزۇيىنى (وو)شەندى كورتىر لە زار دېتە دەر... نۇوسەر واى لىك داوهتەوە، ئەو وشانەي كوتايى يان بەبىزۇيىنى (ا، ئى، ق) دېت، ئەگەر يەك بىرگەيى بن، وەك: (گا، دى، دۇ)، ئەوە لە نىّوان وشە و نىشانەكەدا نىمچە بىزۇيىنى (ى، ۋ) دېتە كايەوە - واتە دەبنە (گايەكە، دى يەكە، دۆيەكە)، بەلام ئەگەر وشە كان دۇوبىرگەيى بن، وەك (كابرا، هەرمى، پەپق)، ئەوساكە بىزۇيىنى (ھەكە) سەرەتاي - واتە دەبنە (كابراكە، هەرمى كە، پەپقكە). من

مامۆستا وەھبى دوپىيات بىكەنەوە. دەتوانم بەۋېپى دەلىيابىيە وە بلىم مامۆستاياني ناوبراو لە باسى ئەو كىشەيەدا نەك لىكۆللىنەوەيەكى پەنجا سال لەوەپەريان لە كەونەداوە و گەشەيان پى نەكىردووه و پىشيان نەخستتەوە، بەلکو شىۋاندۇوپىشيانە و پەردەيان بەسەردا داوه و بەرھە دواوهيان گىپرەتەوە. بىڭومان شتى وايش لە زانستدا رەوا نىيە.

لهو پایه‌دام که له هەلکه و تی زمانی کوردیدا ئەمە وا نیبیه و بېرگە لىرەدا دەور
نابینی، بەلکو راستی ئەوهیه که بى کارتیکردنی بېرگە هەردۇو بارەکە - واتە
پەيدابونی نیمچە بزوین یاخود تیاچۇونی بزوین - دەبىنرى، وەك:

گا - گاکە - گاپەکە

کاپرا - کاپراکە - کاپراپەکە

دى - دى کە - دى پەکە

ھەرمى - ھەرمى کە - ھەرمى پەکە

دۇ - دۇکە - دۇپەکە

پەپۇ - پەپۇکە - پەپۇپەکە

بۇ تەواو سەلماندەنی ئەو وشانەمان، ئەگەر ئاپەپەک لە ئەدەبى کوردی
بەدەینەوە، ئەو گەلیک و شەئى يەك بېرگەيى دەبىنیں کە بى يارىدەن نیمچە
بزوینى (ى) - (ع)، نىشانەی (ھەکە) ناسياوېيان پىیوه لكاوه، وەك:

ئەوا ئەمپۇشمان تى پەپان

بچىنەوە بۇ دى کەمان

(بىيکەس، ل ۱۳۴)

بە پىيچەوانەشەوە، گەلیک و شەئى دوو بېرگەيى پىش چاۋ کە بە يارىدەن
نیمچە بزوینى (ى) - (ع) يەوە نىشانەی (ھەکە) ناسياوېيان وەرگرتۇوە.
دواى لىكۈلىنەوە لە نىشانە ناسياوى و نەناسياوى، مامۆستا ھاتقۇتە
سەرباسى (تاك و كۆ). نۇرسەرلەم بەشەدا ھەندى زانىارى باشى

تۇماركىدووه. كەم و كورتى ئەم بەشەش، ئەوھىيە كە لە ھەندى شويىندا بە هەلە چۈن و باس نەكىرن پۇوى داوه. بە وىئە نۇوسەر دەلى: ((بۆ گەل كىرىنەوەي ناۋى ئەبى ئەداتى تەعرىفى مەعىيەنى لەگەل بى...)) (بپوانە: ل ۳۸). لە رايەدام كە لە زمانى كوردىدا بە ئاسانى دەكىرى ناو كۆبكرىتەوە و نىشانەي ناسياوېشى لەگەل نەبى، وەك: (پىاو - پىاوان (پىاوان بەرەو گۇرسستان كەوتەرى)), (ئىن - ئىنان (ئىنان لە مالەوە قورپيان دەپىۋا)), (مندال - مندالان ((مندالان لە كۆلەيان يارى دەكەن)))... ھەروەها هەلّدانەوەي بەرەھىمى ئەدەبى كوردى ئەو رايەي ئىيمە دەچەسپىتى و پاي مامۆستا وەھبى رەت دەكاتەوە، ئەوپيش لە بەرئەوەي سەدان نمۇونە دەبىنرىن كە (ان)ى كۆ بى يارىدەي نىشانەي ناسياوى، كۆي سازكىدووه، وەك:

لە دوگەمى سوخىمەي دوپىنى نوپىنى شىوان

بەيانى دا سفیدەي باغى سىوان

(ئالى، ل ۳۲۰)

سەرئەوان و سەرەممو يارانى پىيغەمبەر، خودا
داپىتى پەھمەت ھەممو دەم پېزەمین و پېۋەلەك

(مەحوى، ل ۱۹۶)

ئەگەر لە جافان يەكىڭ بىيىنى، حەقى بەرودوا لە گشت ئەستىتىنى.

(پەندى پىشىنان، ل ۳۶)

ياخود دەلى: ((ئەگەر دوا دەنگى ناو كۆتايى بە بىزىنى (وو) بىت، ئەوھە لە كۆكىرىنەوەدا، راستەوخۇ نىشانەي (ان)ى پىيوه دەلكىتىرى...)) (بپوانە:

ل (۳۹). لە هەلکەوتى زمانى کوردىدا بەو چەشىنە نىيە كە مامۆستا وەھبى و تۇويە، بەلکو راستى ئەوه يە كە لە نىوان ناو و نىشانە كەدا نىمچە بىزۋىنى (و - W) دىتە كايەوە، هەرودە بازۋىنى (وو) ئى كۆتايى ناوه كە كەمىك لە بارى ئاسايى كورتىر دەوترىت... نووسەر لە وە دواوه كە ئەگەر ناو كۆتايى بە دەنگى بىزۋىنى (وو) و (ھ) بىت و نىشانە (ان) ئى كۆتى پىئە بلکىنرى چى گۆپانىكى فۆنەتىكى پوودەدات، كە چى باسى ئەوهى نەكىدووھ كە ئەگەر ناو كۆتايى بە بىزۋىنى (ا، ق، ئ، ئى) هاتبىت لە حالەتى كۆكىدەن وە ياندا چى روودانىك دەبى... .

لە هەندى بەندى باسى ((وەزىفە ناو)) دا (ل ۲۰ - ۱۸ - ۴۵، ۲۱ - ۴۷) كەمىك لە نىشانە (ئى) ئىزافە دواوه. ناتەواوى ئەم باسە نووسەر تەنیا ئەوه نىيە كە لە نىوان نىشانە كانى ئىزافەدا تەنیا باسى (ئى) كىدووھ، بەلکو ئەوه شە كە بە ئامرازى لە قەلەم داوه و لەگەل ئامرازى پىئەندى جىا يە كىدۇتە وە.

دواى ئەمە نووسەر هاتقۇتە سەر باسى پۇنانى ناو (بپوانە: ل ۵۰ - ۵۸). شايەنى باسە كە مامۆستا وەھبى بۇ يە كەم جار لە زمانى کوردىدا بە رېك و پىكى جىاوازى لە نىوان ناوى دارپىژداو و لېكىدرادا دانادە^{۲۳}، كە چى بەداخەوە بەشىكى زۆر لە زمانناسانى كورد ئە و دوو جۆرە و شەيە يان تىكەل بە يە كىتر كىدووھ^{۲۴}. بەم چەشىنە مامۆستا وەھبى لە سەرەتاوه ئەم باسە لە سەر بناغە يە كى پاست و گونجاو دامە زراندووھ. دەربارە ناوى دارپىژداو

^{۲۳} - مامۆستا تۆفيق وەھبى ((ناوى دروست كراو) و ((ناوى لېكىدرادى)) دانادە.

^{۲۴} - بۇ زانستى زياتر لەم بارەوە، بپوانە: د.ئورحمانى حاجى مارف، وشەپۇنان لە زمانى كوردىدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۳ - ۲۰.

ئەوەی دەست نىشان كردووه كە لە ئاوه‌لناو و ناو و كردار بە يارىدەي
ھەندى پاشگر ساز دەبى و، ژمارە يەك پاشگرى تۆمار كردووه كە ئەو دەورە
دەبىن. سەبارەت بەناوى لىكىدراو يېش، گەلەك لەو حالەتانەي ياداشت
كردووه، كە لە زمانى كوردىدا وشەي لىكىدراو رۆدەنین... كەم وكورتى ئەم
چەند لاپەرەيە نۇوسەر بە تايىبەتى لەوەدایە كە ژمارە يەكى زۆرى ئەو
پاشگرانەي يارىدەي پۇنانى ناوى دارېژراو دەدەن لە ياد كردووه، ھەندى
پېشگريش ھەن كە ھەمان دەور دەبىن، كەچى نۇوسەر بەھىچ جۆرىك ناوى
نەبردۇون. نۇوسەر بۇ ئەو نەچووه كەناوى دارېژراو، جەڭ لە ئاوه‌لناو و ناو
و كردار، ھەروەھا لە ئاوه‌لکىدرايىش دروست دەبن، وەك ((پېش + يىن =
پېشىن))، ((بن+ار = بنار)، (پېش + ھوا = پېشەوا)... بۇ جۆرە كانى وشەي
لىكىدراو يېش گەلى حالەتى ئاشكراو دىيارى بەپېردا نەھاتۇوه...
دوا بەشى باسى ناولە كتىبى نابراودا، بەناوى ((ناوى بچووك
كراو)) ھەوەيە (بىروانە: ل ٥٩ - ٦٠). لەم شوينەدا باسى ھەندى لەو پاشگرانە
كراوه كە ناو بچووك دەكەنەوە. لىرەشدا بەداخەوە بەشى ھەرە زۆرى ئەو
جۆرە پاشگرانە ياداشت نەكراون.

ئەو جۆرە كەم و كورتىيانە و ھەندىكى دىكە لە نۇوسراوى ناوبرىدا بەدى
دەكرين. بىڭومان، ئەمانە بايەخى كارى ئەم شاسوارەي زمانناسى كوردى
كەم ناكەنەوە، جەڭ لەو كە ئەم بەرھەمە نزىكەي پەنجا سالىك لەمەوبەر
بلاڭراوه تەوە، ئىنجا رۇوه باشەكەي ھەموو ناتەواوېيەكى شاردۇتەوە.
مامۆستا نورى عەلى ئەمین بە بەرھەمە بەھادارە كانى خزمەتىكى گەورەي
زمانى كوردى كردووه. لەو كتىبەدا بەناوى ((رېزمانى كوردى)) يەوە بلاۋى

کردۆتەوه^{٢٥}" لە (ناو) دواوه^{٢٦}" (بپوانه : ل ٦٣ - ٨٣). ئەمیش وەک نووسەرانی پیشتوو باسی ناوی بە پیناسەیەک دەست پى کردوھ، كە دەلی: ((ناو وشەیەكە بۆ ناونانی كەسى يان شتى بەكار ئەھینری، بەبى ئەوهى كە سەيرى تافى تىا بکرى، وەك: شاسوار، گەلاۋىر، ھەلۇۋە، بەراز، دەۋك)) (بپوانه : ل ٦٣). جياوازى ئەم پیناسەيە لەگەل ئەوهى مامۆستا توفيق وەھبى تەنیا ئەو زیادیەيە كە نىشانەي بى پیوهندىتى ناو لەگەل كاتدا دەدات.

پاش پیناسەي ناو نووسەر ناوی بەسەر سادەو لىكدراؤدا دابەش کردووه و لىئى دواوه. وا چەند كەم و كورپىيەكى ئەم بەشە دەخەينە پۇو: نووسەر ناوی دارپىژداو و لىكدراؤى وەك يەك تەماشا کردووه و لە يەكترى جيانە كردۇنەتەوه. بەويىنە، هەندىك ناوی دارپىژداوى بەلىكدراؤ دانادە، وەك: ((ئاسنگەر، نانەوا، پرسىيار، بىپيار...)). ئەو وشانە لە پىزى ناوەي لىكدراؤدا باس کردووه (بپوانه : ل ٦٣).

لە دىاري كردى بار و دەورى هەندى پاشگردا ناتەواوى دەبىنرى، بە ويىنە دەريارەي پاشگری (ى، ھتى، يېتى، اىيەتى، اىبى)، دەللى: ئەو پاشگرانە ((ناوی مەعنەوی لە ناو پى دروست ئەكرى)) (بپوانه : ل ٧٧). راستە ئەو پاشگرانە ناوی واتا لە ناو دروست دەكەن، بەلام نووسەر بۆ ئەوه نەچووه كە

^{٢٥} - نورى عەلى ئەمين، پىزمانی کوردی، سلیمانى، ١٩٦٠.

^{٢٦} - نووسەرى ناوبرلە كتىبىي ((قواعدى زمانى کوردی)) يشدا، به رگى یه کەم، بەغدا، ١٩٥٦، ل ٤٢ - ٦٠ ، بەرگى دووھم، بەغدا، ١٩٥٨، ل ٤٨ - ٥٨ لە ناوی كۈلىوهتەوه. ھەرچەندە لەبەشى ناوی كتىبەكانى مامۆستا نورى عەلى ئەمیندا هەندى جياوازى دەبىنرى، بەلام كاكلە كەرهستەيان يەكە. جا لەبەرئۇه تەنیا لە يەكىكىيان دەدويىن.

هەندیکیان دەچنە سەر ئاوه لىناویش و ناوی لى دروست دەکەن، وەك: ((بلندي، سپىتى، بەرزايەتى، رەشاپى... هەت)). كەم و كورتىيەكى دىكە لە دىاريکىرنى ئەم پاشگرانەدا، ئەوهەيە كە (ى) و (يى)، بە دوو پاشگر داناوه و وشهى ((ئاشەوانى)) و ((ساوايى)) بە نموونە بۇ ھىئاۋەنەتەوە، بەلام مامۆستا لەمەدا بە ھەلە چۈوه و يەك پاشگرن، كە ئەويش (ى) يە. حالەتى دووه مىيان ئەوهەيە كە بەپىي دەستورى فۆنەتىكى كوردى نىمچە بىزىننىك لە نىوان دوو بىزىندا پەيدابووه... ھەروەها مامۆستا (ەتى - پىاوهتى) و (يەتى - ئانەوايەتى) يىشى بە دوو پاشگر داوهتە قەلەم. لىرەشدا نووسەر بە ھەلە چۈوه و ئەوانىش ھەر يەك پاشگرن و ئەويش (ەتى) يە... (بىوانە: ل ٧٧).

ھەرچەندە نووسەر زۆربەي زۆرى ئەو پاشگرانەي ياداشت كردووه كە ناوی دارپىزراو ساز دەكەن، بەلام لەگەل ئەوهەشدا ژمارەيەكى لە ياد كردووه، جىڭ لەو بۇ ئەوهەش نەچۈوه كە پاشگرى (يىن) و (ار) و (ووا) دەتوانن بچنە سەر ئاوه لىكىدار و ناوی لى پىك بىئن. ھەروەها ھەندى حالەتى پەيدابوونى ناوی لىكىدار و ناوی لى پىك بىئن. ھەندى تاتەواوى تر لەم بەشەدا بەدى دەكرين. پىويىستە ئەوهەش لە ياد نەكەين، كە ئەو ھەمو پېشگر و پاشگرانەي مامۆستا نورى عەلى ئەمین لىرەدا تۆمارى كردوون و لىيان دواوه، ئەمرق لە مەسەلەي وشەپۇنانى زمانى كوردىدا كەرهستەيەكى كەم ھاوتان و ھىشتا زمانناسانى كورد شىتىكى ئەوتۇيان لى زىاد نەكردووه.

لە لاپەرە (٦٤) دا لە ژىرناؤى (ئاماران) دا باسى ھەندىك لەو ئىنتەرفىكسانەي كردووه، كە لە رۇنانى ناودا ھارىكارى دەكەن، وەك: (٥، و،

دو، او، ان). لەم بەشە شدا جىگە لە وەرى ھەلە لە ھىننانەوەرى ھەندى ئەنمۇونەدا دەبىنرى، ھەروەھا ئىنتەرفيكىسى (بە) شى ياداشت نەكراوه. بە دواى ئەو باسانەدا ئېنجا لە بارەى (ناوى تايىەتى) و (ناوى گشتى) و (ناوى مادى) و (ناوى مەعنەوى) و (ناوى كۆمەل) دواوه و پىتىناسەى بۆ دانانوں و شەرھى كردۇون و نمۇونەى بۆ ھىنناونەتەوە (بىرونە: ل ٦٥ - ٦٦). ئەم بەشە تىكىپ زانستىييانە سەركەوتتۇوه و تەننیا كەمى ئاتەواوى لە ھەندى پىتىناسە و نمۇونەدا بەرچاۋ دەكەون.

كاتى نۇوسەر ھاتۇتە سەر باسى (جيىنسەكانى ناو) (بىرونە: ل ٦٦ - ٦٨)، سى جنسى ديارى كردۇوه: ناوى نىئر، ناوى مى، ناوى بى لايەن. هەرچەندە لەم باسەدا ناوى دوولايەنى وەك جنسىيکى سەربەخۇ دانەنادۇ، بەلام گۈنگ ئەوھىيە كە لە يادى نەكردۇوه و لە باسى (ناوى مى) دا لىيى دواوه. بە تايىەتى لەم بەشەدا مامۆستا نورى عەلى ئەمین ھەندى زانىيارى نوبىي واي تۆمار كردۇوه كە نۇوسەرانى پىش خۆى دەركىيان پى نەكردۇوه.

بە ناوى (ئامرازى پىتىناس) دوه لە لابېرە (٦٨ - ٧٠) دا چاومان بە باسى نىشانەى ناسياوى و نەناسياوى دەكەۋى. لە سەرەتاتدا بەناوى (ئامرازى نەشونناس) دوه لە نىشانەى نەناسياوى دواوه و دەللى: ((ئەم پىتە پاشگرانە ئى، يىك، يەك) ئەگەر خرانە دوا ناۋىيکى سادە يَا لىكىدراؤوه، لە وىئەيەكى نەشونناسدا، ئەيکەن بە ناسياو...)) (بىرونە: ل ٦٨) و بە ناوى ئامرازى شونناس) دوه باسى نىشانەى ناسياوى كردۇوه و نۇوسىيويتى: ((ئەم پىتە پاشگرانەن (كە، دكە) ئەگەر خرانە دوا ناۋىيکى سادە يَا لىكىدراؤوه لە

وینه‌یه‌کی شوناسدا، ئەیکەن به ناسیاوه) (بروانه: ل ٦٩). سەرەپای ئەوهش
له چۆنیه‌تى لكاندىيان دواوه.

ناته‌واوى و کەم و کورتى ئەم باسەی نووسەر بەرلە ھەموو شتىك
له‌وهدايە كە سى نيشانەي (ئى، يىك، يەك) بۇ نەناسياوى داناوه، كە خۆى لە
رەسەندا ھەر (يىك) ھ و گۈرانى بەسەردا ھاتووه، دوو نيشانەي (كە، ھكە) شى
بۇ ناسياوى ديارى كردووه، بەلام لە بناغەدا ھەر (ھكە) يە و لە ھەندى وشەدا
بارى دەنگە كان كاريان تى كردووه.

لە ديارىكىدنى دەورى نيشانەي ناسياوى و نەناسياويدا ھەندى تېم و مژ
بەسەر نووسىنە كە يەوه ھەيە. كاتىك لە نيشانەي نەناسياوى دەدوى، دەلىّ:
(ناو لە وینه‌یه‌کی نەشوناسدا ئەیکەن به ناسیاوه) – واتە مەبەستى ئەوهىيە
كە نيشانەي نەناسياوى ناو لە بارى نەناسراویيەوه دەكاتە ناسراو. لىرەدا
نووسەر بە ھەلەدا چووه، دەورى نيشانەي (يىك) ئەوهىيە كە ناوىك يَا
ئاوه‌لناوىك بکاتە نەناسياوه، نەك ناسياوه. جگە لەوهش تاكايەتى (افرادىيە)
نيشان دەدات.

لە چۆنیه‌تى لكاندىيشياندا بە تەواوى بارى جۇراوجۇريانى دەست نيشان
نەكىدووه و ھەندى حالەتى گرنگى لە بىرچووه. بە وينه بۇ ئەوه چووه كە
وشەيەك كۆتايى بە بزوئىنى (ا، ق) بىت، ئەوه (كە) بۇ بەكاردەھىنرى
(راستىر (ھ)) ئى سەرەتاي ((ھكە)) تى دەچى – ئەورە حمان)، كەچى ئەوهى
لە يادكىدووه كە ھەندى جار نىمچە بزوئىنى (ى – ۋ) پەيدا دەبى، وەك:

چرا - چراکه - چرا یه که

برا - براکه - برا یه که

چەقق - چەققکه - چەقق یه که

پەپق - پەپقکه - پەپق یه که

یاخود نووسه رئوهی باس نه کردووه که ئەگەر (هکه) به وشه یه که ووه لکىنرا، که کۆتاپی بە بزوینى (وو، ئى) هاتبىت، چ گۇپانىك پووده دات. سەرەپاي ئەوانەی سەرەوە لىيان دواوين، (ھ) ش وەك نىشانەی ناسياوی ناونە بردووه و باسى نه کردووه.

لە زىير سەرباسى (ژمارەي ناو) دا لە تاك و كق دواوه (بپوانە: ل ٧٠ - ٧٢) و نىشانى داوه که نىشانەي (ان) ئى كق دواى دەنگە كۆنسۇنانتەكان و هەندى دەنگى بزوین چۈن خۆى دەنويىنى. ناتەواوى گەورەي ئەم بەشە لە وەدایه کە واي داناوه ئەگەر ناوىك ((كۆتاپی بە پىتە بزوینى (أ، ئى، ق، ئى) هاتبۇو، ئامرازى (يان) ئەلکىنرى بە دوايە كە ووه)) (بپوانە: ل ٧١). لە راستىدا (يان) نىشانە يەكى سەربەخۇ نىيە. ئەو (ئى - ۋ) يە نىمچە بزوینىكە و لە نىوان دوو بزویندا پەيدا بۇوه. بەم چەشىن دەبىنин کە نىشانە كە هەر (ان) ھ، كەم و كورتىيە كى دىكەي ئەم باسە لە وەدایه، کە نووسەر لە وە نە دواوه، ئەگەر ناوىك كۆتاپی بە بزوینى (وو) بىت، لە حالەتى لكاندى (ان) ئى كۆدا چى پووده دات. هەروەها هەندى حالەتى دىكە هەن، کە لە كوردىدا كق نىشان دەدەن و مامۆستا باسى نه کردوون.

له کۆتايى بەشى ناودا له (ئەركى ناو لە پىستەدا) دواوه و ھەشت ئەركى
بۆ دىيارى كردووه (بىپانە: ل ٧٩).

ئەوهى پىۋەندىيىشى بە كىيىشە ئىزافە و نىشانەكانى ئىزافە و بىت، تەنبا
ئەو چەند دىيەرە كە لە لاپەرە (٢٠١ - ٢٠٠) دا دەرىارە (ى) نووسىيىتى.
سەرەپاي كورتى باس، ناتەواوى گەورەش ئەوهى كە نىشانە ئىزافە و بىت، تەنبا
پىripۆزىشىن داناوه و لە تەك ئەواندا باسى كردووه. ناتەواوييە كى ترى دىيارى
ئەو باسە لە دادىيە كە لە نىيۇ نىشانە كانى ئىزافەدا ھەر ناوى (ى) هېنناوه.

بەلام لەگەل ئەم كەم و كورتىانە شدا، پاست وايە، پەنجە بۆ ئەوهە
پابكىيىشىن كە نووسراوه كانى مامۆستا نورى عەلى ئەمین تاكو ئەمەن خەرخ و
بايەخيان بەردەوامە و هيىشتا ھەر لە پىزىيە وەن.

لە باسى ناوى كتىيى ((پىزمانا زمانى كورمانجى)) ئى مامۆستا پەشىيد
كوردىدا^{٣٧} "ئەو سەرباسانە خوارەوە دەبىنرىن: ((ناف - الاسم)) (ل ٤٤ -
٢٥)، ((نافىن بەرتاس - اسم العلم)) (ل ٢٥ - ٢٦)، ((نافىن جەلەب - اسم
الجنس)) (ل ٢٦ - ٢٨)، ((نافى ئوس - اسم المكان)) (ل ٢٨ - ٣١)، ((نافى
ئاڭلاڭ - اسم الالة)) (ل ٣١ - ٣٢) ((نافى دومل - الاسم المركب)) (ل ٣٣)،
((نافىن بچوك كەر - اسم التصغير)) (ل ٣٤) ...

بەمەدا بۆمان دەركەوت كە نووسەرى ناوبرلە تا رادەيەك لە كىيىشە
سەرەكىيەكانى ناو دواوه. ھەرچى رادەي زانستى كارەكەشە، ھەرچەندە لە
ھەندى شويىندا ساكارى و ھەلە و ناتەواوى تىدا دەبىنرى، بەلام بە نىسبەت
ئەو دەمەوە، سەركەوتتووه و تەنانەت لە گەلەك لېكۈلەنەوە ئەم سالانەي

^{٣٧} - پەشىيد كورد، پىزمانى كورمانجى، چاپخانە ياكەرەم، شام، ١٩٥٦.

دوایی که له لایه نووسه ره کانی دیکه‌ی کرمانجی ثوور ووه وه کراون پیک و پیکتر و پوختره.

له ته ماشاکردنیکی سه‌رپیکی باسی ناوی کتیبی ((او ائو ده ستورا زمانی کوردی))‌ی مامۆستا جگه‌رخوین دا^{۲۸۱}، سه‌ره‌رای ناته‌واوی و هله‌یه‌کی نور، تیکه‌ل کردنیکی نه شاره‌زايانه به رچاو ده که‌وی.

نووسه‌ر کاتی له جۆره کانی ناو له پووی پیکه‌اتنه وه دواوه، نه ک ته‌نیا دارپیژراو و لیکدراوی جیا نه کردوت‌ه وه، به لکو هندی ناوی دارپیژراویشی له بیزی ساده داناوه. له هه‌موو پاشگرانه‌ی یاریده‌ی رونانی ناوی دارپیژراو ده‌دهن و ئه‌و هه‌موو حاله‌تانه‌ی ناوی لیکدراو ساز ده‌که ن ته‌نیا له به‌شیکی تئیگار که میان دواوه (بروانه ل ۱۵ - ۱۶). هله‌و تیکه‌ل کردنی نقد به تاییبه‌تی له باسی ناوی کودا به رچاو ده که‌وی (بروانه: ل ۱۷ - ۱۹).

نووسه‌ر (ان، آن، آین، آیت، آید، گه‌ل)‌ی به نیشانه‌ی کو داناوه و ((سواران، سوارن، سوارین، سواریت سوارین...))‌ی. به نمونه بق هیناونه‌ته وه. جگه له (گه‌ل) له تیکرای ئه‌وانی دیکه‌دا مامۆستا جگه‌ر خوین به هله چووه، چونکه بەر له هه‌موو شتیک ئه‌و نیشانانه (ان، آین، آیت، آید...) نین به لکو (ان، ن، ین، یت، ید...). ئینجا ده بی ئه‌و بلیین که له و جیناونی لکاوی که سی سییمه‌می کویه، ئه‌وانی تریش - واته (ین، یت، ید) نیشانه‌ی ئیزافه‌ن له حاله‌تی کودا.

۲۸ - جگر خوین، او ائو ده ستورا زمانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۶۱، ل ۱۳ - ۳۲.

له کۆتاویی باسی کۆی کتیبی ناوبراؤدا، دوو هەلەی دیکەش دیتە پیش

چاو:

۱- نووسەر واي داوهته قەلەم کە نيشانەی (گەل) تەنیا له ولاٽى ئەردەلاندا بۆ کۆ به کاردى.

۲- مامۆستا جگەرخوین واتیگەيشتووه کە نيشانەی (ات) له زمانی فارسييەوه وەرگيراوە^{۱۱۹۹}.

دوا به دواي ناوي کۆ به شیوه ساده و پرەلە دەربارەي ناوي کات و ناوي جيگە و ناوي ئامىر و ناوي بچووک كراوه دواوه (بروانە: ل ۲۱ - ۲۴) و ئىنجا هاتوتە سەر جنسەكانى ناو. لىرەدا سى جنس (نىئر، مى، دوولايەن) ي دەست نيشان كردووه و له (ا)ي نيشانەي جنسى مى و (ى)ي نيشانەي جنسى نىئر دواوه.

له کۆتاویی به شى ناودا له دوو كىشەي (صفة و موصوف) و (مضاف و مضاف إلية) دواوه. سەرەپايى هەلەيەكى زقد سانابىي، ناتەواوى له وەشدا يه كە تەنیا ناوي دوو نيشانەي (ا) و (ى)ي بردووه و بىرى بۆ ئەوانى تر نەچووه.

ئەو چەند لاپەرە ساده و ساكارەي مامۆستا جگەرخوین له بارەي ناوه و نووسىيۆتى پرەلە و ناتەواوى و کەم و كورتىن.

مامۆستا محمد ئەمین هەورامانى له کتیبى ((سەرتايەك لە فیلۆلۆژى زمانی کوردی)) دا^{۱۲۰۰} لە هەندى كىشەي ناو دواوه. ئەميش وەك نووسەرانى

^{۱۹}- دواتر لە دوو خالە دەدوپىن.

^{۲۰}- مەممەد ئەمین هەورامانى، سەرتايەك لە فیلۆلۆژى زمانی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۳.

دیکه باسه که هی به پیناسه هی ناو دامه زراندوه و ده لی: ((... به لای منه وه، ناو، یاوشه یه که یاخود زیاتره له وشه یه ک، هیچ کاتی تیدا نییه و سه ربه خو واتاداره، و هک ئه م نموونانه خواره وه: ۱- کامه ران، دی، بانی خیلان، سه رسنه نگ. ۲- منال، کچان، گه ل، کریکاران. ۳- پووبار، دارگوین، شیر، خوی. ۴- برستیتی، ئازایه تی، هیز، ترس) (بروانه: ل ۱۴۰). به رای من ئه م پیناسه یه، نه ک هر ناته واوه، به لکو هله هی گه وره شی تیدایه. به ر له هه ممو شتیک په خنه له به ندی یه که می پیناسه که ده گرین، که ده لی ((... ناو یا وشه یه یاخود زیاتره له وشه یه ک)). که چی تیکرای نموونه کانی له وشه یه ک زیاتر نین. پاسته نموونه کانی نووسه ر وشهی ساده و دارپیژراو و لیکدر اویان تیدایه، ئاشکرا شه که وشهی دارپیژراو له وشه یه ک و زیادی یه ک پیک دی، وه وشهی لیکدر او به لایه نی که مه وه له دوو وشهی واتادار دروست ده بی، به لام له ئه نجامدا ده بنه وشه یه ک نه ک پتر. با پیکه اتنی ئه و جو ره وشانه به و چه شنه بی، به لام هله هی به و جو ره مامؤستا هه ورامانی ناو ببرین. پاسته رابوو بلی، ناو یا وشه یه کی ساده یه یاخود ناساده یه.. چونکه که وترا له وشه یه ک زیاتر، ئه وده مه سه رنج بو ئه وه ده چی که مه بست له ده سته واژه یه ک یاخود پستوکه یه ک بیت.

ناته واوی ئه وه ش که نووسه ر ناو به وشه یه ک داده نی که ((هیچ کاتی تیدانییه و سه ربه خو مانداره)) له وه دایه، که جگه له (ناو)، هه رو ها (جیتاو، ئاوه لنانو، ژماره، چاوگ) یش سه ربه خو واتا ده گه یه ن و به کاته وه نه بستراون. به م جو ره ئه و پیناسه یه کی مامؤستا هه ورامانی بو ناو دایناوه،

ئە و پارچانەی دیکەشی ئاخاوتن کە لە سەرەوە ناومان بىرىن دەگرىتەوە و
بە و پىيە هىچ جياوازىيەك لە نىوانىياندا نابى^{١٣١١}.

دوابەدواى ئە و پىناسە، لە پۇوى پىكھاتنەوە (كە ئە و ناوى ناوە ((لەپۇوى
قەوارەوە))) دوو جۆر ناوى دىيارى كردوھ: ۱- ناوى سادە (كە ئە و زاراوهى
(ساكار)ى بۇ داناوه) و ۲- ناوى لىكدراؤ. ئە و پىناسەسى بۇ (ناوى سادە)ى
داناوه تا پادەيەك لەبار و گونجاوه، بەلام بە داخەوە پىناسەسى (ناوى
لىكدراؤ) زۆر ئالۋۇز و تىكەل و پىكەل و پېھلەيە (بپوانە: ل ۱۴۱). هەلەي
ھەرە بەرچاۋىشى، ئەۋەيە كە نۇوسەر واى داوهتە قەلەم، كە گوايا لە
پىكھاتنى وشەي لىكدراؤدا ھەميشە دەبى ناوىك سەرەبى... نۇوسەر ھەستى
بەوه نەكىردووه كە لە زمانى كوردىدا ناوى لىكدراؤى واھەن كە لە
پارچەكانىياندا نەك ھەر وەك سەرە، بەلكو بە هىچ جۆرىك ناوايان تىدا نىيە،
وھك: ((ھات و چۆ، مشت و مال، گفتۇگو...)), كە لە دوو پەگى كىردار، بە
يامەتى ئىنتەرفىكىسى (و) پەيدابۇون^{١٣٣١}، ھەروھا ((بنكى)) كە لە
ئاوه لىكدرار و پەگى كىردار دروست بۇوه... هەند^{١٣٣٢}.

ئە و نموونانەي كە نۇوسەر بۇ ناوى لىكدراؤى ھىنماونەتەوە و ئە و جۆرە
ناوه لىكدراؤانەي يادداشتى كردوون، بەداخەوە ناتەواويان زۆر تىدايە،

^{٣١}- بۇ تەواو بۇونكىرىنەوەي ئە و باسە و پەتكىرىنەوەي ئە و پایە، بپوانە: ئە و پەختنەيە لە^{٤٣}
لایپە^{٤٢} - (٤٣) دا لە لىيەنەي زمان و زانستەكانى كۆرگۈراوە.

^{٣٢}- بۇ وەركىتنى زانىارى تەواو لە بارەي ئە و جۆرە پىكھاتنەوە، بپوانە: د. ئەورىمانى حاجى
مارف، وشەرۇقان لە زمانى كوردىدا، بەغدا، ١٩٧٧، ل ٨٥ - ٨٦.

^{٣٣}- بپوانە: ھەمان سەرچاۋە، ل ٨٦

ئەویش بەتاپەتى له وەدایە كە گەلیک پىكھاتنى گرنگ و ديار و ئاشكارى ناو
نەھىنواه . ١١٤٤١١ .

وەك لە سەرەوە وتمان، مامۆستا هەورامانى لە پۇوي پىكھاتنەوە، دوو
جۆرە ناوى دەستنېشان كردۇوە، كە ئەویش (سادە و لىكدرار) ھ . (بپوانە: ل
— ١٤٢)، ھەرجى ناوى دارپىزراوە نە كە وتوتە بەرئەم دابەش كردنەوە و
نە ناوى هيئراوە... بەلام ئەوەي سەرنج پابكىشى ئەوەيە كە پاش تىڭپارى
باسەكانى دىكەي ناو، نووسەر بى ھىچ موناسەبەيەك لەزىر سەربىاسى ((ناوى
داتاشراو(ياخود دروست كراو)دا)) (بپوانە: ل ١٥١ — ١٥٥) له ناوى دارپىزراو
دواوه .

بەر لە ھەموو شتىڭ پىۋىستە ئەوە لە بىر نەكەين، كە (ناوى دارپىزراو) يش
بەشىكى ناوە لە پۇوي پىكھاتنەوە، لە بەر ئەوە دەبۇو نووسەر لە دابەش
كردنەكەيدا ئەميشى لە بىرنە كردايە و لە تەك ناوى سادە و لىكدراردا داي بنایە
و باسى بىكىدايە .

له تەماشا كىرىنىكى سەرپىيى ئەم باسەي كتىبى ناوبراردا ھەندى كەم و
كورتى بەرچاودە كەوى:

له بەشى ئەو پاشگارانى دەچنە سەر ئاوهلىنلىكى سادە و دەيکەنە ناوى
دارپىزراو، كە ئەو لەزىر سەربىاسى (دروست كردنى ناو لە ئاوهلىنلاو) دا لىي
دواوه (بپوانە: ل ١٥١)، تەنبا ناوى چوار پاشگرى هيئناوە (ى، دتى، ايسى،
ھ). جەڭ لەو چوار پاشگەرە ژمارەيەك پاشگرى دىكەش ھەن، وەك: (يىتى،

٣٤ - بپوانە: ھەمان سەرچاوه، ل ٨٤ - ٨٦ .

ایه‌تی، لان/هلان، ینه، که، ک، -ا، ان، انه، هن، هک، ین، نده،
همه‌نی... و ده چنه سه رئاوه‌لناوی ساده و ده یکه‌نه ناوی دارپیژراو...^{۳۵}"
که‌چی، به داخله‌وه نووسه‌ر ناوی نه بردوون. ئەگەر ئاپریک له نامیلکه‌ی
(گرتني کەلینیکى تر له پژمانی کوردی) ئامۆستا نوری عەلی ئەمین
بدەینه‌وه، زوربەی ئەو پاشگرانه دەبینینکه ناومان بردن... دەبوو مامۆستا
ھەرامانی لایه‌کی له و نووسراوه بکردايە‌وه، که (۱۵) سالیک بەر له وەی خۆی
بلاوکراوه‌ته‌وه.

کەم و کورتیکی دیکەی زەقى ئەو چەند دېرەی نووسه‌ر
ئەوه‌یه‌که (ی) و (یی) به دوو پاشگر داناوه، وە پاشگری (ھتى) شى بە (یه‌تى)
ناوبردوه. وشەی ((پەشى)) بق (ی)، وە ((ئازايى)) بو (یی) بەنمۇونە
ھیتاوه‌ته‌وه. بىگومان مامۆستا لەمەدا بەھەلە چووه و يەك پاشگرن، کە
ئەويش (ی) يە. حالەتى دووه‌ميان ئەوه‌یه کە بەپىتى دەستوورى فۆنەتىكى
کوردى نىمچە بىزۋىتىك لە نىوان دوو بىزۋىندا پەيدا بۇوه... ھەروه‌ها لە وشەی
(ئازايەتى) شدا نووسه‌ر بە ھەلە چووه و پاشگرەکە (ھتى) يە، نەك (یه‌تى)
واتە لىرەشدا نىمچە بىزۋىنى (ی) - ٧) هاتقىتە كايە‌وه.

لە بهشى (أ) ئى خالى دووه‌مى ھەمان باسدا کە بە ناوی ((دروست كردنى
(ناو) لە (فرمان))) ھوه‌يە نووسىيويەتى دەللى: ((ئەم جۆرە ناوە دروست
كراوانە ھەمووجۆرە چاواگى دەگىتەوه)) (بۇانە: ل ۱۵۲). ئىنجا كەسى

^{۳۵} - بق دهورى ئەو پاشگرانه لە پۇنانى ناودا، بپوانە: د. ئەورە حمانى حاجى مارف، و شەپۇنان
لە زمانى كوردىدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۱ - ۵۹.

^{۳۶} - نورى عەلی ئەمین، گرتني کەلینیکى تر له پژمانی کوردی، بەغدا، ۱۹۸۵.

سیئەمی کرداری پابوردووی کردووه به بىنکەی پۇنانى چاواگ و واى داناوه كە هەر پىنج جۆره چاواگە كە لە سەر ئە و بناگە يە رۇنراون... لە پە راویزى (۱۰۷) يشدا دەللى: ((من بۆيە ئەلیم ناوە، چونكە جىڭاي ناو ئەگرىتە وە و كردارى (ناو) ئەكەت، لە ناۋىستەدا...)). دەبىنین نووسەر لىرەدا چاواگى بە ناو داناوه... پاستە چاواگ لە پىستەدا دە توانى دەورى ناو بېينى، بەلام ئەمە نابىتە ھۆ بۆئە وەي چاواگ بە ناو بىزىرىت... خۆ ھەندى بەشى دىكەي ئاخاوتىن ھەن، كە ئەوانىش لە پىستەدا دەورى ناو دەبىن (بە تايىھەتى جى ناو)... ئەگەر بە و بۆ چۈونەي مامۆستا ھەورامانى بىت، ئە و دەمە پىويست بە وە ناكات، وەك بەشى سەرىيە خۆي ئاخاوتىن جىابكىتە وە... .

ھەروەها، ئەگەر تە ماشاي ئەركى ناو لە پىستەدا بکەين، دەبىنин كە جۆراوجۆر خۆي دەنۈنى. جا ئەگەر بە و پىتىيە بى دەبى چۈن موعامەلەي ناو بکەين؟... سەرە راي ئەوانەش، ئەگەر مامۆستا پاي وابى كە (چاواگ) يش ناو(بىت، ئى بۆچى لە و ھەمۇ نموونانەدا كە دواي پىناسەي ناو تۆمارى كردوون، يەك چاواگ چىيە، تىيىدا نىيە؟.

لايەنيكى ترى پەخنه بەرامبەر ئەو دەوەستى كە مامۆستا ھەورامانى، واى داناوه كە چاواگ لە كردارى پابوردووھوھ پەيدا بۇوە... بىگومان، لىيڭەن زمان و زانستە كانى كۆر باش بۆي چووه كە دەللى: ((ساغ كردنە وەي ئە و لايەنە ئاخۆ (چاواگ) سەرچاوهى ئىشتىقاقة، وە ياخود چاواگ خۆي لە كارە وە وەرگىراوه، باسىكى فراوانە و دەمە تەقىيىە كى ورد و قول

هه لد هگریت...)) " ... ئیتر مامۆستا هه ورامانی چۆن بى لىکۆلینه وه ئە و
بپیارهی داوه؟ .

له بهشی (ب) ئەم باسەدا كە لە زیر ناوی ((ناو لە رەگى فرمان)) دايىه،
تهنیا دەست نیشانى پاشگرى (ھ) ئى كردووه. ئاشكرايە كە ژمارە يە كى نىرى
پاشگر ھەن دەچنە سەر رەگى كردار و ناوی دارپىزراو سازدە كەن، وەك:
(ار، يار، ھر، مان، ۋەكە، گە، ھن، ھك، اك، وە/ھوھ، كە، ھوار، مەنى....)"
كەچى مامۆستا هەر ناویشى نە بىردوون.

ئەو ناوه دارپىزراوانەش كە له ناوی سادە وە دروست كراون، بە سەر دوو
جۇردا دابەشى كردوون: أ - ئەوانەي ((لە ھەندى ئاوه وە)) (بپوانە: ل ۱۵۳)،
ب - ئەوانەي ((بە كۆكىرنە وە ئاوه)) (بپوانە: ل ۱۵۴) سازدە بن. ھەندىك له و
پاشگرانە دەورى بچۈك كردىنە وە دەبىن لە كۆمەلى (أ) دا داناوه. بۇ جۇرى
(ب) ش ھەندى لە و نیشانانەي كارى كۆكىرنە وە بە جى دېن كردووه بە
كەرەستە.

ئەو پاشگرانەي دەچنە سەر ناوی سادە و دەيانكەنە ناوی دارپىزراو گەلەك
زۇن، بە وىنە نۇوسەرى ئەم باسە لە كىتىبى ((وشە پۇنان لە زمانى
كوردىدا)) دا (۵۸) پاشگرى ديارى كردووه^{۳۷}. كەچى مامۆستا هە ورامانى

^{۳۷} - بپوانە: پیزمانی ئاخاوتى كوردى بە پىيى لىکۆلینه وە ئىزىنەي زمان و زانستەكانى،
بەغدا، ۱۹۷۶، ل ۲۲۶.

^{۳۸} - بۇ ورگرتى زانيارى تەواو سەبارەت بە و پاشگرانە، بپوانە: د. ئەورە حمانى حاجى
مارف، وشە پۇنان لە زمانى كوردىدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۱ - ۶۴.

^{۳۹} - بپوانە: سەرچاوهى ناوبرى، ل ۵۰ - ۵۹.

تەنیا چەند پاشگریکی باس کردووه، کە ئەوانیش ئەوانەن کە هەر دەورى
بچووك كردنەوە دەبىن.

نووسەر لەوەشدا بە هەلە چووه کە ناوی لە حالەتى (كۆ)دا بە وشەی
دارپىزاو دانادە، بە تايىەتى لە كاتىكدا كە لە رىگای نىشانەي (ان)ى كۆوه
پىك دى وەك: (كچان، كورپان، برايان...). هەلەيەكى دىكەشى ئەوهەيە كە
جىگە لە (ان) و (ات)، (يان) و (هات) يىش بەدوو نىشانەي تىرى گەيشتۇوه.

لە دوا بەشدا: ((دروست كردىنى (ناو) لە ئاوه لەكىدار) (ل ۱۵۴ - ۱۵۵)
سى نموونەي هيىناوهتەوە: (ئىرپىاڭ، سەربىان، لەپال). بەرلەم بەشە
مامۆستا واي دانادە كە ناوی دارپىزاو بە يارىدەي پاشگر دروست دەبى
كەچى لېرەدا لە دەستتۈر لای داوه و وشەي واتادارى سەربەخۆي، وەك
(پىاڭ، بان، پال)ى بۇ ئەو جۆرە پىكھاتنە بە نموونە هيىناوهتەوە. لە مەدا
نووسەر بە هەلە چووه و هەرسى نموونەكەي وشەي دارپىزاو نىن، بەلۇ
لىكىداون. بۇ ئەم بەشە بەپايدى من وشەي وەك (بنار، پىشەوا، پىشىن...)
دەتوانن بىنە نموونەي لەبارو گونجاو. بەمە و چەند نموونەيەكى تردا و
دەردەكەۋى كە مامۆستا ھەورامانى جىاوازى لە نىوان (پىشگر و پاشگر) و
(نىشانە) و (وشە)دا نەكىدووه.

ھەروەها لە بەشى ناوى كتىبى ناوبراؤدا، باسى ناوى تايىەتى (نووسەر
واتەنى - ناوى ناسراو) و ناوى گشتى (- ناوى ئاسايى) (ل ۱۴۲ - ۱۴۵)،
ناوى تاك و كۆ (ل ۱۴۵ - ۱۴۶)، جنسەكانى ناو (ل ۱۴۶ - ۱۴۸)... بەرچاو
دەكەۋى.

له ههندی بیووهوه ئەم چەند باسە له وانی پیشوت رسەرکە و تتووتن. به وینه لیرەدا پەیدابونی نیمچە بزوین، ياخود تیچوونی بزوین شیوهی راستی (ان)ی نیشانهی کۆی لى تیک نەداوه. هەرچەندە ناوی دوولایەنی وەك جنسیتکی سەربەخۆ جیا نەکردۆتەوه، بەلام نەشی خستۆتە پشتگوی... به داخهوه له باسی (ناوی کۆ)دا دەربارەی نیشانهی (ات، ھا) هیچی نەتوووه. هەندی وشەش ھەن کە ياریدەی سازبۇونى کۆ دەدەن نووسەر هەر ناوی نەبردوون... سەرەپاى ئەوانە، هەروەھا گەلیک باسی گرنگى پەراندووه، وەك دەربارەی (نیشانەكانى ناسياوى و نەناسياوى)"^{٤٠}، (ناوی مادى)، (ناوی مەعنەوى)، (ناوی كۆمەل)... ئەوهى لەم كتىبەي مامۆستا ھەورامانى دا پیووندی به كىشەي ئىزافەوه ھەبىت، ئەوهى كەلە باسی پاشگە كاندا كەمیک دەربارەی (ى)ي ئىزافە دواوه (ل ۱۱۶)... ناتەواوى دىيارى ئەم بەشەش نەك هەر لەوهدايە كە نیشانەي ئىزافەي بەپاشگە داناوه بەلكو لەوهشدايە كە ناوی نیشانەكانى دىكەي ئىزافەي نەبردووه.

ئەجۆره كەم و كورتى و ھەلاتە و ھەندىكى تر، به تايىبەتى لە بیوو زاراوه و شىواز و لاوازى زمان... دوه له بهشى (ناو)ي كتىبى ((سەرتايىكە لە فېلۆلۆزى زمانى کوردى))دا بەرچاومان كەوتۇوه نووسەرى ئەم كتىبە نەك تەنيا نیشانەي ناسياوى و نەناسياوى، بەلكو گەلیک نیشانەي دىكەشى بە پاشگە ژماردووه كەچى هەر لەو كاتەدا بەشىكى زۆرى پاشگە گرنگە كانى باس نەکردووه. به وینه (ھكە) - ((پياوهكە...)), (مان) - ((مېڭۈومان...)),

^{٤٠} - مامۆستا ھەورامانى لە شوينكى تردا (ل ۱۱۴ - ۱۵۰) - واتە له باسی پاشگە كاندا - به چەند دىپەتكە لە (ھكە) و (ليک) دواوه.

(ن) - = ((ھەستن...)), (تر) - ((گەورەتر...))... بە پاشگر داوه ته
قەلەم، بەلام گەلیک پاشگری چالاک و بەرچاوی یادداشت نەکردوده، وەك:
(گەر) - ((ئاسنگەر...)), (گە) - ((کارگە...)), (دان) - ((مۆمدان...))
(بان) - ((فیلباز...)), (ینى) - ((کوپىنى...))... و گەلیکى تر. بە هېچ
جۆرىيکىش لە چۆنیەتى لكاندن و بارى جۇراوجۇرى نىشانەي ناسياوى
ونەناسياوى نەدواوهو حالتى جياوازيانى دەستنىشان نەکردوده، واتە باسى
ئەوهى نەکردوده كە ئەگەر بەدوا بزوئىنەكاندا بىن چ گۆپانىك پۇودەدا. لە
باسى نىشانەي ناسياویدا، ئەوهى یادداشت نەکردوده كە ناو دەكتە ناسياو،
ياخود لە باسى (ھەكە) دا تەنيا ئەوهى دەستنىشان كردوده كە دەورى
ناساندن دەبىنى، بەلام بۇ ئەركەكانى دىكە نەچۈوه.

ئەوهى تەواو بەرچاو بى و جىڭەي رەخنە بى، ئەوهى كە جەگە لە
(ھەكە)، ھەروەها (كە) - ((ماواكە...)), (ھەكەش) - ((پياوهكەش...))،
(ھەكەشى) - ((كتىپەكەشى...)) ھەربە پاشگر (پاستر نىشانە -
ئەورەمان) ي ناسياو داناوه. بەراستى جىڭەي سەرسۈرمانە كە نۇوسەر
(ھەكە) ي ناسياوى و (ش) ي عەتف بە يەكەوه بكتە نىشانەي ناسياوە. ئەگەر
بەگوپىرە ئەو جۆرە لېكىدانەوهى مامۆستا ھەورامانى بى، ئەوه دەبى
(كەمى) - ((بەرەكەمى...)), (ھەكەمى) - ((کورەكەمى...)), (كەى) -
(پەرەكەى...)), (ھەكەى) - ((زىنەكەى)), (كەت) - ((شەدەكەت...))،
(ھەكت) - ((چاوهكەت...))... و گەلەتكى ترييش (پاشگر) بن و دەورى
ناساندن ببىن كە بىڭومان ئەمە ھەلەيەكى گەورەيە.

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆبى زانیارى کورد لە سەرەتاي دامەز راندنىيەوە تاکو ئىستا چالاكانە و گورج و گولانە خەريکى بە جى هىننانى ئەركەکانى بۇوه و لەو پۇوهەوە گەلىك تىكۈشاوه و ھەول و تەقەلايەكى نۇرى داوه. بە پەپى بېۋە و دلىنيايىيەوە دەتوانم بلىم، سەركە وتوتىرين لیژنەي کۆپە و سەلماندى ئەمەش، ئەو بە رەھەمەيەتى كە لە چەند ژمارەيەكى گۇشارى كۆپدا و^{٤١} دوو سال لەمەوبەر بە كۆكراوهەيى لە كىتىبىكى گەورەي (٤٧٨) لەپەپەيدا، بە ناوى ((پیزمانی ئاخاوتنى کوردی بەپى لىكۆلەنەوەي لیژنەي زمان و زانستەکانى)) يەوه^{٤٢} بىلەن كەرتۇتەوە.

ئەم نۇوسراوه بە شىۋەيەكى سەرەكى دەربارەي بەشەکانى ئاخاوتىنە و بىرىتىبى لە باسى: ناو(ل ١٠ - ٢٦)، جىتاو - لیژنەي راناوى پى و تىووه - (ل ٢٧ - ٧٤)، ئاوهلناو (ل ٧٥ - ٩١)، كىدار - لیژنە كارى پى و تىووه - (ل ٩٢ - ٢٦٧)، چاواگ (ل ٢٦٨ - ٢٨٣)، ئاوهلكردار - لیژنە زاراوهى ئاوهلكارى بۇ داناوه (ل ٢٨٤ - ٣٠٣)، پىپىۋىزىشن (ل ٣٠٤ - ٣٢٥)، ئامرازى عەتف (ل ٣٢٦ - ٤١٦)، ئامرازى تعجب (ل ٤١٨ - ٤٤٧)، ئامراز و گىرەك و نىشانە (ل ٤٤٧ - ٤٧٧).^{٤٣}

^{٤١} - بپوانە (گۇشارى کۆبى زانیارى کورد)، ب، ٣، ٣، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٣٩٨ - ٤٩٦ ، ب، ٣، بـ، ٣، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٢٤١، ٣٥٨ - ٤٢٥، ٣، ٣، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٩٨ - ٤٠٠ ...

^{٤٢} - پیزمانی ئاخاوتنى کوردی بەپى لىكۆلەنەوەي لیژنەي زمان و زانستەکانى، بەغدا، ١٩٧٦.

^{٤٣} - لە هەموو شوينىكى ئەم باسەدا پەنجە بۇ لەپەپەكانى كىتىبەكە را كىشراوه.

نووسه رانی ئەم کتیبە بهم کاره خزمەتیکی نوری زمانی کوردییان
کردووه و کەلتینیکی گەورەیان پرکردۆتەوە بەوهی پەردەیان لە پووی گەلیک
کیشەی نادیار و شاراوهی پیزمانی کوردی لابردووه. لىکدانەوە و لىتكۆلینەوە
و توپشینەوە وەستایانە و زانايانەیان کردووه. بەلام لەگەل ھەموو ئەو
وەستاییەتی و سەرکەوت تۈۋىيەشدا، بەداخەوە کەم و کورتى و ناتەواوی و ھەلە
دەبىنرى.

ھەر بەشىکى ئاخاوتىن کە ئەوان باسیان کردووه پیویستى بە دەسکارى
ھەيە، کە ئەويش يا لاپىدەن يا زىادىكەرنە يا راستكەرنەوە يە يا گۇپىنە ...
لە بەرئەو ھۆيەي لە يەکەم لايپەرەي ئەم فەسلەدا پەنجەمان بۇ پاكىشاوه
و وەك پۇونا كېرىيەتى كورد بە ئەركى سەرشامى دەزانم بىرپەي خۆم
دەريارەي ئەو کاره دەربېم و لە نىگاى بۆچۈونى خۆمەوە لىيى بدۇيم و لە
پېگەي پەخنەوە خزمەت بە زمانە كەمان بکەم و ھەروەھا وەك دۇستىتىكى
دىلىز داواي ئازىزان بە جى بەھىنەم كە دەلىن: ((لىژنەي (پیزمان و
زانستەكانى) لەم بەرھەمەيدا، كە دىارييەكى كۆپى زانىارى كوردە بق
پوشنبىرى کوردی، گەلەلەي چالاکى چەند سالەي خۆى بە تەوازۇعەوە
دەخاتە بەر نىگاى پەخنە و نرخاندى زمان زانانى کوردی)) (ل ٤٤٧)

كتىبى ناوبراو گەلەلەك شوپىنى جىڭەي سەرنج و پەخنە و لىدوانه، بەلام
بەداخەوە لىرەدا مەوداي ئەوەمان نىيە لە گشت باسىك و پوپىيەكى
بىكۈلەنەوە. ئەو چەند لايپەرەي خوارەوە تەنبا ھەندى سەرنجى سەرەتايى
و سەرپىتىيە بۇ نىشاندانى بەشىك لەو كەم و کورتى و ناتەواويانەي لە باسى
(ناو)دا بەرچاومان كەوتۇون.

وهک له سه ره وه با سمان کرد، ئەم نووسراوه بە شیوه یه کی سه ره کی دهرباره بە شە کانی ئاخاوتنه و بە پیئیه لیژنە له لاتپه په (۱۰) ھوھ - واته دواي پیشە کی لە زیر سەریاسى (ناو) داله يه که م دانەی ئاخاوتنى كۆلىوه ته وھ.

باسى ناو بە پیئناسە یه ک دەست پى کراوه، که دەلی: ((ئەو وشە یه سە ربە خۆ واتايە ک دەگە یه نىت کە بە کاتە وھ نە بە ستراوه ته وھ، وھک: کاوه، سال، بەرد، پیاوه تى، هەولىر، پۇيىشتن، گول، پەپوولە، فېرۇق، بەستەلەك، هەلپەرکى، تى هەلکىشان)) (بىوانە: ل ۱۰). من لەو رايە دام کە ئەو پیئناسە ناتە و اوھ، چونکە جگە له (ناو)، هەروھا (جيىناو، ئاوه لىناو، ژمارە، چاوج) يش سەربە خۆ واته دەگە یەن و بە کاتە وھ نە بە ستراون. ئەم هەلە یه ش لەوھ وھاتووھ کە لیژنە دوو دابەش كىردىنى تىكەل كردوھ - واته ئەوهى کە زاناياني عەرەب، وشە بە سەر (اسم) و (فعل) و (حرف) دا دابەش دەكەن، لە گەل ئەوهى ئەورۇپىيە كان بە شە کانی ئاخاوتىن بە (ناو) و (جيىناو) و (ئاوه لىناو) و (ژمارە) و (چاوج/ كىردار) و (ئاوه لىكىردارو) و (ئاماران) ... دادەنин - جا لیژنە له کارە كەيدا بە پىيى دابەش كىردىنى دووھم كۆلىوه ته وھ، کە چى پیئناسەي عەرەبى بۇ ناو کە (ناو و جيىناو و ئاوه لىناو و ژمارە و چاوج) دەگرىتىھ وھ، وھرگىز اوھ تە سەركوردى و بە سەر ناوى رووتىدا سەپاندوھ. راستە له دابەش كىردىنى عەرەبىدا (ناو و جيىناو و ئاوه لىناو و ژمارە و چاوج) دەكەونە بابى ناوھوھ، بەلام لیژنە لىكۆلىنە وھکەي بە پىيى رېكە ئەورۇپايىيە گەيە و لەو شوينە داله ناوى رووت (substantive, noun) دەدوئى، نەك له بابى ناو. بە لگەش بۇ ئەمە، ئەوهى کە له شوينى خۆيىدا بە

جیا له پاناو و ئاوه لئا و چاوگ دواوه و بە جیا تە عريفی کردوون. سەرە پای
ئە وە لەو نموونانەدا کە دوابە دواى پىناسە کە هىنراونە تە وە دوو و شە يان:
(پۇيىشتىن، تى ھە لکىشان) چاوگەن و تىكىپاى ئەوانى دىكە ناون. لىرەدا دوو
پرسىيار دىتە گۇپى : ۱ - كە پىگە جيا كىرىنە وە بە شە كانى ئاخاوتىن
گىراوه، ئىتە بۆچى ئە و دوو چاوگە كە توونە تە نىيۇ ئە و نموونانە وە ؟ ۲ -
ئە گەر لىزىنە ناوى بەشىوھى يە كى فراوانى تە ماشا كردووه، ئەي ئە و بۆچى
نмоونە كانى و شە يان تىدا نىيە كە جىنناو و ئاوه لئا و زمارە بن.

دوابە دواى ئە و پىناسە سە لە دوو پۇوه وە لە ناو دواون:

۱ - لە پۇوي پىكھاتنە وە .

۲ - لە پۇوي واتاوه .

لە پۇوي پىكھاتنە وە ناوى بە سەر (سادە) و (ناسادە) دا دابەش کردووه.
ھەرچى (ناسادە) شە (دارپىژراو) و (لىكىدرار) ئى جيا كردىتە وە. ئە و
بۆچوونە لىزىنە شتىكى لە بارە و بەر لە و بە و شىوھ زانستىھ و بە و پىك و
پىككىيە دىيارى نە كرابوو. بەم جۆرە لىزىنە ناوبراو سنورى تە واوى لە نىوان
وشەي (سادە) و (دارپىژراو) و (لىكىدرار) دا كىشىاوه و لە ھىچ شوينىكى
باشە كەيدا تىكەلى نە كردوون... بەلام لە گەل ئە و سەر كە و تووبييە شدا لەم
باشەدا كەم و كورتى نۇرە :

يە كىك لەو ناتەواو ييانە، ئە وە يە ئەم باسە شتى لاوه كى نۇر تى ئاخنراوه،
كە چى ھەندى شتى سەرە كى و پىيوىستىش باس نە كراوه. بە وىنە ئەم باسە
شەش لەپەرە دەبىت و ماكە كەي لە لەپەرە يەك تىتاپەپى. ئە و زىادىيەش

ئەوهیه که بەدوور و دریزی لە نووسینی زمانه وانی کوردا چی دەربارەی ئەو باسە ھەیە لە بیوی زاراوه و دابەشکردنەوە... تۆماریان کردۇون. گومان لەوەدا نیه کە پیویستە سوود لەو کارانە وەریگیرى کە لەو مەیدانەدا کراون و پەنجەیان بۆ پابکیشىرى و موناقەشە بکرین و ئەوهى باشە لیتیان وەریگیرى و بچەسپېنلىرى، ئەوهشى ھەلەيە رەت بکریتەوە و لە جىڭەی ئەو بىرۇ پاي راست و لە بار و گونجاو دابنرى، بەلام لىزىنە بە شىۋەيەكى ساكار تەنیا عەرضى کردۇوه^{٤٤}. بەو جۆرە لەوە دەچى کە ئەو نووسراوانەی دەربارەی پیزمانی کوردی نووسراون بەپىّى باس لىکى دابن. لەم باسەدا تەنانەت ئەوهشى يادداشت نەکردۇو کە ئەو سەرچاوانەی ئەو عەرضى کردۇون، وشەی دارپىزراو لىکىدراویان وەك يەك تەماشا کردۇو و بە يەك جۆر دایان ناون و لە يەكتريان جيانە كردۇنەتەوە.

کەم و كورتىيەكى دىكەي باسى وشەي سادە و ناسادە، ئەوهىه کە دوابەدواي پىناسەي وشەي ناسادە، سى وشەي (مارماسى، بەردەنۋىز، بن

^{٤٤} - بە داخەوە نىشاندانەكەش زۆر ناتەواوه، چونكە تەنیا ناوى نووسەرى كتىبەكانى ھىتاوه، بى ئەوهى ناوى تەواوى كتىب و ژمارەي لايپەرە و شوين و سالى لەچاپدان... دەرىخا. بە وىتنە لەلايپەرە (۱۳)دا دەلى: مامۆستا نورى عەلى ئەمین بۆ وشەي (ناسادە) زاراوهى (ئاوىتە) يى بەكارەتىناوه. بەلام نەي نووسىيە لەم كتىبىدا، لەچ لايپەرەيەكدا... ئاشكرايە، مامۆستا نورى عەلى ئەمین چەند كتىبىكى لەسەر پیزمانی کوردى بلازىرىتەوە، ئىتىر خويىنەر لە كويىوە بىانى لىزىنە مەبەستى لە كام كتىبىانە... هەر بەو جۆرەش نووسىيەتى، كە كوردىيىق زاراوهى (بارگران)ى داناوه... جا مامۆستا كوردى ژمارەيەك كتىب و نامىلەكە و وتارى لەسەر پیزمان داناوه و من بەش بەحالى خۆم ئاشتايەتىم لەگەل خۆى و هەموو كارە زانستىيەكانى ھەيە، كەچى ناشزانم سەرچاوهى لىزىنە كاميان بۇوه. ئىتىر خەلکى چۈن بتوانن ئەو سەرچاوهى بىيىنەوە... بىگومان بەو چەشىنە سود لە سەرچاوه وەرناكىرى و بەو جۆرە پەنجەي بۇ پاناكىشىرى!

بەردەقىلە) بە نموونە ھېتىراونەتەوە، كە راستە ناسادەن، بەلام ھەرسىّكىان لىڭدراون. لە بەرئەوەي لە ناوه‌رۆكى ناسادەدا، دارپىژداو و لىڭدراو جياڭراونەتەوە، بۆيە دەبۇو چەند نموونەيەكى دارپىژداویش لە تەكىاندا دابىرىن.

پىنناسەي وشەي سادە و لىڭدراو بەوردى كراوون، بەلام بۆ وشەي دارپىژداو كە وتراوە: ((ئەو ناوه ناسادەيە كە تەنبا وشەيەكى واتادارى تىددابىت)) (بىروانە: ١٦)، ئەو باشتىر وابۇو ئەوەشى لەگەل يادداشت بىكرايە، كە پىشگۇ پاشگەر لە پۇنانيدا دەوريكى گەورە دەبىن.

كەم و كورتى ھەرە بەرچاوى باسى وشەي سادە و ناسادە لەوەدايە كە لە چۆنۈھەتى و جۆرى پۇنانى وشەي ناسادە نەدواوە - واتە باسى ئەو پىشگۇ پاشگارانە نەكردووھ كە يارىدەي دروستكىرىنى ناودەدەن، ياخود باسى شىۋازى پىكھاتىن و جۆرەكانى ناوى لىڭدراوى نەكردووھ. بە وىنە لە زمانى كوردىدا ژمارەيەكى زۇر پاشگەر^{٤٥٠} "ھەن، دەچنە سەر (ناو يا ئاواھلۇن او كىدار يا ئاواھلەكىدار) سادە و دەيانكەنە ناوى دارپىژداو"^{٤٥١}.

لىزىنە نەك ھەر باسى ئەو پاشگارانە نەكردووھ و دەريارەي ناوى دارپىژداو شتىكى ئەو تۆى نەنۇوسىيە، بەلكو سەبارەت بە ناوى لىڭدراویش ھەر بەو

^{٤٥٠} - لە زمانى كوردىدا پاشگەر لە هارىكارىكىرىنى پۇنانى ناوى دارپىژداودا زۇر چالاكە و دەچىتى سەر ھەزاران وشەي سادە و دەيانكاتە دارپىژداو، ھەرچى پىشگەر لە پۇنانى ناودا زۇر سىستە و تەنبا لە چەند حالە تىكى كەمدا دەبىنرى... بەلام بە پىچەوانە و پىشگەر لە پۇنانى كىداردا تەواو چالاكە، كەچى پاشگەرمىيانە خۆش نىيە... بىكۈمان ئەم دىاردەيەش يەكىكە لە تايىھەتىيەكانى زمانى كوردى و زمانناسان پەنجەيان بۆ رانە كىشاۋە.

^{٤٥١} - بىروانە: ئەو باسى لەم كىتىبەدا دەريارەي ناوى دارپىژداو كراوە.

چەشنه بە چەند و شەيەك باسەکەی كۆتايى پېھىنناوه و جۆره کانى ناوى لىكىراوى دەستىنىشان نەكردووھ^{٤٧}.

وەلامى ئەندامانى ليژنە بۇ ئەو رەخنەيە لە كاتى گفتوكى كىردىدا لىم گرتن، سەبارەت بەوهى بۆچى باسى ئەو پېشگر و پاشگارانە يان نەكردووھ كە يارمەتى پۇنانى ناوى داپىزراو دەدەن، ئەوھ بۇو كە گوايە پېشگر و پاشگر بە باسىكى سەربەخۆ پېشكەش دەكەن... هەرچەندە گومان لەوهدا نىيە كە پېشگرو پاشگر مۇرفىيەم (بەستراو)ن، بەلام ئەگەر لە هەر بەشىكى ئاخاوتىنىشدا دەستىنىشانى دەوريان لە رۆزانانى ئەو بەشە ئاخاوتىنە بىكرايە، ئەوھ باسەكە تەواوتر دەبۇو، بەلكەش بۇ سەلماندى ئەو پايەم تەنیا ئەوھ بەسە كە دواتر ليژنە خۆى لە بەشى كىدارى داپىزراودا لە پېشگرو پاشگرى كىردار دواوه^{٤٨} (بىپوانە: ل ۲۳۶ - ۲۴۳) و بە پىويىستىشى داناوه و دەلى: ((لە بەر ئەوھى كە بەشى لە كارى ناسادە بە يارىدە پېشگر و پاشگر پىك دىن، ليژنە واي بەباش زانى لەو پېشگر و پاشگارانە بىدویت كە پىوهندىيان بە كارهون ھەيە)) (بىپوانە: ل ۲۳۶).

ئەوهى پت ئەو كەم و كورپىيە پېشان بدا، ئەوهىيە ليژنە نەك هەر لە بەشى ناودا، بەلكو لە هەموو بەشەكانى دىكەي ئاخاوتىندا لە شىوارى پىكهاتن و جۆره کانى و شەيلىكىراوېش نەدواوه. دەبى ليژنە ئەمە يان بخاتە نىتو كام

^{٤٧} - بۇ پىركىرنەوهى ئەم كەلىنە، بىپوانە: ئەو باسەى لەم كىتبەدا دەرىبارە ئەنلىكىراوە.

^{٤٨} - هەرچەندە لە بەشى كىداردا باسى ئەو پېشگر و پاشگارانە يان كىردوھ كە كىدارى داپىزراو سازدەكەن، بەلام لە مىشدا كەم و كورتى و ناتەواوى بەدى دەكىيت. بەداخه وە لىتىرەدا جىڭە ئەتكۈلىنەوهى ئەو كىشەيە نىيە.

با سە وە ؟ راستە ئە واتە كەم و كورتى لىيژنەن، بەلام لام وايە زرۇوف و
ئەنجامى ئەم لىكولىنىھە وە يە بۇونەتە هۆرى ئە و ناتەواويانە ...

پاش ئە وە لىيژنە بە و ناتەواويءە لە ناوى سادە و ناسادە دواوه، ئىنجا
هاتۆتە سەر تۆزىنە وە يى ((ناو لە پۈوى واتاوه)) (ل ۱۶ - ۲۴). لە باسى ناودا
ئەم بە شە لهوانى دىكە سەركە وتۇوتەرە و كەمىك كەرەستەي نوپىي تىيدايە، كە
زووتى زمانەوانى كورد باسيان نە كردوھ، بەلام لەگەل ئە وە شدا ئەميش لە
natەواوى بە دوور نىيە.

لىيژنە كاتى لە پۈوى پە راۋىيىز (مفهوم، مضمون) دوھ ناوى بە سەر: (ناوى
گشتى و ناوى تايىبەتى و ناوى كۆمەل) دا دابەش كردوھ، نمۇونەتە و اوپى
نەھىيَا وە شەرھى نە كردوون و لىكى نە داونەتە وە و پىناسە بىق
دانەناون (بپوانە: ل ۱۹). كەچى ئەگەر ئاۋەر لە هەڙىدە سالىك لە مەوبەر
بە دەينە وە چاۋىك بە كتىبى ((پیزمانى کوردی)) - نورى عەلى ئەمیندا (كە
خۆى ئەندامىكى چالاکى لىيژنە زمان و زانستەكانى كۆپە) بخشىنەن^{٤٩}، بە
ئاشكرا دەردە كە وى كە ئە و باسانە لە كتىبى ناوبراودا گەللىك فراوانتر باس
كراون. بە راستى لىيژنە دە بۇو ئەم باسە و زۇر باسى دىكە لە نووسەرانى
پىشىووى كورد تىپەرپىنى. ئەگەر وانە بى دە بى نرخى ئە و ئەرگە ئى چى بى.
لە لايپەرە (۱۹ - ۲۰) دا لە پۈوى زايەند (جنس) دوھ لە ناو دواوه و بەپى
ھەلگەوتى زمانى کوردى چوار جنسى دەست نىشان كردوھ: (۱- ناوى
نېرىنە، ۲- ناوى مىتىنە، ۳- ناوى دوولايەن، ۴- ناوى بى لايەن) و نمۇونەتە
جوان و لە بارى بىق هىيَا وە. لە كۆتايشدا كەمىك ئاۋپى لە دىاليكتى

^{٤٩} - نورى عەلى ئەمین، ریزمانى کوردی، سلیمانى، ۱۹۶۰، ل ۶۵ - ۶۶.

کرمانجی ژووروو داوه‌ته‌وه. به لام به داخله‌وه، ئە و ئاوردانه‌وه‌یهی چمکیکی ساکاری باسەکه‌ی گرتقته‌وه و به چوار پینچ دیپیک تەنیا ئەوهی ده رپرپیوه که له شیوه‌ی کرمانجی ژووروودا، هەموو ناو بە ئىزافە‌کردنی ئامرازی نیرو می‌له يەکتر جیاده‌کرینه‌وه (بپوانه: ل ۲۰). بىگومان ئەم باسە نۆرى به به ره‌وه‌یه و دەمیکه هەندى لە کوردناسان بە تایبەتی کوردناسانی سۆقیهت، وەك قەناتی کوردو^{"۵۰"}، چەركەزى بە کو^{"۵۱"}... سەبارەت بە تایبەتیتی زايدەند لە کرمانجی ژووروودا ئەنجامی باشیان بە دەست ھېناوه. دەببوو لیژنە لەو باره‌یه‌وه کار و ئەنجامی زانایانی ناوبر او فەراموش نەکا و کاری خۆشی وا بە ساکاری کوتایی پى نەھینى.

باسى ئاوردانه‌وه‌ی لیژنە لە جنسەکانی ناو لە دیالیکتی کرمانجی ژووروودا، باسیکی گشتى دېنیتە کایه‌وه، كە ئەویش جۆرى ئاوردانه‌وه‌ی لیژنە‌یه لە تىکپارای باسى ناو و بە شەکانی دیکەی ئاخاوتىن.

وەك لە پیشەکى بە ره‌می لیژنەدا دەردەکەوی، لە سەرەتاي دامەز زاندىنى لیژنە‌وه، ئەندامى تىیدا بۇوە كە هەلگرى دیالیکتی کرمانجی ژووروو بۇوە (بپوانه: ل ۳ - ۴). سەرەرای ئەوه، وەك نۇوسييويانه ((لە هەلبىزاردى ئەم لیژنە‌یه لایەنى گرتنە‌وه‌ی شیوه‌کانی ئاخاوتىنی کوردى رەچاو کراوه

^{۵۰} - أ- قەناتی کوردو(کوردئییف)، دەستووری زمانی کوردی، موسکو - لیتینگراد، ۱۹۵۷، ل ۴۴ - ۵۳، (بە زمانی پووسى)

ب- قەناتی کوردو(کوردئییف)، زمانی کوردی، چاپى چوارم، يەریغان، ۱۹۷۰، ل ۳۱ - ۳۶ (بە زمانی کوردی)... و هەندىکى تر.

^{۵۱} - چەركەزى بە کو (بە کاییف)، زمانی کوردەکانی سۆقیت، مۆسکو، ۱۹۷۳، ل: ۹۳ - ۱۰۴ ... و هەندىکى تر.

تاکو پیزمانیک که له ئەنجامی تۆزىنەوەی لیژنە یېکی ئەوتۆوه به رەم بیت سەرلەبەری شیوه کانی کوردی تىدا خوینرا بىتەوە بەو نیازە کەوا له بەراوردکردنی زۆرینەی شیوه کانه وە هەل پەتر چنگ کە وئى بۇ دۆزىنەوە دەستوورە پەسەنە کانی پیزمانی کوردی ...)) (بپوانە: ل ۳).

بەو پېیە دەبۇو لیژنە له سەرەتاي لیکولینەوە کە یەوە و لە سەرپاکى نۇرسىنە کە يىدا پەنجهى بۇ ئەو تايىيەتىيانە رابكىشايە كە دىاليكتى كرمانجى ژۇرۇو لە دىاليكتى كرمانجى خواروو جىا دەكەنەوە، ياخود ويڭچۈن و يەك گىتنەوە ئەو دەستوورانەي ھەردوو شىيۆ بە يەكەوە دەبەستن، لەگەل ئەو پىدانەي لە يەكتريان نىزىك دەخەنەوە دەبۇو باس بكا و ديارى بخا، كەچى ئەوەي جىڭەي سەرسۈرپمانە ئەوەيە كە لیژنە ئەو پىۋىستىيە پەچاۋ نەكىدۇو و ئەمە بۇوە بە كەلەبەرىكى گەورەي لیکولینەوە كەي. بەلكەمان بۇ سەلماندىنى ئەو و تانەمان ئەوەيە كە له سەرتاپاي باسى (ناو) دا تەنبا له لايپە(٢٠) دا، كە له جنسە کانى ناو دواوە بە چوار پىنچ دىرپىك ئاپىكى كورتى لە شىوهى كرمانجى ژۇرۇو داوهتەوە. بىڭومان لەم بۇوەوە لیژنە نەك هەر يەكى لە ئەركە سەرەكىيە كانى خۆى بەجي نەھىناوە، بەلكو بەمە بەرەمە كەي خۆى تۇوشى كەم و كورتىيە كى گەورە كردووە، بەلام لەگەل ئەوەشدا دەبى ئەو پاستىيە پشتگۈ نەخەين، كە لیژنە دواتر - واتە له بەشە کانى دىكەي ئاخاوتىدا - بەتايىتى لە بەشى كردارەوە، پەتر ئاپى لە دىاليكتەكان و بەشە دىاليكتەكان داوهتەوە "٥٣" و كەرسەتە يەكى زۆرى

^{٥٢} - ھەروەها له تىكىراي لیکولینەوە كە دا ئەو بەدى دەكىي، كە له ھەمۇو پۇويە كەوە، ھەتا دى باسە كە فراوانتر و پۇختە تر دەبىت.

خستوتە به رچاو، به لام له گەل ئە وە شدا، به داخه وە لە زۆر شویندا بە شیوه یەکی ساکار نیشانی داوه و نە یخستوتە قالبیکی عیلمییە وە . بە وینە لە سەرەتای باسی کرداری تىنە پەر و تىپە پدا، پاي مامۆستا قەناتی کوردۆی لەو پرووه و نیشان داوه (بپوانە: ل ٩٧)، كەچى كاتىك گەيشتوتە ناوجە رگەی باسەكە و ئەنجام نەك هېچ سوودىکی لە وە مامۆستا کوردق وەرنە گرتۇوە و بەلايدا نە چووه، بە لەکو تايىھەتى ئەو دىالكتەشى هەرناؤ نە ھىنناوه . ئە وە شايەنى باسە، ئە وە يە كە لە هەندى شویندا دىاليكتى كرمانجى ثۇرۇو بە باشى خويىراوه تە وە، بە تايىھەتى بەشى ((كار لە پۈرى زمانە وە (كاتە كانى كار))) (بپوانە: ل ١٥٦...). لە سەرەتای ئەم باسە وە بە دور و درىزى پاي مامۆستا صادق بەھائە دين پىشان دراوه و ئە وە دەربارەی دەمە كانى كردار لە كرمانجى ثۇرۇودا وتۈۋىھەتى تۆمار كراوه، ئىنجا كاتى ليژنە هاتوتە سەرلىكدانە وە پاي كوتايى، ئە وە سەبارەت بە دىاليكتى ثۇرۇو پاست و پىويسەتە ئاخنۇيويتە باسەكە وە ... بىگومان، ئەمەش ئەو پاستىيە دەسە لمىننى، كە ليژنە دواتر پتر گرنگى بە ليکۈلىنە وە كەی داوه و بەمە توانىيەتى فراوانىر و پۇختە ترى بکات.

ھە رچەندە كىشە چۆنیەتى ئاوارىدانە وە سوودو و رگرتى ليژنە لە دىاليكتە كوردىيە كان باسەتكى دور و درىزە، به لام ئىيمە ليزەدا زۆر بە كورتى ليلى دواوين، چونكە يەكىك لە رەخنە كانى بەشى ناو، ئە وە هىننایە گۆرى . جا لە دەمەتكى تردا دەگەرپىنە وە سەر ئەو باسە گرنگە و ئىستا دىيىنە وە سەر بەشى ناو.

لە لاپەرە (٢٤ - ٢١) دا دەربارە ((ناولە پووی سەرەخۆبىي
ھەبۈنەوە)) دواوه. لە لاپەرە (٢٥ - ٢٦) يشدا پۇختەيەكى باسى ناوى
پېشکەش كردۇ و بەمە كۆتايىي بە لىكۆلىئەوە لە ناو ھىئاواه.

جگە لەو ھەموو كەم و كورتى و ھەلانەي لە بارەي بەشى ناوهوە لە^{٥٣}
سەرەوە نىشانمان دان ناتەواوېيەكى زۇرگەورەتر لە و بەشەدا بەدى
دەكىيەت، كە ئەو يىش باس نەكىدىنەندى كىشەي گرنگە، كە پىۋەندىيىان بە^{٥٤}
ناوهوە ھەيە. بە وىنە بەھىچ جۆرىيەك دەربارەي نىشانەي ناسياوى و نە^{٥٥}
ناسياوى نەداوهو، لە كاتىكدا دەبوايە بە وردى ئە و مەسىلەيە شى بکاتەوە،
چونكە پىۋەندىيەكى بەھىزى لەگەل ناودا ھەيە. ئەم مەسىلەيە - واتە باسى
نىشانەي ناسياوى و نەناسياوى - پىۋەندى لەگەل ئاوه ئاۋىشدا ھەيە، بەلام
ليژنە لەو بەشەشدا ناوى نەھىئاواه، بەلاي منەوە ئەمە يەكىكە لە
ناتەواوېيەكانى ئەو كارەي ليژنەي ناوبرلار.

ليژنە كاتىكىش لە كۆتايىي بەرھەمەكەيدا ھاتۇتە سەرباسى ئامرازە كان،
تەننیا بەچەند دىرىيەك لە (ھەكە) و (ھ) دواوه.. لە سەرەتاي باسى (ھەكە) دا
دەللى: ((لە ناو نووسەرانى كورددا تەنها مامۆستا توفيق وەھبى لە
دەستورەكەيدا لىتى دواوه...)) (بروانە: ل ٤٣٥). بەلى مامۆستا وەھبى لە
(ھەكە) دواوه، بەلام ئاشكرايە نووسەرى دىكەش ھەن لەو باسەيان
كۆلىيەتەوە، وەك: نورى عەلى ئەمین^{٥٣} (كە خۆى ئەندامى ليژنەي ناوبرلار)

- ۱- نورى عەلى ئەمین، گىرتى كەلىتىكى تر لە پىزمانى کوردی، بەغدا، ١٩٥٨.

ب- نورى عەلى ئەمین، پىزمانى کوردی، سلىمانى، ١٩٦٠.

و که‌ریمی ئەیوبی و ئى. ئا. سمير نۆقا^{٥٤} .. هتد. ئیتر نازامن چون لیژنه وا
بەئاسانی بەسەر ئەوهدا تیپه‌ریوھ.

لیژنه کەمیک له دهوری (كە) دواوه و ئەوهى دهست نیشان کردوه كە
بۇ تەعریف و نیدا بەكاردیت، بەلام بە هیچ چەشنىك لە چۆنیەتى خۆنواندن و
لakanدى نەکۆلۈوه تەوه.

لە لایپرە (٤٣١ - ٤٣٠) دا لە بارەي (كە) وە دواوه و ئەوهى دەربىريوھ كەوا
بۇ باڭگىرىن بەكاردیت و ھەندى رىستەى بۇ نموونە ھىتاوهتەوه، وەك:
((شوانە، ئەو بەرخانە بۆکۈي دەبەيت)) ... پاستە (كە) دەكەۋىتە دواى وشەى
باڭ لى كراوهە، بەلام لیژنه بۇ ئەوه نەچووه كە دەورى ناساندىش
دەبىنى، وەك: ((شوانە(شوانەكە)، ئىستا لە چىايە بەرخ دەلەوه پىنى)) ...
هتد^{٥٥}.

وەك وقمان، لە بەشى ناودا دەربارەي نیشانەي ناسياوى و نەناسياوى
ھىچ شتىك نەنۇوسراوه و تەنیا لە بەشى ئامرازە كاندا بەچەند دېرىك
دەربارەي (كە) ئاسياوى و تراوه و (كە) ش وەك نیشانەي ناسياوى ھەستى
پى نەکراوه. ھەرچى نیشانەي نەناسياويشە لە ھىچ شوينىكى لىكۆلەنەوهدا
ناوى نەهاتووه.

لە زمانى کورديدا (كە) و (كە) نیشانەي ناسياوين. نیشانەي (كە)
ھەرچەندە بەدواى ناو و ئاوه لىناوه و دەلكىنرى، بەلام لەگەل ناودا چالاكتره،

^{٥٤} - كەریمی ئەیوبی و ئى. ئا. سمير نۆقا، دىاليكتى کوردى موكى، لىتىنگراد، ١٩٦٨.

^{٥٥} - ئامرازى (كە) ھەندى دەورى دىكەش دەبىنى، كە بەداخەوه لىژنه لىي نەدواوه. بۇ ئەوهى
لىزەدا لە باسەكە دوورنەكە وينەوه، دەيخەينە دواوه و لە شوينى پىيوىستا لىي دەدوين.

بە تایبەتی لە گەل ناوی گشتیدا. هەرچى لە گەل ناوی تایبەتىشدا يە ناتوانى خۆى بنوینى.

نىشانەی ناسياوى (ھكە) كاتىك دەچىتە سەر وشە، دەتوانى مانا مە بەستى شتىك ئاشكرا بكا كە زوتى ناوی هاتبى. ياخود دەتوانى ناسراوى بە دىيار بخا... لە لكاندىندا بە وشەوە، بە گۈيىرى بارى فۆنەتىكى زمانە كە مان گۇرانى بە سەردا دى... هتد.

(ھ) شە روهك (ھكە)، نيشانەي ناسياوبىيە و بە ناو و ئاوه لىناوه و دەلكىنرى، بە لام لە واتا و بە كارھىناندا جياوازيان ھە يە... هتد.

نىشانەي نەناسياوى لە زمانى كوردىدا زۆر ئالۇزە، لە بەرئە و دەلىكۈلىنە وەي دو رو درېئىز و تەۋاوى دەھوى. بە لام لە گەل ئە وەشدا لە لېكۈلىنە وەماندا ئە وەمان بۇ ئاشكرا بۇوە، كە لە ناوجەي سلىمانى و موكريان... (يىك) و (ئى) نيشانەي نەناسياوبىين. هەرچى (ئى) يە گۇمانى لى ناکرى كە كورت كراوه و تەخفيفى (يىك) ھ. لە دىاليكتى كرمانجى ۋۇرۇو و گەلەك ناوجەي سۆراندا (ھ) نيشانەي نەناسياوبىيە. لە ھەندى بە شە دىاليكتى كرمانجى ۋۇرۇو دا (نە) شە رە بۇ نەناسراوى بەكاردىن... نيشانەي نەناسياوى لە زمانى كوردىدا جىڭە لە نەناسراوى (مجھولىيە)، هەروەها تاكايەتى (افرادىيە) يىش نيشان دەدا و، بە گۈيىرى بارى فۆنەتىكى زمانە كە مان گۇرانى بە سەردا دېت... هتد".^{٥٦}

^{٥٦} - لېرەدا زۆر بە كورتى چەند زانىارىيەكى كەم دەرىبارەي نيشانەي ناسياوى و نەناسياوى خستقتوھ پېش چاو. بۇ زىاتر لەم بارەيە و بپوانە: ئە و باسەي لە فەسىلى دووهمى ئەم كتىبەدا لە بارەي نيشانەي ناسياوى و نەناسياوبىيە و كراوه.

نمۇونە يەکى دىكە لەو باسانەي كە دەبۇولە بەشى ناودا لىيى بدوين
مەسەلەي (تاك و كۆ) يە، كە پىيەندىيە كى بەھىز و زۇرى لەگەل ناودا ھەيە،
بەلام لىيژنە نەك ھەر لە باسى ناودا لىيى نەدواوه، بەلکو لەسەرتاواھ ھەتا
كوتايى بەلای ئەو كىشەيەدا نەچۈوه. ئەگەر وەلامى لىيژنە ئەوھېنى كە باسى
(ان)ى كۆ دەخاتە باسى نىشانە كەوە، ئەوھە چارەسەركىدى ئەو كەم و
كۈرتىيە بەوە ناكرى، چونكە مەسەلەي (تاك و كۆ) تەنيا نىشانەي (ان) نىيە،
بەلکو زۇر شتى دىكە لەگەل... جا ھەرچەندە مەسەلەي كۆ پىيەندى
لەگەل ھەندى بەشى ترى ئاخاوتىن ھەيە، دەبۇو بەتايىھەتى لە بەشى ناودا
باس بىكىرى.

ئەو جۆرە پىروگرامە بەلای منھوھ تەواو نىيە، كە لە بەشى ناودا باسى ئەو
پىشىگەر و پاشڭارانە نەكرين كە ناو دادەپىزىن، چونكە نيازىيان وايە بە باسىكى
سەربەخق لىيى بدوين، ياخود باسى تاك و كۆ نەكىت، چونكە (ان)ى كۆ
لەگەل باسى نىشانە كاندا دەبىي... بۇ ئەو وەلام و نيازە لىيژنە لە باسى
وشەي دارپىزراودا ھەندى پاستىم دەربىرى. لىرەدا ھەندى بەلگەي دىكە خۆيان
دىيىنە پىشەوە:

بۇ زىادە سەلماندى ئەمە ھەندى نمۇونە لە بەشە كانى دىكەي ئاخاوتىنى
لىكۆلىيە وەكەي لىيژنەوە دەھىيىنەوە:

لە باسى (كىدار)دا، گومان نىيە كە گەلەيك كىشەي گرنگ شى كراوه تەوە
و باس كراوه، وەك: كىدارى تىنەپەپ و تىپەپ (ل ۹۵ - ۱۲۹)، كىدارى كارا
ديار و كارا بىز (ل ۱۴۶ - ۱۲۹)، كىدارى يارىدەر (ل ۱۴۶ - ۱۵۶)... هەتىد،
بەلام لەگەل ئەوھەشدا ھەندى كىشەي گرنگ ھەن كە لەزىر سەرباسى

تاييەتيدا باسيان لىّوه نەکراوه. بەوئىنە دەريارەي پەگى كىدار و قەدى كىدار
كە باسييکى سەرەتكى كىدارە لە ژىر سەرياسىيکى سەربەخۇدا بەرچاۋ ناكەۋى،
كەچى ئەگەر تەماشاي ھەندى لەو كىتىبىانە بەكەينكە بۆ قوتا بخانە كان
دانراون^{٥٧} و سەرچاوهى كارەتكەي لىيىنەن، ئەوه بەباشى ئەو باسە دەبىيەن.
پاستە لە ھەندى شۇيىندا لىيىنە ناو ناواه باسى پەگ و قەدى كىدارى كىدوه،
وەك لە لاپەرە (١٤٥ و ١٣٠...) دا كە باسى كىدارى كارا دىيار و كىدارى كارا
بىزره، وا پىويىست بۇوه كە ئاپەر لە پەگ و قەدى كىدار بىرىيەتەوە، بەلام
ناتوانى ئەو جۆرە ئاپەردا وەيە بە باسى سەربەخۇق و تىير و تەسەلى پەگ و
قەدى كىدار دابىرى. سەرەپاي ئەوهش كورد و تەنلى ((بەرد لە شۇيىنى خۆى
سەنگىنە)) ...

ھەروەها لە باسى ((كار لەپۇوى زمانەوە (كاتەكانى كار))) دا (ل ١٥٦ -
٢٢٢) لە سەرەتادا كە پاي نۇوسەرانى كورد خراوهەتە پۇو، كاتى پابردوو
(ماضى) و ئىستا (حال) و ئايىنده (مستقبل) دىيارى كراون. لە دوايىدا بە دور و
درېشى و زانستىيانە لە كاتى پابردوو و ئىستايى كۆلىوەتەوە. كەچى ئەوهى
سەرنج راپكىيىشى، ئەوهىيە لە كاتى ئايىنده^{٥٨} نەدواوه. بۇ؟ ھەرچەندە كاتى

^{٥٧} - بەوئىنە، بپوانە: كىتىبىي ((زمان و ئەدەبى كوردى)) بۆ پۇلى سىيەمى ناوهندى، چاپى يەكەم، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٥٦ - ٦٦.

^{٥٨} - پەنگە خويىنە راتى بگات كە لىيىنە لە لاپەرە (١٩٩ - ٢١٨) دا لە كاتى ئايىنده دواوه.
ئەويش هۆى ئەوهىيە كە لىيىنە زاراوهى (ئايىنده) بۆ (مضارع) داناوه. كەچى لە سەرەتاي
باسى (كىدار) دا ئەوه دەردەتكەۋى، كە زىربەي نۇوسەرانى كورد زاراوهى (ئىستا) يان بەرانبەر
(مضارع) بەكارهيتاوه (بپوانە: ل ١٥٦). مامۆستا صادق بەھائىدىن و د. نەسرىن فەخرى كە
دۇ ئەندامى لىيىنەن، لە كاتى دەرىپېنى بېرىۋاوه پياندا ھەر زاراوهى (ئىستا) يان وتوھ (بپوانە: ل
158 - 161). ئەنجومەنى كۆپۈش لە بەشى زاراوهى كانى زماندا، دىسان زاراوهى (ئىستا) ئى

ئائيندە لە كرمانجى خواروودا سستە و ئەم پىزەيە ھەر لە كرمانجى ۋۇرۇودا
ھەيە، بەلام لەگەل ئەوهەشدا، بەلايەنى كەمەوە دەبوو پوختەي ئەو
خستنەپووهى لە سەرەتاي باسى كرداردا كراوه و ئەو دوو لاپەپەيە
مامۆستا صادق بەھائەدين و ئەو بىرۇپايە ئەندامان دواتر تۆمار كراون، لە
ئىر سەرياسى كردارى ئائيندەدا كۆبکرانايەوه.

تاڭو ئەم شويىنە بەكورتى لەو كەم و كورتى ناتەواو ييانە دواين، كە لە
بەشى (ناو)دا - واتە لەو باسەي لە لاپەپە ۱۰ تا ۲۶ ئىكتىبى ناوبرىدا
چاپ بۇوه.

ھەرچەندە ناو ناوەش سەرەتاتكى لەگەل بەشەكانى دىكەي ئاخاوتىن
كراوه، بەلام پىيوىست ئەوهى هيئاوهتە كايەوه، دەنا وەنەبى ئەوه باسى
تەواوى بەشەكانى دىكەي ئاخاوتىن بن".^{١٥٩}

دەربارەي ئەو كارەي ليژنە، مامۆستا صەباح غالب لە چەند ژمارەيەكى
سالى ۱۹۷۷ ئى پۆزىتەنامە((هاوکارى))دا زنجىرەيەك وتارى بەناوى ((كتىبى
(بىزمانى ئاخاوتى كوردى) لە بەرتىشىكى لىكۈلىنەوهدا)) بىلەو

پەسەند كردۇوه (بىوانە: لىستەي چوارەمى زاراوه كانى كۆپ)... جا لە بەر ھەر ھۆيەك بىت،
بەكارھېتىنى (ئائيندە) بەرامبەر بە(مضارع) بەپاست نازاتم.^{١٥٩}
- چۆن پاي خۆمان لەبارەي (ناو)ووه دەربىپى، ھېرىپە جۆرەش لە ھلىكى تىدا بەرنىبە
تىكىپاى ئەو بەشانەي دىكەي ئاخاوتىن، كە لە كتىبى((بىزمانى ئاخاوتى كوردى بەپېتى
لىكۈلىنەوهى ليژنەي زمان و زانستەكانى))دا باس كراون، دەرددەپىن. جىھە لەوهش ھەندى
سەرنجىش كە پىوهندىيان بەھەلەي چاپ و ئىملا و شىۋاوز و زاراوه و پىكخىستنى پىرسىت... ووه
ھەيە باس دەكەين.

کردوتەوە "۷۰". نووسه‌ری ئەم و تاره له گەن ئەوەدا کە گەلیک رووی چاک و سەرکەوتتووی نووسراوی ناوبراوی نیشان داوه و نرخى زانستى داوه‌تى، هەروه‌ها چەندىن کەم و کورتى و ناتەواویشى خستقته پىش چاو و بەپىتى توانست ھەولى داوه چاره‌سەریان بكا و جىييان پېپکاتەوە... لە پاستيدا مامۆستا صەباح کارىكى گرنگى کردوووه و پىتوه ماندوو بۇوه و ئەنجامى باشى وەددەست ھىناوه... بەلام بەداخەوە لە ھەندى شوئىن و باسدا بە ھەلە چووه. ئىمەش لىرەدا بەشىك لەو تىبىنى و سەرنجانەی دەربارەی بەشى (ناو)ى "۷۱" رەخنەی ناوبراو ھەمانە دەخەينە پۇو.

مامۆستا صەباح رەخنەی لەو پىناسەيە گرتۇووه کە لىزىنە بۇ ناوى داناوه: ((ناو ئەو وشەيە يە سەربەخۆ واتايەك دەگەيەنت كە بە كاتەوە نەبەستراوه))..

رەخنەگر لەوەدا زۆر پاستە كەدەلى: ئەگەر لەو پىناسەيە بىر بىكەينەوە ھەموو چاوگەكانى زمانى کوردىش دەگرىتەوە، چونكە چاوگىش وشە سەربەخۆيە و مانايەكىش دەگەيەنت... (ل۴). بەلام دەبۇو ئەوەش لەياد نەكات کە ھەندى بەشى دىكەي ئاخاوتنيش، وەك (ئاوه‌لناو، جى ناو، ژمارە) هەر وشەي سەربەخۆن و ماناش دەگەيەن.

٧٠ - بپوانە: پۆزنانەمەي ((هاوکارى)), بەغدا، ۱۹۷۷، بەشى یه کەم، ۳۶۵، ل ۴، بەشى دووه، ۳۶۶، ل ۴ و ۱۱، بەشى سىتىم (ئەم بەشەي و تار چاپ نەبۇوه... ئىمە دەستنووسە كەيمان بىنیوھ)، بەشى چوارم، ۳۶۸، ل ۴ و ۱۱، بەشى پىنچەم، ۳۶۹، ل ۴ و ۱۱، بەشى شەشەم، ۳۷۰، ل ۴، بەشى حەوتەم، ۳۷۱، ل ۴ و ۱۱، بەشى هەشتەم، ۳۷۲، ل ۴ و ۱۱.

٧١ - بەشى دووهم و سىتىمەي و تارەكەي مامۆستا صەباح باسى ناوى گرتۇتەوە - واتە ئەوەي لە ژمارە ۳۶۶ دا چاپ بۇوه و ئەوەي بەرچاپ نەكەوتتووھ.

مامۆستا صباح لە بەردەوامى پەخنەی پىئناسەی ناودا نۇرسىيۆتى: كۆرکە دەللى (ناو ئە و شەيە ماناي يەك و شە دەگەيەنى)، كەچى ئىمە ناومان ھەيە لە و شەيە زىاتر پىك ھاتووه. جا ئە و زىادىيەش ھەرچىيەك بى كە پىئناسەش بۇ شتىك دادەنин دەبى وەك شتىكى گشتى ھەموو لايەنەكانى بىرىتەوە. ئە و پىئناسەيە كۆرتەنەها ناوى سادە دەگۈرىتەوە و ناوى ناسادەش بە ھەردوو بەشە كەيەوە - دارپىژراو و لىكىداراو - وە بەر ناكەۋى، ئەمەش ناتەواوېيەكى گەورەيە و چاپقاشى لى ناكىرى... (ل4). بەداخەوە پەخنەگر لە سەرپاکى ئە و چەند دېرەي سەرەوەدا بەھەلە چووه. بەر لە ھەموو شتىك لىزىنە لە پىئناسەی ناودا نەيوتۇوه: (ناو ئە و شەيە ماناي يەك و شە دەگەيەنى). ئىتىر نازانم مامۆستا صەباخ چۆن لە نىيۇ دوو كەوانى گچىكەدا ئە و تەيە كىرىدۇوه بە مولىكى لىزىنە...

ھەروەها ھەللى بەرچاۋىش ئە و يە پەخنەگر وا تىكەيشتۇوه، لە بەر ئە و يە ناسادە لە و شەيە زىاتر پىك ھاتووه، بۆيە بەپاستى نازانى كە لە پىئناسەی ناودا بوترى (ناو و شەيە كە...). واى بۇ چووه، ئەگەر وا بوترى، ئە و سا تەنیا (ناوى سادە) دەگۈرىتەوە. و شەي (وشە) مانايەكى گشتى ھەيە و ھەموو جۆرە و شەيەك - سادە دارپىژراو لىكىداراو - دەگۈرىتەوە. كە دەوتىرى (وشەيەك)، ئە و مەرج نىيە ئە و شەي ھەر سادەبى. دەمى دەبى بىر بۇ ئە و بچى، كە دىيارى بىكى. ھەرچەندە و شەي دارپىژراو و لىكىداراو لە و شەيەك زىاتر پىك دىن، بەلام لە ئەنجامدا ھەر دەبنە يەك و شە، بەلام و شەيەكى سادە نا، بەلكۇ ناسادە.

ئه و چهند هله‌یه، په خنه‌گریان به ره و ئه و بردووه که ئه و پیناسه نه گونجاو و ناله باره‌ی خواره‌وه بۆ ناو دابنی: ((ناو وشه‌یه که یا له وشه‌یه ک زیاتره (ئه و زیادیه‌ش وشه‌یه کی سه‌ربه‌خۆ یا هرشتیکی دی بی) واتایه کی سه‌ربه‌خۆ ده‌گه‌یه‌نی و مانای کاری تیدا نییه)) (ل۴). وه ک وتمان که ده‌وتري وشه‌یه که) ئه وه چون ساده، هروه‌ها داپیژراو و لیکدر اویش ده‌گریته‌وه ... به لام که ده‌وتري (له وشه‌یه ک زیاتر)، ئه وه لیره‌دا زهین بۆ ده‌سته‌وازه‌یه ک یاخود پستوکیاک ده‌چی... سه‌ره‌پای ئه وه، ئه و پیناسه‌یه (ئاوه‌لناو، جیناوا، ژماره، چاوگ) یش ده‌گریته‌وه. که‌چی له سه‌ره‌تادا په خنه‌یه کی له پیناسه‌ی لیژنه ئه وه بwoo، که چاوگه کانی زمانی کوردیش ده‌گریته‌وه. په خنه‌گر له و برووه‌وه باش هه‌ستی به ناته‌واوی کردووه، به لام ده‌رسی لۆ و هرنه‌گرتووه.

په خنه‌گر که ده‌لی: ((لیژنه‌ی زمان له لاپه‌ر ۱۳ ادا که زاراوه‌ی ناساده لای حه‌وت زنانی کورد ده‌لیته‌وه باس ده‌کا، ئه وه یان له بیاد کردووه که، سه‌عید صدقی و توفیق وه‌هبی و... به‌هیچ جو‌ریک هه‌ر له بنه‌ره‌تدا - مه‌سله ناوی ناساده لای ئه‌وان هه‌رنه‌بووه - ... و هه‌ردووه به‌شکه لیکدر او و داپیژراویان هه‌ر به لیکدر او زانیوه، بۆ ئه‌مه تکایه سه‌ره‌لنه‌نوی به کتیبه‌کانی ئه و نووسه‌رانه‌دا بچنه‌وه)) (ل۴)، ئه وه باش هه‌ستی به ناته‌واوی لیژنه کردووه که ئه ویش مامؤستا توفیق وه‌هبیه و له کتیبی ((ده‌ستووری زمانی کوردی)) دا به‌ریک و پیکی جیاوازی له نیوان ناوی داپیژراو و لیکدر او دا (که ناوی دروستکراو و ناوی لیکدر اوی پی و تونون) داناوه (بروانه: ل ۵۰ - ۵۸) گه‌لیک رووی ئه و کیش‌یه‌ی خاو کردۆته‌وه. جا منیش تکام له په خنه‌گر ئه وه‌یه، ئه ویش سه‌ره‌لنه‌نوی به کتیبی ناوبراوی مامؤستا وه‌هبیدا بچیته‌وه.

له گەل پای پەخنەگردام، كە لىزىنە دەبۇو چۆنیەتى ناوى دارپىزراو و لىكىراو بە دۇورو درىيىشى شى بکاتەوە... ئىنجا دەلى: ((ئىمە وائە وەندەى لە مەوداي زانىارى و ماوه ماندا ھېبى لە چۆنیەتى دروست بۇونى ناوى لىكىراو و ناوى دارپىزراو دەدوينىن، بەو ھيوايىھى بە ھاوكارى كوردى زانەكان دەستىيکى پاكى و پوخته كىرىنى پىدا بى و كەلىيىكى گچە پېپكاتەوە))... دواتر لە شىيەتى دروست بۇونى ناوى لىكىراو لە زمانى كوردىدا دواوه.

لىرەدا ناچارم كەمىڭ لە قوتابىيە خۆشەويىستەم و ئەو ھاپرى بەپىزەم زویر بېم لە سەر ئەوە كە دەربارە شىيەتى دروست بۇونى ناوى لىكىراو موحازەرە كانى منى بە ھەندى دەستكارييەوە بلاۋ كردۇتەوە و كردۇويەتى بە مولكى خۆى و منىش ناوم لە كۈولەكەى تەپيشدا نەھاتووە... ھەرودە لە و تارەدا ئاشكرا ئەوەش بەدى دەكەم كە ھەندى شت لە موحازەرە كانى مامۆستا موحەممەد مەعرووفەوە وەركىراوه و ئەوانىش لە خاوهنى پاستەقىنه يان سەنزاون... بىڭومان، ئەمە نەك ھەر لە زانستدا، بەلكو لە هىچ مەودايەكدا رەوا نىيە.

وەك وتم ھەندى دەستكاري كەرەستەكەى منى كردۇوە، ئەويش بەتايىيەتى لە لاپىزلىنى چەند نموونەيەك و دانانى ھى دىكە لە جىڭگەيان. جا ھەر ئەمەشە بۇوەتە ھۆى ئەوەي جارجارە لە نۇوسراوەكەيدا نموونەي نەگونجاو دەبىنرى. وەك: وشەي ((پەرۇڭ كۈن)) كە بە نموونە ھىنناويەتەوە و گوایە لە دوو ناوى سادە پىك ھاتووە، بەلام لە پاستىدا لە (ناو + ئاوەلناو) دروست بۇوە. واشى داناوه كە وشەي ((ترش و شىريين)) لە ئاوەلناو + و ناو) ساز بۇوە. واتە ((شىريين)) بە ناو تىڭە يىشتىووە... لىرەدا وشەي

((شىرين)) ئاوه لناوه نەك ناو، وشەي ((دۇلاؤ دۇل)), ((شىواو شىو))
((بەرانبەر)) يىش كە ئاوه لکىدارن، بە ناوى داناون... ئەمانە و ھەندىكى تر.
بەشى سىيەمى وتارى ناوبراو دەربارەي (وشەي دارپىزراو) ھ. لە سەرتادا
ھەندى زىادى خستۇتە سەر پىناسەي لىزىنە و ئىنجا لە چۆنیەتى دروست
بۇونى ناوى دارپىزراو دواوه... لىزىنە بۇ ناوى دارپىزراو وتوويمە: ((ئەو ناوە
ناسادەيە كە تەنبا وشەيەكى واتادارى تىددابىت)). زىادىيەكەي مامۆستا
صەباھىش ئەوهىيە كە دەلى: ((وە ھەندى جارھىيە لە دوو رەگى فرمان
وھك (ھات و چق) يَا وھك (پچىپچى) دروست دەبى)) (دەستنوسوس)).
لە راستىدا كەم و كورتى پىناسەكەي لىزىنە لەوهدايە، كە دەبۇو ئەوهشى
لەگەل يادداشت بىردايە، كە پىشگەر و پاشگەر لە پۇنانىدا دەورىكى گەورە
دەبىن - واتە راستىرايە لە پىناسەي ناوى دارپىزراودا بلىيەن: ((وشەي
دارپىزراو - ئەو وشە ناسادەيە كە لە وشەيەكى سادە و زىادى پېك دى.
ئەوجا زىادىيەكە پىشگەر يَا پاشگەر يَا هەردۇو (پىشگەر و پاشگەر) پېكەوە
دەبن)) ..

ھەرچى مامۆستا صەباھ غالبە بەھۆى بىنىنى ھەندى وشەي
سەرنجراكىش و بى ئاگايى لە ھەندى مەسىلەي زانستى زمان، بە ئارەزۇوى
خۆي پىناسەيەكى واي هيتناوەتە ناوانەوە، كە نە لەگەل ھەلکەوتى زمانى
كوردىدا و نە لەگەل بارى زانستى زماندا دەگۈنچى... بەلى ھەر زمانىك
خاوهنى پىزمانى خۆيەتى و پىزمانىش وھك زانستىك لە سەر كەرەستەي
چەسپاوى ئەو زەمانە ھەلەچنرىت، بەلام لەگەل ئەوهشدا، وھك ماددهىيەكى
زانست پىزمانى گشتى ھەيە، ئەويش كە مەبەستى پىكخىستنى شىوارى

گشتییه له لیکۆلینه وەی پیکھاتنى پیزمانیدا. هەرچەندە هەر زمانە خاوهنى كەرهستەي تايىەتى و شىۋەي جياواز و بەكارەتىنى سەربەخۆيە و ئەو تايىەتىيانە له زمانانى جياوازدا دەبىنин، بەلام لەگەل ئەوەشدا ھەندى بىنەما هەن كە پىويستە بخريئە نىّو بناغەي لیکۆلینه وەی پیکھاتنى پیزمانى ھەمو زمانىكەوە. جا له سەرىكەوە دەمەوى مامۆستا صەباح غالب ئاگادار بکەم، ئەگەر وشەيەك پىشگىر ياخشىرى پىوە نەبى لە پىزى دارپىزراودا دانانزى... لە سەرىكى ترىشەوە ئەو ناوه لىكىراوانەي ئەو دارپىزراوى دانەتە قەلەم، وەك (دارتاش، هات و چق، گفت و گو...) بىڭومان لىكىراون، چونكە رەگ و قەدى كىدار ھەلگى ماناي كىدارن.

دواتر رەخنه گەر له جۇرى پیکھاتنى ناوى دارپىزراو دواوه. له سەرتادا ھەندى حالتى ناوى لىكىراوى بە دارپىزراو داناوه و ئىنجا دەلى: ((كۆمەلىٰ)) پاشگەن ناوى دارپىزراو دروست دەكەن كە ئەمانەن:)) (دەستنۇس) و حەقىدە جۇرى دىيارى كردووه. باسى ئەو پاشگارانەي كە هارىكاري ناوى دارپىزراو دەدەن، پە ناتەواوى و كەم و كورىيە. ئەمە كە كاكلى وشەي دارپىزراوه، دەبوو لیکۆلینه وەيەكى پاست و فراوان بىت، بەلام بەداخھوە لە ھەموو بەشەكانى دىكە زىاتر ھەلەي تىدایە و لە سىنورىكى تەسک دەرنەچۈوه ...

مامۆستا صەباح غالب ژمارەيەك نىشانەي، وەك: (ان) - (پىاوان...)), (ات) - ((مالات)), (گەل) - ((كۈرگەل...)), (ەكان) - ((كچەكان...)), (ەها) - ((ھەزارەها...)), (ەكە) - ((كتىپەكە...)), (يىك) - ((پىاۋىك...)), (ە) - ((كۈرە...))ي وەك پاشگىر وشەدارپىز تەماشا كردووه. ئاشكرايە كە

هیچ یه کیک له و نیشانانه که رهسته‌ی پوئنانی وشهی دارپیژراو نین. ئه وانه مورفیمی وشه‌گوپن و هله‌یه ئه‌گهه ره‌گهه مورفیمی وشه دارپیژدا تیکه‌ل بکرین^{۶۲} ..

هه رچی پاشگری وهک: (گهه)، (سان)، (چی)، (بهند)... و گهه‌لیکی تر ههن که ده چنه سه‌ر وشه‌یهک، ئه‌وه له بیکه‌ی ئه وانه‌وه وشه‌یهک نوئی دیتنه کایه‌وه، بهلام نیشانه ته‌نیا مانای نیسبی ده‌گهیه‌نی. ئیمه له فه‌ره‌ه‌نگی زماندا ((ئاسنگه، دانسان، چایچی، نالبند...)) وهک وشه‌یهکی فه‌ره‌ه‌نگی تو‌مار ده‌کهین، بهلام ((پیاوان، پیاوه‌که، پیاویک، پیاوه...)) وهک کومه‌لی يه‌که م مواعمه‌له‌یان له‌گهه ناکه‌ین. ده‌رباره‌ی ئه‌م به‌شه‌یان ده‌توانری له سه‌ره‌تادا ياخود له به‌شی پیزماندا ههندی زانیاری بدري... بهلام کومه‌لی يه‌که م نه سه‌ره‌تا و نه به‌شی پیزمان پییان ناکری بیان گرنه خویان.

بهم چه‌شنه ده‌بینین له و حه‌قده جو‌ره ناوی دارپیژراوه‌ی ره‌خنه‌گر دیاري کردوون، هه‌شتیان راست نین، ئه‌ویش وهک له‌سه‌ره‌وه پونمان کرده‌وه، چونکه نیشانه‌ن و نیشانه‌ش هاویه‌شی له وشهی دارپیژراودا ناکات... هه رچی تو جو‌ره‌که‌ی دیکه‌ن: (گهه، دار، سان، بهند، چی، وان / هوان، باز، که، ئی) نموونه‌ی راست و گونجاون، بهلام له زمانی کوردیدا نهک ته‌نیا ئه و نو پاشگره‌ی ماموستا صه‌باح ناوی بردوون، بهلکو ده‌یان پاشگری دیکه‌ش هن که که رهسته‌ی ناوی دارپیژراون، وهک: (مهند، هتی، یتی، ایه‌تی، یئنی، گا، گه، ستان، خانه، دان، هن، جار، هوار، لان / هلان، زار، یئن، یئن، وانه، وانه،

^{۶۲} - ده‌رباره‌ی جیاکردن‌هه‌وهی (نیشانه و پیشگر و پاشگر)، بروانه: د. ئه‌ورحمانی حاجی مارف، وشه‌پوئنان له زمانی کوردیدا، بغداد، ۱۹۷۷، ل ۳۶ - ۴۰.

ک - *k*، کە، گار، وەر / ھوەر، ين، وور، ھوا، انه، ھمهنى، اك، نده، ار، يار، مان، ۆكە، ھك... و گەلیکى تر). جا ئەو چەند حالەتە كەمەي پەخنەگر ناوى هيتناون نابنە باسى تىپرو تەسەلى ئەو كىشەيە و كەلەن پې ناكەنەوە. هەروەھا پەخنەگر تەنیا بۇ ئەو ھەچووه کە ھەندى پاشگەر دەچنە سەرناوى سادەو دەيانکەنە دارپىزراو، بەلام ئەوھى بەبیرا نەھاتووھ، كە دەچنە سەر ئاواھلناو و كردار و ئاواھلكردان)ى سادەش لە ئەنجامدا ناوى دارپىزداويان لى ساز دەكەن. مامۆستا صەباح بۇ ئەوھش نەھەچووه کە جىگە لە پاشگەر، چەند پېشگەريکىش ھەن، يارىدەي رۇنانى ناوى دارپىزراو دەدەن وەك: (پى، پا، بەر، هاو...).

بەم چەشىنە مامۆستا صباح غالب لە كىتىبى ((پىزمانى ئاخاوتى) كوردى)) دا، نەك ھەر ھەستى بە زۆرەبەي ناتەواوiiيەكانى بەشى ناو نەكىدووھ، ھەستى بە ناتەواوiiيەكانى بەشەكانى دىكەشى^{٦٣} نەكىدووھ و گەلەك كىشە و باسى گەرنىڭ ھەن، بەلايانا نەھەچووه و^{٦٤} لە لىتكانەوە و لىدوانى گەللى كىشە و باسدا بە ھەلە ھەچووه.

لە كىتىبى ((زمانى يەكگەرتۇرى كوردى)) د. جەمال نەبەزدا^{٦٥} چەند كورتە باسيتىكى وا بەرچاۋ دەكەوون کە پىۋەندىييان بە (ناو) ھوھەيە، وەك: (نېرىومى^{٦٦} (ل ٢٧ - ٢٨)، ئامرازى ناسىنەو (كە) (ل ٢٨)، ئامرازى كردنە گەل (ل ٣٠)، پاشگەرى نىۋى تاك (ل ٣٢).

^{٦٣} - بەداخەوە لىرەدا پىنگەي ئەوھمان نى يە تىيکپاى و تارەكەي ھەلسەنگىزىن.

^{٦٤} - بە وىئە زۆرەبەي زۆرى ئەو تىيېنى يانەي ئىمە لە لاپەپە (٤١ - ٤٦) ئەم كىتىبە دەرىبارەي بەشى ناوى ئەوكارەي لىزەن نىشانمان داوه، مامۆستا صباح ناوى نەبردۇون.

^{٦٥} - جەمال نەبەز، زمانى يەكگەرتۇرى كوردى، بامېتىرگ، ١٩٧٦.

د. نه بهز له سهرهتای باسی (نیرو می) دا نووسیویتی، ده لی: (مه بهستی کرمانجی خوارووه - ئه و په حمانه، وه وهک زمانه ئیرانیه کونه کان، په سنه نی نیرو می له یه ک جیا ده کاتوه))^{۶۶}. هرچنده ئه وهی مامۆستا نه بهز وتیویه راسته، بەلام بق سەلماندنی ئه و رایهی دەبwoo له و باره یه وه کورته گەشتیک بە زمانه ئیرانیه کونه کاندا بکات و هەندى نموونه بھینیتە وە و هەروهە نیشانی بdat کە چ گورانیک پووی داوه^{۶۷}.

نووسەر پاش دوو دیپ و نیو باسی (نیرو می)، هاتۆتە سەر لیکولینه وەی کیشەی نیرو می له دۆخى ئیزافەدا. لیزەدا ئه وهی دەستنیشان کردووه، کە له دۆخى ئیزافەدا ئەگەر (مضاف) می بى نیشانەی (ا) وەردەگری، وە ئەگەر نیر بى نیشانەی (ى) ای پیوه دەلکى. دواتریش ده لی: ((ئەگەر دوا تیپی^{۶۸} (مضاف) تیپیکی دەنگدار (حروف علة) بwoo، وەک (دا) و (برا)، ئەوا ئامرازى خستنە پال دەبیتە (یا ۷۲) ئەگەر (مضاف) می بى و دەبیتە (یى ۷۴) ئەگەر (مضاف) نیربى...)).^{۶۹}

^{۶۶}- هەمان سەرچاوه ل ۲۷.

^{۶۷}- سەرچاوهی ناوپراو، ل ۲۷.

^{۶۸}- له باسی (جنسە کانی ناو) دا بەدوورو دریشى له و کیشە یه داوین.

^{۶۹}- د. نه بهز لە زوربەی نووسینە کەیدا (دەنگ) ای بە (پیت) (کەئ و تیپی پى و توووه) ناو بردووه. ئەم هەلەیەی لە سەر پاکى كتىبە كەیدا كوتاوهتەوە. بىنگومان، جىڭەي پەخنە یه كەوا له و بەديھىيە بى خەبەرە و مەفھومى (دەنگ) و (پیت) ای واتىكەل كردووه و له یەكترى جىا نە كردوونەتەوە. وەك ئاشكارىيە (دەنگ) له پىگەي ئەندامە کانى ئاخاوتنە وە دەردەپېرىت و بەھۆى بىستنە وە هەستى پى دەگری. (پیت) وينەي دەنگە كە بە نیشانە له نوسيىدا دىياركراوه و بەھۆى بىنینە وە وەردەگىرى. بەم جۆرە نووسەر كەرەستە ئاخاوتنى تىكەل بە كەرەستە ئىووسىن كردووه. واتە دەنگە کانى ئاخاوتنە كە له زارەوە دەردەن لە گەل كەرەستە ئىووسىن بە يەك شت تى گەيشتۇوه.

راسته، نووسه ر بقئه وه چووه که له دیالیکتی ثوفوروودا له حاله تی ئیزافه دا نیشانه ای (ا) بقئه می نیشانه ای (ب) بقئه نیر ده خریته پال (مضاف)، به لام هیچ چه شنیک ناوی دوو نیشانه ای (ج) و (د) ای نه هیناوه، که ئه مانیش له دیالیکتی ناوبر او دا ئیزافه ساز ده که ن^{"٧٠"}.

سره رای ئه وه له به شی دووه می ئه م باسه دا هله یه کی گه وره ده بینری، ئه ویش ئه وه یه که نووسه ر وا تیگه یشتوروه ئه گه ر دوا ده نگی (مضاف) بزوین بی، ئه وا نیشانه کانی ئیزافه ای (ا) و (ب) ده بنه (یا) و (بی). راستی ئه وه یه که له زمانی کوردیدا دوو بزوین به یه که وه نایه ن - واته بزوین به دوای بزویندا نایه ت. جا بق تیپه راندنی ئه و قورته یا بزوینیک تی ده چی یاخود یه کیک له و دوو نیمچه بزوینه (ی) - ۷، و - W دینه گزپری. بیتوله دوختی ئیزافه دا (مضاف) کوتایی به ده نگی بزوین هاتبی، ئه وه له نیوان وشه و نیشانه که دا نیمچه بزوینی (ی) - ۷ پهیدا ده بی، بؤیه د. نه بهز له و حاله ته دا نیشانه کان به (یا) و (بی) تیگه یشتوروه، هله یه کی زانستی گه ورهی به سه ردا تیپه پیوه. پاش ئه وهی به ده دیپری پر کم و کورتی و پر هله له باسی نیر و می له دوختی ئیزافه دا بووه ته وه، ئینجا به چهند دیپریک باسی نیر و می له

به وینه له لایه زه (۶۵) دا له یه کم دیپری ژیر سه ریاسی ((ده نگی (ک) و (گ)...)) وه ده لئی: ((کاتیک تیپی بیده نگی (ک) و (گ) له وشه یه کدا پیش هیندی تیپی ده نگدار بکه وی، به تایبە تی (ئی) - ۶ و (ئی) - ۷ ئه و کاته ده نگه کانیان نه ختیک نازک ده بیته وه)). له سه ر باسدا دیاره که ده بیوهی له (ده نگ) بدوي، که چی له یه کم دیپری باسکه دا دوو جار (تیپی) له جیئی (ده نگ) به کار هیناوه. دوای ئه و هله یه ئینجا له دیپری دووه مدا (ک) و (گ) به ده نگ ناو ده با. لیره دا سرنجرا کیش ئه وه شه که (ی، ئی، وی) ای به (ئی، ئی، ئۆی) ناو بر دووه، واته به ناوی پیته کانه وه، ده نگه کانی ناو ناوه.

^{٧١}- بروانه ئه و باسی له کتیبه دا ده بیارهی نیشانه کانی ئیزافه کراوه.

(دۇخى كەسى سىيەم) و (لە دۇخى بانگھېشتن)دا كردووه. لەم شويىنەشدا
گەلى ناتەواوى به رچاودە كەم وون.

تىكراي باسى (نىرومى) كە لە كىتىبى ناوبراإدا كەمى پىتر لە لاپەپە يە كى
گىرتوتەوه، نەك كەم و كورتى و هەلەي زۆر تىيدا يە، بەلكو نووسەر بەلاي گەلى
كىشەي گرنگ و پىويسىتى ئە و باسەدا هەر نەچووه. كىشەي جنس لە زمانى
كوردىدا كە باسيكى ئىيجكار فراوان و بەرينە، پىويسىتى بە چەندىن
لىكۈلەنەوهى تەواو زانستيانە يە... لە ئەنجامدا پەنجە بۇ ئەوه پادە كىشىم، كە
ئەو چەند دىپە بېرەلە و ناتەواوېيەي مامۆستا نەبەز لەبارەي (نىرو مى) وە
نووسىيۇيىتى، نەك هەر شتىكى ئەوتۇ نىيە، بەلكو نىشانىشى نەپىكاوه.

بە تەواوبۇنى باسى (نىرو مى) لە باسى (نىشانەي ناسياواي - ھە -
(دواوه، كە لە ژىر سەربىاسى ((ئامازى ناسينەوه (كە)))دا جىيى كردىتەوه)"
"... ئەم بەشەش، ھەروەك باسى (نىرو مى) بېرەلە و ناتەواوېيە. تىكراي
ئەو چەند دىپە لە بارەيەوه نووسىيۇيىتى پىويسىتى بە پىداچۇونەوه يە.
ئىستاش بۇ زىدە پۇونكردنەوه، با تەماشاي ئەو چەند دىپە بکەين كە د.

نەبەز نووسىيۇيىتى:

((ئامازى ناسينەوه (كە) - اداة التعريف (كە) ئەگەر بمانە ويىت لە شىۋىھى
كرمانجىي نىۋەراستدا نىۋىكى نەناسراو (اسم نکرە) بکەين بە نىۋىكى ناسراو
(اسم معرفە)، ئەوا تەماشاي دوا تىپى وشەكە دەكەين، ئەگەر هاتوو بە
تىپىكى بىدەنگ كۆتايى هاتبوو، ئەوا پاشڭرى (ھە eke) ئى دەخرييە پال

وهک بەرد - بەردەکه (= بەرد + ھکه). خۆ ئەگەر دوا تىپى وشەکە دەنگدار بۇ ئەوا يَا پاشگرى (کە ke) يَا (يەکە yeke) يى دەخەينە پال (۷۲۱).

ھەرچەندە بەرانبەر ئەو وتنانەی نووسەر ھەندى تىپىنى لەوەكىم ھەيە، بەلام لىرەدا تەنبا لەوانە دەدويم كە پىۋەندىيان بە باسەكە وە ھەيە:

۱- لە سەر باسدا نووسەر بە (ھکە) يى وتۇوھ ئامراز و دواتر بە پاشگرى داناوه. پىۋىستە ئەو پاستىيە لە بىرئەكەين كە (ھکە) لە پۇوي پىزمانە وە نىشانە يە.

۲- نووسەر لە سەرەتاوە بە ھەلە چۈوه كە نىشانەي ناسياوى بە (کە) ناوبردۇوھ... ھەلەي گەورە تىريشى ئەوھەيە كە دواتر (کە) و (ھکە) و (يەکە) يى بە سى پاشگر داناوه. گومان لەوەدا نىيە كە نىشانەكە (ھکە) يە نەك (کە) ياخود (يەکە). (ھکە) و (کە) و (يەکە) سى نىشانەي سەربەخۆ و جىاواز نىن، بەلكو تەنبا (ھکە) يە و بەپىي دوا دەنگى وشە گۇرۇنى بەسەردا دىت، كە ئەمەش دىاردەيەكى ئاشكارى فۇنەتىكى زمانى کوردىيە. سەرەپاي ئەوھە نووسەر لەوە نەدواوە كە ئەگەر وشەيەك كۆتايى بە بىزۇيىنى (وو) بىت چ گۇرانتىك دىتتە گۇرپى.

۳- لىرەدا باس لە (دەنگ) دەكىي، نەك لە (پىت). لەم شوينەشدا د. نەبەز خرپ ئەو دوو مەفھومەي تىكەل كەردووھ.

۴- لە زمانى کوردىدا جەلە لە (ھکە)، ھەروەها (ھ) ش نىشانەي ناسياوېيە، بەلام د. نەبەز لە ھېچ شوينىكدا ناوى نەبردۇوھ و دىيارە دەركى بە بۇونى نەكەردووھ.

له لایپه (٣٠) دا زقر کورت به ناوی ((ئامارازی کردنەگەل)) ھوھ دەربارەی کۆ دواوه. نووسەر پاست بتوئەوھ چووه کە (ان)ی له ھەردۇو دیالیکتە سەرەکیيەکەی کوردىدا به نيشانەی کۆ داناوه... بەلام به داخھوھ ئەم به شەش بىھەل و کەم و کورتى نىيە:

جگە له (ان)ی نيشانەی سەرەکىي کۆ، له زمانى کوردىدا چەند نيشانەيەکى دىكەش وەك: (ات)، (ھا)... ھەن و نووسەر ناوی نەھىناون. ھەرچەندە له پەراوىزى ژمارە (٤٢) دا ناوی (گەل)ى بردووه، بەلام ھەلەی ئەۋەھى، واى داناوه کە ئەو نيشانەيە تەنبا لە به شە دیالیکتى ئەردەلاندا بەكاردى و بۆ نمۇونەش وشەي ((کورگەل))ى ھىنماوه تەوه. پاستە مۆرفىمى (گەل)، له به شە دیالیکتى ئەردەلاندا نيشانەي کۆيە، بەلام نابى ئەوه لە بىر بکەين کە تارادەيەك له ھەندى بەشە دیالیکتى تردا دەبىنرى، به تايىھتى له زمانى ئەدەبىدا. بەويىن ئەو وشەي ((کورگەل))ە د. نەبەز بەنمۇونە ھىنناویەتىيەوه، بهم جۆرهى خوارەوه له شىعىيەكى گۆراندا دەبىنرى:

کوپگەل : ھەمېشە كىيان و دل شادىن

دەست لە ملانى بۇوكى مراد بن

(گۈدان، ب، ل ١٧٣)

له باسى نيشانەكانى (يىن) و (يىد/يىت)ى كۆي ئىزافەدا جگە لەوهى كە (يىد) و (يىت)ى وەك دوو نيشانە تەماشا كردووه، ھەروھا بىھىچ ئەساس و بەلگەيەكىش واى داوهەتە قەلەم كە (يىد) تەنبا لە به شە دیالیکتى کوردى سۆقىيەتدا بەكاردى. بەلام تەماشا كردىنىكى سەرپىي (مەم و زىن)ى ئەحەمەدى

خانی یه کسەر ئە و پایه‌ی د. نە بەز پەت دە کاتە وە، ئە ویش چونکە دەیان
نمۇونە دە بىنرىئىن كە (يىد)ى نىشانە ئىزافە ئىزافە ئىزافە ئىزافە لە کاوه، وەك:
مە حبوبىه لىپاس و گۈشوارە
ملکىيەت من نە مستەعارە

(خانى، ل ٧٦)

ئابايىن عىظام و جەدد و والد
مەنسوب و مسەلسەلىد خالد

(خانى، ل ٨٠)

سەرەرای ئەوانەش، هەروەھا لەھەندى بەشە دىاليكتى ۋۇرۇودا ھەندى
نىشانە دى ھەن نۇوسەر ناوى نەھىناؤن. لە زېر سەرباسى ((پاشگى نىوى
تاك)) دا (ل ٣٢) دەربارە ئىشانە (يىك) دواوه. بە داخە وە ئەم بەشەش بى
كەم و كورتى و ناتەواوی نىيە.

- ١- نۇوسەر وا تىيگە يىشتۇوه كە ئىشانە ئىشانە ئىشانە ئىشانە ئىشانە ئىشانە ئىشانە دەدا و بۆ ئەو نەچووه كە نەناسياويش دەگەيەنى.
- ٢- د. نە بەز لىرە شدا ئە و ئىشانە يەي ھەر بە پاشگە داوه تە قەلەم،
ھەروەھا مۆرفىتىمى (يىك) كە شىۋە ئە مۆرفىتىمى (Allomorph) (يىك) ھ بە
 - پاشگىركى سەربەخۆي داناوه.
- ٣- سەرەرای ئەوانە نۇوسەر ناوى ئىشانە (ى) و (نە) شى
نە بىردووه^{"٧٣"}.

- بپوانە: باسى ((نىشانە نەناسياوي)).

ئەوهی لە سەرەوە لىئى دواين، ھەندى سەرنج و تىبىنى بۇون دەربارەي ئەو باسانەي لە كتىبى ((زمانى يەكىرىتووی کوردى))دا پىۋەندىيان بە بەشە ئاخاوتىنى (ناو) ھوھ، واتە بە باسى ئەم كتىبەمانەوھ - ھېيە، ھەرچەندە كتىبى ناوبراو كەرسەتە و زانىيارى باشى تىدايە، بەلام لەگەل ئەوهشدا پرھەلە و ناتەواوى و كەم و كورتىبى و زقد شوينى جىڭكاي پەخنەيە... ئومىد دەكەم لە دەرفەتىكدا تىكپارى ئەو بەرھەمەي د. جەمال نەبەز ھەلسەنگىنەم. مامۆستا ئەحمد حەسەن ئەحمد لەو كتىبەيدا كە دوو سال لەمەو بەر بالۇرى كردۇتەوە^{٧٤}، وەك زانىيانى عەرەب؟، وشەي بەسەر (اسم) و (فعل) و (حرف)دا دابەش كردۇوھ، كەچى پىناسەيەكى واى بۇ ناو پەسەند كردۇوھ كە تەنبا ناوى پۇوت دەگۈرىتەوە. نۇوسەر لە پىناسەي ناودا دەلى: ((ناو: وته يەكە، كەسيك، گيانلەبەرىك، بى گيان يان ھەر شتىكى پى دەناسىن)) (بپوانە: ل ٨٧)، بەلام ئەو نموونانەي لە بەشى ناوى لىكىراودا ھىتاونىيەتەوە ((سارداو، دووربىن، چواردە، دلخوش، لىدان، دەست پى كردن)) (بپوانە: ل ٩١) بىرىتىن لە (ناو) و (زمارە) و (ئاوهلناو) و (چاواڭ). بەم جۇرە دەبىنەن مامۆستا ئەحمد حەسەن باسەكەي لە سەرەتاوھ لە سەر بىناغەيەكى چەوت دامەز زاندۇووھ.

دواى ئەو پىناسەيە سى جۇر ناو: ((ناوى تايىھتى (العلم)، ۲ - ناوى بەرتاس (المعرفة)، ۳ - ناوى گشتى (الذرة))) (بپوانە: ل ٨٧) ئى جياكىردۇتەوە و بە شىيەيەكى ساكار و كورت و كۆل لەيان دواوه و سەرەپاي ئەوهش ھەلەئى زقىرى كردۇوھ. سەر باسى ناو لە پۇوي پىكھاتنەوھ و ناوى

^{٧٤} - ئەحمد حەسەن ئەحمد، پیزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

ساده و لیکدر اوی دیاری کردووه. به داخله وه تیکەل کردنیکی نقد لەم کارهی مامۆستای ناوبراودا بەرچاودە کەوی. نووسەر بەر لە ھەموو شتیک ناوی دا پیژراو لیکدر اوی بە یەك شت داناوه و لە یەك جیاى نەکردوونەتەوە، ئەمەش ھەلە یەكى بىنەرەتى باسە كەيەتى كە كەم و كورتىيە كى گەورە يە... سەرەپاي ئەوە كە مامۆستا ناوی دا پیژراو و لیکدر اوی بە ناوی لیکدر او داناوه، لە چۆنیيەتى و جۆرى بۇنانىشيان نەدواوه. واتە باسى ئەو پېشگەر و پاشگرانە نەکردووه كە يارىدە دروست كردنى ناو دەدەن، ياخود باسى شىۋازى پېكھاتن و جۆرەكانى ناوی لیکدر اوی نەکردووه. نەمۇنە ئەو باسە پېۋىست بۇ دوور و درىز و پېر كەرسەتىيە ئەنەن شەش نەمۇنە يە. بەراستى جىڭە ئەخنە و داخە، باسىك كە پەنجا سالىتك لەمەوبەر بە رېك و پېكى و زانسىيانە و پېر زانىيارى كرابى^{١٧٥}، كەچى ئەمۇق يەكىك كتىبى پىزمان بنووسى و نەك هىچى لى زىياد نەكربى، بەلكو كلك و گوئى كربى و بە دەردەي بىلدەي. نووسەر لە باسى تاك و كۆدا دەلى: ((ناو لە كوردىدا يان بە پېتى كۆمهل (ان، يان) وە يا بە ئامارانى بەرناس كردن (كان) ئەكرى بە كۆمهل...)). ((ئەگەر ناوە كە بەپېتى بى دەنگ يان پېتى (و) دوايى هاتبىوو (ان) ئەخەينە پېتىيە و...)) (بپوانە: ل ٩١).

پاستە (ان) نىشانە ئەكزىيە، بەلام (يان) نىشانە يەكى سەربە خۆ نىيە، وەك پېشتر پۇونمان كردەوە، ئەو (ى - ٧) يە نىمچە بزوئىنىكە لە نىوان دوو بىزۇيندا پەيدا بۇوه. (كان) يش، وەك دواتر لىتى دواوين^{١٧٦} نىشانە يەكى سەر

^{١٧٥} - بپوانە: تەوفيق وەھبى، دەستورلى زمانى کوردی، جىزمى يەكەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٥٠ -

.٥٨

^{١٧٦} - بپوانە : ل ٧٢ - ٧٣ .

بەخۆ نییە، بەلکو لە (كە)ی ناسیاواي و (ان)ی كۆپیکھاتووه... راستە
کاتى نیشانەی (ان)ی كۆ به ناویكەوه بلکى كە كۆتايى بە (و)ی كۆنسۆنانت
هاتبى، ئەوه هىچ گۆرانىكى فۆنەتىكى نايەتەگۈپ. بەلام بەداخەوه مامۆستا
جىياوازى لە نىوان (و)ی كۆنسۆنانت و بزوئىنى (وو)دا نەكىدووه، ئەويش
بەتاپىيەتى لە وشەي ((خانوو))دا (بىپانە: ل ٩٢) بەدەردەكەۋى كە وەك
نمۇونە بۇ (و)ی كۆنسۆنانتى هيىناوهتەوه. ئەمە، واتە جىاڭىرنەوهى (و)ى
كۆنسۆنانت و بزوئىنى (وو) - و تىكەل كەدنى پېت و دەنگ، بى گومان نەك
ھەر ھەلەيەكى گەورەيە، بەلکو نیشانەي نە شارەزايى و لاۋازىشە لە پىزمان و
زماندا.

جگە لەو ھەلە زەقانە، ھەروەھا لەم بەشەدا ھەندى كەم و كورتىش
بەرچاو دەكەۋى، وەك باس نەكىدنى ناوى بە بزوئىن كۆتايى ھاتووه، ھەست
نەكىدن بە ھەندى حالەتى دىكەي وَا كە كۆ سازدەكەن... ھەن.

لە لایپرە (٩٤ - ١٠٨)دا لە ژىر سەربىاسى ((١- ناوى تايىەتى - العلم،
٢- ناوى بەرناس كراو - الاسم المعرف بال، ٣- ناوى وەپال نراو و
وەپالخستن - الاسم المظاف والأضافة)دا دواوه. لە راستىدا تىكەل و پىكەلى
و ئالۇزىي ئەو باسانە خويىنەر والى دەكابىيەۋى لەو گۆمە شەقاوه خۆى
دەرهاوى. لەو باسانەدا مەسىلەي نیشانەي ناسیاواي و نەناسیاواي پىر لە ھەر
بىشەيەكى دىكە بەدەركەوتۇوه، ئىمەش ھەول دەدەين تەنیا لەو پۇوهى
بىدوئىن. وەك وتمان ئەم باسە زۆر تىكەل و نارپىكە، سەرەپاي ئەوه باسى
نیشانەي ناسیاواي و نەناسیاواي، سەرىيەخۆ لە شوئىتىكى دىكەي ئەم كتىپەدا

(ل - ۸۰ - ۸۵) کراوه، بؤیه وا به باش ده زانین، که نووکی قهله ممان بخهينه سه رئه م چهند لایه په یه.

نووسه رله لایه په (۸۰ - ۸۵) دا له نيشانه ناسياوی و نه ناسياوی دواوه. له باسی نيشانه نه ناسياویدا تا پاده يه ک سه رکه و تووه و ههندی شتی به کهله لکی نووسیوه، به لام له باسی نيشانه ناسياویدا ههله لکی گهوره کردووه، به تایبه تی له و دا که (که) ی به نيشانه ناسياوی تاک داوه ته قهله م و (کان) یشی به نيشانه ناسياوی کو داناوه.

وهک چهند جاريک گوتمن، نيشانه ناسياوی (که) نيء و (هک) یه ... هینانه ئارای تاک و کو ليره دا شتيکی بی جيیه، چونکه ئه م نيشانه تاک يا کويه له ههر شويتنيکدا بی دهوری خۆی بق گهياندنی مهعنای خۆی ده بىنی و پیوهندیبه کی تایبه تی به ناسياوی و نه ناسياوی وه نيء. جگه له وه، بق بونكدرنه وهش ده لیین، نيشانه که (کان) نيء و (هکه + ان) ه، که له (هکه) ی ناسياوی و نيشانه (ان) کو پیکهاتووه. که ده وتری ((کوره کان)) ئه وه ئاشکرايه که له ((کوره + هکه + ان)) درووست بوروه. هه رچی (ه) ی دووه می (هکه) یه که و توتنه پال (ان) (ان) و تیچووه. ده زانین ((گواره کان)) له ((گواره + هکه + ان)) په يدا بوروه. (ه) ی كوتايی ((گواره)) و (ه) ی سه رتای (هکه) دوو بزوینن و يه كيکيان تىدەچى، وه (ه) ی كوتايی (هکه) و (ان) دوو بزوینن و (ه) ی تیچووه و (ان) ماوه ته وه، چونکه (ان) له (ه) یه هېزتره. وشهی ((پیوی یه کان)) له ((پیوی + ئى - ئى + هکه + ان)) سازبوروه. لەم حاله ته دا له نیوان دوو ده نگى (ئى) ی كوتايی وشهی ((پیوی)) و (ه) ی سه ره تای (هکه) دا که دوو بزوینن، نيمچه بزوینى (ئى - ئى) په يدا بوروه، وه

(ه) کۆتاپی (کە)، کەوتۆتە پال (ا)، نەماوه. بىگومان، ئەو دىاردەيە - واتە تىچۇونى بىزۇننىك ياخود پەيدابۇونى نىمچە بىزۇننىك - دەستوورىكى ئاشكراي فۆنهتىكى زمانى کوردىيە^{٧٧} و لەو بارەيەوە لە زمانى کوردىدا نمۇونە ئىجگار زورە ... بەداخەوە، گەلەك لە نۇوسەرانى کورد بەھەلەدا چۈن و لە پوالەتدا چىيان بەدى کردووه، ئەوەيان تۇمار کردووه و نەچۈونەتە نىئو واقىعى زمانەكەوە.

سەرنج راکىش، ئەوەيە مامۆستا ئەحمدە حەسەن ئەحمدە لەگەل ئەوەشدا كە (كان)ى بە نىشانەي ناسياوى و كۆ داناوه، بەشىك لەو وشانەي كە بۇ نمۇونە و پى سەلماندىنى راکەي هىنناونىيەتەوە كۆتاپىيان بە (كەن) و (يەكان) دېت، وەك: ((درەختەكان، زەۋىيەكان...)) نازانم ئەمە چىن سەرنجى نۇوسەرى پانەكىشاوه.

تىكپا لە كتىبى ((پیزمانی کوردی)) مامۆستا ئەحمدە حەسەن ئەحمدەدا كەم و كورتى و ناتەواوى و هەلە زورە و بەداخەوە لىرەدا مەۋدای ئەوەمان نىيە لە ھەموسى بىدوين.

سالى ۱۹۷۶ لەلاين ئەو لىزىنەيەوە، كە بەپىوه بەرىتى خوينىدى کوردى پىكى هىنابۇو بۇ دانانى كتىبى خوينىدى زمان و ئەدەبى کوردى، شەش كتىب بلاوكرايەوە^{٧٨}. ئەو كتىبانە لە پۇلى يەكەمى ناوهندىيەوە تاكو

^{٧٧} - بىوانە : د. ئەورحمانى حاجى مارف، زمانى کوردى لە بەرپۇشنايى فۆنهتىكدا، بەغدا، ۱۹۷۶، ل ۵۴ - ۵۵.

^{٧٨} - عەبدوللاشالى، د. عىزىز دەن مىستەفا پەسول، د. ئەمین عەل، نۇورى عەل ئەمین، فەرەيدۇون عەل ئەمین، عەلائەددىن سەجادى، كەمال محمود فەرەج، ئەبۇزەيد مىستەفا سەندى، زمان و ئەدەبى کوردى، بۇ پۇلى يەكەمى ناوهندى، بەغدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى دۇوهمى ناوهندى، بەغدا، ۱۹۷۶، بۇپۇلى سېيەمى ناوهندى، بەغدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى چوارەمى ئامادەيى،

شەشەمی ئامادەيى دەگرنەوە. لە بەشى پیزمانى ھەر بەرگىكدا ھەندى كىشەئى ناو باس كراوه.

لەلاپەرە (٣٦ - ٥٠) ئىكتىبى پۆلى يەكەمى ناوهندىدا لە ژىير سەرباسى (ناو) و (جۇرەكانى ناو - ناوى تايىبەتى، ناوى گشتى) و (ناوى بەرجەستە، ناوى گوزارە) و (ئەركى ناو لە پىستەدا) دا دواون. لە كىتىبى پۆلى دووهمى ناوهندىدا (ل ٤٤ - ٥٣) بە ناوى (ناوى تاك و ناوى كۆ)، (ناوى ناسراو و نەناسراو) ھوھ كۆلۈراوه تەوە.

لە كىتىبى پۆلى سىيەمى ناوهندىدا باسى (ناو بەپىيى جنس، ل ٢٠ - ٢٤)، (دارپاشتى ناو، ل ٢٥ - ٢٩)، (تەواوكردىنى ناو بە ناو، ل ٣٠ - ٣٣) بەرچاۋ دەكەۋى. لەپەرە (١٥ - ١٨) ئىكتىبى پۆلى چوارەمى ئامادەيى باسى (درۇستكىرىدىنى ناوى گوزارە) ئى تىدا كراوه. باسى (ناوى بچووك كراوه)، لە كىتىبى پۆلى پىتنىجەمى ئامادەيدا (ل ١٨ - ٢٠) بەدى دەكىرى. ھەندى كىشەئى ناو لە پۇوي سىنتاكسەوە: (تەواوكردىنى ناو بە ناو)، (تەواوكردىنى ناو بە پاناو)، (تەواوكردىنى ناو بە ئاوهلناو) كەوتۇونەتە كىتىبى پۆلى شەشەمی ئامادەيى ھوھ (بىروانە: ل ٤٠ - ٥٢).

بەپاى من ليىزنهى ناوبراو لەو چەند كىتىبەدا باسى ناوى پاست و پەوان و زانستانە كردووه و لە كارەكەيدا سەركەوتۇوه، بەلام لەگەل ئەوهشدا كىتىبەكان ھەندى كەم و كورتى ناتەواوېيان تىدايە و ئىمەش لىرەدا لە بەشىكىيان دەدوين.

یه کی لەم کەم و کورتیبیانه ئەوهیه کە هەندى کیشەی گرنگ و پیویستى سەر بە ناو باس نەکراون، بە وینه (ناوى كۆمەل...)، كەچى هەندى کیشە لە بىريتىي جارىك، دووجار باس كراون، بە نموونە لە كتىبى پۇلى سىيەمى ناوندىدا باسى (تەواوکىرىنى ناو بە ناو) كراوه، كەچى هەمان سەربىاس لە كتىبى پۇلى شەشەمى ئامادەيدا دوپات كراوه تەوه...
لە باسى (ناوى تاك و ناوى كۆ)دا لىزىنە بۇ نىشانە و دەربىرىنى كۆ تەنيا باسى (ان)ى كردووه. ئەگەرچى ئەمانە كتىبى قوتا خانەن، بەلام دەبۇو ئەو حالە تانەي تريش، كە لە زمانى كوردىيدا كۆ ساز دەكەن باس بىرىن...
خۇ لىزىنە گەلى باسى واى كردووه كە لە پادەي قوتا بىيان بەرزىرن...
ھەرچەندە لىزىنە راست بۇ ئەوه چووه، كە ئەگەر ناوىك كۆتايى بە بزوئىنى (وو) بېت، ئەوه لە كاتى لكاندى (ان)ى كۆدا نىمچە بزوئىنى (و - W) لە نىوانىاندا پەيدا دەبى... بەلام بۇ ئەوه نەچووه كە لەو بارەدا بزوئىنى (وو)
ھەندىك كورتىر تەلەفۇز دەكىرىت...

كاتى لە (ناوى ناسراو ناوى نەناسراو) دەدويىن، دەلىن: (ئەگەر ناوە كە بە پىتى بزوئىنى (ا، ھ، ئى، ئى) دوايىي هاتىبىت، بەھۆى (كە) وە دەكىرىت بە ناسراو) (بىروانە: كتىبى پۇلى دووهەمى ناوەندى، ل ٥٢). لە پەراوىزى ژمارە (ا) لەپەرە (٤٩) شدا نووسىييانە: لەو وشانەدا كە تەنيا بىرگە يەكىن دەتوانىن بلۇين (باكە) يان (بايەكە).

وەك چەند جارىك وتمان، راست نىيە (كە) بە نىشانەي ناسياوى دابىرى و ئەو بارەي كە گۇپانى فۆنەتىكى بەسەر (كە) يىدا هيئناوه، بەو شىۋەيە تەماشا بىرى... هەروەها لە باسى كتىبى ((دەستورى زمانى کوردى)) ئى

مامۆستا توفیق وە هبیدا پوونمان کردەوە، کە لە هەلکەوتی زمانی کوردیدا بىرگە دەورى نەبۇن ياخود پەيدابۇونى تىمچە بىزۆين نابىنى. كەم و كورتى بەرچاوى باسى (ناو بەپىّى جنس) لە وەدایە كە و تۇويانە: ((ھەندى گياندار ھە يە دە توانرىت مىيىان بە پېشگرى (ما)، وە نىريان بە پېشگرى (نېر) دەست نىشان بىكىت، وەك: ماكەو، نېرەكەو)) (كتىبى پۇلى سىيىھەمى ناوهندى، ل ۲۱). بەر لە ھەموو شتىك دانانى (ما) و (نېر) بە پېشگەشتىكى راست نىيە، چونكە ھەر دوكىيان وەك وشەى سەرەتە خۆ تەواو لە كاردان... سەرەتاي ئەوە لە زمانى کوردیدا ھەندى وشەى دىكەش ھەن، كە ھەمان دە دور دەبىن و ھەمان مەبەست دەگەيەن، وەك: (دىل، گۆل، مى، نېرە...) كەچى ليژنە ناوى نەبرىدون.

ليژنە باش بۆ جياكىرنە وەي ناوى دارپىزراو و ناوى لىكىداو چۈوه و لە هىچ شوئىتىكدا تىكەلى نە كردوون، بەلام كەم و كورتىبى كى ئەم بەشەش ئەوەيە، لە پىناسەي ناوى دارپىزراودا دەلىت ((ئەو ناوهەيە كە لە تەنها ناۋىكى سادەي واتادرار و زىادييەك پىاك دېت)) (بىروانە: كتىبى پۇلى سىيىھەمى ناوهندى، ل ۲۷). بەمەدا وا دەردەكەوى، ليژنە واي داناوه كە ئەو وشە واتادرارە نىيۇ وشەى دارپىزراو دەبى ناوى بى. بىڭومان ئەمە راست نىيە و لە زمانى کوردیدا نمۇونەي وشەى دارپىزراو زۇرە كە وشە واتادرارە كانى ناونەبن، وەك: ((بەرزى)) كە لە (ئاوه لىناو + پاشگە) پىكھاتووه، ((سۇوتەمهنى)) كە لە (پەگى كىدار + پاشگە) دروست بۇوه، ((بنار)) كە لە (ئاوه لىكىدار + پاشگە) پۇنراوه... و گەلىكى تر. جا پاستىر وابۇو لەو پىناسەدا (وشەيەكى) لە جىيەكى (ناۋىكى) دابنرايە... بۆ پەتىپى سەلماندى ئەم پايمە، دەبىنин كە

نواتر لیژنه خۆی له باسی پیکھینانی ناوی دا پێژراودا، ئەوهی دەست نیشان کردووه که (ئاوه لکردار) يش دەتوانی له پیکھینانی وشهی دا پێژراودا هاریکاری بکات.

لیژنه واي بق چووه کە تەنیا (ھ) - ئامرازی پیوهندی ناوی لیکدراده (بروانه: کتیبی پۆلی سیئیه می ناوهندی، ل ۲۷). وە له پهراویزی ژماره دووی هەمان لایپرەدا واي داناوه که ناوی لیکدرادو نابیت له دوو ((ناوی ساده)) ی واتادری کە متر تیدا بیت.

ئاشکرايە ئەو مۆرفیمه یاریدەدەرانەی له زمانی کوردیدا له پۆنانی ناودا هاریکاری دەکەن بريتىن له: (ھ)، (و)، (ھو)، (او)، (ان)، (به)...^{٧٩}، نەك تەنیا (ھ).

ھەروهە لە وەشدا لیژنه هەر بە هەلە چووه، که گوايا پارچە کانی وشهی ناوی لیکدرادو دەبى هەر ناو بن. ئەگەر هەندى ناوی لیکدرادو بىنینه پیش چاو، ئەوه دەبىنین نەك هەر ناو، بەلکو هەندى له بەشە کانی دیکەی ئاخاوتىن، له پۆنانیدا هاریکاری دەکەن. بە وىنە، وشهی ((کیله سپى)) له (ناو + ئىنتەر فيكس + ئاوه لناو) پیکھاتووه، ((رەشمال)) له (ئاوه لناو + ناو) ساز بووه، ((دارتاش)) - له (ناو + پەگى کردار) دروست بووه، ((ھات و چو)) له (پەگى کردار + ئىنتەر فيكس + رەگى کردار) بقراوه... و گەلیکى تر. هەرچەندە ئەو چەند کەم و کورتىيە و هەندىكى دىكە له نووسراوی ناوبراودا بەدى دەكريت، بەلام له پاستىدا بەرھەمیکى پوخت و بەسەر و بەرھ و لەگەل ئەوهشدا کە بق خويىندى قوتابخانە کانە، ئىنجا له زۆربەي ئەو

- بروانه: د. ئەورحمانی حاجی مارف، وشه پۆنان له زمانی کوردیدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۴۳.

کارانه‌ی لەم باره‌یه‌وه لە کوردستان بلاوکراونه‌ته‌وه، قولتەر و پەسەنتر و زانستیيانه‌تره.

مامۆستا صادق بەهائەدین لەو نوسراوهیدا کە بەناوی ((بىزمانىکرمانجى)) يەوه نووسىيۆتى و بە پۇنىق پاكىشراوه^{"٨٠"} لە لاپەرە (٦٨ - ٨٢) دا لە ناو دواوه. هەرچەندە ئەو پىناسەيەی ئەم نووسەرە بۇ ناوى داناوه، هەندى کەم و کورتى تىدايە، بەلام لە زقد پۇوهوه لە بەشىك لەو پىناسانەی تاكو ئىستا ناومان بىدوون باشتەرە.

مامۆستا صادق بەهائەدین لە پۇوهى فۆرمەوه ناوى بەسەر سادە و لېكدرالدا دابەش كردۇوه (بپوانە: ل ٦٨). نووسەر نەك هەر بە چەند دىپېك كۆتايىسى بەم باسە گۈنگە هيىناوه و بەلاي ھېچ كىشەيەكدا نەچووه، تەنانەت ناوى وشەي دارپىزراويشى نە هيىناوه و وەك ئەو جۆره وشانە لە زمانى کوردىدا هەرنەبن...

لە هەمان لاپەرەدا نووسەر ھاتۆتە سەر باسى ناوى مادى و مەعنەوى. لە لاپەرە (٥٩) شدا كەوتۆتە لېكولىنەوهى ناوى تاك و ناوى كۆ. (ئەك) و (يەك) بە نىشانەي تاك، وە(يان) و (ئىن) و (ين) يىشى بە نىشانەي كۆ داناوه. ئاشكرايە كە ئەو نىشانانە (ەك) و (ان) و (ن - ئىن)، نەك وەك ئەوهى مامۆستا صادق نىشانى داوه. پاستە، ئەگەر نىشانەيەك سەرەتاي بە بزوئىن دەست پى بکات، ئاسان بە دەمدا نايەت و ھەمزە لە پىشىيەوه بە دەردەكەوى، بەلام ئەمە لە جەوهەرى نىشانە كە ناگۈپى و لە بەرئەوه ھەلەيە ئەگەر لە نوسىندا ھەمزە لەگەل دابىتىن. سەرەپاي ئەوه، نووسەر

^{٨٠}-صادق بەهائەدین ئامىتىدى، بىزمانى كرمانجى، بەغدا، ١٩٧٦.

ئەوەی لە یاد کردووه کە (ه) جگە لە تاکایەتی، ماناى ناسیا ویش دەگەیەنی لە بەردەوامی باسی ناوی تاک و کۆی ناودا، نووسەر تەواو چووهتە سەر کیشەی کۆکردنەوەی جۆرە کانی کردار لە دەمی جیاوازدا و بەمە زۆر لە باسە بنە پەتیبەکەی دوورکە و تۆتەوە و گەلیک شتى ھەمە چەشنهی تىکەل يەکتر کردووه.

دوا بەشی باسی ناو دەربارەی جنسە کانی ناوه (بپوانە: ل ٧٦ - ٨٢).
ھەرچەندە لىرە شدا کەم و کورتى دەبىنرى، بەلام ئەم بەشە لەوانى دىكەی سەرکە و تووتەر و تېر و تەسەلتەرە.

تىكىپا نووسراوی ناوبراوی مامۆستا صادق بەھائە دىن نەك ھەر كەم و کورتى و ناتەواویي نىدىي تىدايە، بەلكو گەلیک کیشەی گرنگ و پىۋىستىش كە پىۋەندىيان بە ناوەوە ھەيە ناویان نەھىنراوه تىدا و باسيان نەکراوه.

لە ھەندى لەو کارە زمانەوانىيانەدا كە کوردىناسانى سۆقىت: د. قەناتى كوردو، د. چەركەزى بەكۆ، د. كەريمى ئەييوبى، د. ئى. ئى. سمير تۇقا...
نووسىييانە چاومان بە باسی بەشە ئاخاوتى ناو دەكەۋى.

لە مەيدانى گەورەي کوردىناسىدا بەگشتى و لىكۆلىنەوەي زمانى کوردىدا و بە تايىبەتى، د. قەناتى کوردو خزمەتىكى گەورە و شاياني کردووه و گەلیک و تار و ناميلكە و كتىبى دەربارەي زمانى کوردى - واتە نووسىينى پىزمانى کوردى (تىئورى و پرپاكتىك)، لىكۆلىنەوە لە زمانى گفتۈگق و لە زمانى ئەدەبى، بەراوردىكەنى دىالىكتى كىمانجى ۋۇرۇو و خوارۇو و ئەو باپەتانە نووسىيە.

ئه وهی له هه موو شتیک زیاتر پیویسته سه رتبی بق رابکیشیریت ئه وهیه
که وا مامۆستا قه ناتی کوردق سالی ۱۹۴۹ کتیبیکی پیزمانی کوردیی به زمانی
کوردی له چاپ دا^{۸۱} و سالی ۱۹۵۷ يشن به زمانی پووسی کتیبیکی ترى هه
له بارهی پیزمانی کوردییه وه بلاوکردەوه^{۸۲}. گرنگی ئه م دوو کتیبی پیزمانه
ته نیا له وهدا نییه که بق یه که م جار له سوچیهت و له میژووی کوردناسیدا له
سەر شیوه‌یه کی زانستیيانه کتیب دەربارهی زمانی کوردی بلاوکراوه‌تەوه،
بەلکو سەرەپای ئه وهش توانراوه له م دوو کتیبەدا گەلیک کاری ئالۆز و
نائاشکرا له پیگاییه کی زانستیيانه وه خاو بکریتەوه و ئاشکری بکری، وەك:
دۆزینه وهی نیرومى و دابەشکردنی ناو بە سەریاندا، خاوکردنە وهی هەندى
ئالۆزى له پەگى کردار و له پیشگر و پاشگردا، شیوهی کرداری تیپەپ لە کاتى
رابردودا، هەروهدا گەلیک مەسەلەی گرنگی تر کە تا دەرچوونى ئه م دوو
بەرهەمەی مامۆستا کوردق باش لیيان نەکولرابووهوه.

هەرچەندە ئه و دوو کتیبی پیزمانه، له سەر شیوه‌یه کی زانستیيانه و
کەرهستەيە کی فراوان نووسراون و کەم و کورتیيان زقد کەم، بەلام لە گەل
ئه وه شدا هەر جاریک کە له چاپ دەدریتەوه دانەرەکەيان گەلیک فراوانتریان
دەکات و بە شیوه‌یه کی جوانتر و پاستر دایان دەپیزیتەوه، له بەر ئه وه
چاپی یه کەمی ((پیزمانی کوردی)), کە له سالی ۱۹۴۹ دا دەرچووه، گەلیک

^{۸۱}- قه ناتی کوردق، زمانی کوردی، چاپی یه کەم، یەریفان، ۱۹۴۹.

^{۸۲}- قه ناتی کوردق (کوردقییف)، دەستوری زمانی کوردی، مۆسکو - لینینگراد، ۱۹۵۷.

جیاوازی له گه ل چاپی چواره میدا هه يه^{۸۳}. ئه و چوار چاپهی ئه و كتىبه كه به زمانی کوردی ده رچوون دهورىكى گهوره يان له ناو قوتا بخانه كوردييە كانى ئرمەنستانى سۆقىيە تدا بىنيوه. مامۆستاييانى زمانى کوردیيە كانى زانستييانه زقرايە خيان به كتىبه كانى ق. کوردق داوه، به تايىبەتى چونكە به شىوه يەكى زانستييانه و ئاسان و پەوان نووسراوون.^{۸۴}

ھەرچەندە له دوو كتىبه و ھەندى كارى زانستى يانەي دىكەي مامۆستا كوردقدا باسى بەشە ئاخاوتنى ناو بەرچاودەكەۋى، بەلام له بەر ئەوهى كارى ھەرە گەورە و ديار و زانستييانه، ئه و كتىبەيەتى كە ماوه چەند مانگىكى لەمەوبەر له ژىر ناوى ((دەستورى زمانى کوردی)) (بە كەرسىتەي دىالىكتى كرمانجى ثۇرۇو و خواروو) دا بلاوي كردۇتە وە^{۸۵} و لە بەشە ئاخاوتنى ناو (بپوانە: ل ۴۳ - ۷۸) دواوه تىايىدا، دەيکەينە كەرسىتە و سەرچاوهى ئەم باسەمان.

لە باسى (ناو) ئەم كتىبەدا نووسەر لە سەرەتادا ناوى ئه و كىشانەي ھىنناوه كە پىّوهندىيان به ناوە وە ھە يە و، دواترىش لە ھەر يەكىكىان دواوه.

^{۸۳} - كتىبى ((زمانى کوردی)), كە بە زمانى کوردی نووسراوه و لە سالى ۱۹۴۹ دا لە يەريغان لە چاپ دراوه، تاكۇ ئىستا چوار جار - واتە لە سالانى ۱۹۴۹ و ۱۹۵۶ و ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ دا لە چاپ دراوه تە وە.

^{۸۴} - بۇ وەرگىرتى زانىارى پتە دەريارەي كارە زمانە وانى يەكانى مامۆستا ق. كوردق، بپوانە: د. ئەورە حمانى حاجى مارف، چى لەبارەي زمانى کوردی يەوه نووسراوه، بەغدا، ۱۹۷۴، ل ۵۰.

^{۸۵} -

- قەناتى کوردق (كوردق يېڭى)، دەستورى زمانى کوردی، (بە كەرسىتەي دىالىكتى كرمانجىي ثۇرۇو خواروو)، مۆسکى، ۱۹۷۸.

له یهکه م هنگاودا باسی نیشانه‌ی نهناسیاوی کردووه و نیشانه‌ی (هک)‌ی بۆ کرمانجی ثورووو و (یک/ای)‌ی بۆ کرمانجی خواروو دیاری کردووه و نیشانی داوه که واتای نهناسیاوی و تاکایه‌تی ده‌گهیه‌نن. ئنجا نیشانه‌ی (ن – in) و شیوه‌کانی تری وەک نیشانه‌ی نهناسیاوی کۆی داناوه. نموونه‌ی بۆ تیکرای نیشانه‌کانی نهناسیاوی هیناوه‌تەوه. نووسه‌ر هرچه‌نده له شیوه‌ی لکاندنی ئەو نیشانانه به ناوی جوراو جوره‌وه نه‌دواوه، به‌لام شایه‌نى باسه وەک نووسه‌رانی دیکه باری جیاوازی وشه سه‌ری لی تیک نه‌دواوه. کەم و کورتى بەرجاوی ئەم بەشە، ئەو‌یه که نووسه‌ر هەستى بەوه نه‌کردووه که نیشانه‌ی (هک) له هەندى بەشە دیالیکتی کرمانجی خوارووودا بەکارده هیئزى.

بەدوا باسی نیشانه‌کانی نه ناسیاویدا، له نیشانه‌کانی ناسیاوی داوه (ل ٤٦ – ٤٩). بەداخه‌وه له بەشی یهکه‌مى ئەم باسەدا، وەک هەندى نووسه‌ری دیکه، بە هەلە چووه که ئەو (ا)‌یه لە کرمانجی ثورووودا و ئەو (ه)‌یه که لە کرمانجی خوارووودا بە یاریدە‌ی جیتناوی نیشاندانی (ئەف – ئەم)، (شان/ ئەفان – ئەمان)، (ئەو – ئەو)، (وان/ ئەوان – ئەوان) پەيدا دەبن، بە نیشانه‌ی ناسیاوی داناوه، وەک ((ئەفازنا – ئەم زن...)).

هەرچه‌نده ئەو جیتناوانه له ناساندنی ناودا کاریگەرن و ئەمەش حالە‌تیکى تايىه‌تى و ناسیاویيە، به‌لام راست نېيە کۆ تايىي ناو لەم حالە‌تەدا بە نیشانه‌ی ناسیاوی دابنرى. نیشانه‌ی ناسیاوی ئەو‌یه که بى یاریدە بەدەر بکەوى.

ئەگەر ھەندى لە زمانەکەمان وردبىنەوە، ئەوەمان بۇ ئاشكرا دەبى كە
(ھ) بى يارىدەي جىتىناوى نىشاندان، وەك نىشانەي ناسياوى كار دەكە، وەك:

شىركە كورپىكى چاڭكە

نۇد بەرە حم و دلىپاڭكە

پۇزى لە چەلەي نستان

مارىكى دى لە كۈلان

.....

.....

دەس بەجى مارەي ھەلگرت

خىرا بۇ مالە وەي بىد

(بىكەس، ل ۱۴۵)

لىرىدا كە نىشانەي (ھ) چووهتە سەر و شەي ((ماىر)، ئەو مانا و
مەبەستى شتىكى ئاشكرا كردووه، كە زووتى ناوى ھاتووه (بپوانە دىرىپى
چوارەم). جا ئەو جۆرە نموونانە و ئەو چەشىنە بەكارھېتىنە لە دىاليكتى
كرمانجي خواروودا زۆرە كەچى، بەداخەوە هيچ نووسەرىكى پىزمانى کوردى
لىيى نەدواوه.

لە بەشى دووهمى باسى نىشانەكانى ناسياويدا ئەوەي خستۇتە پىش چاۋ
كە لە دىاليكتى كرمانجي خواروودا (ھكە)ش نىشانەي ناسياوييە و
دەربارەي ئەمە ھەندى زانىيارى پاست و باشى نىشان داوه.

بە تەواوبۇونى باسى نىشانەكانى نەناسياوى و ناسياوى لە (ژمارەي ناو)
دواوه (ل ۵۰). لىرىدا تەنبا نىشانەي (ان)ى كۆ دواوه و ئەويش بەچەند

دېپېك. نووسەرنەك تەنیا باسى نىشانەكانى تر و حالتى جۆراو جۆرى پىكھاتنى كۆى نەكردووه، بەلگو شتىكى ئەوتۇشى دەربارەي نىشانەي (ان) نەوتتووه.

لە باسى (جنسەكانى ناودا)، سى جنس (۱- نىئر، ۲- مى، ۳- دەوكەلەن) ئى دىيارى كردووه و نىشانى داوه كە هەر جۆرە ناۋىك بەر كام جنس دەكەوي (بىوانە: ل ۵۰ - ۵۳).

لە لايپەرە (۵۹ - ۵۳) دا بە دوور و درېشى لە دۆخەكانى ناو (حالات الاسم، اعراب الاسماء - Cas) دواوه و تىكىپارى ئەو دۆخانەي ناويان تىئدا دەبىنرى دەست نىشان كردووه. شايەنى باسە، كە بەر لە قەناتى كوردق هېيج زمانەوانىكى تر بەو شىۋوھ زانستىيانە و بەو فراوانىيە لەم كىشەيە نەدواوه. دوا باسى بەشە ئاخاوتى (ناو) ئى ئەم كتىبەي مامۆستا كوردق بەناوى (نىشانەكانى ئىزافە) وەيە، لەم بەشەدا، وەك نىشانەي ئىزافە بۆ دىالىكتى كرمانجىي خواروو(ى، ئى، ۵) و، بۆ دىالىكتى كرمانجىي ژورروو (إ، ئى، ئى، يىد / يىت، يىن) ئى دەست نىشان كردووه و بە نموونە و بەلگەي زانستىيە وە لىيان دواوه.

سەرەپاي ئەو چەند كەم و كورتىيە، بەداخەوھ ھەندى ئاتەواویش بەدى دەكىي، ئەویش باس نەكردنى چەند كىشەيەكى گرنگى سەر بە ناوە، وەك ناولە پۈوي پىكھاتنەوھ، ناولە پۈوي ھەبۈننەوھ، ناولە پۈوي ناوه رۆكەوھ ...

تىكىپارى دەتوانرى ئەم كتىبە بە يەكەمین لىكۆلىنەوھ لە مەسەلەي بە بەراوردىكىتنى دىالىكتەكانى زمانى كوردى دابىرىت، ئەویش نەك تەنیا لە بەر

ئەوهی لەم پووه و لیکۆلینەوە کەم، بەلکو له بەر ئەوهش کە تاکو ئىستا
ھېچ زمانناسىيکى تر نەيتوانىيە بەوشىۋە زانستىيانە لەو باسە گرنگە
بکۆلۈتەوە و ئەوهندە كەرهستە بە شىۋەيەكى وا راست و گونجاو بەكار
بەيىنى.

مەبەستى هەرە گرنگى ئەم بەرھەمە زانستىيانە کوردق بريتىيە لە
دەرخستى يەكىتى و ويڭچۇنى دىالىكتەكانى زمانى کوردى و دىيارى كردىنى
ھق مىزۇوېيەكانى ئەو جياوازىيە كە مانەيى لە نىوانىياندا ھەن لەگەل نىشاندانى
پادەيى دەولەمەندى و پېشىكەوتى ئەم زەمانە.

لە بەرھەمە زانستىيانەكانى د. چەركەزى بەكۆشدا، بە وىنە لە كتىبىي
((زمانى کوردە كانى ئازىزبایجان))^{٨٦} و كتىبىي ((بەشە دىالىكتى کوردى
تۈركىمەنسىستان))^{٨٧} و كتىبىي ((زمانى کوردە كانى سۆقىيەت))^{٨٨}... دا گرنگى
بە باسى ناو دراوه. شاياني باسە كە مامۆستا بەكۆ زانايانە و شارەزايانە لەو
كىشەيە دواوه و كەرهستەي زۆر و لیکۆلینەوەي نايابى پېشىكەش كردۇوه.
لە نىۋ ئەو كتىبىاندا كتىبىي سىيەميان - واتە كتىبىي ((زمانى کوردە كانى
سۆقىيەت)) - كارى هەرە گەورە و زانستىيانە مامۆستا بەكۆيە، بۆيە ئىمە
ئەمەيان دەكەينە سەرچاوهى لىدىوانما:

نووسەر لەلاپەرە (٦٠ - ١١٥) ئەم كتىبەدا لە ناو دواوه و بە باسى
(ژمارەي ناو) دەستى بە لیکۆلینەوە كەرى كردۇوه. بە نموونە و بەلگەوە پۇونى
كىردىتەوە كە لە تىكپارى بەشە دىالىكتەكانى کوردى سۆقىيەتدا نىشانەي (ان)ي

^{٨٦} - چەركەزى بەكتو (باكايىف)، زمانى کوردە كانى ئازىزبایجان، مۆسکو، ١٩٦٥.

^{٨٧} - چەركەزى بەكتو (باكايىف)، بەشە دىالىكتى کوردى تۈركىمەنسىستان، مۆسکو، ١٩٦٢.

^{٨٨} - چەركەزى بەكتو (باكايىف)، زمانى کوردە كانى سۆقىيەت، مۆسکو، ١٩٧٣.

كۆ بەكاردى و هەروهە ناوه ئەو نيشانەيە لە شىۋەسى (ا)دا – واتە بە كورت كراوهىيىش – دەبىنرى. دواتريش ئەوهى ديارى كردووه كە هەندى جار لە بەشه دىاليكتى كوردى ئازەربايجاندا، هەروهە نيشانەي (يىدە، ھە، نە، ونە)ش دەورى كۆ دەبىن. شايەنى باسە كە دەربارەي كۆ زانىيارى باش و پاستى تۆمار كردووه پاش باسى ژمارەي ناو، دەربارەي نيشانە كانى نەناسياوى و ناسياوى دواوه (بىوانە ل ٦٥ – ٧٣). بە دوورو درېزى باسى (ھك)ى نيشانەي نەناسياوى كردووه و نيشانى داوه كە لە هەر بەشه دىاليكتىكى كورده كانى سوققىيە تدا چۈن خۆى دەنويىتى و چ گۇرانىتكى بەسەردا دېت. هەرچەندە بارى زانستى ئەم باسە سەركە توووه، بەلام بەداخەوە كاتىك هاتقىتە سەر باسى نيشانەي ناسياوى، وەك كوردىناسانى ترى سوققىت تۇوشى هەمان ھەلە و سەرلى تىك چۈون بۇوه كە ئەوانىش تۇوشى بۇون، ئەويش ئەوهىيە، واتىكە يشتۇوه نيشانەي (ھ)ى ناسياوى ئەوهىيە كە بە يارىدەيى هەندى جىئناو پەيدا دەبى. پېشتر تا پادەيەك پاى خۆمان بە رابنەر ئەو جۆره بۆچۈونە دەربىپى، دواتريش هەندى سەرنجى تر دەخەينە بۇو.

مامۆستا باكىيەت بە شىۋەيەكى فراوان لە دۆخەكانى ناوى كۆلىوه تەوه (بىوانە: ل ٧٣ – ٩٣) و هەموو ئەو دۆخانەي ناويان تىدا بەدى دەكرى دەست نيشان كردووه و ئىنجا ئەركى ناو لە هەردۆخىيىكدا چىيە لىيى دواوه. نۇر بە كورتى دەربارەي جنسەكانى ناو دواوه، ئەوهش لە بەر ئەوهى لە باسى دۆخەكانى ناو و باسى ئىزافەدا گرنگى بە مەسىلەي جنس داوه.

ناته واوی دیاری ئەم باسه، ئەوه یه که نووسه رته نیا جنسی نیرو میی جیا
کردۆتەوه.

دوا لیکولینه وەی بەشە ئاخاوتنى ناو باسى (ئیزافە) یه (ل ۹۴ - ۱۱۵)
نووسه نیشانە کانى ئیزافەی بەسەر نیشانە ئیزافەی تاك و نیشانە
ئیزافەی کۆدا دابەش کردۇوھ و لە خۆنواندن و دەوریان داوه. سەرەپای
نیشانە کانى (ا، ھ، ئ، ئی) ئیزافەی تاك و نیشانە کانى (يىد / يىت، يىن) ئی
ئیزافەی کۆ، کە لە زۆربەی بەشە دیالیکتە کانى کرمانجىي ژۇرۇودا
بەكاردىن، هەرەوە ئەو ورده تايىەتىيانە لەم پۇوهوھ لە بەشە
دیالیکتە کانى کوردى سۆقىيە تدا دەبىنرىن، خستۇتە پېش چاۋ، وەك نیشانە
(ا) کە لە بەشە دیالیکتى کوردى تۈركىمەنستان و ئازەربايجاندا دەبىنرى،
ياخود نیشانە کانى (يىدە، ھەدە، يىنە، ھەن، يىدە) کە لە بەشە دیالیکتى کوردى
ئازربايجاندا ھەن.

بەداخەوھ ھەندى ئىشە ھەن پەيوەندىي پاستە و خۆيان بە باسى ناوە وە
ھەيە و مامۆستا بەكۆ لېيان نەدواوه، بەويىنە، وەك باسى (ناوى لە پۇوي
پېڭھاتنەوھ - سادە و ناسادە)، (ناو لە پۇوي ناوەرۆكەوھ - تايىەتى و
گشتى و كۆمەل)، (ناو لە پۇوي ھەبوونەوھ - مادى و مەعنەوى)... هەندى
نووسەری ئەم كتىبە لەپى لیکولینه وەی قۇولۇن و تىر و تەسەل و
ئەنجامى بەراوردكىرنى بەشە دیالیکتە کانى کوردە کانى سۆقىيە تدا ھەندى
شتى نويى نەك ھەر لەبارەي (ناو) ھە دۆزىيە تەوھ، بەلكو دەربارەي گەل
كىشەي ترى پىزمانى کوردى ئەنجامى باشى وە دەست ھىنماوه.

له بهشی مۆرفۆلۆژی کتیبی ((دیالیکتی کوردی موکری)) دا که د. که ریمی ئەیوبی و د. ئى. ئا. سمير نوچا دایانناوه^{۸۹}، باسی (ناو) به رچاو ده که وی (ل ۱۹ - ۳۸).

نووسه رانی ناویراو له سهره تادا له (زمارهی ناو) دواون. لیّره دا باسی نیشانه کانی (ان) و (گەل) و هەروهه ئە و اتایانه یان کردوده که کۆ ده یانگه یه نی (ل ۱۹ - ۲۰). ناته واوی ئەم باسە، ئەوه یه که بەلای هەندی نیشانه و هەندی حالتدا نەچووه. سهره پای ئەوهی (یان) یان به نیشانه یه کی سهربه خۆ داناوه، کەچی هاتنی (ان) یشیان دوای هەندی بزوین باس نەکردودوه.

ئەوهی شایه نی باسە ئەوه یه که که ریمی ئەیوبی و ئى. ئا. سمير نوچا به شیوه یه کی زانستیانه له (نیشانه کانی ناسیاولی و نەناسیاولی) یان کۆلیوه تەوه و گەلیک پووی ئە و مەسەلە یان پوون کردۆتەوه (ل ۲۱ - ۲۳). من لهو پایه دام که له هەمووان چاکتر و تەواوتر چوونه تە بنج و بناوانی ئە و باسەوه. هەر لە برئە و هویه شە کتیبی ناویراوم کردۆتە سه رچاوهی سه ره کیی ئە و باسەی دەربارەی (نیشانه کانی ناسیاولی و نەناسیاولی) نووسیومه.

بەلام پیویسته پەنجە بۆ ئەوه رابکیشین کە ئەم باسەش بى کەم و کورتی نییە. بۆ نمۇونە، هەرچەندە (كە) یان به نیشانه ناسیاولی داناوه، بەلام دەلین، دوای بزویتى (ھ) دەبیتە (كە)، وە دوای (ئى، ئى) دەبیتە (يەكە)... (بیوانه: ل ۲۱). شیوهی دەربپینی ئەوان بە و جۆرە تا را دەیەك

^{۸۹} - که ریمی ئەیوبی و د. ئى. ئا. سمير نوچا، بهشە دیالیکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ۱۹۶۸.

پاست نىيە، بەلكو راستر وابوو بو ترايە: ئەگەر وشەيەك كۆتايى بە بىزىنى
 (ھ) هات، ئەوه دوو (ھ) - واتە (ھ) ئى كۆتايىي وشەكە و (ھ) ئى سەرهتاي
 (كە) - كە دەكەونە پالن يەك، يەكىكىيان تىدەچى. ياخود ئەگەر وشەيەك
 كۆتايىي بە (ئى، ئى) هات، ئەوه نىمچە بىزىنى (ئى - ٧) دىتە كايمەوه..
 سەرەپاي ئەوه لەو حالەتە نەدواون، ئەگەر وشەيە كۆتايىي بە بىزىنى (وو)
 بىت چ گۈپانىتىكى تىيدا پو ودەدات. ھەمان كەم و كورتى لە باسى نىشانەي
 نەناسياوېشدا بەرچاودەكەوى. ھەرچەندە نووسەران بۇ ئەوه چوون كە
 (ھ) شەر نىشانەي ناسياوييە، بەلام بەداخەوه ناوه رۆكى باسەكەيان
 شتىكى ترە و وايان داوهەتە قەلەم، كە گوايا (ھ) ئى ناسياوى، ئەوه يە كە بە
 يارىدەي جىنناوى نىشاندانى (ئەو، ھەو) بەديار دەكەوى. بەر لە ھەرچى،
 دەبىي بىزائىن، ئەگەر وا بوايە، دەبوو ئەوه لە بىر نەكەن كە (ئەم) يش وەك
 (ئەو، ھەو) دانىن، بەلام لە راستىدا ئەو (ھ) يە لە كۆتايى ناوىك يَا
 ئاوه ئاۋىكەوه بە يارىدەي جىنناوى نىشاندان پەيدا دەبىي، وەك ((ئەو
 پياوه...)) نىشانەي ناسياوى نىيە - واتە (ھ) ئى ناسياوى ئەوه نىيە كە
 ئەوان تىيى گەيشتۇون، چونكە ئەو حالەتەي ئەوان لىتى دواون شتىكى دىكەيە
 و مەرج نىيە لە ھەر شوينىكدا (ھ) بەدەردەكەوى، نىشانەي ناسياوى بىت...
 بەكورتى لە (جنسەكانى ناو) دواون (بپوانە: ل ٢٤) و دوو جنس - ئىرۇ
 مىي - يان جياكىرىدۇتەوه و وتوويانە كە لە دۆخى تىياندا جنسى ئىر نىشانەي
 (ئى - ٦) ياخود (ئى - ٧) وەردەگرىي و جنسى مىي نىشانەي (ئى - ٨) ياخود
 (يە - ٧٦) ئى پىيوه دەلكى. لە حالەتى بانگەيىشتىدا نىشانەي (ھ) بۇ جنسى
 ئىر و (ئى) بۇ جنسى مىي بەكار دەھىنرى. ئەو بۆچۈونە نووسەرانى ناوبرار
 لە جياكىرىدە وهى جنسى ئىر و مىي لە دۆخى تىيان و بانگەيىشتىدا كارىكى

زانستییه و به ته اوی له گەل هەلکەوتی بە شە دیالیکتی موکریدا دەگونجی.

لێرەدا دوو تیبینیم له بارەی ئەو باسەوه ھەیه:

۱- نووسەرانی ناوبراو له دا به هەلچوون کە (ى - آ) و (ى - ۷) یان به دوو نیشانە داناوه، چونکە هەر يەك نیشانەن و نیشانەکەش (ى - آ) یە، بەلام کاتی بە دواي هەندى دەنگى بزوئىدا دى گۆرانى بە سەردا دى و وەك (ى - ۷) دەردە بپریت. جا بەو پییە راست نییە وەك دوو نیشانە تە ماشا بکرین. هەر بەو چەشته (ى - ۶) و (ى - ۷) شیان بە هەل بە دوو نیشانە داوه تە قەلەم.

۲- کەريمى ئەيوبي و ئى. ئا. سمير توفقا بۇ پى سەلماندى بۇونى نیشانە جیاوازى جنسى نىر و مى ھىچ نموونە و بەلگە يە كيان نەھىناوه تەوه. بىگومان، ئەمەش لە لىكۈلىنەوهى پیزماندا ناتەواوییەكى گەورەيە و دەبۇو ئەو پۇوه گۈنگەي باسەكەيان پاشتگۇئى نەخەن، بە تايىھەتى بۇ بە شە دیالیکتی موکرى کە گەنجىنە يەكى وەك ((تحفە مظفرىيە)) ھەيە و دە توانرى بۇ ئەو مەبەستە سەدان نموونە لە بار و گونجاوى لى وەرىگىرى. بە دواباسى (جنسەكانى ناو) دا زۆر بە كورتى و بەچەند دېپىكى ساكار لە (ئىزافە) دواون و (ى - آ) و (ى - ۷) یان بە نیشانە ئىزافە داناوه (بپوانە: ل ۱۳۳). لە بەشى سينتاكسىشدا كاتى لە دەورى ديارخەر دواون (بپوانە: ل ۱۳۴) كەمى لە نیشانە (ى) و (ھ) ئىزافە دواون. سەرەپاى كورتى و ساكارى ئەم باسە، هەروەها ديسان بە هەل چوون، کە (ى - ۷) یان بە نیشانە يەكى سەربە خۆ داناوه.

پاش ئەو دوباباسە كورتە - واتە (جنسەكانى ناو) و (ئىزافە)، نووسەران لە (دۆخەكانى ناو) دواون و بەپىي هەلکەوتی بە شە دیالیکتى ناوبراو سى

دۇخ: (۱- دۇخى پاستە و خۆ، ۲- دۇخى تىيان، ۳- دۇخى بانگھىيىشتىن) ناوايان دەست نىشان كردووه و بە نموونە و لىيان دواون.

لە كۆتايىي باسى بەشە ئاخاوتىنى (ناو)دا لە چۈنئەتى پۇننانى ناوايان كۆلىيەتە و (بىروانە: ل - ۲۸ - ۳۸). نۇوسەران لەو پۇووه و ھەندى زانىارى نۇئى و بە كەلکىان پېشكەش كردووه و لە گەلەتكە شوئىنى ئە و باسەدا سەركە وتۈون و ژمارە يەك نموونە جوان و لەباريان دەربارە ئاۋى داپىزراو و لىكىدراو هىنناوەتە و .

كە زۆر پۇختە، ھىشتا بى كەم و كورتى نىيە:

يەكى لە و ناتەواويانە، ئەوهىيە كە ھەندى پېشگەر و پاشگەر يادداشت نە كراون. بە وىنە، لە باسى ئە و پاشگانەدا، كە بۇ بچۈوك كردنە و ھە ئاۋى بەكاردەھىنرىن، تەنبا ئاۋى (لە، يىلە، وولە، ۋەلە، چەكە) هىنراوه (بىروانە: ل - ۳۳). بەلام دەبى ئە و لە بىر نە كەين، كە لە زمانى كوردىدا جە لە وانە ئاۋى نۇوسەرانى كىتىبى ناوبراو باسيان كردوون، ژمارە يەك پاشگەرى تىريش هەن بۇ بچۈوك كردنە و بەكاردەھىنرىن، وەك: (لە) - ((گۆزەلە))...، (وکە) - ((بىزىكە...)), (وولكە) - ((جاشۇولكە...)), (وچەكە) - ((مندالۇچە...)), (چە) - ((باخچە...)), (ۋەلە) - ((بەرخۇلە...)), (ۋەل) - ((ئاسكۇل...))... وە گەلەتكى تر. لەو پاشگانە بە رەگى كردارە و ياخود بە ئاۋى چاواڭ (اسم المصدر) وە دەلكىن، تەنبا (ار، يار، ھر، مان) يان باس كردووه (بىروانە: ل - ۳۸ - ۳۹). كە چى ئەم پاشگانە يان: (ھ) - ((بىارە...)), (گە) - ((لەورگە...)), (اک) - ((خۇراكە...)), (كە) - ((فرىكە...))... هەندى لە ياد كردووه. هەر بە و جۇرهەش ھەندى شىۋەي و شەيلى ئىكىدراو لە بىر كراون.

لە دىيارى كردى كەنلى دەورى ھەندى پېشگەر و پاشگەر لە تىكەل كردىنى هەندى لە بەشە كانى ئاخاوتىنىشدا ھەلە بەدى دەكىي. بە وىنە وايان داناوه

کە پاشگری (دار) و (بان) دەچنە سەرناوی ساده و دەیانکەنە ناوی داپێژراو. پاسته ئەو دوو پاشگرە به ناوەوە دەلکین، بەلام ئەوان ئەوەیان لەیادکردووه، کە هەندى جار پاشگری (دار) ناوە سادەکە دەکاتە ئاوەلناوی داپێژراو، وەک: ((ناودار، نازدار...)). پاشگری (بان)یش بە تقدی ناوی ساده دەکاتە ئاوەلناوی داپێژراو، نەک ناو، وەک: ((فیلیبان، کوترباز، می بان...)). جگە لە چەند وشەیەکی کەم کە دەبنە ناو، وەک: ((سەرباز...)).
ھەرچەندە، هەندى کەم و کورتى لە کتىبى ناوبراوا دەبىنرى، بەلام تىکپا کارىكى سەركەوتتووە.

جگە لەو چەند باسەی لە سەرەوە لیيان دواین، هەندى کتىب و نامىلکە و وتارى دىكەش هەن کە باسى بەشە ئاخاوتنى (ناو)يان تىدا کراوه، بەلام بەداخەوە، لىرەدا مەوداي ئەوە نىيە کە لە تىكپايان بدۇئىن^{٩٠}.

بەم چەشنه – واتە دواى کەمى نىشاندانى ئەوەی چى لەبارەی بەشە ئاخاوتنى (ناو)ەوە لە زمانى کوردىدا نووسراوه – ئەوەمان بۆ دەركەوت، کە رۆريەی ئەو کارانەی دەربارەی ئەم كىشەيە نووسراون ھەلە و ناتەواوى و کەم و کورتىييان تىدايە و بەلاى زۆر لايەنى باسەکەدا نەچۈون و تىشكى پۇوناكىيان ئاراستەی گەلىك پۇوي نەكردووه..

^{٩٠} - هەرچەندە کتىبى (D.N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies, London, 1961) وكتىبى (Ernest N. Mccarus, A. Kurdish Grammar, New – York, 1958) دوو سەرچاوهى گىزىن و دەبوو باسيان لىرە بکەين، بەلام بەداخەوە هەندى ھۆ بۇونە بەرهەلست.

لیکولینه وه کانی خوم له باره‌ی (ناو) ووه ناو

ناو ئه و وشه‌یه‌یه که ناوی گیانداریک یان بی گیاننیک پان بیریک یان کاریک دیاری ده کات^{۹۱}. وهک: ژن، ئازاد، ئه سپ، کوترا، ماسی... بهرد، چیا، گول، زه‌وی، تری... خم، برووا، منالی، جوانی، تاریکی... دروومان، کوکه، سوتهمه‌نی، خوراک، کوتھک...

۹۱ - ئەم پىناسەيە تاپادەيەك پۇختە كىردىن و فراوان كىردىنى ئەو پىناسەيەيە كە دەلىي: ناو ئە و وشه‌یه‌یه کە بۇ ناونانى كەسىك یان شتىك بەكاردە هيئىرى. هەرچى ئەو پىناسەيەشە كە دەلىي: ناو ئە و وشه‌یه‌یه کە سەريخ خۆ واتايىك دەگەيەنتىت كە بە كاتەوە نەبەستراوە، بەلاي ئىمە وە پەسەند نىيە. وەك لە فەسىلى يەكەمى ئەم كىتىبەدا ھۆيە كانىيمان دەست نىشان كىردووە. سەرەپاي ئەو لىرەدا ئەو پاستىيېش دەخەمە پىيش چاۋ، كە كەسىك مەندالى خۆي ناودەنلى (ئەسرىن، شنه، كاوه، دارا...)، ياخود كە بەزايى بە (گىرد، چیا، شاخ، كىتو...) ناو دەبا... بىر لە كات ھەر ناكاتەوە. جا ھەر لە بەر ئەوھى كىدار بە كاتەوە بەندە، پىناسەيى ناو لە سەر بنچىنەي بەراورد لەگەن كىداردا ھەلھېنجرابە. نەك ئە و چەشىنە پىيازە بۇ دانانى پىناسەيى ناو ھەر باش نىيە، بەلكو لە پىناسەكەشدا تەنبا چەمكىكى ئەو بەراوردە گىراوە. وەك ئاشكرايە سەرەپاي بەستران و نەبەستران بە كاتەوە، ھەروەها ھەندى جىاوازى دى لە نىقوان ئە و دوو بەشە ئاخاوتىدا ھەيە.

ناو لە رووی ناوه روکەوە

لە زمانی کوردیدا ناو لە رووی ناوه روکەوە سی جۆره:

۱- ناوی تایبەتی (الاسم الخاص، اسم علم – Proper noun –

ناوی تایبەتی لەو ناوه دەوترێ کە بەسەر گیانداریک یان بى گیانیک دیاری کراودا دابرایبێ.

چون لە گشت زمانیکدا، هەروەها لە زمانی کوردیشدا، بەشیکی نقدی ناوی تایبەتی، ناوی مروڤە. وەک: نەسرین، شیرین، پەروین، گولالە، پرشنگ، چنار، هازە، شنە، هێرێ... شیرکۆ، هیوا، ئامانج، شیززاد، خەبات، دلیر، سەردار...

نەسرین دەمیکە داخت لە دلەمە

گیروەدەی بەندی، ژیانت زولەمە

(بیکەس، ل ۵۳)

پۆلە لای لایە... (شیرکۆ) لای لایە

شەوگار درەنگە، بێچ خەوت نایە؟

(بیکەس، ل ۱۰۵)

لەو دوو نموونەیە سەرەوەدا، وشەکانی (نەسرین) و (شیرکۆ) دوو وشەی تایبەتین، چونکە ناوی دووکەسی دیاری کراو نیشان دەدەن. کە وترانە (نەسرین) یاخود (شیرکۆ)، ئەوە یەک (نەسرین) و یەک (شیرکۆ) مەبەستە.

هه رووه‌ها ناوي تاييشه‌تى ده لقى چيا و پووبار و شارو دى و ولات و ميلله‌ت
و... هتد بيت، وهك:

نمونه بـ ناوي چيا:

گه‌ردنی کوردی له کيوي بيستون مه‌حکه‌متره
چونکه صهد ساله له‌ثيير باري غه‌مايه و نانه‌وئى
(كوردی، ل ۳۷)

نمونه بـ ناوي پووبار:

سيراوانى ئه و چه م تانجه‌رقى ئه م چه م
بدهن و هه‌مدا ئه م چه م تا ئه و چه م

(پيره‌مييرد، ل ۱۳۴)

نمونه بـ ناوي شارو دى:

داخل نه‌بى به عه‌تبه‌رى سارايى (خاك و خول)
هه تا نه‌كەي به خاكى (سوله‌يمانى) يا عوبور
(نالى، ل ۱۸۱)

نمونه بـ ناوي ميلله‌ت:

دلم خوين پيئو سه‌رگيئه، دوو چاوم پـ له ئه سرينه
عيلاجي ده‌ردى ((بيتكه‌س)) هه رژيانى ميلله‌تى کورده
(بيتكه‌س، ل ۲۳)

... هتد.

به م جۆره و شەكانى (بىستون، سىروان، تانجەرق، سولەيمانى، خاك و خۆل، كوردى...)، كه ناوى شتى ناسراوو ديارى كراو نيشان دەدەن، به ناوى تايىه تى دادەنرىن.

– ٢ – ناوى گشتى (الاسم العام – Common nouns –)

ناوى گشتى بهو ناوه دەوترى كه يەسەر ئەو هەموو گيان دار و بى گيان و بير و كارانەدا دابراوه، كه خاوهنى يەك رەگەز و يەك جنسن. وەك: ناوى كەسان (دایك، كچ، زن، باوك، كور، مامۆستا...)، ناوى گياندار و بالىندە (شىر، ئەسپ، كۆتر، كەو...)، ناوى شت (دار، بەرد، خانوو، پووبار، چىا...)، ناوى بير و مەفھوم و كار (بىروا، هىز، شەرم، جوانى، پاكى، مندالى، خۆراك، دروومان...)... هەتد.

نمۇونە لەسەر ناوى كەسان:

بەختى دایك جيازىيى كچە

(پەندى پىشىنان، ل ١٥)

لەم نمۇونە يەدا دوو و شەى (دایك) و (كچ) دوو ناوى گشتىن، چونكە بەگشت دايىكى دەوترى (دایك) و بە گشت كچى دەوترى (كچ).

نمۇونە بۇ ناوى گياندار:

ئەسپ پى يەكى رەنجه، پى يەكى كەنجه

(پەندى پىشىنان، ل ٢٧)

و شەى (ئەسپ) ناوىكى گشتىيە، چونكە بە هەموو ئەسپىك دەوترى (ئەسپ).

نمونه بق ناوی شت:

بومه خاکی سه ری پی یه کی تا پیمانا

وتی: صه ده فعه بخوئه هریکه بی مانا

(مه حوى، ل ۳۳)

وشه کانی (خاک) و (پی) و (پی) همو ناوی گشتین، چونکه به همو
خاکیک ده وتری (خاک) و به همو پیه ک ده وتری (پی) و به همو پیه ک
ده وتری (پی).

نمونه بق ناوی بیر و مه فهوم:

نه مرق پر پیه شین و ماته مه

چه رخی نیلگون خومخانه خمه

(پیره میزد، ل ۳۱۷)

مه ثلی عهد و وفا و هک متنقل عهناقیه

پیاوه تی باسی له کن که سمه که، ناده م بوه قات

(مه حوى، ل ۶۲)

وشه کانی (شین) و (ماته م) و (خه م) و (پیاوه تی) که مانای ته جرید

ده دهن، ناوی گشتین.

... هند.

له واقععا ده بینین ((خانوو)) جوری ئیجگار نقره: خانووی به رد،
خانووی خشت، خانووی قور... خانووی يه ک نه قم، خانووی فرهنه قم...
ره نگی جیاواز و شیوه و فویمی جوراوجور... که چی به هموویان ده توانین
بلیتین ((خانوو)). ئیمه ده توانین دوو ((خانوو))ی سه رتایا و هک يه ک بینینه

بەرچاو، بەلام بە هىچ جۇرىك دۇو ((مرۆقق)) ئى وەك يەك نابىينىن. ھەر مۇرقىيەك جىاوازىيەكى لەگەل مۇرقانى تردا ھەيە، كەچى وشەى ((مرۆقق)) بۇ ھەموو ((مرۆقىيەك)) بەكار دەھىنلىرى. ئەمەش تەجريدى واتايى وشەيە - واتە واتايى گشتىي وشەيە.

لە زمانى کوردىدا ناوى گشتى دەتوانى بېتتە ناوى تايىبەتى - واتە وائى لى بى كە مەبەست ناوى كەسىك بگەيەنى. بە وىئە وشەى (پۇوبار، تاڭگە، ھەلۇ، قومرى، شەپۇل، شەمال، شىنە، ھازە، ئاھەنگ...) كە لە بىنەرەتدا ناوى گشتىن، ئىستا وەك ناوى تايىبەتىش دەبىنرىن، ئەويش ئەوهەيە كە بۇونەتە ناوى كچ و كورپۇر و بە مەبەستى ناوى كەسىك دەگەيەنن.

بە پىچەوانەشەوه، ناوى تايىبەتى دەتوانى بى بە ناوى گشتى، ئەگەر وائى لى بى كە مەبەست كۆمەللى كەس ياخود كۆمەللى شىتى ھاۋىدەگەز و ھاوخاسىيەت بگەيەنى. ئەميش پىر واتايى مەجاز و ئىدىيۆم وەردەگرى. بەوىئە ((بەکر مەرگەوەر)) ناوى قارەمانىتىكى داستانى ((مەم و زىن)) و ناوىيکى تايىبەتىيە، بەلام ماناكەى وائى لى ھاتووھ كە ھەموو كەسىكى فيتنە و پياو خراپ بىگرىتەوھ و بەو جۆرە وەك ناوىيکى گشتى كار دەكتات.

٣- ناوى كۆمەل (الاسم الجمعي – Collective noun)

ناوى كۆمەل ئەو ناوەيە كە لە پوالەتدا تاك و لە ناوهەرۈكدا كۆ نىشان دەدات، وەك: گەل، مىللەت، ھۆز، كۆمەل، پۇل، لەشكىر، چىن، دەستە... و گەلىتىكى تر.

ئۇ پەنكە سوورە بۇ كە لە ئاسقى بلندى كورد

مژدهى بەيانى بۇ گەلى دوور و نزىك ئەبرەد

(پیره میزد، ل ۱۱۹)

تا ئىستە پووی نەداوه له تەنریخى مىللەتا
قەلغانى گولله سنگى كچان بى له هەلمەتا

(پیره میزد، ل ۱۲۰)

... هەندىد.

لەم نمۇونانەدا دەبىنین وشەكانى (گەل، مىللەت...) له پوالەتدا تاكن،
بەلام له ناوه رۆكدا كۆن — واتە كە وترا (گەل، مىللەت...)، ئەوه تىكىپا ئەو
كەسانە و ئەو شستانە مەبەستن كە له واتاي (گەل) و (مىللەت) دا ھەن.

ناو لە رووی ھە بۇونە وە

ناو لە رووی ھە بۇونە وە دوو جۆره:

۱- ناوی مادی (الاسم المادي – Material noun)

ناوی مادی ناوی ئە و شتانە دە گریتە وە کە بەر يە کىك ياخود پىر لە پىنج
ھە ستى مرۆڤ بکە وى^{۹۲} " . وەك: کەو، دار، گول، ئاسمان، زەوی، گەنم،
پەنیر، شەونم، گىيا، ئاسق، دەنگ، كۆكە، با، شنة، ھەور، تىرىشقا، گۆشت،
خويىن ...

۲- ناوی مەعنە وى (الاسم المعنوي – Abstract noun)

ناوی مەعنە وى ناوی شتىكە کە بۇونى سەرەبە خۆى نىيە، بەلگۈ لە شتى
بەر ھەست وە يا لە شتى بىر و خەيالدا پەيدا دەبى . وەك: ھۆش، بىرۋا، خەم،
شەرم، ھىز، جوانى، پىياوهتى، شەرم ...

لە زمانى کوردىدا دە توانىرى دوو جۆر ناوی مەعنە وى دەست نىشان
بىكى:

۳- ناوی مەعنە وى بنجى:

ناوی مەعنە وى بنجى ئە و ناوانە دە گریتە وە کە ھەر لە بىنچىنەدا بى واتا
دانراون، وەك: خەم، بىرۋا، شەرم، ھىز، ھۆش ...

^{۹۲} - ھەندى لە نۇرسەراتى کورد و بىنگانە وايان داوهە قەلەم کە ناوی مادی دەبى ئە و شتانە
بى كە دە بىنرىن و دە گىرىن. جا بەو بىتىه و شەكانى وەك: (كۆكە، با، شنة، دەنگ...) بەر ئە و
پىناسە يە ئەوان ناكە وى، بەلام لە راستىدا ھەر شتىكە کە بۇونى ھەبى و بەر ھەر يە کىك لە
پىنج ھەستە كانى مرۆڤ بکە وى ناوی مادىيە.

ب- ناوی مەعنەی پۇنراو:

ناوی مەعنەوی پۇنراو ئەو ناوانە دەگریتەوە كە لە وشەيەكى مادى يان
مەعنەویيەوە وەرگىراون و بە يارىدەي پاشگە ساز بۇون"٩٣".
ناوی مەعنەوی پۇنراویش بەزىرى لە ناو و ئاوهلناوهوھە وەردەگىرى:
أ- ناو + پاشگە (ى، هتى/يىتى، اىھتى، يىنى).

منداڭ + ئى = مندالى

پياو + هتى = پياوهتى

دز + يىتى = دزىتى

دۆست + اىھتى = دۆستايەتى

كچ + يىنى = كچىنلى

ب- ئاوهلناو + پاشگە (ى، هتى/يىتى، اىھتى، اىي).

جوان + ئى = جوانى

گەورە + هتى = گەورەيەتى

بەرز + يىتى = بەرزىتى

بىلند + اىھتى = بىلندايەتى

قوول + اىي = قوولايى

٩٣ - پىناسەي (ناوی مەعنەوی) و (ناوی مەعنەوی بىنچى) و (ناوی مەعنەوی پۇنراو) م لە بەرھەمى لىئىنەي زمان و زانستەكانى كۆپ وەرگەرتووھ (بپوانە: سەرچاوهى ناوبىراو، ل ٢٢، ٢٤، ٩٣) و دەستكارييم كەدووھ.

ناو لە رۇووی رۇنانە وە

وەك لە بەشى يەكەمى ئەم كتىبەدا نىشانمان داوه، بەشىك لەو كارانەى دەربارەي پیزمانی کوردى نۇوسراون، باسى پۇنانى ناويانى كردۇوه. بەلام بەداخەوە نەك ھەركەم و كورتى و ناتەواوى و ھەلەيان تىدايە، بەلكو بەلاي نۇر كىشەشىدا نەچۈن.

سەرەپاي ئەو كتىب و نامىلەكە و وtarانەى لە باسى بەشە ئاخاوتىنى (ناو)دا لە (پۇنانى ناو) دواون و ئىمە لە فەسىلى يەكەمى ئەم كتىبەدا لىيان كولىيەنەتەوە، ھەروەها چەند كارىكى دىش ھەن كە پەيوهندى راستەوخۇيان بە پۇنانى وشۇوە ھەيە. لىرەدا بەكورتى لەبارەي ئەوانەوە دەدوئىن كە زىاتر بەرچاون و پىيۋەندىيان بە پۇنانى بەشە ئاخاوتىنى (ناو) دوھەيە:

يەكىك لەو كارە بەرچاوانە ئەو نامىلەكە ٥٩ لادەپەيىيە كە مامۆستا نورى عەلى ئەمین لەزىر ناوى ((گىتنى كەلىننەكى تىرلە پیزمانی کوردى)) دا لەبارەي (پېشگەر پاشگەر) دوھە نۇوسىيەتى^{٤٤}. ھەرچەندە نۇوسەر لە باسەكەيدا پەنجەي بۇ ئەوە رانەكىشاوە و لەوە نەدواوە كە پېشگەر و پاشگەر كەرەستەي گرنگى پۇنانى وشەن، بەلام بەرهەمەكەي كارىكى گەورە و بەنرخە. ئەو ھەموو پېشگەر و پاشگانەي مامۆستا نۇورى عەلى ئەمین ماوە بىست سالىڭ لەمهوبەر دەركى پى كردۇون و تۆمارى كردۇون و لىيان دواوه،

^{٤٤} - ئەگەر ((بەرين)) بە ماناي ((پېشىن)) بەكار بەيىنرى، ھەرچەندە كەمتر بەو مانايى بەكاردەمەنلىرى، ئەودەم دەبىتە ناو.

ئەم پۆلە مەسەله‌ی لیکۆلینه‌وهی و شەپۇنانى زمانى کوردىدا كەرەستە یەكى
كەم ھاوتان و ھېشتا زمانناسانى کورد شتىكى ئەوتۇيانلى زياد نەکردووه.
بىگومان، ئەو كاره وەك تاقى كردنه‌وهى یەكەم لەبارەی پىشگر و
پاشگەوهە ناكرى لەم كەم و كورتى بى بەش بى.

ناتەواوى ھەرەگەورەی نۇوسراوی ناوبراو لهەدايە كە نىشانەی لەگەل
پىشگر و پاشگر تىدا تىكەل كراوه - واتە بەشىوه‌ی ماناي پیزمانى لە يەك
جىا نەكراونەتەوه. نۇوسەر گەللىك نىشانە، وەك: (ترى) پلەی بەراورد و
(تريين) پلەی بالاو (ان) كۆ و (ھكە) ئاسياوى و (ئىك، ئى) نەناسياوى و
كۆتايىي ھەندى كردار (را - لە ((كىلّرا، پۇوخىنرا...))) دا و (رى - لە
((ئەخويىرى، بىنوسرى...))) دا بە پاشگر داناوه. (ئە) ئىشانەي
موزارەعەت و (ب) ئىشانەي فەرمانى بە پىشگر داوهتە قەلەم. ئەو
نمۇونانەي سەرهەوە كە پاشگر و پىشگرى پیزمانىن، لەگەل پىشگر و پاشگرى
رەاستەقىنه‌ي و شەدارپىزدا جيانەكراونەتەوه، وەك پىشگرى (را) لە و شەي
(راھاتن، راگرتن...))، (پى) لە و شەي ((پىۋىست، پىخەف...)) دا، (ھەل) لە
و شەي ((ھەلچۈن، ھەلھىنان...)) دا، پاشگرى: (قول) لە و شەي ((ئاسكۇل،
كرمۇل...)) دا، (كەن) لە و شەي ((نانكەر، سوالكەر...)) دا، (انه) لە و شەي
((جەزنانە، پۇوشانە...)) دا... كە پىشگر و پاشگرن و يارىدەي پۇنانى
و شەي داپىزراو دەدەن.

وەك من بەديي دەكەم و بىقى دەچم ھۆى ئەم تىكەل كردن و
جييانەكىدەنەوهى، ئەوهىي نۇوسەر بە تەواوى بق ئەوه نەچۈوه كە پىشگر و

پاشگر چىن و جياوازيان لەگەل نيشانەدا چىيە. ئەمەش لە پىتناسەكانى نووسەردا و لە لىكادانەوە و باس كردىنى ھەندى كەرهستەدا بەدى دەكري. كەم و كورتىيەكى دىكەى ئەو نامىلىكەيە، ئەوھې لە دىيارى كردىنى بار و دەورى ھەندى پىشگر و پاشگر و لە تىكەلكردىنى ھەندى لە بەشەكانى ئاخاوتىدا ھەلە دەبىنرى. بۇ وىنە، دەربارەي پاشگرى(ين)، مامۆستا نووسىيۆتى: ئەم پاشگرە دەچىتە سەر (ناو) و (ئاوهلناو)، وە دەيانكاتە ئاوهلناو (بىوانە: ل ۲۷). نووسەر بۇ پى سەلماندىنى ئەو پايىھى ھەندى نموونەي ھىنماوهتەوە، وەك: ((ئاگرین، بەفرىن، نەرمىن...)). پاستە وشەي ((ئاگر، بەفر)) ناون و بە يارىدەي پاشگرى (ين) دەبنە ئاوهلناو، بەلام وشەي ((نەرم)) ئاوهلناوه و كاتىك پاشگرى (ين)ى دەچىتە سەر دەبىتە ناو - واتە دەبوو بىوتايە دەچنە سەر (ناو) و دەيکەن بە (ئاوهلناو) و بە پىچەوانەشەوە.

لە بەشى دووهمى پاشگرى ناوبرلاودا، نووسەر دەلى: دەچىتە سەر (ئاوهلكردار) و دەيكتە (ناو). نموونەكانىشى ئەمانەن: ((سەرين، پىشىن، بەرين...)). بىڭومان وشەي (پىش) ئاوهلكردارە و كاتى پاشگرى (ين)ى پىيە دەلكى دەبىتە ناو. وشەي ((بەر)) يش پاستە هەر ئاوهلكردارە، بەلام (ين) نايكتە ناو، بەلكو دەيكتە ئاوهلناو. هەرقى وشەي ((سەر)) يشە لىرەدا ناوه، نەك ئاوهلكردار. (ين) يش هەر بە ناوى ھىشتۈويەتىيەوە.

ياخود لە بەشى سىئەمى پاشگرى (ه) دا نووسىيۆتى: ناو لە ئاوهلكردار دروست دەكتە، وەك: ((هاوينە، پشته، زستانە، پايىزە، بەهارە، شەوه)) (بىوانە: ل ۸). لە تىكپاى ئەو نموونانەدا تەنيا وشەي ((پشت)) ئاوهلكردارە

و بە یارىدە پاشگرى (ھ) بۇوهتە ناو. دەنا ئەوانى دىكە ناوى كات (اسم الزمان)ن و كە پاشگرى (ھ)شيان پىيوه دەلكى دەبنە ئاوهلىناو (جگە لە وشهى ((شهوه)) كە دەبىتە ناو)، نەك ناو. بەداخەوھ ئەم جۆرە نموونانە لە نووسراوى ناوبراؤدا كەم نىن.

ھەروھا ژمارە يەك پىشگرو پاشگر ھەن، وەك: (بى) - ((بى ھۆش...)), (بە) - ((بەھىز...)), (نە) - ((نەخۆش...)), (دا) - ((دابەزىن...)), (پا) - ((پاھاتن...)), (ھەل) - ((ھەلچۈن...)), (پق) - ((پۇچۈن)), (وھر) - ((وھرگىپان...)), (پى) - ((پىيگەيىشىن...)), (تى) - ((تى كىرىن...)), (لى) - ((لىپان...)), (وھ/ھوھ) - ((كىرىنھوھ...)), (اندىن) - ((لىنىان...))... و گەلىكى تر كە تۆمارى نەكىدوون و لېيان نەدوافە. ئەمەش بەھەمانەدا كە مامۆستا دواتر بلاۋى كىدوونتەھوھ، وا دەردەكەھى بەشىكىيان بە پىشگرو پاشگر دانانى و بەشىكى دىكەشيانى لا ئاشكرا نەبووه.

ھەرچەندە ھەندى كەم و كورتىيى دى لە كتىيى ((گىرتى كەلىتىكى ترلە رېزمانى کوردی)) مامۆستا نۇورى عەلى ئەمیندا بەرچاۋ دەكەون، ئىيمە لېرەدا نۇوكى قەلەممان بەزىرى لەسەر ئەھەشە داناوه، كە پىيوهندى بە رۇناني بەشە ئاخاوتى ناوهەوھ ھەيە.

مامۆستا فاروق عومەر صديق بە ناونىشانى ((وشەسازى لە زمانى كوردىدا)) وتارىتكى بلاۋىكىرىتەھوھ^{٩٥} لە پاشگرى (ى)ي ناوى معنَا و (ى)ي

^{٩٥} - فاروق عومەر صديق، وشەسازى لە زمانى كوردىدا، ((گۇفارى كۆپى زانىيارى كورد)، ب، ١٣، بەغدا، ١٩٧٥، ل، ١٩٨ - ٢٤٢)

سیفەی نیسبى دواوه و بە دورو درېئى لە پەيدابۇن و گەشەکردنیانى كۆلىوه تەوه - واتە باسى ئەو پاشگرانە لە زمانى فارسيي ناوه راست و تازەدا كردۇوه و لەگەل كوردىدا بەراوردى كردۇون. دەوريانى لە گەياندى مانا و مەبەست، لە داپاشتىنى وشەدا... نىشان داوه. هەرچەندە نۇوسمەر لە چەند شوينىكى وتارە كەيدا بە هەلە چووه (كە نرخىنەر مامۆستا مەسۇووەد مەممەد بەشىكى زورىانى لەگەل وتارە كەدا راست كردۇتەوه)"^{٩٦}، بەلام بەگشتى هەندى زانىاري نويى لەبارەي ئەو دوو پاشگەرەوە تۆمار كردۇوه.

د. فاروق عومەر صديق لە كورتەي نامەي دوكىرىيە كەشيدا كە بەناوى ((پۇناني ناو"^{٩٧} لە زمانى ئەدەبىي كوردى عىراقدا)) وە يە"^{٩٨} دەريارەي ئەو پىشگەر و پاشگرانە ناوى داپىژزاو (بپوانە: ل ١٤ - ٢٠) و ئەو حالتانەي ناوى لىكىدا رايانى لى پەيدا دەبى (بپوانە: ل ٩ - ١٤) دواوه. ئەوهى شاياني باس بى، ئەوهى كە نۇوسمەر لەم كارەدا لىكۆلىنەوه يە كى مىڭۈۋى بۆ ئەو پىشگەر و پاشگرانە لە زمانى كوردىدا لە پۇناني ناودا ھاوبەشى دەكەن، سازكەدووه. لە پىگەي كەلگ وەرگەتنىشەوە لە چەند سەرچاوه يە كى زانستى (لەناو ھەمووشياندا بەتاپىھەتى كتىپە كەي ۋ.س. راستەرگۈيغا) توانىيىتى پەسەن و دەوري پىشگەر و پاشگەر كوردىيە كان دىيارى بكا و لەگەل زمانى

^{٩٦} - لە بەرئەوهى پام لەگەل زورىيە تىپىنى و سەرنجەكانى مامۆستا مەسۇووەد مەممەددا يەك دەگرنەوه، بۆ يە بە پىويسىتى نازانم درېئە بە باسى ئەو و تارە بە دەم.

^{٩٧} - مەبەستى (باب الاسماو).

^{٩٨} - لىزەدا واز لە باسى كەم و كورتى ئەو بەرھەمە دىئم، چونكە بە دەستمەوه يە بە وتارىكى سەرەخق لىپى بدويم، سەرەپاى ئەوه لە چەند پەروپەزىكى لىزە بە دواشەوه هەندى سەرنج و تىپىنیم لەبارەيەوه دەربىپۇوه.

فارسی ناوه پراست و نویدا بەراوردیان بکا... بیکومان وەک هەموو سەرتایەك
ئەم بەرهەمەش بىـ کەم و کورتى نىيە".^{٩٩}

ناوله زمانی کوردیدا له پووی پۇنانەوە دەبىـ بە دوو بەش:

۱- ئەو ناوانەی بەسەر مۆرفیمدا دابەش دەبن. وەک: کۆگا، سەرۆك،
پاوانە، لوتکە، بەردەلان، بەردەنويىز، خاكەنان، شەکراو، پەشمار،
گولە بەرپۇزە... هتد.

۲- ئەو ناوانەی بەسەر مۆرفیمدا دابەش نابن. وەک: سەر، شەپ، جۆ،
لووت، دار، بەرد، هىز، ڙن، كچ، كورپ... هتد.

کەرتکردنی ناوله پووی مۆرفۆلۆژیيەوە له مەسەلەی لىکۆلینەوەی زمانی
کوردیدا کارىكى گرنگە. ئەمە نەك تەنیا چۆننەتىي پۇنان و پىکەاتن و
درۇست بۇونى ناول ئاشكرا دەكا، بەلكو يارمەتىي پۇونکردنەوەی تەواوو
قولتى ماناو ناوه رۆكىشى دەدات و پىۋەندى لەگەل وشەئى تردا دىارى دەكا.
له زمانی کوردیدا بۇ پۇنانى ناول چەند پىگايەك ھەيە. ئەوەی لە ناوياندا
سەرەكى بىـ (دارېشتن) و (لىكدان)ھ. واتە ئەو دوو پىگەيە ھۆيەكى گرنگن لە
درۇستکردنی ناوى دارپىزداو و لىكىدراودا.

ناوى دارپىزداو - ئەو ناوه ناسادەيەيە كە لە وشەيەكى سادە و زىيادى
پىكەاتبىت. ئەوجا زىيادىيەكە پىشگر يا پاشگر يا هەردوو (پىشگر و پاشگر)
پىكەوە بن، وەک: کارگە، كەمەرە، ئاگىردا، تارىكايى، دەسرقە، بىـ کارى،
نەخۇشى... هتد.

^{٩٩} - د. فاروق عومەر صديق، پۇنانى ناوله زمانى ئەدەبىي کوردى عىراقدا (کورتەي نامەي
دوكىتىرى)، مۆسکو، ١٩٧٧

ناوی لیکدراو - ئەو ناوه ناساده یە کەوا بە لای کەمەو دوو و شەی
واتاداری تیدابى، وەك: گولەگەنم، رەشەبا، زەرداو، لیفەدروو، ھێلکەورقن،
شاھەنگ، مارماسى... هەندى " ١٠٠ ".

ناوی دارپێژراو

وەك لە سەرەوە باسمان کرد ئەو زیادییەی دەچیتە سەر و شەیەکی سادە
و دەبیتە هوی دروستکردنی ناوی دارپێژراو بربیتییە لە: پیشگر و پاشگر یا
ھەردوو (پیشگر و پاشگر) پیکەوە. ناوی دارپێژراو لە زمانی کوردیدا بە زۆری
بە یارمەتیی پاشگر پیک دى " ١٠١ ". بۆ پۆنانی ناوی دارپێژراو ھەندى پاشگر ھەن

١٠٠ - بۆ تەعریفی ناوی دارپێژراو و لیکدراو بە تایبەتی سوویدم لەو پیناسە وەرگرتتووە، کە
لیژنەی ((زمان و زانستە کانى)) کۆپ بۆ ناوی دارپێژراو و لیکدراو پەسەندى کردووە (بپوانە:
گۇۋارى كۆپى زانيارى کورد، ب ٣، ٥٧، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٤٠٤ - ٤٠٥).

لیژنەی ناوبراو سنورى تەواوى لە نیوان ناوی دارپێژراو و لیکدراودا کیشاوە و لە هېچ شوينىتى
باسە كەيدا تىكەللى نەکردوون.

مامۆستا توفيق وەھبى ھەرچەندە لە بەشى جۆرى و شەی كتىبى ((قواعد اللغة الكرديّة)),
الجزء الاول، الباب الپانى، بيروت، ١٩٦٥، ل ٨٢ - ٨١ دا باسى و شەی دارپێژراوی نەکردووە،
بەلام و شەی لیکدراوی لە گەل و شەی دارپێژراو تىكەل نەکردووە و ئەو نموونانى بۆ نىشاندانى
و شەی لیکدراو ھەنتاونىيەوە جوان و لهبانن... لە كتىبى ((دەستورى زمانى کوردى)، جزمى
بەكەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٥٠ (٥٨) يشداد بە ناوی (و شەی دروست کراو) و (و شەی لیکدراو) دوھە
جىاوازى لە نیوان جۆرە کانى و شەی ناسادەي کوردیدا کردووە و زانايانە لەو كېشەيەى
كۆلۈھەتەوە.

كەريمى ئەيووبى و ئى. ئا. سەميرقا بە پىكوبىكى جىاوازىييان لە نیوان و شەی دارپێژراو و
ليکدراودا دانابە... بەداخەوە بەشىكى زۆر لە زمانناسانى کورد ئەو دوو جۆرە و شەيەيان
تىكەل کردووە (بپوانە فەسىلى يەكەمى ئەم كتىبە).

١٠١ - جگە لە چەند حالە تىكى كەم، كە ھەندى پیشگر بە پەگى كردارەوە دەلكىنن و ناوی
دارپێژرا و دروست دەكەن. ئەويش لە (لاپەر ١٣٣) ئەم نۇوسراوەدا باسيان لىۋە كراوه،

دهچنه سه‌ر (ناو یا ئاوه‌لناو یا کردار یا ئاوه‌لکردار...) ی ساده و دهیکه‌نه

ناوی دارپیزداو:

ائه‌و پاشگرانه‌ی دهچنه سه‌ر ناوی ساده و دهیانکه‌نه ناوی دارپیزداو^{۱۰۳}:

۱ - گه‌ر^{۱۰۴۱}. و هک:

ئاسنگه‌ر، مزگه‌ر...

۲ - دار^{۱۰۴۱}. و هک:

به لام به پیچه‌وانه‌وه له کاری پۇنانى کردارى داپیزداودا پېشگر دهورى گرنگ ده بىنىي. ئەمەش تايىه‌تىتىبىيىكى وشه پۇنانى زمانى كوردىيىه.

^{۱۰۲} - لە بەرئەوهى لېرەدا له باسى داپاشتن دەدوپىن، واى بە باش دەزانىن دابەش كىرىدەن كەمان بەو جۆرە بىت - واتە پېشگر و پاشگەكان دابەش بىكىن بەسەر ئەوانەدا كە ناوی دارپیزداو له ناو و ئاوه‌لناو و کردار و ئاوه‌لکردارى ساده پىك دىن. دەنا دەتوانى لىكۈلىنەوهەكە بە شىۋىيەكى دىش بىرى - واتە هەپىشگر و پاشگەر بەجىا باس بىرىت. جا بۇ باش نىشانە پېكىان پىكەي يەكەمان گىرتووه. بۇ يە كجاري پشتگۇئى نەخستنى پىكەي دووهمىش، تاپادىيەك دەريارە ئەو پېشگر و پاشگرانه‌ي يارىدەي پۇنانى ناوی داپیزداو دەدەن، له پەراوېزدا ھەندى زانىارىمان تومار كەدووه.

^{۱۰۳} - پاشگرى (گەر) كەم بەكارىي و سەرەپاي ئەوهش تەنیا دەچىتە سەرناو. له كرمانجى ژۇرۇودا لە شىۋىي (گار) يىشدا بەرچاودەكەوى. مامۇستا چەركەزى بەكتۇ لە رايەدا يە كەپاشگرى (گەر) لە پەگى كردارى (گەريان) ھەو وەرگىراوه (بىروانە: ج. خ. بەكتۇ، زمانى كوردەكانى سۆقىتىت، مۆسکۆ، ۱۹۷۳، ل. ۲۴۷). ئەوهى جىتى گومان بىي، ئەوهى كە مامۇستا بەكتۇ بۇ پى سەلماندى ئەو رايەي ھىچ بەلكەي كى نەھىتىناوهتەوه. ھەرۇھا ئەوهش ئاشكرايە كە له كرمانجى خواروودا كردارەكە كە (گەپان) ھ، پەگەكەي (گەپ) ھ. جا دەنگى (پ) ى پەگى ئەو كردارە قەلەوه و هيى پاشگەكە لاۋازە.

^{۱۰۴} - (دار) پاشگرىيىكى چالاکو تەنیا دەچىتە سەرناو. ھەرچەندە ناوی ساده دەكتە ناوی داپیزداو، به لام ھەندى ئار ناوه سادەكە دەكتە ئاوه‌لناوپىش، وەك: نازدار، ناودار... ئەم پاشگەر له كرمانجىي ژۇرۇوشدا ھەر وەك كرمانجى خواروو دەبىنىي، وەك: گوھدار، دەرسدار (بىروانە: چەركەزى بەكتۇ، زمانى كوردەكانى سۆقىتىت، ل. ۲۴۶). كەريمى ئەيووبى و ئى. ئا. سمير توقا له وۇرایەدان كە ئەم پاشگەر له پەگى كردارى ئىستا (الفعل المضارع) كردارى (داشتىن)

گىاندار، دوکاندار...

٣ - ساز^{١٠٥}. وەك:

دانسان، چەخماخسان...

٤ - بەند^{١٠٦}. وەك :

نالبەند، كەمەربەند...

٥ - وان / ھوان^{١٠٧}. وەك:

گاوان، باخەوان...

٦ - چى^{١٠٨}. وەك:

(بۇون، ھەبۇون)ى فارسى يەوه پەيدابۇوه. (بپوانە: كتىبى ((دىيالىكتى كوردى موڭرىي))، ل. ٢٨.

١٠٥ - پاشگىرى (سان) دەچىتە سەرناؤ. كەريمى ئەيوبى و ئى. ئا. سمير تۇقا دەلىن: پاشگىرى (سان) لەپەگى كىدارى ئىستايى ((ساختن)) (كردن، دروست كردن)ى فارسى يەوه پەيدابۇوه (بپوانە: كتىبى ناويراۋ، ل. ٢٩).

١٠٦ - پاشگىرى (بەند) لەكىمانجىي ۋۇرۇوشدا بەھەمان شىيە دەبىنرى (بپوانە: قەناتى كوردى)، دەستتۈرى زمانى كوردى، مۆسکىر - لىتىننېڭراد، ١٩٥٧، ل. ٢٩٩. كەريمى ئەيوبى و ئى. ئا. سمير تۇقاش وا رادەگەيەن كە پاشگىرى (بەند) لەپەگى كىدارى ئىستايى ((بىستن)) (بەستن)، گىرى دان، داخستن)ى فارسى يەوه هاتۇوه (بپوانە: سەرچاوهى ناويراۋ، ل. ٢٩).

١٠٧ - ھىشتا بە تەواوى بۇون نەكراوهتەوە ۋاحۇ ئەو بىزىتىنى^(٥) يەى لە پېش ھەندى پاشگەرە دى، رەسمەنە ياخود پىوهندە، وەك: وان/ھوان، و/ھوه... لەبەر ئەوه ھەردۇو شىيەكەيان دەنۈسىن.

پاشگىرى (وان/ھوان) چالاکەو بەناوه دەلكى: لە دىيالىكتى كىمانجىي ۋۇرۇوشدا لە شىيە (فان) دەبىنرى، وە: گافان، ئاشقان،.. لە فارسىي ناپىراستدا پاشگىرى (پان) بۆ ھەمان مەبەست بەكاردەھىتىرا (بپوانە: ۋ.س. راستىرگۈيغا، زمانى فارسى ناوهپاست، مۆسکىر، ١٩٦٦، ل. ٣٤).

١٠٨ - پاشگىرى (چى) دەچىتە سەرناؤ و لە ھەردۇو دىيالىكتى سەرەكى كوردىدا بە شىيە يەكى چالاک دەبىنرى.

چایچی، خانچی...

۷ - باز"۱۰۹". و هک:

سه ریاز، کوتیر باز...

۸ - که ر"۱۱۰". و هک:

نانکه ر، پاوه که ر...

۹ - مهند"۱۱۱". و هک:

هونه رمه ند، دهوله مهند...

تیبینی: پاشگری (گه ر، دار، ساز، به ند، وان / دوان، چی، باز، که ر،
مهند) به زنگی یارمه تی بی دار پشت نی ناویک دهد هن، که پیشه و تیشی یه کیکی
پی دیاری بکه ن. هروه ها هندیکیان بق مه به ستی دیکه ش به کار دین"۱۱۲".

۱۰ - پاشگری (بان) هروه ها ناوه لتاویش پیک دینی، و هک: فیلباز.. که ریمی ئه یووبی و ئی. ئا.
سمیر نوقا و شهی (فیلبان) یان به ناو داناوه (بروانه: کتبی ناوبراو، ل ۲۸). ناشکرایه که وا
ناوبر او ان له مهدا به هله چوون.

۱۱ - (که ر) به زنگی ده چیتے سه ر ناو و یه کیکی له پاشگره هره چالاکه کانی نیو
کو مهله کهی د. فاروق عومه ر صدیق زندر پاسته که ده لی: ئه م پاشگره به رانبه ر (که ره) ای
فارسی کون و (که ر) ای فارسی ناوه راست ده و هستی (بروانه: سه ر چاوه هی ناوبراو، کورته ای
نامه دوکتری، ل ۱۵)

۱۲ - پاشگری (مهند) هندی جاریش ناوه که ده کاته ناوه لتاو. له کرمانجی ژوور ووشدا
به هه مان شیوه ده بینری، و هک: هونه رمه ند، دهوله مهند (بروانه: چه رکه زی به کو، سه ر چاوه هی
ناوبر او، ل ۲۴۷). پاشگری ناوبراو به رانبه ر (زمه ند / یمه ند / مهند) ای فارسی ناوه راست
ده و هستی، و هک ((سووت - سووت یمه ند)) (سوود - سوود مهند) (بروانه: ۋ. س. پاستور گویغا،
سه ر چاوه هی ناوبراو، ل ۳۴).

۱۳ - که ریمی ئه یووبی ئی. ئا. سمیر نوقا بق ئه م گروپه هه شت پاشگری (وان / دوان، باز، دار،
گه ر، به ند، چی، ساز، ئی - سیفه ای نیسبی) یان داناوه... لیزه دا ده بیو: دوو پاشگری (که ر) و
مهند) پیش باس بکه ن و ئه و هله گه و ره یه ش نه که ن که پاشگری (ئی) ای سیفه ای نیسبی به
پاشگری دار پیشی ناو دابنین. (بروانه: په راینی ڙ ۲۴).

مامۆستا نوری عهلى ئەمین هەرچەندە لە هەموویان نەدواوه و بە یەکەم داینەنان و وەك گروپیتکی تاییه‌تى جیای نەکردوونەتەوە، بەلام ئەوانەی لیيان دواوه، هەریەکەم لە شوینتیکدا باس کردووه.

د. فاروق عومەر صدیق بۇ ئەم گروپە پاشگرى (کەر، کار، گەر، وان، دوان، چى، ساز، بان، در، يار) ای دەستنیشان کردووه. لە نىۋ ئەم كۆمەلەي د. فاروق دیاريي کردووه، سى پاشگرى (دار، بەند، مەند) ناویان نەھاتووه، كەچى وشەی (کار) و دوو پاشگرى (دەر، يار) لە پىزدا دانراون. ئىمە لەو رايەداین كە: دەبۇو (دار، بەند، مەند) لەگەل ھەمان گروپىدا باس بکات، چونكە ھەرسىتىكىان بەنقرى دەچەنە سەرتاۋى سادەد دەيانكەنە ناوى داپېژداو. سەرەپاي ئەوهش لە رۇوي واتاوه لە پاشگەكانى ترى گروپى ناوبراو نىزىك.

۱-د. فاروق كە (کار) ای بەپاشگە داناوه، ھەلەي ۋەس. پاستور گويفا وق. كوردىق و چ. بەكق...ى دۇپىات كردىتەوە. ۋەس. پاستور گويفا وای داوهتە قەلەم كە لە زمانى فارسى ناوهپىستا (کان) پاشگە دەچىتە سەرتاۋى وشەي (قىناس - ۋناسىكار) (خەتا، گوناھ - خەتكار، گوناھكار) بەنمۇنە هيئاۋەتەوە (بپوانە: كىتىبى ناوبراو، ل ۳۳). ق. كوردىق (کان) اى بەپاشگە داناوه و لەگەل (قىان، دار، بەند...) دا باسى كردووه و وشەكانى (خەباتكار، سەركار...) ئى كردىتە بەلگە (بپوانە: كىتىبى ناوبراو، ل ۲۹۸ - ۲۹۹). چ. بەكوش وەك پاشگە لە (کار) داوه دەشلى: واتاي ئەو وشانەي بەيارىدەي پاشگرى (کار) دروست كراون، سەرنج بۇ ئەوه رادەكىشىن كە ئەم پاشگە لە وشەي (کار) دوھ كەوتېتىتەوە (بپوانە: كىتىبى ناوبراو، ل ۴۶)

گومان لەو ناكىرى كە (کار) وشەيەكى چالاکى سەربەخۆيە و بەماناي (عمل) و (عامل) ھ. ئەم وشەيە بەھېچ جۆرىيە نەبووهتە پاشگەر و دەورى پاشگەر نابىنى. ھەموو ئەو نەمۇونانەي نۇوسەرانى ناوبراو هيئاۋەتەوە وشە لىتكاراون، نەك داپېژداو. لە تىكىاي ئەو نەمۇونانەدا كە (کار) يان تىدا بە پاشگە دانراوه، (کار) ھەر ئەو واتايە دەبەخشى كە سەربەخۆ بەكاربەيىتى. ھەرجى پاشگرى (گەر) و (وان/دوان) و (ى) و (ەتى) و (ەن) و (يىن) و (دوان) و ... ئەوانى دىشىن بە تەنبا بەكار تاھىنلىرىن و ھەر ھۆزى ئەو سەربەخۆ بەكارنە هيئانانەشە بۇونەتە پاشگەر... جا د. فاروق بى لىتكانە و ھەلەي نۇوسەرانى ناوبراو دۇپىات كردىتەوە - واتە وەك ئەوان (کار) اى بە پاشگەر ناوبىدووه دەللى: پاشگرى (کار) دەچىتە سەرتاۋ، وەك: كريكار... (بپوانە: كورتەي نامەي دوكىتىرى، ل ۱۵). د. فاروق نە ھەر ئەوهى يادداشت نەكىدووه، كە (کار) دەچىتە سەرپەگى كىدارىش، بەلگۇ وشەي (كريكار) يىش كە بەنمۇنە بۇ نىشاندانى پاشگرى (کار) هيئاۋەتىيە و زۇر لە نەمۇونە كانى نۇوسەرانى پېشىۋو نالەبارتە، چونكە پۇون دىيارە (كىرى) ماناي (الاجره) يە و (کار) يىش واتاي (عامل) ھ. جا سەرەپاي ئەو واتا ئاشكرايەي وشەي

۱۰-ی "۱۱۲". و هك:

(کار) له نمونه‌ی ناوبرادا ههیه‌تی - واته جگه له پووی ماناوه - ئه‌گه رله پووی خۆنواندنیشه‌و كه میلک وردبینه‌و، ئه‌و ههیه کجاري گومان نامینی که (کار) پاشگر نییه. به وینه بیتو له بربیتی وشهی (کری) پیشگری (بی) له پیش (کار) دابنین، ئه‌و وشهی (بی) کار) پیدا دهی. خۆگومان له‌و دا نی یه که (بی) پیشگر. جا ئه‌گه‌ر (کار) پاشگری، ئه‌و ده‌بی پلیین وشهی (بی) کار) له (پیشگر+پاشگر) دروست بسوه، كه وهك ئاشکرايه ئه‌و جۆره پیکه‌تنه له زمانی كورديدا نییه... ياخود بیتو له وشهی (كارگه) بروانین، ئه‌و به پیی ئه‌و پا هه‌لله‌یه بی ده‌بی لیزه‌دا پیشگر بی. جا (کار) چی ده‌رچوو؟... سه‌ره‌پا ئه‌و ده‌بیان وشهی كوردي ههن که (کار) هاویه‌شیی تیتیاندا كردووه و له هه‌ر شوتینیکدا به جۆرى ده‌بینری؛ وهك: کاربه‌دهست، سه‌رکار، کاروبار، خویندکار، کارزان، داواکار، کاره‌که، دارکاری، کارگیپ... پاست و دروست ئه‌و هه‌یه که (کار) وشهی و پاشگر نییه. به پیی ئه‌و بۆچونه بی لیکدانه‌و هه‌یه، ده‌بی (گیر) له وشهی وهك (ده‌ستگیر...)، (بپ) له وشهی وهك (ده‌ستپ...)... دا پاشگر بن، بلام ئه‌مانیش پاشگر نین و پاشگر شتیکی دییه.

من تا ئه‌م ماوه‌یه‌ی دوايي بپوام وابوو له وشهی (داواکار) دا (کار) پاشگر بی، بلام ئىستا گومانن له وشهیه‌ش پیدا كردووه.

۲-د. فاروق بەپیی شیوازی لیکلیتنه‌و وکی پاسته که دوو پاشگری (در، يار) ای له ناو گروپی تاوبرادا داناوه، بلام ناته‌وابی له‌و دایه ناوی پاشگری (هوار) ای نه‌هیتاوه، كه ئه‌میش بەپیی همان شیوازی لیکلیتنه‌و ده‌بی له تهك (در، يار) و ئه‌وانی دیدا دابنری.

۱۱۳ - ئه‌مه پاشگری ناوی مه‌عنایه و له‌گه‌ل پاشگری سیفه‌تی نیسبی جیاوازن - واته دوو پاشگری سه‌ریه‌خۆن و هه‌ریه‌که‌یان له سه‌رچاوه‌یه‌که‌و هاتووه و ئه‌رک و ده‌وری جیاواز ده‌بینن. وچيونی شیوه‌یان بۆته هۆئی ئه‌و هه‌ندي له زمانناسان بەهك پاشگريان دابنین. شایه‌نی باسه مامۆستا مه‌سعود مه‌مه‌د، له وتاری ((به‌کار هیتانی (ی) له پیزمانی كورديدا)) گه‌لیک بیووی ئه‌و دوو پاشگره‌ی بیوون كردوته‌و (بپوانه: ((گوچاری كۆپى زانیاری كورد))), ب، ۱، ۵، بـغدا، ۱۹۷۳، ل ۳۹ - ۴۰). هه‌روهه‌ما مامۆستا فاروق عومه‌ر صدیق لـهـوتاری ((وشه‌سازی له زمانی كورديدا)) به دور و دریزی له په‌بیدابون و گه‌شە كردن و ده‌وریان دواوه و هه‌رچه‌نده نووسه‌ر له چه‌ند شوتینیکی و تاره‌که‌یدا بەهله چووه، بلام بگشتی هه‌ندی زانیاری نویی له باره‌ی ئه‌و دوو پاشگره‌و تۆمار كردووه (بپوانه: ((گوچاری كۆپى زانیاری كورد))), بـ، ۳، بـ، ۳، بـغدا، ۱۹۷۵، ل ۴۱۷ - ۵۲۳).

ئه‌و هه‌ی پتر جیگه‌ی سه‌رنج بی ئه‌و هه‌یه، نهك ئه‌وانه پاشگری ناوی مه‌عناؤ پاشگری سیفه‌نیسبی بەهك پاشگر تیگه‌یشتون، به لکو بەشیک له‌وانه‌شی كه جیايان كردوونه‌تەوه، به

تابىه‌تى زانىيانى مەدرەسەئى يەكىتى سۆقىيەت لە و پايدان كە (ى)ي پاشگرى سىفەئى نىسىبى ئەگەر چووه سەر ناوىك، وەك: (ھەولىرى، بەغدايى، لىتىنگرادى...) و مەبەست لە كەسيك بۇو كە خەلکى (ھەولىرى، بەغدا، لىتىنگراد...) بىت، ناوىكى نسبىيە (بپوانە: قەناتى كوردى، دەستورى زمانى كوردى، مۆسکو، ۱۹۵۷، ل ۲۹۶ - ۲۹۷، چەركەزى بەكى، زمانى كوردى كانى سۆقىيەت، مۆسکو، ۱۹۷۲، ل ۲۴۴ - ۲۴۵، كەريمى ئىيوبى و ئى. ئا. سمير تۇشا، دىالىكتى كوردى موڭرى، لىتىنگراد، ۱۹۶۸، ل ۳۹ - ۴۰، فاروق عومەر صىدىق، وشەسازى لە زمانى كوردىدا، ((گۇفارى) كۆپى زانىارى كوردى)، ب ۳، ۵، بەغدا، ۱۹۷۵، ل ۵۱۴ - ۵۱۵...). من لەو پايدام كە نۇوسەرانى ناوبرىو لەم بۆچۈونندا بە هەلە چوون، چونكە وشەئى (ھەولىرى، بەغدايى، لىتىنگراد...) سىفەئى نىسبىن. بۇ پەتكىدنەوە ئەو پايدام مامۆستا مەسۇووە مەھەمد پاستى بۇ چووه كە دەلى: ((مېي فەرقىن نىيە لە وەدا بىياوىك بەغدايى بىت وەيا شەربەئى ئاو بەغدايى. كاتىك (بەغدايى) دەبىتە ناو كە بىرى بە (اسم علم) بۇ يەكىكى دىاريکراو، لىزەشدا فەرق نىيە ناوه كە بۇ (شىرىيکى باخچەئى جانەوران) بىت، ياخود بۇ (كابايەكى گەپەكى جىدى حسن پاشا) بىت. كەواتە پاست نىيە بلىتىن وشەئى (بەغدايى) كە بۇ مرۆژ بۇو دەبىتە ناۋى نىسىبى.

لە پستەئى (كابرايتىكى بەغدايى مەلەئى كرد) وشەئى (بەغدايى) سىفەتە ھەرچەندە بۇ كەسيش بەكار ھاتووه كە دانىشتۇرى بەغدايى، بە پىچەوانەوە، كە كەلە شىرىك ھەبۇ ناوى (بەغدايى) بۇو ئۇسا وشەكە لە سىفەت دەشىرى ئەو دەبىتە (اسم علم) ھەرچەندە كەلە شىرى كەسيش نىيە)) (بۇ ئەم چەند دېپە بپوانە ل ۵۱۵ يى و تارى فاروق عومەر صىدىق كە لە گۇشارى ناپاراوى كۆپدا بلاڭراوه تەوه). سەرەپاي ئەو پاستىيە مامۆستا مەسۇو نىشانى داوه و گۇمانى لەو باسەدا نەھىشتۇوه، ئىمەش وا بىر دەكەينەوە كە ھۆزى ئەو ھەلەيە زانىيانى ناوبرىو ورگىپانى ئەو دوو حالەتەيە بۇ سەر زمانى پوپسى. ئەگەر (ى)ي پاشگرى سىفەئى نىسىبى چووه سەر ناوىك و مەبەست لە كەسيك بۇو، ئەو لە زمانى پوپسىدا بەراتبەرى پاشگرى (يتس) دەھەستى... بەلام ئەگەر پاشگرى (ى)ي سىفەئى نىسىبى چووه سەر ناوىك و مەبەست شىتىك بۇو، ئەودەمە لە زمانى پوپسىدا بەراتبەرى پاشگرى (سک) دادەنرى. جا بەر لە ھەموو شىتىك دەبىئەوە لە يەك جىا بىكەينەوە كە لە پوپسىدا دوو پاشگر ئەو دەورە دەبىن، نەك يەك پاشگر وەك لە كوردىدا. پاشگرى (يتس) اى پوپسى پاشگرىكە ناو دروست دەكتات، نەوەك وەك (ى)ي سىفەئى نىسىبى كوردى كە ھەر ئاوهلىن دادەپىشى. پاشگرى (يتس) لە پوپسى مەبەستەوە ھەندى جىاوازى لە گەل پاشگرى (ى)ي سىفەئى نىسىبىدا ھەي. ھەر زمانىكىش خاوهن تابىھتىتى خۆيەتى. لە ھەردوو دىالىكتى سەرەكى كوردىدا لە نىتو ئەو پاشگرانەي يارىدەي پۇنانى ناوى دارپىزاو دەدەن، (ى)ي ناوى مەعنა لە ھەمووان چالاكتە و دەچىتە سەر بەشە

مندالى، هەلاجى.

۱۱ - دتى. وەك:

پياوهتى، برايەتى...

۱۲ - يىتى^{۱۱۴} وەك:

دزىتى، كەرىتى...

۱۳ - ايهتى. وەك:

دۆستايەتى، دوزمنايەتى...

ئاخاوتىنىك (بە زىرى ناو و ئاواهلىنار) و دەيانکاتە ناوى معنا. دەور و واتاي پاشگرى (ى) ناوى معنائى كوردى لە زمانى فارسى ناوه راستدا پاشگرى (يە) خۆى دەنۈيىنى، وەك: ((پاتخشاد - پاتخشاھىم)) (پادشا - پادشايى)، ((تاريك - تاريکىم)) (تاريك - تاريکى)... (بىوانە: سەرچاوهى ناوبىراو، زمانى فارسى ناوه راست، ل ۳۱). د. فاروق بە هەلە پاشگرى (يە) بە (ئىھ) ناوبىدووه. وەك ئاشكرايە، دەنگە بزوئىنەكان بە تەننیا تەلەفۇز ناكىرىن، بۆيە بۆ يارىدەدان (ئىھ) لە پېشىيانە وە دىت. هەربە و چەشىن ئەگەر پېشگەر و پاشگەر و نىشانە بە بزوئىن دەست پى بکەن، دىسان لەكتى تەلەفۇز كىرىنەندا هەمان (ئى) دىتە ناوان. جا ئە و (ئى) دە كە لە و شوئىنەدا تەننیا دەورى يارىدەدانى بە دەمدەهاتنى بزوئىنەكانە و كەرسەتى بېكىھىن نىيە، ئابى لە و جۆرە حالە تانەدا لە نۇوسىندا وىتەيان بۆ دابىنرى. بېڭۈمان د. فاروق لە وەدا بە هەلە چۈوه كە وىتەي (ئىھ) بۆ پاشگرى (يە) داناوه (بىوانە و تارى: وشەسازى لە زمانى كوردىدا، ل ۴۳۵). شايەتى باسە مامۇستا مەسعود محمد لە لايپە (۴۳۶ - ۴۳۷) ئى هەمان وتاردا ئە و هەلە يە د. فاروقى پاست كىردۇتە وە.

د. فاروق لە لايپە (۴۶۴ - ۴۶۵) ئى هەمان وتاردا بە شىۋىھەكى پاست و زانستى ئە وەي نىشان داوه، كە دەنگى (ھ) لە پاشگرى (يە) دا تىچۇوه و (ى) ماوهتە و... لىرىدەدا پەنجە بۆ هەلە يەكى لاوهكىي ئە و چەند دىتەي نۇوسەردا پادەكىتىش، ئەويش ئەوھە كە (ھ) و (ى) ئى بە پېت ناوبىدووه. وەك چەند جار و لە چەند شوئىتىكى ئەم كىتىبەدا لىيى دواوين، ئەوانە دەنگن، نەك پېت.

^{۱۱۴}

- پاشگرى (ھتى) و (يىتى) هەردووكىيان هەر يەك پاشگرن، بەلام هەرجى (ھتى) يە راستىرە و نۇريش بەكاردى، كەچى (يىتى) بەتايىبەتى لە ناواچەي سلىمانى باوه. ئەم پاشگەر لە دىيالىكتى كرمانجىي ئۇورووشدا لە شىۋىھە (تى) دا دەبىنرى، وەك: شفاننتى، بچۈوكتى...

- ۱۴ - یىنى. وەك:

کورپىنى، كچىنى...

تىبىنى: پاشگرى (ى) و (ەتى / يىتى، اىھتى، يىتى)^{۱۵} " ناوى مەعنەوى دروست دەكەن"^{۱۶}. ئەو جۆره ناوانەش ماناي تەجريد (ئەبىستراكت) دەبەخشن و واتاي نەوعىيەت و خاسىيەت و بار و جۆرى چالاکى... يان تىدايە.

- ۱۵ - گا^{۱۷}... وەك:

كۆگا، دەزگا^{۱۸}..."

^{۱۵} - مامۆستا نورى عەلى ئەمين لە دىيارى كردىنى ئەم پاشگرانەدا (ى) و (بى)ى بە دوو پاشگر، كەرىمى ئەيووپى و ئى. ئا. سمير تۇقا باسى تەواوى ئەو پاشگرانەيان كردووه، بەلام هەلەي هەرە گەورەيان ئەوهى كە پاشگرى (ايى)يان بە (اي) ناو ھىتاوه و سەرەپاي ئەوهش نموونەيان بۇ نەھىتاوه تەوه (بىروانە: سەرچاوهى ناوبرار، ل ۳۰) لەم بارەيەوه هەلەي زەقى د. فاروق عومەر صدىقيش ئەوهى كە ناوى پاشگرى (ەتى)ى نەبردووه، كە چى باسى (يەتى)ى كردووه (بىروانە: كورتەي نامەي دوكىتىرى، ل ۱۵). وەك ئاشكرايە، لە زمانى كوردىدا هېچ پاشگرلەك نىبى بە ناوى (يەتى)ى، بەلام ئەگەر وشەيەك كۆتايىي بە بىزىن ھاتبى، ئەو دەمە نىمچە بىزۇينى (ى - ٧) لە نىقوان وشە و پاشگرەكەدا پەيدا دەبى، وەك: گەورەيەتى... جا ئەمە ئەوه ناگەيەنى كە پاشگرەكە (يەتى)بىت، بەلكو (ەتى)ى و بارى كۆتايى وشە كە ئەوهى ھىتاوه تە ئاراوه.

^{۱۶} - مامۆستا نورى عەلى ئەمين لە هەمان نۇوسراودا دەلى: پاشگرى وا ((ناوى مەعنەوبى لە ناو پى دروست ئەكىزى)) (ل ۷۷)... راستە ئەو پاشگرانە ناوى مەعنەوى دروست دەكەن، بەلام نۇوسەر بۇ ئەوه نەچۈوه كە ھەندىتكىيان دەچنە سەر ئاوهلۇناویش و ناوى لى دروست دەكەن، وەك: بلنى، سېپىتى، بەرزايەتى، پەشاپى...

^{۱۷} - د. فاروق عومەر صدىق پاست بۇ ئەوه چۈوه كە پاشگرى (گا) و (گە)ى شىۋەي مۆرفىم (Allomorph)ى بەرانبەر (گاس)ى فارسىي ناوهپاپست، كە بە ماناي (كات، شوين...) دىت، دەوهەستى (بىروانە: كورتەي نامەي دوكىتىرى، ل ۱۷).

^{۱۸} - وشەي ((دەزگا)) لە ((دەست + گا)) پىكھاتووه. لە سەرييکەوه دەنگى (ت) قۇوت دراوه، واتە - بەرياساي توتاندنهوه (Assimilation) كەوتتووه. لە سەرييکى دىكەوه

۱۶ - گه^{۱۹}. و هك:

کارگه، پیگه...

۱۷ - ستان^{۲۰}. و هك:

كوردستان، دارستان...

۱۸ - خانه. و هك:

كتیبخانه، مهیخانه...

۱۹ - دان^{۲۱}. و هك:

ئاگردان، گولدان، خەلۇزدان^{۲۲}...

۲۰ - لان/ەلان. و هك:

(گ) که کۆنسۆنانتى ئاوازه دار (Voiced) له گەل دەنگى (ز) دا که ئەميش ھەر کۆنسۆنانتى ئاوازداره پىر دەگۈنجى، و هك له گەل (س) دا که کۆنسۆنانتى (Breathed) ھ. لەم پۇوه وە ياسى ئوانىنە وە کارى كەردووھ.

۱۱۹ - (گا) و (گ) دوو پاشگرى جىا نىن، بەلكو شىۋەھى مۇرفىمى يەكىن، ئەم پاشگەرە چالاكە و بە شىۋەھى كى سەرەكى دەچىت سەرناو و جارجارەش بە ھەندى بەشە ئاخاوتنى دېيکەشە وە دەلكى.

۱۲۰ - لە هەردۇو دىالىيكتى سەرەكىي كوردىدا هېچ جىاوازىيەك لە شىۋە و جۆرى بەكارھېتىن و گەياندىنى واتاي پاشگرى (ستان) دا نىيە. لە زمانى فارسى ناوه پاستىشدا ھەمان شىۋەھى كوردىي ئەمپۇي ھەبۇو و واتاي شوين و جىيگەشى دەگەيىند (بپوانە: ۋ. س. پاستەر گويفا، سەرچاواه ناپىراو، ل ۳۴).

۱۲۱ - پاشگرى (دان) ئى كوردى لە زمانى فارسى ناوه پاستىدا ھەر لە شىۋەھى (دان) دا دەبىنرى، و هك: ((زىندان)) (زىندان)...(بپوانە: پاستەر گويفا، ل ۳۰). لە دىالىيكتى ثۇغۇروي زمانى كوردىدا (دان) شىۋەھى (دانگ) يىشى ھەيە، و هك: ھەفيز دانگ، قەند دانگ... (بپوانە: چەركەزى بېكىت، ل ۲۴۷).

۱۲۲ - لە شىۋەھى سلىمانىدا ((خەلۇزان)) له گەل جۆرە گرتىنلىكى (ز) ھەكەدا تەلە فۇز دەكرى دىيارە تىچۇونى دەنگى (د) لەم و شەيەدا، ھەمان دىاردەيە كە لە دەيان و شەدا بەرچاۋ دەكەۋى. بەم جۆرە (ان) لە ھەندى و شەدا و هك شىۋەھى مۇرفىمى (دان) دەبىنرى.

به رده لان، قامیشه لان ...

- ۲۱ هن. و هک:

پووشەن، چیمهن ...

- ۲۲ جار^{۱۲۳}". و هک:

نیرگزه جاپ، توتنه جاپ ...

- ۲۳ زار^{۱۲۴}". و هک:

گولزار، لاله زار ...

- ۲۴ هوار. و هک:

شوینه وار، لیپه وار ...

تیبینی: پاشگری (گا/گه، ستان، خانه، دان، لان / هلان، هن، جاپ، زار،

هوار)^{۱۲۵} به شیوه یه کی گشتی شوین و جیگه نیشان دهدن.^{۱۲۶}.

- همان واتا و مه بستی (جاپ)ی کوردی، له زمانی فارسی ناوه پاستدا پاشگری (جاپ) بدی ده کری. ڈ. س. پاسته ر گویغا له و باره یه وه ده لی: له زمانی فارسی ناوه پاستدا پاشگری (جاپ) ناویک دروست ده کا که واتای شوین و جیگه بگیه نی، و هک: ((وزدیس)) (بت) - ((وزدیسچار)) (بتخانه، شوینی په رستنی بت) ... له زمانی فارسی کونیشدا ((گاره)) واتای (سویا، له شگره و ((کاریچار)) یش مانای (مه یدانی بشپه)ه (بیوانه: کتیبی ناوبراو، ل ۳۰).^{۱۲۷}

- د. فاروق عومه ر صدیق له و پایه دایه که پاشگری (زار) به رانبه ر (جاپ)ی فارسی ناوه پاست ده و هستی (بیوانه: کورته نامه دوکتوري، ل - ۱۸). به پایی ثیمه، و هک پیشتر ده رمان بپی، (جاپ) له (جاپ) نتیزیکره.^{۱۲۸}

- به شیلک له و پاشگرانه ده چنه سه رئاوه لتو ایاخود په گی کردار و ناوی ل دروست ده کهن، و هک: نه رمه لان، پووتنه، پیژنهن ... دواتر لیثیان ده دوین.^{۱۲۹}

- که ریمی ئیوبی و ئی. ئا. سمير نوقا، هرچه نده له زیر ناوی ((پاشگری جیگه)) دا له (گا/گه، ستان، خانه، دان) دواون (بیوانه: سه رچاوه هی ناوبراو، ل ۳۰ - ۳۱). به لام باسی پاشگری (لان / هلان، هن، جاپ، زار، هوار) یان نه کرد ووه، که ئه مانیش هه ر شوین و جیگه نیشان دهدن.^{۱۳۰}

- ۲۵ - لە. وەك:

برالە، میزولە ...

- ۲۶ - لە. وەك:

گۆزەلە، دیزەلە ...

- ۲۷ - وولە. وەك:

دانوولە، میشوقولە ...

- ۲۸ - ۆلە. وەك:

بەرخۆلە ...

- ۲۹ - ۆلە. وەك:

کیزۆلە، کچۆلە ...

- ۳۰ - ۆلە. وەك:

مچۆل، مەجۆل ...

- ۳۱ - ۆلە. وەك:

ئاسکۆل ...

- ۳۲ - ەلە. وەك:

کۆمەل ...

نووسەری ئەم کتىبە پىشتر دوو پاشگرى (لان/ەلان، زار) لە نىتو گروپى ناوبرىدا دانەنابۇ (بپوانە كتىبى: وشە پۇنان لە زمانى كوردىدا، ل ۵۳ – ۵۴)، بەلام دواى خويىندەنەوەي كورتەي نامەي دوكتۆرى د. فاروق عومەر صديق، هاتە سەر ئە و پايەي، ئەو دوو پاشگەش دەبى لەگەن كۆمەلى ئەو پاشگرانەدا دابىرىن كە واتاي شوين و جىڭە دەگەيەن.

د. فاروق عومەر صديق لە نىتو ئەو كۆمەلە پاشگەدا تەنبا ناوى (گا/گە، ستان، لان/ەلان، دان، زار) بىدووه و (خانە، هن، جاپ، ھوار) لەتك دانەنابۇن (بپوانە: سەرچاوهى ناوبرى، ل ۱۸ – ۱۷).

- ٣٣ - يله. وەك:

ئەنگوستیله، کاریله ...

- ٣٤ - ۆکه. وەك:

بىزتۆكە، دەسپرۆكە ...

- ٣٥ - ۆك. وەك:

گوندۆك، تىرۆك ...

- ٣٦ - چە. وەك:

باخچە، دەرياچە ...

- ٣٧ - وو. وەك:

پۇوشۇو، پۇڭشۇو ...

- ٣٨ - ۆ. وەك:

شىرق، هەورق ...

- ٣٩ - وولكە. وەك:

جاموولكە، داسوولكە ...

- ٤٠ - ۆلکە. وەك:

تەپۆلکە ...

- ٤١ - يلکە. وەك:

چاويلكە، جاميلكە ...

- ٤٢ - چكە. وەك:

گوئچكە، رېچكە ...

- ٤٣ - ۆچكە. وەك:

"۱۱۲۷" مندالۆچکه، دا پیرۆچکه ...

تیبینی: پاشگری (له، له، ووله، وله، قله، قل، قل، هل، يله، وکه، وک، چه، وو، ق، وولکه، وله، يله، چکه، وچکه)^{"۱۱۲۸"} به نقدی بق بچووکردنەوە یا گەياندنی مانانی نازداری به کارده ھینزین، به لام هەندیکیان جگه له واتای بچووک کردنەوە، مە به ستى تريش دەگە یەنن.^{"۱۱۲۹"}

"۱۱۲۷" - هەندی پاشگری دى ئەم گروپه، وەك (كە، ك - ik، وەك...) دەچتە سەر بە شە ئاخاوتى دېش. دواتر باسیان دەكەين.

"۱۱۲۸" - كەريمى ئیبووبى و ئى. ئا. سمير توۋا له و هەمۇر پاشگرانەدا تەننیا ناوی (له، يله، ووله، چکه) يان ھینزاوه (بۈوانە: تىتىبى ناوبرىو ل ۳۳). جگه له وە له شۇنى تردا ناوی پاشگری (چه، وو، وک) يان ھینزاوه، به لام نە يان ووتۇوه كە واتای بچووک کردنەوەش دەگە یەنن. مامۆستا نۇورى عەلی ئەمین بە شىۋەيەكى فراوان باسى ئەو پاشگرانەی كردووە، به لام پاشگری (له، وله) ئى لە يادكىدووە.

د. فاروقۇ عومەر صديق بە شىۋەيەكى گشتى له باسى پاشگرەكانى ئەم گروپەدا لىتكۈلىنەوەيەكى زانستيانە و لەبار و گۈنجاوايى كردووە. ئۇوهى شايەنلى باس بى، ئۇوهى كە بە شىۋەيەكى رېڭ و پېڭ تىكىپاى ئەو پاشگرانەی دەورى بچووک کردنەوە دەبىنن، بە سەر پىتىج دەستەدا دابەش كردووە:

۱- پاشگری (كە) و شىۋە مۆرفىئەكانى : (وکە، ك - ik، وک، يك، دك، ووکە).

۲- پاشگری (له/له) و شىۋە مۆرفىئەكانى : (قله/قله، ووله/ووله، يله، قل/قل).

۳- پاشگری (چه) و شىۋە مۆرفىئى (يچە).

۴- پاشگری (چکه) و شىۋە مۆرفىئەكانى (ۋچک، چك)، كە له لىتكەنانى دوو پاشگری (چه) و (كە) پېكھاتۇون.

۵- پاشگری (ولکه، وله، يلکه، وولکه)، كە له لىتكەنانى دوو پاشگری (له) و (كە) پەيدابۇون.

سەرەپاى سەركە وتووبى ئەو باسە، بەداخەوە دوو ناتەواوېي زەق دىئنە پېش چاو:

۱- باس نە كردىنى هەندى پاشگر.

۲- ناونە ھیننان و جى نە كردىنى وەي دوو پاشگری (ز) و (وو) له دابەش كردىنى كەدا.

٤٤ - يىن. وەك:

ھەلماتىن، تۆپىن...

٤٥ - يىنە. وەك:

نيسکىنە، ماشىنە...

٤٦ - يىنە. وەك:

دۆينە، مەسىنە...

٤٧ - وانە. وەك:

پاوانە، ملوانە

٤٨ - ك - k. وەك:

دەستك، پەتك...

٤٩ - كە. وەك:

لەتكە، لۇونتكە...

٥٠ - گار. وەك:

پۇزىگار، يادگار...

٥١ - وەر/ەوەر^{١٣٠}. وەك:

سەرەوەر، جانەوەر...

٥٢ - ھ. " وەك:

١٢٩ - لە دىيالىتىكى كىمانچىي ۋۇرۇودا لە نىئو ئەو پاشگانەدا كەدەورى بچۈوك كىرىنەوە دەبىتنىن، بە تايىبەتى پاشگىرى(k - K، يك، ئك، ئۆك) دىيانىن (بىوانە: چەركەزى بەكتى، سەرچاوهى ناوبىراو، ل ٢٤٣ - ٢٤٤).

١٣٠ - پاشگىرى (وەر/ەوەر)ى كوردى لە زمانى فارسىي ناوه راستدا لە شىۋەھى (قەر/وڭەن)دا دەبىنرى، وەك ((جان - جانقەن)) (گىيان - گىيانەوەن). (بىوانە: ۋ.س. راستەر گويفا، ل ٣٥).

ئاگرە، شەوە ...

٥٣ - ين. وەك:

سەرين" ١٣٢ "، شەرمىن ...

٥٤ - وور. وەك:

دەستور ...

٥٥ - انه." ١٣٣ " وەك:

١٣١ - له زمانی کوردیدا (ه) پاشگرتکی چالاکە و دەچىتتە سەر (ناو، ئاوهلىناو، كردار...) ئى سادەو دەيانكاتە ناو، وەك: ((شەو - شەوە)), ((پاست - پاستە)), ((كۆكىن - كۆكە))... بەرانبەر ئەم پاشگرە له زمانی فارسيي ناوهپاستدا پاشگرى (هك) ھېيە، كە ئەو دەورانەي خواره وە دەبىنى:

بچووك كردىنەوە، وەك:

((چەشم)) (چاۋ) - ((چەشمەك)) (چاۋگ، سەرچاۋە، كانى، كارىز). دەچىتتە سەر ھەندى ئاوا و واتاي نۇيى دېنیتتە كاپىوە، وەك: ((تۆخىم)) (خىزان) - ((تۆخىمەك)) (ھۆز، پەسەن).

ھەندى جارىش واتاي ئەو ناوه ناڭقۇرى كە پىۋەسى دەلكى، وەك: ((چار)) (چار) - ((چارەك)) (چارە).

د - دەچىتتە سەر پەگى ھەندى كردار و ناوى لى دروست دەكتات، وەك: ((فنهر - پەگى)) - فنهرتەن)) (ھاتن) - ((فنهرەك)) (پېڭا). (بپوانە: ۋ.س. پاستەر گوييغا، ل ٢٩ - ٣٠).

١٣٢ - مامۇستا نۇورى عەلى ئەمین لە وشەى ((سەرين)) دا ((سەر)) ئى بە ئاوهلىكىدار داناوه بپوانە: ((گىتنى كەلىتىكى تىلە پىزمانى کوردى))، ل ٢٧. هەرچەندە وشەى ((سەر)) وەك ئاوهلىكىدار بەكاردىت، بەلام لە وشەى ((سەرين)) دا ناوه.

١٣٣ - لە وشەكانى ((جەڙنانە، پووشانە، پاكانە، سورانە)) دا پاشگرى (انه) چووهتە سەر ناو و ئاوهلىناو سادە و كىدوونىيەتە ناوى داپېژاۋ. لە وشەكانى ((ڙنانە، پياوانە، ٿيرانە)) دا هەرچەندە ديسان پاشگرى (انه) چووهتە سەر ناو و ئاوهلىناو سادە، بەلام كىدوونىيەتە ئاوهلىناو ياخود ئاوهلىكىدارى داپېژاۋ. سەرەپاي ئەوە واتا و دەورى ئەو پاشگرە لە كۆمەلى يەكەمى وشەكاندا لەگەن كۆمەلى دووه مدا نۇر جياوازە. ئەمەش سەرنج بق ئەوە پادەكىشى كە دوو پاشگرى سەرىيە خىق بن. هەرچەندە ئەمە ئىئىمە تا پادەيەك بۆچۈونىتكى سەرىيىتى، بەلام

جه‌زنانه، پووشانه...

۵۶- هوا. و هك:

نانه‌وا، دۆخه‌وا...

۵۷- همه‌نى. "۱۳۴" و هك:

شىره‌مه‌نى، چاپه‌مه‌نى...

۵۸- اك. "۱۳۵" و هك:

پيتاك...

۵۹- نده. "۱۳۶" و هك:

بالنده، گازنده...

۶۰- هك. "۱۳۷" و هك:

که‌وشەك... "۱۳۸"

"۱۳۹" ... هتد.

ئەو پاشگرى (انهك) دى لە زمانىي فارسيي ناوه‌پاستدا دەچىتى سەر ناو و دەيكانه ئاوه‌لناو، و هك: ((مەرتانەك)) (پياوانه) - (بپوانه: ۋ.س. پاستەر گويقا، ل ۳۰)، هەندى پاي ئىمە پتەو دەكات.

۱۳۴- پاشگرى (همه‌نى) ھروه‌ها دەچىتى سەر ئاوه‌لناو و پەگى كىدارىش و ھەر دەشيانكاتە ناو. لە جىي خۆيدا نموونە دېنىيەوە.

۱۳۵- پاشگرى (اك) دەچىتى سەر پەگى كىدارىش. دواتر لىيى دەدوين.

۱۳۶- پاشگرى (نده) ھروه‌ها دەچىتى سەر ئاوه‌لناو و پەگى كىدارىش و ھەر دەشيانكاتە ناو. دواتر نموونە دېنىيەوە. بەرانبەر ئەم پاشگرە كوردىيە لە زمانىي فارسيي ناوه‌پاستدا پاشگرى (ندهك/ەندەك) بەرجاودەكەوى (بپوانه: ۋ.س. پاستەر گويقا، ل ۳۳).

۱۳۷- پاشگرى (هك) يىش بە ئاوه‌لناو و كىدارىشەوە دەلكى.

۱۳۸- بۆ لىكدانەوەي بەشىك لەو پاشگرانە و هىتانەوەي نموونە، سودىكى زىدم لە نووسراوەكانى نورى عەلى ئەمین و كەريمى ئەيووبى و ئى. ئا. سمير تۇقاواد. فاروق عومەر صديق و چەركەزى بەكىز و قەناتى كوردىز وەرگىتووە.

ب- ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوه لىناوى سادە و دەيکەنە ناوى

داپېزراو:

۱- ئى "۱۴" . وەك:

كۆپىرى، جوانى

۲- ھتى. وەك:

گەورە يەتى، سېپەتى ...

۳- يىتى. وەك:

بەرزىتى، سېپىتى ...

۴- اىھەتى. وەك:

بلىندايەتى، كەمايەتى

۵- اىي. وەك:

پانايى، تارىكايى ..."۱۴۱"

۶- ھ. وەك:

خراب، راستە ...

۱۳۹ - دەريارەدى دەور و مەبەستى بەشىك لەو پاشگرانەي سەرەوە هيچمان نەنۇسىيە،

يا خود ئەوانەش كە لىيان دواوين شتىكى زۇركەمە ئەويش لە بەرئەوە يە كە ئىمە مەبەستان شىۋەسى دارپاشتنى ناوه... دەنا ئەو دەزانىن كە هەر يەككى لەو پاشگرانەي ئىمە بە دوو دىرىپىك لىيان دواوين، لىكۈللىنەوەي تىر و تەسەل و تايىھەتى ھەلەگىن...

۱۴۰ - ئەمە پاشگرى ناوى مەعنایە. چۆن دەچىتە سەر ناو و ناوى مەعنەوى لى دروست دەكە، هەر بە جۆرەش دەچىتە سەر ئاوه لىناو و ناوى مەعنەوى بېك دىنى.

۱۴۱ - لە نىتو پاشگەرەكانى ناوى مەعنادا (ى، ھتى، يىتى، اىھەتى) دەچنە سەر ناو و ئاوه لىناویش، بەلام (تىنى) تەنبا بە ناوەوە دەلكى و (ايى) يىش بە پىچەوانەي هەر دەچىتە سەر ئاوه لىناو.

- ٧ - لان / هلان . وەك :

نەرمە لان، سەوزە لان ...

- ٨ - يىنه . وەك :

زەردىئىنه، سېچىنه ...

- ٩ - كە . وەك :

پىسکە، پەشكە ...

- ١٠ - ك - ik . وەك :

ئەستۇورك، گەرمك ...

- ١١ - ان . " ١٤٢ " وەك :

پەقان، نەرمان :

- ١٢ - انه . وەك :

پاكانه، سورانه ...

- ١٣ - هن . وەك :

پۇوتەن، تىيەن ...

- ١٤ - ھك . وەك :

بەرزەك ...

^{١٤٢} - له زمانی فارسيي ناوه پاستدا پاشگريك به ناوي (ان) دوه هەيە، كە ئەو حالەتاني خوارەوەيلى پەيدا دەبىي: ناوي باوك ياخود باو باپيران نيشان دەدا، وەك: ((ئەرتەخشىرىي پاپەكان))((ئەردىھشىرىي نەوهەي پاپەك)). ناوي ھەندى شوين دەگەيەنى، وەك: ((سپاھ))((سوپا)) - ((سپاھان))((ئەسفەھان)).

ج - ناو ناوه ئاوه لناو دروست دەكا، وەك: ((ياغىدان)) (نەمن) (بپوانه: ۋ. س. پاستەر گويىشا، ل .(٣٠)

١٥ - ين. "١٤٣" وەك:

نەرمىن "١٤٤" ...

١٦ - ندە. وەك:

درېندە ...

١٧ - ھەمنى. وەك:

ساردەمەنى، مزرەمەنى

... هەند.

ج - ئەو پاشگارانە دەچنە سەر کردارى سادە و دەيکەنە ناوى

دارېژراو:

ھەندى پاشگر بەپەگى کردارى پابوردوو و ئىستا و ناوى چاوگ (اسم
المصدر) وە دەلکىن و ناوى دارېژراوى لى دروست دەكەن، وەك:

١ - ار. "١٤٥" وەك:

((وتار)) لە ((وتىن)) ھوھ.

((كوشتار)) لە ((كوشتن)) ھوھ.

١٤٣ - پاشگرى (ين) دەچىتە سەر ناوو ئاوه لى ناوو ئاوه لى كىدار، وەك: ((سەرين)), ((نەرمىن)),
((پېشىن))... ١٤٤

- مامۆستا ن سورى عەلى ئەمین و شەئى ((نەرمىن)) ئى بە ئاوه لى ناو داوه تە قەلەم:
(بپوانە) گىرتىنى كەلىتىكى تى لە پىزمانى کوردى)), ل ٢٧. من واى بۆ دەچم كە ((نەرمىن))
ناوه و ناوەتكى تايىھتى (اسم العلم). ١٤٥

- واتا و شىيە و دەورى پاشگرى (ار) ئى كوردى نقد لە پاشگرى (تار) ئى فارسىي
ناوه پاستوه نىزىكە. لە زمانى فارسى ناوه پاستدا پاشگرى (تار) بە نۇرى ناوى كارا (اسم
الفاعل) و ناوى كردارى verbal noun (substantive) دروست دەكىا (بپوانە: ۋ. س.
پاستەر گويىغا، ل ٣٤).

- ۲ - یار^{۱۴۶}. وەك:

((پرسیار)) لە ((پرسین)) ھوھ

((کپیان)) لە ((کپین)) ھوھ.

- ۳ - ھر. وەك:

((نوسەر)) لە ((نوسین)) ھوھ.

((دانەر)) لە ((دانان)) ھوھ.

- ۴ - مان. وەك:

((درومان)) لە ((درۇن)) ھوھ.

((نیشمان)) لە ((نیشتىن)) ھوھ.

- ۵ - ۆک/ۆکه. وەك:

((فرۆک/فرۆکە))^{۱۴۷} لە ((فرپن)) ھوھ.

- ۶ - ھ. وەك:

((باپه)) لە ((باپان)) ھوھ.

((کۆکە)) لە ((کۆکىن)) ھوھ.

^{۱۴۶} - د. فاروق عومەر صدیق واى نیشان داوه کە پاشگرى (یار)ی کوردی بەرانبەر (دارە)ی فارسیي کتون و (دهارە)ی هیندى كۆن و (یار، دار)ی فارسیي ناوه پاست دەوھەستى (بپوانە: کورتەئى نامەئى دوكتۇرى، ل ۱۶).

^{۱۴۷} - لە ھەموو شىۋەكانى کوردىدا، وشەئى ((فرۆك)) بەكاردەھەتىرى - واتە پاشگرەكە (ۆك)، كەچى لە سلىمانى ((فرۆكە)) دەبىستىرى - واتە پاشگرەكە بۇوهتە (ۆكە). لەم بارە يەوه سەرنج بې دوو خالن پادەكىشىم: لە ئاخاوتىنى ئىستىتاي سلىمانىدا (ۆكە) لەگەن كىداردا تەننیا لە وشەئى ((فرۆكە)) دا دەبىنرى. ئەو وشەئە لە سەرتاتى پېيدا بۇونىدا لە شىۋەئى ((فرۆك)) دا بەرچاو دەكەۋى. بەۋىنە زىيەر و بىتكەس سەرەو ھەلبەستيان بە ناوى ((فرۆك)) ھوھ ھەئە (بپوانە: ديوانى زىيەر، ل ۴۲، ديوانى بىتكەس، ل ۱۵۰).

- گە. وەك:

((لەورگە)) لە ((لەوەران)) ھوھ.

((بېگە)) لە ((بېن)) ھوھ.

- ھن. وەك:

((بېزەن)) لە ((بېدان)) ھوھ.

((سۇوتەن)) لە ((سۇوتان)) ھوھ.

- ھك. وەك:

((کوتەك)) لە ((کوتان)) ھوھ.

- اك^{١٤٨}" . وەك:

((خۆراک)) لە ((خواردن)) ھوھ.

- وھ/ھوھ. " ^{١٤٩}" وەك:

((کردھوھ)) لە ((کردن)) ھوھ.

- كە. وەك:

((فرىكە)) لە ((فرىن)) ھوھ.

^{١٤٨} - لە زمانی فارسیی ناوه پاستیشدا لە شیوه‌ی (اک)دا پاشگریک ھەیە، کە لە پووی واتا گەياندن و دەوريشەوە زۆر لە پاشگری (اک)ی کوردی نیزىكە (بپوانە: ۋ.س. پاستە گویشا، ل

.^{٣٥}

- د. فاروق عومەر صدیق بە هەلە و تىڭە يشتۇرۇ پاشگری (وھ/ھوھ) ناو سازدەكى. بۇ ئەمەش نەك ھەر لەگەن ئەو پاشگارانەي يارىيدەي بېنانى ناو دەدەن دايىناوه، بەلكو وشەي (گەرانەوھ)شى بە نموونە بۇ ھىنناوهتەوھ (بپوانە: کورتەي نامەي دوكتورى، ل^{١٩})... وەك ئاشكارىي پاشگرى ناوبىراو دەچىتە سەر (کىدار/چاواڭ)ى سادە و دەيکاتە (کىدار/چاواڭ)ى دارپىزراو، وەك: ((کردىنەوھ، پېيىشتنەوھ، لېكدانەوھ...)) تەنبا لە چەند حالەتىكى ئېجگار كەمدا نەبىّ كە دەچىتە سەر پەگى كىدار و دەيکاتە ناوى دارپىزراو، وەك: ((کردھوھ...)).

۱۳ - هوار^{۱۵۰} " و هک:

((خویندهوار) له ((خویندن)) هوه.

۱۴ - نده. و هک:

((کوشنده)) له ((کوشتن)) هوه.

۱۵ - همه‌نی. و هک:

((سهوته‌مه‌نی)) له ((سووتان)) هوه.

۱۶ - ان. " ^{۱۵۱}" و هک:

((باران)) له ((بارین)) هوه.

۱۷ - ده / بیده^{۱۵۲} ". و هک:

^{۱۵۰} - مامۆستا نوری عهلى ئەمین له وشهى ((خویندهوار، کوردهوار، شویننهوار)) دا، (هوار)ى بى يك پاشگر داناوه (بپوانه: كتىبى) ((گىرتىنى كەلىتىكى تىر لە پیزمانى کوردىي)), ل ۲۴. لېكدانهوه ئەوه پۇون دەكتاتوه كە له وشهى ((شويننهوار، کوردهوار)) دا واتاي شوين و جىكە هي، بەلام ئەو پاشگرە له وشهى ((خویندهوار)) دا بە جىزرىكى دىكە خۆى دەنۋىتى... ئەمەش سەرنج بقئەوه پادەكتىشى كە دوو پاشگرى جىا بن، وەك(ى)ى ناوى معنا و (ى)ى سيفەتى نىسىبى. بىتگومان ئەمە تەنبا بىركىردنەوە يەكە، ئەگىنا پىويستى بە لېكۈلىنەوە زانستى و مىزۇرى ھېي... لىرەدا ئەوهش دەخەينە پىش چاوكە له فارسيي ناوهپاستدا پاشگرەكە بەناوى (قار)ەوە ھېي (بپوانه: ۋ.س. راستەر گويفا، ل ۳۵)، كە له واتا و دەوردا له (هوار)ى کوردىيەوە نزىكە.

^{۱۵۱} - ئەم پاشگرى (ان)ە دەچىتە سەرپەگى كىردار تەنبا بە شىتوه وەك ئەو پاشگرى (ان)ە يە كە دەچىتە سەر ئاوهلىتاو (بپوانه: لاپەرە ۱۲۷) ئەم كتىبە). ئەگىنا لە گەياندى واتا و دەوربىينىدا جىاوازىيەكى زۇر لە نىۋانىاندا ھېي. ئەمەش ئەوه دەگەيەنى كە دوو پاشگرى سەربەخۇ بن. ئەوهى پىت ئەم رايىمان بىسە لمىتىنى، ئەوهى يە كە له زمانى فارسيي ناوهپاستىشدا دوپاشگرى (ان) ھېي. يەكىكىان ئەوهى يە كە له پەراوېزى ژىمى ئەم كتىبەماندا لىتى دواوين. ئەوهى دىشىيان ئەوهى يە كە دەچىتە سەرپەگى كىردار، وەك: ((قاران)) (باران) لە ((قارىتەن)) (بارىن) ھوه (بپوانه: ۋ.س. راستەر گويفا، ل ۳۰).

((دیده)) له ((دیتن)) ھوھ.

((گه پیده)) له ((گه پان)) ھوھ^{۱۵۳}.

... هتد ".

د - ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوه لکرداری سادھە دەیانکەنە ناوی

دارپىزراو:

۱ - ين. وەك:

پىشىن...

۲ - ار. وەك:

بنار...

۳ - ھوا. وەك:

پىشەوا...

۴ - ۆك. وەك:

بەرۆك...

^{۱۵۲} - پەنگە پاشگە کە (يدە) بى، چونکە له زۆربەی نموونە کاندا (ى) دەبىنرى. دىيار نە بۇونى

لە وشەی ((دیده)) دا ھۆى ئەوەيە کە پەگى كردارە کە بە بىزىنى (ى) كۆتايى هاتۇوه.

^{۱۵۳} - كەرىمى ئە بىوبى و ئى. ئا. سمير تۇقا لم بارەيە وە تەنبا باسى پاشگىرى (ار، يار، دى، مان) يان كىدووه (بىوانە: سەرچاوهى ناوبرى ل ۳۸ - ۳۹). مامۆستا نۇورى عەلى ئە مىニش لە بەشىكىيان كۆلۈيە تەوهە (بىوانە: كىتىبى) ((گرتىنى كەلىنېكى تىر لە پىزمانى کوردى))). لىزەنەي زمان و زانستە كانى كۆپ لە زۆربە يان داواه (بىوانە: پىزمانى ئاخاوتى كوردى بەپىنى كەلىكولىنە وەي لىزەنەي زمان و زانستە كانى، (گۇشارى كۆپى زانىمارى كورد)). بى، ل ۳۸۰ - ۴۰۰ د. فاروق عومەر صديق لە بەشىكى ئىجگار كە ميان كۆلۈيە تەوهە (بىوانە: كورتەي نامەي دوكىتىرى)، ل ۱۴ - ۱۸).

(۱۵۴) ئەو ناوانەي لە كردارە وە دروست دەبن لە زانستى زماندا بە (ناوى كردارى - verbal noun (substantive) ناسراون.

... هتد.

جگه لهوهی ههندی پیشگریش ههن، که به پهگی کردار یا ناوهوه
دهلکین و ناوی داریشراو دروست دهکنه:

-۱- پی. وهك:

((پی ویست)) له ((ویستن)) دوه.

((پی خهف)) له ((خهفتن)) دوه.

-۲- پا. وهك:

((رايهخ)) له ((خستن)) دوه.

-۳- بهر. وهك:

((به رچنه)) له ((چنین)) دوه.

((به رکوت)) له ((کوتان)) دوه.

-۴- هاو. وهك:

هاوولات، هاواری، هاوده رد...

هتد...

ناوی لیکدراو

له زمانی کوردیدا ناوی لیکدراو له مانه‌ی خواره وه پێک دی

۱- دوو ناوی ساده . وەك :

شاهه‌نگ، ماستاو، مارماسی، گولاؤ، چلکاو، بەفراو، گاسن^{۱۵۴}،

گەلامیو .

۲- دوو ناوی ساده ، به یارمه‌تی یه کیک لەم (ئىنتەرفىيكس) انه :

۳- (ھ). وەك :

بەردەنویش، مانگەشه و، گولەگەنم، چەرمەگا ...

۴- (و). وەك :

ھەيلکەوپون، لەرزوتا، دەنگوباس ...

۵- (ب). وەك :

كولىرەبەرۇن، كارىبەدەست ...

۶- ناویکى ساده و ئاوه‌لناویک، به یارمه‌تی (ئىنتەرفىيكس) (ھ). وەك :

میرگەسسور، كىللەسپى، كەرهەكۈل ...

۷- ئاوه‌لناو + ناو . وەك :

^{۱۵۴} - هەندى جار له وشەی لیکدراودا کورت کردنەوە به دى دەكرىت . وەك : ((كانىسىكان)) كە لە ((كانى + ئاسكان)) دروست بۇوه، ((چابۇونەوە)) كەلە ((چاك + بۇونەوە)) سازبۇوه، ((گاسن)) لە ((گا + سن)), ((كانى)) لە ((كاك + نەبى)), ((دەستاپ)) لە ((دەست + هار پەگى كىدارى هاپىن))), ((مامقىستا)) لە ((مام + وەستا))] (و) لە وشەی سادەي (وەستا) دا كۆنسۇتانته و دەتوانى لەگەل دەنگى (ھ) دا بىت، كە بەدوايدا هاتۇوه . كاتى لەگەل وشەی ((مام)) دا يەك دەگىن، ئەوه ئەو (و) و دەبىي بە (ق) - كە دەنگىكى بىزۇينه . جا بۇونە بىزۇينى ئەو دەنگە بۇوه بە هوئى ئەوهى (ھ) تىدا بچى، ئەوهش لە بەرئەوە كە دوو بىزۇين پېكەوە نايەن .

په شمال، زهداو، په شمار، خوشناؤ...

۵- ئاوه لناویک و بناویکی ساده، به یارمه‌تی یه کیک لام

(ئینته‌رفیکس) انه:

أ- (ه). وهك:

په شهبا، سهوزه‌گیا، ته په پیاز، گهنده‌موو، شوپه‌بی...

ب- (و). وهك:

گهندو گوو...

۶- له ناویکی ساده و په‌گی کردار. وهك:

دارتاش، دلخوان، جلدروو، پیلانگیپ، روزه‌لات، چاویه‌ست، لیفه‌دروو،
کلاودروو...

۷- له ناویکی ساده و په‌گی کردار، به یارمه‌تیي ئینته‌رفیکسی (و).

وهك:

دهست و برد...

۸- له دوو په‌گی کردار به یارمه‌تیي ئینته‌رفیکسی (و). وهك:

هات وچق، گفتوجو، مشت و مال^{۱۰۰}...

۹- ئاوه لکرداریک و ناویکی ساده. وهك:

به‌رمال، ژیرپیاله، پیش نویز، ژیرکراس، بن باخه‌ل، هه‌میشه‌به‌هار...

۱۰۰ - ((مشت)) په‌گی کرداری ((مشتن))ه که هاولواتای ((مالین))ه. وه ((مال))یش په‌گی کرداری ((مالین))ه، که به واتای ((پاک کردن‌وهی)) شوینیک به گه‌سک یان به شتیکی ترددیت. کاتی په‌گی ئو دوو کرداره يهک ده‌گرن، وشه‌یه‌کی نوئ دروست ده‌بی - ((مشت و مال)). هرچی وشه‌ی ((مشت و مال)) يشه واتای ((زاخاودانه‌وه و پاک کردن‌وهی خه‌نجه‌ر و شیر و چه‌قق)) ده‌به‌خشی

۱۰- ئاوه لکرداریک و ناویکی ساده، به یارمه‌تیی ئینته رفیکسی (۵).

وهك:

پاشله لهقه، پاشله بروژ...

۱۱- ناویکی ساده و وشه یه کی بی واتا^{۱۵۶}، به یارمه‌تیی ئینته رفیکسی

(و). وهك:

قه رزو قول، گیاو گژ، گول و مول...

۱۲- رهگی کردارو وشه یه کی بی واتا، به یارمه‌تیی ئینته رفیکسی (و).

وهك:

کول و کو^{۱۵۷}.

۱۳- دوویات کردنە وھی ناویک، به یارمه‌تیی ئینته رفیکسی^{۱۵۸} (۵). وهك:

قرچه قرج، ملچه ملچ، چه قه چه ق، جیره جیر، لووره لوور، گفه گف،

بۆپه بۆپ^{۱۵۹}، فیژه فیژ...

^{۱۵۷}- ئەگر لهو دوو وشهی ناوی لیکدرارو پیک دینن بی واتابی، ئەوه ئەم جۆره پیکهاتنه لەگەن پیتناسەی ناوی لیکدراردا، كە وترابه ئە وناوه ساده یه كە وا بە لای كەمەو دوو وشهی واتادراری تیدابی، ناگونجى... بەلام لە بەر ئە وھی بە زۆرى وشه بی واتاكە لە واتادرارە كە وە داتاشراوه ياخود وشه ناساده كە بەشیوه لیکدراروه، بۆيە ئەو جۆره حالتانەمان لەگەن ناوی لیکدراردا باس نە كردووه.

- ((کول)) پەگى کردارى ((کولان)) كە بەماناي (قولپانى شتى شل لە سەر ئاگى) دىت. (کو^{۱۵۷}) واتاي سەربەخزى نېيە. هەرجى (کول وکو^{۱۵۸}) يە ماناي (كلىپەي كىرى ئاگى) دە بە خشى.

- بە تايىه تى ناوی دەنگە سروشىيە كان.

^{۱۵۹}- ئەگەر ناوە كە كۆتايى بە بزوئىنى (بىت)، ئەوه لهو دوو (ھ) يە - واتە كۆتايى و پىۋەندىي يە كىكىيان تىدەچى و يە كىكىيان دە مىتتىتە وە.

^{۱۶۰}- يەكى لە هەلە زۆر زەقە كانى د. فاروق عومەر صديق لە باسى ناوی لیکدراردا، ئەوه يە كە بۇ حالتى پیکهاتنى ناوی لیکدرار لە ئەنجامى يە كىگىتنى دوو ناوە وە، چەند شمۇونە يە كى

۱۱۶۱۱۱ ... هتد.

هیتاوهه توه که تقدیه یان نه گونجاو و هله ن. به وینه له وشهی ((سەرتاشخانه)) دا پاشگری ((خانه)) ی به ناو داناوه، له وشهی ((چیروک نووس)) دا پهگی کرداری ((نووسین)) ی به ناو له قەله م داوه، له وشهی ((شەرم کردن)) دا چاوگی ((کردن)) ی وەک ناو تە ماشاکردووه... (بپوانه: کورتەی نامەی دوکتۆری، ل ۹ - ۱۰).

- تقدیه ی نوری ئە و حالتانە ناوی لیکدراو پیئن دىئن و لە سەرهوھ نیشانمادان، بەھەمان چەشن له دیالیکتی کرمانجی ۋۇرۇودا دەبىنرىن. به وینه: ناو + ناو، وەک (ڙن باش، سمام...), ئاواھلناو + ئاواھلناو، بە يارمەتى ئىنتەرفیکسی (٥)، وەک: (كەسکە سۆر...), ناو + گى کردار، وەک (ماسى گىر...), ئاواھلناو + ناو، بە يارمەتى ئىنتەرفیکسی (٥)، وەک: كەلەمېر، پېرەن...). ... هتد (بپوانه: قەناتى کوردق، سەرچاوهی ناوبراو، ل ۲۹۳ - ۲۹۵، بەرگەزى بەكتۇ، سەرچاوهی ناوبراو، ل ۲۲۹ - ۲۵۰).

ەروھا لە زمانی فارسی ناوه پاستیشدا گەلەك لە حالتانە دەبىنرىن. به وینه: ناو + ناو، وەک: ((كار، ئىش) + ((نامەك)) (كتىپ) = ((كارنامەك)) (كارنامە)، ئاواھلناو + ناو، وەک: ((قىيە) (باش + چاك) + ((دىئن)) (ثايىن) = ((قىيەدىئن)) (دىئنى باش)، ناو + پهگى کردار، وەک ((سەر) (سەر) + ((دار - پهگى کردارى داشتن) (بیوون، ھەبۈون) = ((سەردار)) سەردار). (بپوانه: ڈ.س. راستەر گويقا، ل ۳۶ - ۴۳).

ژمارەی ناو

جگە لهو کتیب و نامیلکە و وتارانەی له باسی بەشە ئاخاوتى (ناو) دا لە (ژمارەی ناو) دواون و ئىمە له فەصلی یەکەمی ئەم کتیبەدا لیيان كۆلینەوه، هەروەها دوو کاری سەریبەخوش هەن، كە تەنبا دەربارەی کیشەی ژمارەی ناون:

مامۆستا پەشید عومەر دزەیی له وتارى ((چەند سەرنجیکى زمانەوانى))^{۱۶۲} دەربارەی كۆ هەندى زانیارى باش و بەكەلکى خستقته پىش چاو. بەرلە هەموو شتىك نووسەر ھەستى بەوه كردۇوه كە له هەندى حالتدا نيمچە بزوئىن له نىوان وشهو نىشانەدا پەيدا دەبى و ئەمەش بۇوهتە هۆى ئەوهى كە وەك هەندى نووسەر (ان) و (يان) بە دوو نىشانە دادەنلى. هەروەها له كۆتايىي و تارەكەيدا باسی ژمارەيەك له ناوانەی كردۇوه كە واتايى كۆ دەدەن... بەلام بەداخەوه وتارى ناوبر او هەندى هەلە و كەم و كورتىي بەرچاوى تىدىا، وەك ۱ - بۆ چۆنیەتىي خۆنواندىنى نىشانەي (ان)ى كۆ دواى دەنگە كۆنسۇنانتەكان سى نەعونەي ھېنناوهتەوه، كە چى يەكىكىان وشهى ((كانى)) يە كە دوا دەنگى بزوئىنە - واتە نووسەر لىرەدا بزوئىنى (ى) بە كۆنسۇنانت تى گەيشتۈوه.

۲ - له زۆر شويىندا دەردەكەۋى كە نەيتوانىيە جىياوازى له نىوان (ى) - (ى) كۆنسۇنانت و (ى) - (أ)ى بزوئىندا بکات.

۱۶۲ - پەشید عومەر دزەيى، چەند سەرنجیکى زمانەوانى، پۆزىنامەي ((هاوکارى))، ۱۵، بەغدا، ۱۹۷۴، ل. ۴.

۳- لە سەرپاکی و تاره کەدا (پیت)ی لە بەریتی (دەنگ) بە کارھیناوه.

۴- کاتی هاتۆتە سەر نیشانەی کۆ لە کرمانجی ژووروودا بى لیکدانەوە و بى بەدواکەوتن، ئەوەی مامۆستا جگە رخوین دەربارەی ئەو کیشەیە و تویە

دووپاتى کردۇتەوە. جا ھەمان ھەلە و ناپاستيی جگەر خويىنى گىپاوه تەوە.

۵- باسى (ات) و (ھا) ... نەکردىوو.

سالى ۱۹۷۴ ئى. ئا. سمير نوقا بە ناوی ((شىوهى ژمارەی ناو لە زمانە

ئىرانييە كاندا) كتىبىكى بىلاؤ كردىوە^{۱۶۲} و لە لايپەپ (۱۵۸ - ۱۹۰) دا

دەربارەی ژمارەی ناو لە بەشە دىاليكتى موکريدا دواوه. نووسەر لەم باسەدا

لە گەلەتكۈچى دەندى كەم و كورتى دەبىنرى:

ئى. ئا. سمير نوقا لە لايپەپ (۱۵۸) دا واى دانماوه كە نیشانەی (ان)ى كۆ

لە بەشە دىاليكتى موکريدا تەنبا لە دۆخى تياندا بەرچاودە كە وى^{۱۶۴}.

نووسەر لە دەندى بەھەلە چووه كە دەلى: نیشانەی (ان)ى كۆ دەچىتە سەر ئەو

ناوانەي كە نیشانەي (ھ)ى ناسياوييان پىوه يە^{۱۶۵}. لە داشدا پاست نېيە كە

(كان)ى بە پاشگە داوه تە قەلەم^{۱۶۶}... هەت.

دواى كەمى نیشاندانى ئەو دوو بەرھەمە لە سەرەوە لەتىان دواوين و ئەو

كارانە لە فەصلى يەكەمدا باسمان كردن، ئەوەمان بۇ دەركەوت، كە

زورىيە ئەوەي دەربارەي ژمارەي ناو لە زمانى كوردىدا نووسراوون ھەلە و

^{۱۶۳}- ئى. ئا. سمير نوقا، شىوهى ژمارەي ناولە زمانە ئىرانييە كاندا، لەتىننگراد، ۱۹۷۴

^{۱۶۴}- وەلام و پەت كردىنەوە لىكدانەوە ئەو پايدە لە پەراوىزى ژمارە (۱۰۳) دايە.

^{۱۶۵}- بىۋانە: پەراوىزى ژمارە (۱۰۰).

^{۱۶۶}- بىۋانە: پەراوىزى ژمارە (۱۰۲).

ناته واوی و که م و کوربیان تیدایه و بـ لای زقد لایه نـی باسـه کـه دـا نـه چـوون و
تـیـشـکـی روـونـاـکـیـیـان ئـاـپـاسـتـهـی گـهـلـیـک پـوـوـی نـهـکـرـدوـوـه و ئـهـنـجـامـیـکـی
سـهـرـکـهـ وـتـوـوـیـان وـهـدـهـسـتـ نـهـهـیـنـاـوـهـ .

له پـوـوـی ژـمـارـهـوـهـ لـهـ زـمـانـیـ کـورـدـیدـاـ دـوـوـ جـوـرـ نـاـوـ هـهـیـهـ :
ـ 1ـ نـاـوـیـ تـاـکـ، ـ 2ـ نـاـوـیـ کـوـکـ.

ناوی تاک

ناوی تاک ئـهـ وـ نـاـوـیـهـ کـهـ تـهـنـیـاـ کـهـ سـیـلـکـ یـانـ شـتـیـکـ نـیـشـانـ دـهـدـاتـ .
له زـمـانـیـ کـورـدـیدـاـ فـوـرـمـیـ نـاـوـیـ گـشـتـیـ، ئـهـ گـهـرـ نـیـشـانـیـهـ کـیـ یـاـخـودـ وـشـهـیـهـ کـیـ
بـوـ دـوـوـپـاتـ کـرـدـنـهـوـهـ لـهـ گـهـلـ نـهـبـیـ، ئـهـوـهـ چـوـنـ بـوـ تـاـکـ، هـهـرـ بـهـوـ جـوـرـهـشـ بـوـ
هـهـمـوـ پـهـ گـهـزـیـ هـاـوـچـهـشـنـهـکـهـیـ بـهـ کـارـدـیـتـ . وـهـ کـ:

تاک

مـهـلاـ لـهـ مـزـگـهـوتـ هـاـتـهـوـهـ

نـهـسـرـینـ کـچـیـ مـاـمـ هـۆـمـهـرـهـ

کـلـ

مـهـلاـ لـهـ مـزـگـهـوتـ کـلـپـیـانـ بـهـسـتـبـوـوـ

نـهـسـرـینـ وـ نـازـدـارـ کـچـیـ مـاـمـ هـۆـمـهـرـنـ

فـوـرـمـیـ نـاـوـیـ تـاـکـ ئـهـ گـهـرـ هـیـچـ دـوـوـپـاتـ کـرـدـنـهـوـهـیـهـ کـیـ لـهـ گـهـلـ نـهـبـیـ، ئـهـوـهـ
دـهـتـوـانـیـ بـهـ وـاتـیـاـنـهـیـ خـوارـهـوـهـ بـیـتـ .

- ۱- مانای پۆلۈك ياخود شىوھ ياخود پەگەزى هاوجەشنى شتىك يان
کەسىك دەگەيەنى. وەك:

سوار تا نەگلى نابى بەسوار

(پەندى پېشىننان، ل ۲۷۰)

كولە باخ بۇنى خۆشە

- ۲- نىشاندانى ناوى پۆلۈك ياخود كۆمەلىكى هاپەگەز. وەك:
ئەگەر مەپ نەدىبى لە هەریزا ، پېشقلەم دىوه لە پەریزا.

(پەندى پېشىننان، ل ۳۶)

مېرۈولە دەعباي بچۈوك و وردە
سەيرى كە كە چەند بەدەست و بىرە

(بىتكەس، ل ۴۸)

- ۳- جياكىرنە وەى بەشىك لە پۆلۈك. وەك:

گۈزە ئۇرى ئاوى سارده

(پەندى پېشىننان، ل ۴۲)

سېيى كويستان مزرە

- ۴- لە بەكارەتىنى فۆرمى ناوى تاكدا، ھەندى حالتى وا ھەيە، كە
تىياياندا تەواو ئاشكرا نابى، مەبەست تاكە ياخود كۆ. وەك:
بۇ ھاتچۇون و جى بەجى كىرىنى ئۇ كارەم ئۆرتۈمىزبىل پېۋىستە.

ئەنەنەنە بە كىيىكار دەكىرى

- ۵- نىشاندانى تاك. وەك:

ئەمپۇ لە مال زۇو ھاتمه دەرى.

به اختیار ثنی هینا.

ئەگەر به دوای فۆرمی ناوی تاکه وە (هکه) و (ه)ی نیشانه‌ی ناسیاوی، (یلک) و (ی)ی نیشانه‌ی نه ناسیاوی بلکین، ياخود جیتناوی نیشاندانی (ئەم) و (ئەو)، ژماره‌ی (یهک) لە پیشیه وە بین، ئەو کاته ناوە کە تەئکید لە سەرتاک دەکاو واتای تاک دەگەیه نی:

۱- فۆرمی ناوی تاک لە گەل (هکه) و (ه)ی ناسیاویدا تاکیکی ناسراو
نیشان دەدەن. وەك:

ئىستەش كەنارى حەوشە كە جىلى باز و كەوشە كە،
يارىي تىايىه، يا بۇوهتە مەعرەضى نۇفوور؟

(نالى، ل ۱۹۲)

دلەی هەزار بېت بۇتە برىيانى
حەشرە، هەرايە لە سلىمانى

(بىكەس، ل ۱۱۱)

۲- نیشانه‌ی (یلک) و (ی) تاکايەتى و نه ناسیاوی دەردەخەن. وەك:
ھەزار دۆست كەمە، دۈزمنىڭ زۇرە

(پەندى پېشىننان، ل ۴۹۱)

جووتىڭ كۆتۈرى نىزومى
ئەگەن لە گۈئى چەمى

(بىكەس، ل ۱۴۳)

۳- ئەگەر ناو بەدوا جیتناوی نیشاندانی (ئەم، ئەو) دا بىت و نیشانه‌ی کۆرەنەگرى، ئەو وە مانای تاک بە تەئکید وە دىنېتىه گۆرپى، وەك:

ئەم دى یه جى دىلەم ! بى نىشان، بى شوپن پى
ئەی پەرى ! سلەمەکە، لامەدە بق لابى

(کودان، ب، ل ۳۳)

ئەو شىخە به كوم مەگرە كە پەشمىنە مەريدە

ئەو پىشە به سەر دارە وە پىستىكى بوزانە

(نالى، ل ۴۷۹)

۴- ژمارەی (يەك) كە لە پېش ناوىكە وە دىت، ئەوە ماناي تاك دىنىتە

گۈرى. وەك:

ئىستا ئەوا هەرچى بلۇيى نىعەمت و نازە

ھەمووئى ئەدا بە يەك دلۇپ فرمىسىكى تازە، (۷۹)

(کودان، ب، ل ۷۰)

ناوى كۇ

لە زۆربەي زمانەكانى جىهاندا حالتى كۆھەيە، بەلام شىوهى كۆلە
زمانانى جىاوازدا وەك يەك نىن. بەۋىنە لە زمانى (ملايى) دا^{۱۶۷} دووبات

۱۶۷ - ئى. ئا. سمير نوقا لە لابەرە (۱۰ - ۱۶) ئىكتىبىي ناوبراردا، هەرچەندە باسى واتاكانى ناوى كردووه، بەلام ھەندى حالتى گىرنگ و ئاشكراي يادداشت نەكردووه. سەرەپاي ئەوە سىئەمەلە بەدى دەكىرى: نۇوسەر نىشانەي (يەك) و ژمارەي (يەك) بە يەك شىت داناوه... پاستە نىشانەي (يەك) لە ژمارەي (يەك) وەرگىراوه، بەلام وەك دوو مۇرفىمى سەربە خى خۇيان دەنۈينن وە كاركىدىياندا جىاوازى لە نىۋانياندا بەدەردەكەۋى.

ئى. ئا. سمير نوقا، ئەو (ھ) يەي دەچىتە سەر ناو لە حالتى بەكارھىنانى جىتىنلىنى نىشانداندا لە پېشىوه، بە نىشانەي ناسياوى داناوه. بىنگومان لەو جۆرە نەمۇنەنەدا (ھ) بە يارىدەي جىن ناواھەكەپەيدا بۇوه و لىرەدا نىشانەي ناسياوى نىيە. بەلكو دەمەنەك (ھ) دەتوانى بېتى نىشانەي

کردنەوە، نیشانەی کۆیە، وەک: ((orang)) - (مرۆڤە)، ((Intonation)) - (مرۆڤان). لەزمانی (شیلووکی) ئەفریقادا گۆپینی ئاواز ((orang)) کۆ دەردەخات، وەک: ((jit)) - (ژیت) ئەگەر بە ئاوازى بەرز دەربېپری، ئەوە بە واتای (گوئی) دیت - (گوئی یان) دیت - واتە لەم حالەتەدا کۆیە. لە زمانی ئەلەمانیدا گۆپینی دەنگى بزوینى پەگى وشە حالەتى کۆ دىنیتە ئەنجام، وەک: ((Mutter)) (دایك)، ((das Fenster)) (پەنجهره)، ((die Fenster)) زمانی پووسیدا گۆپینی کوتايىي وشە حالەتى کۆ پىك دىنى، وەک: ((کنیگا)) - (كتىپ)، ((کنیگى)) - (كتىبان).

لە زمانی (نانسسى دا)^{۱۶۸} "کۆ بە چوار چەشنى جياواز خۆى دەنوينى: زۆربەي ناو و كردار حالەتى كۆيان بە دووپاتكردنەوە پەيدا دەبى - واتە

ناسياوى، كە بى يارىدەي جىتناوى لكاو بە دەردەكەۋى. نووسەر واى بقۇچووه كە ئەگەر جىتناوى نىشاندانى (ئەم، ئەو) لە پىش ناوهوه بىن، ئەوە واتاي تاك پىك دى... بەلام بىت و وردىنەوە سەدان نمۇونەي وادىتە پىش چاومان كە ئەو جىتناوانە نەبوونەتە هوئى گەياندى واتاي تاك، وەک: پەبى خولا! ئەو برايانەتلى نەستىنى، هەتتا خولا دەكا دیوانى. (تحفەء مظفرية، ب، ل ۲۹۴)

ئەو قسانە پىكەوە دەكەين... (تحفەء مظفرية، ب، ل ۳۰۲) ... هەندى. لە نمۇونانەوە دەردەكەۋى كە دەوري ئەم جىتناوانە تەنبا تەئكىدكردنە، هەرچى گەياندى واتاي تاكايەتىيە، بە ناوهكەوە بەندە. ئەگەر ناوهكە نىشانەي كۆ وەرنەگرى، ئەو دەمە واتاي تاك دەگەيەنى^{۱۶۹}.

- زمانى پەسمى دەولەتى ئەندەنوسياپىيە. زمانى دانىشتوانى ئەو حەفەدە هەزار كەسەيە، كە لە دورگەي نىتو پىرقەيدىنис لە تۆقىانووسى ئەتلەس دەژىن.

به شیک له پهگ دووباره ده کریتەوه، وەک: ((gyigat)) (مرۆڤ)، ((gyat)) (مرۆڤ)، وەک: ((مرۆڤان)، چەشنى دووھم بە یاریدەی ھەندى پیشگر ساز دەبى، وەک: ((anonymus)) (دهست)، ((anon)) (دهستان)، ((Ka - anon)) (سەول)، ((Wai)) (سەولان). کۆھەروھا بەھۆی گۆرپىنى دەنگى بزوئىنى پەھگەوھ پېیک دى، وەک: ((gwula)) (پالتق)، ((gwila)) (پالتقىان). لە کوتايىدا به شى چوارھمى کۆ بەھارىكارىي پاشگر دىتە ئەنجام وەک: ((waky)) (برا)، ((wakykw)) (برايان)... هتد^{۱۶۹}. لە زمانى فارسيي ناوهپراست (پەھلەوی)دا بۇ پىكھەتىنانى حالەتى کۆ دوو نيشانەيان (ان) و (يها) بەكاردەھىتىنا. نيشانەي (ان) لە كوتايىي زووی حالەتى جەپى كۆى (انان) دوه ھاتووه. لە زمانى فارسيي ناوهپراستدا ئەو كوتايىيھ واتاي پەسەنى خۆى ون كردووه و بۇوه بە نيشانەي کۆ. ئەم نيشانەيە - واتە (ان)، ئىچگار زۆرتر لە (يها) بەكار دەھىنرا و بە كوتايىي ھەموو ناۋىيکەوە دەلکا، وەک: ((پتاران)) - ((باوکان)), ((داناكان)) - ((دانايان)), ((گۆسپەندان)) - ((مهپان)), ((ئاتەخشان)) - ((ئاگران)), ((ئاپان)) - ((ئاوان)), ((مېنىشنان)) - ((فکران)... نيشانەي (يها) ش دەگەپىتەوه بۇ دەھورى كوتايىي پەھلەوی. لە سەرەتادا تەنیا بۇ ناوى بى گيان بەكار دەھات. ئەم نيشانەيە زۆر كەمتر لە گەپدا بۇو، وەک: لە نيشانەي (ان)"^{۱۷۰}.

^{۱۶۹} - ئا. بىفورماتىسى، سەرەتايىتكى زمانناسى، چاپى چوارھم، مۆسکو، ۱۹۶۷، ل ۲۶۲ - ل ۲۶۳. (لە باس كەردىنى ئەو چەند زمانە بىگانەيەدا مەبەستمان ئەوھىيە، بلتىن، ھەر زمانە خاوهنى تابىيەتىنى خۆيەتى).

^{۱۷۰} - ۋ. س. پاستور گويىغا، زمانى فارسيي ناوهپراست، مۆسکو، ۱۹۶۶، ل ۵۰ - ۵۱.

له زمانی فارسی نویدا دوو نیشانه‌ی (ها) و (ان) کو سازده‌که ن.
 هه رچه‌نده جیاوازی له نیوان واتا گه یاندنی ئه و دوو نیشانه‌یه دا نییه، به لام له
 چالاکیدا ویک ناچن. نیشانه‌ی (ها) ده توانی به هه مهو ناویکه وه بلکی (بی
 ئه وهی حالتی بیژوکی تیدادی). هه رچی نیشانه‌ی (ان)ه ته‌نیا توانای
 لکاندنی به کۆمه‌لیکی که متر له وشهوه هه یه^{۷۱}. لیره‌دا سه‌رنج پاکیش
 ئه وهی که له مه‌سله‌ی نیشانه‌ی کودا، زمانی فارسی نوی له زمانی
 فارسی ناوه‌پاست دوور ده که ویته‌وهو جوی ده بیته‌وه، که چی زمانی کوردی
 له زمانی فارسی ناوه‌پاست نیزیک ده بیته‌وه.^{۷۲}

له زمانی پوشانیدا (ین)^{۷۳} نیشانه‌ی کویه.

له زمانی ئه‌فغانیدا (ونا) و (ان) نیشانه‌ی کوی جنسی نیرن. (ی) و
 (انی) ش نیشانه‌ی کوی جنسی مین^{۷۴}.

^{۷۱} - ئه‌گه رئمه به لگه‌بی بق پته وکردنی پای ئه و زانیانه‌ی، زمانی فارسی ناوه‌پاست به
 بناغه‌ی زمانی فارسی نوی داننی، ياخود پیشکه‌وتن و گه‌شە‌کردن و گزبانی میژووبی زمانی
 فارسی بیت، ياخود کارتیکردنی زمانی کوردی يان زمانه نئرانیبه‌کانی تر بی بق سه‌زمانی
 فارسی، ياخود هه هۆیه‌کی دیکه بی، بیگومان پیویستی به لیکولینه‌وهی زانستی و میژووبی
 هه یه.^{۷۲}

له ئاخاوتن و ئه‌ده‌بیاتی زۆریه‌ی به شه دیالیکت‌کانی کرمانجی نوو روودا (ین) وەك
 نیشانه‌ی نئزافه‌ی کۆ بە دەردە که‌وی، به ویته:
 ئافه‌رین سەد ئافه‌رین هی من ڏ وانپا ئافه‌رین
 ئى ڙ تېرىن دلبه‌ران دائم د دل په‌یکان و کاز

(جزیری، ل ۲۲۱)

خورتىن کورد، هۇزانىن وەلاتى تە
 ئەن باپوونە ڏ شاخ و لاتى تە

(چکه‌رخوین، ل ۱۳۸)

^{۷۳} - سه‌رچاوهی ناوبراو، ئى. ئا. سمير توغا، ل ۹۳.

له زمانی بلووجیدا نیشانه و حاله‌تی کۆ به گویره‌ی ده و رو بهه خۆنواندنی
ناو له پسته‌دا ده گۆپیت^{۱۷۵}.

هه‌رچه‌ندله زمانی کوردیدا هه‌ندی نیشانه ههن، کۆ پیک دینن و هه‌روه‌ها
هه‌ندی حاله‌ت ههن مانای کۆ ده گه‌یه‌نن، به لام نیشانه‌ی په‌سنه و سه‌ره‌کیی
کۆی ناوه^{۱۷۶} (ان) ۵.

ئەم نیشانه‌یه (یان) نییه، وەک هه‌ندی له نووسه‌ران دایان ناوه^{۱۷۷}، به لکو
(ان) ۶، چونکه له باری ئاساییدا - واته کاتیک بە دواى ده نگیکی کۆنسوونانتدا
دی - به باشی ده رده‌که‌وی، به لام وەک نۆر دیارده‌ی ترى زمانی کوردی، له
هه‌ندی حاله‌تدا به شیوه‌یه‌کی دیکه ده بینری و ئەمە بوبوتە هۆی
نه‌ناسینه‌وھی. جا بەم بۆنەیه‌وھ سه‌رنج بۆ ئەوھ راده‌کیشین، کە:

- ئەگەر ناویک کۆتايی بە کۆنسوونانت بیت، ئەوھ (ان) ۵ بە په‌وانی پیوھ
ده لکیئری، بى ئەوھی هیچ زیادی و کەمییه ک بیتە گۆپی، وەک:

ڻن + ان = ڻنان

^{۱۷۴} - هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۹۶.

^{۱۷۵} - هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۱۰.

^{۱۷۶} - هه‌روه‌ها مه‌سەلەی کۆ په‌بوي‌ندی بەهه‌ندی به شی دیکه‌ی ئاخاوتنه‌وھ، وەک (ئاوەلتاوا،
جي، ناو، ڦماره، کردار...) هه‌یه، به لام ئیمە لیتره‌دا له حاله‌تی کۆی ناو ده دویین.

^{۱۷۷} - گەلیک له زانایان و پووناکبیرانی کورد و بیگانه وايان داوه‌تە قەلەم، کە گوایا ئەو
ناوانه‌ی بە بزوئینی (أ، ئ، ئی) کۆتاپیبان دیت بە هۆی پاشگر / ئامراز (پاستر نیشانه -
ئەوپه‌حمان) (یان) ۵ بەهه‌ندی کۆ ده کرینه‌وھ (بپوانه: فەصلی یه کەمی ئەم کتیبه)... شایه‌نى باسە
مامۆستا په شید عومەر دزه‌بی هەستى بەو راستیيە کردۇوھ کە نیشانه‌کە (ان) ۵ و له و تارى
(چەند سه‌رنجیکی زمانه‌وانی، پۆرئامەی (هاوکارى))، ١٥، ۱۹۷۱، ل ۴ دا لەم کیشەیه
دواوه.

ژنان دەچوون بق شایى

شار + ان = شاران

ناله هاتە زمان وتى ياران

لازمه پووبىكەينه پىي شاران

(زىوهەر، ل ٧٥)

مشك + ان = مشكان

ئەگەر پېشىلە له مال نەبى، مشكان تىلىلىيانه

(پەندى پېشىننان، ل ٣١)

كىتو + ان = كىوان

له خەوفى طەلەعەتى پۇڏەرۇھە كور شىيت

بە پۇزەردى ھەلات و كەوتە كىوان

(نالى، ل ٣٢١)

- ۲ - ئەگەر ناوىك كۆتايى بە بزوئىنى (أ، ق، ئ، ئى) بىت، ئەوه له نىوان
ناو و نىشانە كەدا (ئى - ۋى) نىمچە بزوئىن پەيدادەبى، وەك:

(أ) برا + ان = برايان

برايانى تۆ چاوابيان له مالى خەڭىن نىيە

(ئى) پەپۇز + ان = پەپۇزيان

ئەو پەپۇزيانە دراون

(ئى) پىز + ان = پىزيان

ئەو پۇزە بە پىزيان پۇيىشتىم

(له خەوما، ل ٢٩)

(ى) " صۆفی + ان = صۆفی یان ^{١٧٨}

صۆفیان هاتنە مەجلیس وەرهقی دیده بشقون

لەکن ئەو دیمی یە وشکانە لە دەربیا نى یە باس

(ئالى، ل ٢٣٤)

- ئەگەر ناویک کوتایی بە بزوینى (وو)بیت، ئەوە لە نیوان ناوەکە و نیشانەکەدا نیمچە بزوینى (و - W) دیتە کایهەوە، ھەروەها بزوینى (وو)ى کوتایی وشەکە کە میل لەبارى ئاسايىي کورتتر دەوتتىت، وەك:

بەپوو + ان = بەپووان

پیاو بەپووان تىر نابىت

" موورۇوان " ^{١٧٩} + ان = موورۇوان

عومرى گېشتە شەستە موورۇوان ئەکاتە دەستە

(پەندى پىشىنەن، ل ٣٠٥)

بازوو + ان = بازووان

بە ئارەقى ناوجەوان

بە قووهتى بازووان

(زىوه، ل ٨٢)

- ئەگەر ناویک کوتایی بە بزوینى (ھ)بیت، ئەوکاتە (ھ)ى کوتایىي ناوەکە تى دەچى، وەك:

- لە حالەتى كۆكىدەوەدى وشەئى كوتايىي هاتوو بە (ى)دا، ھەروەها شىۋەئى كورت كىدەوەش دەبىنرى، بەپىنە، وەك كە دەوتتى ((صۆفیان...)). ^{١٧٨}

- لەم حالەتەشدا ھەروەها شىۋەئى كورت كىدەوەھە يە، وەك كە دەوتتى: ((بەپووان، موورۇوان...)). ^{١٧٩}

به په + ات = به پان

نهو به پانه داخه

وهك له سهرهوه وتمان، جگه له (ان)، هندئ نيشانهی ديكه ههن، كه کو
سازده كهن، وهك:

— ات —

هه رچهنده (ات) له زمانی عهربیدا نيشانهی کويه، بهلام له کورديشدا
هيندنه به کارده هيتىرى، كه ناكري له باسى کوادا پشتگوئ بخري.
نيشانهی (ات) له زمانی کورديدا به پهوانى به هندئ وشهوه دەلكى،
وهك:

باخ + ات = باخات

خاکى عيراقم سەربەسەر پې مەعدەن و دوپر و گوھەر
جيىي عيلم و جيىي فەزل و ھونەر، باخاتى پې ميوه و سەمەر

(زىوهەر، ل ٩٨)

خەيان + ات = خەيالات

خەيالاتى شەو و پۇڭمۇم ئىيانى مىللەتى کوردە
تەمنىنام لاي خودا دائىم ئىيانى مىللەتى کوردە

(بىتكەس، ل ٢٤)

هندئ جاريش له نىوان ناو و نيشانه كەدا دەنگى (و، ج، ه) پەيدادەبى،
به تايىهتى ئەگەر ناوە كە كوتايىي به دەنگى بزوئىن هاتبى، وهك:

ئاغا + و + ات = ئاغاوات

دەمىكە ئاغاوات هىزىيان نەماوه

میوه + ج + ات = میوهجات^{"۱۸۰"}

میوهجات له کوردستان توره

دی + ه + ات = دیهات

دوهاتی نه وروپا وهک نه هملی دیهات

له چارهی دهربدی عیشقا جومله دامان^{"۱۸۱"}

(مهحوی، ل ۲۴۲)

ئه وهش بە دى دە کری کە ناو ناو بۆ سەر ئه و ناوانەی بە يارىدەی نيشانەی (ات)ى كۆ كۆ دە كریتە وە، نيشانەی (ان)ى كۆ شیان ئىزافە دە کری - واتە ناویک لە بىرىتىي يەك نيشانەی كۆ، دوان وەردە گری. هەروەها پیویستە ئه وهش لە بىر نە كەين کە له و حالتەدا بە تۈرى نيشانەی ناسياویي (ھ) لە نېوان دوو نيشانەكەی كۆدا پەيدا دەبىي، وەك:

دی + ه + ات + ھکه + ان = دیهاتەكان

((لە نېايەتى حاسلاتدا قىيمەتى ئه وەختەي دەغل و دان چەند بۇو،

دۇوقاتم له ئەھالى دیهاتەكانى خۆم ئەسەند...))

(مهسەلەي وىزدان، ل ۲۲)

^{۱۸۰} - لە وشەي ((میوه)) دا چۈن دەنگى (ج) هەروەها دەنگى (ھ) ش دە تواني بىتىه ناوه وە و بوتىي ((میوهەت)).

^{۱۸۱} - تۈرىي زمانەوانى كورد ناوى نيشانەي (ات) يان نەھىتىنا وە. ما مۆستا سەعىد صدقى ئە وەندەي وتووھ كە ناو لە زمانى كوردىدا ((بعچا بە (ات) جمع دە كریتە وە)) (بپوانە: مختصر صرف و نحوى كوردى، ل ٧). شايىھنى باسە ما مۆستا عەبدولپەرە حمان مەمەد ئەمین زەبىحى لە ((قاموسى زمانى كوردى)) دا (به رگى یە كم، به غدا، ۱۹۷۷، ل ٤) زانىاري بە كەلگى دەربارەي ئه و نيشانەي تۆمار كردووھ و هەندى پۇوي پاستى ساغ كردىتە وە.

هـا

مۆرفیئمی (هـا) ش یه کیکه له و نیشانه‌ی له زمانی کوردیدا کۆ پیک
دینی، به لام ته‌نیا ده‌توانی بچیتە سه‌رژماره‌یه کی که م له ناو، وەک:
دهرد + هـا = ده‌ردەها

ئـو نـهـاتـنـ: دـهـرـدـهـ، دـاغـىـ ئـوـ نـهـاتـنـ: دـهـرـدـهـاـ

کـسـ بـهـ دـهـرـدـیـ منـ نـهـچـیـ، وـەـکـ منـ نـهـبـیـ توـوشـیـ نـهـاتـ

(مهـحـوـیـ، لـ ٥٩)

وەک له سه‌رەوە لیکی دواين، ئـهـمـ نـیـشـانـهـیـ لهـ زـمـانـیـ فـارـسـیـ نـاوـهـ رـاستـداـ
ھـبـوـھـ وـ ئـیـسـتـاشـ لـهـ زـمـانـیـ فـارـسـیـ نـوـیـداـ نـیـشـانـهـیـ سـهـرـەـ کـوـیـهـ. کـهـ مـ
بـهـ کـارـھـیـنـانـ وـ سـسـتـیـ نـیـشـانـهـیـ (هـاـ) لـهـ زـمـانـیـ کـورـدـیدـاـ، ئـهـوـھـ دـیـارـدـەـ خـنـ،
کـهـ سـهـرـچـاـوـھـیـ نـیـشـانـهـیـ (هـاـ) کـوـیـ کـورـدـیـ زـمـانـیـ فـارـسـیـ نـاوـهـ رـاستـ يـانـ
زمـانـیـ فـارـسـیـ نـوـیـیـهـ.

— گـهـلـ — ١١٨٢١

ھـرـوـھـاـ ئـگـهـرـ بـهـ نـاوـیـ ھـنـدـیـ گـیـانـلـهـ بـهـرـەـوـھـ مـۆـرـفـیـمـیـ (گـهـلـ) بـلـکـیـنـرـیـ،
ئـوـ دـهـمـهـ کـوـ پـهـیـداـ دـهـبـیـ، وـەـکـ:

کـوـپـ + گـهـلـ = کـوـپـگـهـلـ

— ۱۸۲ - وا پـیـ دـهـکـهـوـیـ ئـوـ نـیـشـانـهـیـ لهـ شـیـوـھـیـ (هـگـهـلـ) دـاـ بـهـ دـهـرـدـەـکـهـوـیـ، وـەـکـ دـوـاتـرـ لـهـ وـشـهـیـ
(کـارـھـگـهـلـ) دـاـ دـهـبـیـنـرـیـ. لـیـرـهـ دـاـ پـیـوـیـسـتـهـ ئـوـھـ بـلـیـنـ کـهـ ئـوـ بـنـوـیـنـیـ (هـ) یـهـیـ لـهـ نـیـوانـ وـشـهـ وـ
نـیـشـانـهـکـهـ دـاـ پـهـیـداـ دـهـبـیـ، پـهـسـهـنـ نـیـیـهـ، بـهـلـکـوـ پـهـیـوـھـنـدـیـیـ وـ بـوـ ئـاسـانـکـرـدـنـیـ کـۆـکـرـدـنـوـھـکـهـ —
واتـهـ بـوـ یـارـیـدـەـیـ لـکـانـدـنـیـ نـیـشـانـهـکـهـ بـهـ وـشـهـکـوـھـ — ھـیـزـراـوـھـ. بـهـلـکـشـ بـوـ سـهـلـمـانـدـنـیـ ئـوـھـیـ کـهـ
نـیـشـانـهـکـهـ (گـهـلـ) ھـ، نـهـکـ (هـگـهـلـ)، ئـوـھـیـ کـهـ هـمـموـئـوـ ئـوـ وـشـانـهـیـ (گـهـلـ) یـانـ پـیـوـھـ لـکـاـوـھـ (جـگـهـ)
لـهـ چـهـنـدـ شـمـونـهـیـکـیـ نـۆـرـکـهـمـ بـیـ یـارـیـدـەـیـ (هـ) پـیـکـهـاتـوـونـ.

نقدی نه ماوه کورگه لی کورد بینه ناو کایه وه

نه و سایه شخصی خوی به خوی سه نگه سار نابی^{۱۸۳}

(پیره میرد، ل ۲۸۵)

گا + گه ل - گا گه ل

گا گه ل به گرده وه پوی، پیریش کولکه سووری نه پیچایه وه.

(پهندی پیشینان، ل ۳۶۱)

سه گ + گه ل - سه گ گه ل^{۱۸۴}

گورگ که پیر بwoo نه بی به مه خسنه رهی سه گ گه ل

کار + ه + گه ل - کاره گه ل

چیغیکی کونی پر له چلک و توز

که بز کاره گه ل کرابیت به کوز

(پیره میرد، ل ۲۷۳)

کاره گه ل وان بلباسان

به رم دایته ناو پیواسان

- هه رچه نده نه و شیعرهی پیره میرد له و سه رچاویه دا کله لیمان و هرگرتووه، به و جورهی سه ره وه تو مار کراوه، به لام له و پایه دام که شیوه هی راستی به وچه شنه هی خواره وه بیت:
نقدی نه ماوه کورگه لی کورد بینه کایه وه

نه و سایه شخصی خوی بق خوی سه نگه سار نه بی^{۱۸۵}

- له به رئه وهی له و شهی ((سه گ گه ل)) دا دوو ده نگی (گ) - واته دوو ده نگی
کونسونانتی ویکچوو - که و قوونه ته پال یه اک، له ده بی پندا کورت کرد نه وه رو و ده دات، واته
(گ) یه ک قووت ده دری یو ((سه گه ل)) ده تری.

وەرنە سەیرى سەر بە تاسان

(فۆلکلۇر، ل ٧٠)

تاکو ئىئىرە ئەوەمان پۇونكىردەوە كە لە زمانى کوردىدا - (ان)
نىشانە يەكى سەرەكى و رەسەنلىكىيە. نىشانەي (ات) و (ەما) و (گەل) يش
لە پلەي دۇوه مدا كۆ ساز دەكەن^{۱۸۵}.

ئىستاش دىيىنە سەر ئەو حالە تانەي لە پېڭايى ترەوە ماناى كۆ دەگەيەنن
و دەردەبىن:

۱- زۇر جار نەبە ناوه وە، نەبە كىردارەوە نىشانەي كۆ نىيە - واتە ج
ناوه كە و چ كىردارە كە بە تاك ھاتۇن - كەچى مەبەست ماناى كۆ
دەگەيەننى، وەك:

ئەرىڭ كارگ لە كوردستان شىن دەبى؟

۲- گەلەك جار كۆي ناو بە يارىدەي كىردار ياخود ئاواھلىناؤ بە دەردە كە وى
- واتە ناوه كە لە حالەتى تاكدا يە و كىردارە كە يان ئاواھلىناؤ كە كۆ - ئەمەش
دەبىتە هوى نىشاندانى ناوه كە بە واتاي كۆ، وەك:

سېۋىي كەيشتۇو لە دار كەوتتنە خوارەوە

سېۋە گەيشتۇوەكان لە دارە كە كەوتتنە خوارەوە

۳- هەروەها ئەگەر لە پېش ناوه وە (زمارە)، ياخود وشەي وەك
(ھەندىك، ھەندى، كۆمەل، چەپك، دەسک، دەستە، پۆل، تاقم، رەوه، چەند،

^{۱۸۵} - هەرچەندە وشەي ((بەرخەل)) كە لە پوالەتدا وشەي ((بەرخ)) و نىشانەي (ەل)
پېكھاتۇوە - واتە (ەل) كۆي ساز كىردووە، بەلام واپى دەچىيەر (گەل) كە بىي و كورت
كراپتەوە، ئەويش چونكە نمۇونەي دىكە لەو جۆرە بەرچاۋ ناكەوىي و هەروەها ھەندى جارىش
((بەرخ گەل)) بەكار دەھىتىرى.... هەن.

بر، هۆز، خیل، تیره، چین، گەل، لەشکر، سوپا...) کە له بنه‌رەتدا واتای کۆیان تىدایه، بىن، ئەوه ھەرچەندە ناوه‌کە به تاك دېت، به لام به ناوه‌رۆك واتای کۆ دەگەيەنى. به وىتنە:

سەد سال بکەيت بىگانە پەرسىنى، دوايى ھەردىنیت نشۇستى.
(پەندى پېشىنەن، ل ۲۷۴)

له خوارى دېوھ ھەندى كەپرى شاش،
شاىي و ھەلپەركىي تىيا دەرنەكەوت باش!

(کۆدان، ب، ل ۱۷۱)

بىدىانىنە بن كۆمەللىك دارتۇو
لىفەو بەپەيان بۆ داخستىن زۇو

(کۆدان، ب، ل ۱۶۷)

چەپكى لە گولەكەي باغەكەي سەرا
کە بە خوتىناوى لاوان ئاودرا

(پېرەمىرە، ل ۱۰۲)

... هەند.

له زمانی کوردىدا، ئەوهش بەدى دەكىرى کە كۆ لە حالتى ناسياویدا خۆى دەنوىنلى. وەك:

۱- ئەگەر ناویک (هکه)‌ای ^{۱۸۶} نیشانه‌ی ناسیاواي پیوه بى، دەتوانرى
 (ان)‌ای نیشانه‌ی کۆي بخريتەسەر ^{۱۸۷}. ئەو كاته كۆلە حالەتى تەئكىددا
 پەيدا دەبى ^{۱۸۸} وەك:

كۆپ + هکه + ان - كۆپەكان
 وا چاكە هەتاڭو ھەم
كۆپەكانم تەمىز بکەم

(بېكەس، ل ۱۴۱)

لووتکە + هکه + ان - لووتکەكان
 كە لەناو كەپران جلەويان گرتىن،

^{۱۸۶} - ئى. ئا. سمير نۇقا لە لاپەر (۱۶۴)‌اي كىتىبى ناوبراردا، واي داناوه كە نیشانه‌ی (ان)‌اي
 كۆ دەچىتە سەر ئەو ناوانەش كە نیشانه‌ی (ه)‌اي ناسياوييان پیوه بى. بىكۈمان نووسەر لەۋەدا
 بە هەلە چووه و (ان) ناتوانى بە وشەيەكەوە بلکى كە (ه)‌اي نیشانه‌ی ناسیاواي پیوه بى. ھۆى
 ئەم ھەلە يەش نەۋەيە، كە پەيدابۇنى (ه) بە كۆتايىي ناوه وە لە حالەتى هانتى جىتناوى
 نیشاندان لە پېشىيەوە، بە نیشانه‌ی ناسیاواي تىڭەيشتۇوه.

^{۱۸۷} - بەلام ئەگەر ناویک (هکه)‌اي نیشانه‌ی ناسیاواي پیوه بى، ناڭرى نیشانه‌ی (ات) و (ھا)‌اي
 کۆي بخريتە سەر. رەنگە ئەمەش بتowanى بېيتە بەلگە بۆ سەلماندى ناپەسەنلى ئەو دوو
 نیشانەيە.

^{۱۸۸} - بەشىك لە رۇوناکبىران و زانىيان و ايان داناوه كە (هكان) نیشانه‌ی كۆپە و پېسى دەلىن
 پاشىگى (هكان). بەداخەوە بۆ ئەو نەچۈن كە لە (هکه)‌اي ناسیاواي و (ان)‌اي كۆپەنگەتاتووه
 و بە ھەردوو نیشانەكە كۆ لە حالەتى تەئكىددا دەردەخەن. بە وىنە، بىرۋانە، ئەحمدەد حەسەن
 ئەحمدەد، پیزمانی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۶، ل ۹۱، سەباح غالپ، كىتىبى پیزمانی ئاخاوتى
 کوردی لە بەر تېشكى لېكۈلەنەوەدا (دەستنووس)، وە ھەندىيەكى تىر ھەرچەندە ئى. ئا. سمير
 نۇقا لە لاپەر (۱۶۴)‌اي سەرچاواي ناوبراردا بەنجەي بۆ ئەو راپكىشاۋە، كە (هكان) لە (ه)
 + (ان) دروست بۇوه، بەلام ھەلەي لەۋەدايە كە ناوى ناوه پاشىگى (هكان). بىكۈمان لە زمانى
 كوردىدا پاشىگىركى (پاستىر نیشانەيەك - ئەورپە حمان) نىيە بە ناوى (هكان) دووه.

زهردەی لووتکە کان پاش و پیش نه فرین!

(کودان، ب، ۱۷۱)

۲- ئەگەر له پیش ناویکەوە کە به (ەکە) کرابیتە ناسراو، (ژمارە) يان وشهی (چەند...) بیت، ئەوە هەرچەندە ناوەکە شیوهی تاکى دەبى، بەلام له گەل تەئکیددا واتای کۆ پیک دى. وەك:

چوار نامەکەم پەوانە كرد

چەند پیاوەکە دوور كەوتەورە

... هەت.

۳- ئەگەر له پیش ناویکەوە نیشانەی (یەک، ئى) ئى نەناسیاواي پیوهبى، (ژمارە) ياخود(چەند، هەموو، كۆمەلە ...) بیت، ئەوە هەرچەندە ناوەکە شیوهی تاکى دەبى، بەلام بە يارىدە ئەو وشانە واتای کۆ پیک دى، وەك:

ئەو وقارە بیست لایپەرەيەك دەبى

... چونکە قەت بە پى نەپۇيىشتىبۇوم زۆر ھىلاك و ماندووبۇوم، له پاش چەند سەعاتىك ھىزىلە ئەزىز بېرەت، هەرچەندم كرد و كوشام، تواناي ھەنگاوىيکم نەمابۇو بىنىم بەپىدا.

(له خەوما، ل ۲۹)

منىش ئەم قەرارەم زۆر پى خۇش بۇو، چونکە ئەمۇيىست سەعاتىك زۇوتر بگەمە جىئى مقصىد و ھەموو نۇمىدىكىم لەۋى پىك بىت و لەم ناپەھەتى و ترس و لەرزە نەجاتم بىت.

(له خەوما، ل ۳۱)

كۆمەلە شاخىك سەخت و گەردن كەش

ئاسمانى شىنى گرتۇتە باوهش

(کوران، ب، ل ۱۴۵)

تیبینی: هروه‌ها هه‌مان مه‌بست له حاله‌تی هاتنی (زقر، ئیچگار زقر، فره...) يشدا، بهدوا ناوی نه‌ناسیاوه‌وه، ده‌بینری، وەك
مه‌حمه‌لی ده‌شتیان... مه‌پیکی نقدی بوو

(تحفه مظفریه، ب ۲، ل ۱۵۷)

بینیمان که له زمانی کوردیدا، جگه له نیشانه‌ی (ان)ن، هه‌ندی نیشانه‌ی ترو چه‌ند حاله‌تیکی تاییه‌تی هن که ده‌بنه هۆی گه‌یاندنی مانای کۆ... بەلام ئەوهی دیارو ئاشکرايە، ئەوهیه که نیشانه‌ی (ان)ی کۆ له هەموان سەره‌کی ترو چالاکتر و پەسەنترە. ئەم نیشانه‌یه له حاله‌تی پاسته‌و خودا له گشت بهشە دیالیکتە کانی کرمانجی خواروو^{۱۸۹} و ژووروودا^{۱۹۰} (له چه‌ند ناوچه‌یه کی کە مدا نه‌بی) به‌دی ده‌کرى.

^{۱۸۹} - گومان له‌وهدا نیبیه که له دیالیکتی کرمانجی خواروودا نیشانه‌ی (ان)ی کۆ له دۆخى پاسته‌و خودا خۆی ده‌نویئنی. ئەوهی جیئی سەر سوپرمان بی، ئەوهیه که ئى. ئا. سمير نوقا لە لادپه (۱۵۸)ی کتىپي ناوبراودا، واى داناوه که له بهشە دیالیکتی کوردی موکريدا تەنبا له دۆخى تياندا به‌رچاوه دەکەوی. بەلام کەرهستەی به‌ردەستى ئەو بهشە دیالیکتە و هه‌ندی له نمونە کانی نووسەر خۆی و وتارى (دیسان دەرچارەی فۆرمى ناوی کۆ له زمانی کوردیدا)، گۇشارى ((نووسراوه دېرىنە کان و مەسەلەی مېڭۈرى كولتۇرى گەلانى پۇزەلەت)), مۆسکو، ۱۹۷۷، ل ۲۵۷)ی مامۆستا قەناتى کوردو... بهلگەي تەواون بۆ پەت کەنەوهی پاي ئى. ئا. سمير نوقا سەلماندنی ئەوهی که نیشانه‌ی (ان)ی کۆ له بهشە دیالیکتی کوردی موکريدا به‌رهوانى له دۆخى پاسته‌و خودا دىت.

^{۱۹۰} - هه‌ندی له نووسەرانى کرمانجىي ژوورو به هەلە كوتايىي ناويان له حالاتى جياوانى تياندا به نیشانه‌ی کۆی ناو داناوه. بەويىنە مامۆستا جگەر خوين (ئىن، ن، يىد، يىت)ی وەك نیشانه‌ی کۆ باس کردووه (بپوانە: سەرچاوه‌ی ناوبراو، ل ۱۷)، مامۆستا صادق به‌ھائى دين (ن - ۲۰)ی به نیشانه‌ی کۆی ناو داوه‌تە قەلەم (بپوانە: سەرچاوه‌ی ناوبراو، ل ۷۰)، مامۆستا قەناتى کوردو له كتىپى ((گراماتىكا زمانى کوردى)), يەريغان، ۱۹۶۰، ل ۶۳ - ۶۴ (دا (يىد، ئى)ی به نیشانه‌ی کۆ زماردووه، بەلام له و كتىپەيدا كە سالى ۱۹۵۷ به زمانى پووسى له ژىير

نیشانه‌ی (ان)‌ی کۆ به نیسبه‌ت دیالیکتی کرمانجی خوارووه‌وه ئاشکرا
دیاره که له ناوچه‌ی سۆران و بابان و موکریان... زۆر باوه. بۆ به شه

ناوی ((دهستوری زمانی کوردی)) دا بلاؤی کردتەوه (ل ٥٣ - ٥٦) پاستی هەلکه‌وتى ئەو
جۆره نیشانه‌ی دیاری کردووه... بیگومان، ئەو چەشنه نیشانه‌ی له سەرەوه ناومان بىدن و
ھەندیکى تر، وەك (تۆ، نه...) هەله‌یه به نیشانه‌ی کۆی ناو، ناو بېرىن... نیشانه‌ی کۆی ناو
ئەوه‌یه که له باری ئاساییدا دەبىنرى، نەك ئەوه‌ی لە حالاتی جۆراوجۆرى پیزمانيدا کە گۆرانى
بەسەردا دىت. وەك ئاشکرايە، ناو له پسته دا گەلەك ئەرك دەبىنى و ھەمە چەشىن خۆى دەنوينى.
جاپاست نىبىه کە كۆتايبىي ھەمو بارىكى بە نیشانه‌ی بارى ئاسايى دابىنى. بە وىئە ئەگەر ناو
لە حالاتى ئىزافە‌ی کۆدا بۇو، ئەوه له زۆربەی زىرى بەشە دیالیكتە‌کانى کرمانجىي ثۇرۇودا
نیشانه‌ی (تىد/دېت) ياخود (تىن)‌ی پىۋو دەلکى، وەك:

ذوقىنى خوھ كرنە پايە ئەنداز
دهستىد خوھ كرنە فەرقى پەروا
(خانى، ل ٢٠٤)

خۇرتىن كورە، ھۆزانىن وەلاتى تە
ئەفن پابۇونە ڏشاخ و لاتى تە

(جگەر خوین، ل ١٣٨)

بىتو ناو له دۆخى بانگەپەشتى كۆدابى، ئەوه كۆتايبىي بە (تۆ/تىن) دېت، وەك (خورتنى/ ينۇ
ھەپن). لە پسته‌ی وەك (ئەو سوارن) دا (ن - in) جى ناوی لكاوى كەسى سى يەمى كۆيە لە
حالاتى مەفعولىدا. ھەرچى (نه)‌يە بۆ دەرىپىنى حالاتى كۆی ناوی نەناسراو بەكاردى... و
ھەندىكى تر.

لە دیالیكتى کرمانجىي خواروودا حالاتى يەكەم - واتە حالاتى ئىزافە‌ی ناوی كۆ، كۆتايبىي بە
(انى) پاستىر (ان +ى) دېت، وەك (سوارانى كورد هاتن)، ياخود (كچانى گوندى ئىتمە چۈون بۆ
سەر كانى)... حالاتى دووهم - واتە دۆخى بانگەپەشتى - كۆتايبىي بە (ينه) دېت، وەك (ھەق
كۆپنە ئەوه چى دەكەن)... جانابى ئەو جۆرە كۆتايبىي يانە لەگەن نیشانه‌ی دۆخى
پاسته‌و خۆى ناودا تىكەل بىكرين.

دیالیکتە کانی کرمانجی ژوروووش دەبینین کە لە ناوچەی بادینان^{۱۹۱} و
جه زیرە^{۱۹۲} و بۆتان^{۱۹۳} و کوردە کانی سوریا^{۱۹۴} نیشانەی سەرەکی یە.
لە نیو زمانی کوردە کانی یە کیتى سۆقیە تیشدا زۆر بە کار دەھینری^{۱۹۵}،
بەلام ھەندى تایبەتیتى ھە یە^{۱۹۶}.

لە بەشە دیالیکتە کانی کوردی تورکمەنستان و ئازربایجاندا نیشانەی
ناوبراو بە دوو شیوه دەبینری - (ان) و (ا). ھەرچى شیوه دوو مە کورت
کراوهى یە کەمە. شیوه یە کەم پتر لە دووەم - واتە (ان) پتر لە (ا) - بە کار
دەھینری. لە بەشە دیالیکتى کوردی ئەرمەنستانىشدا ھەردوو شیوه ھە یە،
بەلام لە مدا شیوه (ا) زیاتر لە کاردايە. ھەرچى لە زمانی ئەدەبى (زمانى

^{۱۹۱} - بپوانە: صادق بەھائە دین ئامىدى، پیزمانا کرمانجى، بەغدا، ۱۹۷۷، ل. ۷۰.

^{۱۹۲} - بە وىنە بپوانە بەرھەمە کانى مەلائى جەزىرى.

^{۱۹۳} - بە وىنە بپوانە بەرھەمە کانى ئە حەمدە خانى... ئە و نموونە یە خوارەوە مشتىكە لەو
خوارە:

تە دور كرم ڏنڪ هە قالان

مەمچور كرم ڏ ملک و ملان

^{۱۹۴} - بپوانە: جگە رخويىن، ئاوا ئۇ دەستوورا زمانى کوردی، بەغدا، ۱۹۶۱، ل. ۱۷ (ئەم نووسەر
ژمارە يەك نیشانە بۆ کۆزى ناو پېزىركدووھو (ان) لە پېش ھەمۇيانە وە دانادە). ھە روھە
بپوانە بەرھەمى ئە دىبى نووسەرانى ئە و مەلائىندە. ئە و نموونە یە خوارەوەش يە کىتكە لە
صەدان:

پشتى كەلەك شەپ، كوشتن و مردن

ئالا شەپ داخست خوھ سپارت ترکان

^{۱۹۵} - فۆلکلۆر و بەرھەمى ئە دەبىبى کوردە کانى سۆقیت باشتىن بە لگە ئە و و تانە مانن.

نمواونە:

(کوردى، ل. ۲۲۶)

بەرتلىكە قىزان نەرم دكە

^{۱۹۶} - چەركەزى بەكتى (باکايىف)، زمانى کوردە کانى سۆقیت، مۆسکو، ۱۹۷۳، ل. ۶۰ - ۶.

نووسىنىن كوردىكانى سوقىت(يىشدايە تەنبا شىوهى (ا) باوه و (ان) به هىچ جۆرىيەك بەدى ناكى).

لە بەشە دىالكتەكانى كوردى سوقىت و زمانى ئەدەبىياندا نىشانەى (ان/ا) كۆ دەتوانى بە هەموو ناوىكەوە بلکى چ گيانلەبەر بى و چ بى گيان. حالتى بىرۋوك تەنبا ئەو ناوانەن، كە واتايان ناتوانى كۆ وەربىگى، وەك (رېن، شير، تۈراغ، هەوا، شەكر، بەفر، ماست، ئاو، دۆ، دۇوكەل، ئارد، زىو، گۆشت، جۆ، هەنگوين، گەنم...). بەم وشانەوە نىشانەى (ان/ا) نالكى، بەلام لە حالتى ئىزافەدا ھىندىكىان دەتوانن شىوهى كۆ وەربىگىن - واتە نىشانەى ئىزافەى كۆيان پىوه بلکى، وەك: (ئاقىيد، كانيان...).

جياوازى بەكارهينانى نىشانەى (ان/ا) لە بەشە دىالكتى كوردى توركمەنستان، ئازەربايجان و هەروەها كوردى ئەرمەنستان و زمانى ئەدەبىدا لە وەدايە كە لە دوو بەشە دىالكتى يەكەمدا وەك نىشانەى كۆي ناو لە دۆخى راستەوخۇ و دۆخى تياندا^{١٩٧}" بەكاردى، بەلام لە بەشە دىالكتى كوردى ئەرمەنستان و زمانى ئەدەبىدا (ا) تەنبا وەك نىشانەى كۆي ناو لە دۆخى تياندا خۆى دەنويىنى. بەۋىنە:

أ) وەك نىشانەى كۆ لە دۆخى راستەوخۇدا:

كۈلکا(ن) لە چەم دەرىيى دەچىيىن

بىنما(ن) ژە پرا دەرباز بۇون

- ۱۹۷ - مەبەست لە دۆخى تيان (غىر مباشر – Oblique case)، ئەۋەيە كە ناو لە حالتى ئىزافە ياخود نىدا ياخود كارا...دا نەبى.

لەم جۆره حالەتانەدا - واتە دۆخى پاستە و خۆ - لە بەشە دیالیکتى
کوردى ئەرمەنسitan و زمانى ئەدەبیدا، ناو نیشانە (ا) و هرناگرى، بەلکو
ھەروەك حالەتى تاك بى نیشانە دەمینىتەوە، بەلام واتاي كۆ دەگەيەنى،
وەك: (گۈلک، بنن...). ئەم جۆره بەكارھىنانە لە بەشە دیالیکتى
تۈركىمەنسitan و ئازىريا يجاندا زۆر باوه.

ب) وەك نیشانە كۆى ناو لە دۆخى تياندا.

برى من بېرخا(ن) دەچىرىيە

لاۋى تە لە بازىپى سىققا(ن) دەفرىيە

- لە بەشە دیالیکتى کوردى ئەرمەنسitan و زمانى ئەدەبیدا:

كەچكا كولىك بەرەڭ دىرن، خورتا ئى بەرخ دەشۇوشتن.

لەتك نیشانە (ان/ا)دا لە بەشە دیالیکتى کوردى ئازىريا يجاندا، ھەروەها
نیشانە (يىدە، ھەدە، نە، ھەنە)ش نیشانە كۆن. لەمەدا لە بەشە
دیالیکتەكانى دىكە و زمانى ئەدەبى جىايىھە. لەو كۆمەلە نیشانەيەدا،
يەكە ميان زۆر بەكاردى، بەلام سیانەكەي كۆتايىيان زۆر كەم دەبىزىرىن، وەك:

كەفرييدە ڙە مامان دەكەقىن

ئىفارە مە دىيت ك سە - چار كورەدە لە ناڻ مامان قەدەركىتىن.

لە قشتاكا مە دوو بىست مالنە ھەنە

من ڙە تەرا قەلمەنە ئائىن.

لىرەدا پرسىيارىك دىيته گۈپى: نیشانە (يىدە، ھەدە، نە، ھەنە)لە كويۇھ
هاتۇون.

له به شه دیالیکتی کوردی ئازربایجاندا له حالتی ئیزافه‌ی کوّدا (یده) ده بینری و، جیناوای که سی سییه‌می کوّه‌ر (یده) یه. سه رنج و لیکولینه‌وه ئه‌وه ده رده‌خنهن که وائه‌م جیناوه گۆرانی به سه‌ردا هاتووه و بسووه به نیشانه‌ی کو. نیشانه‌کانی دیکه‌ش هه‌ر بهو جۆره پهیدابون. ^{۱۹۸}"

له کوتاییشدا سه رنج بۆ تایبەتی یه کی گرنگی نیشانه‌ی کو له زمانی کوردیدا راده‌کیشین، که ئه‌ویش ئه‌وه یه:

له کرماجبی خواروو و ژوورووشدا ئه‌گه‌ر له پسته‌دا دوو ناو یاخود پتر به یاریده‌ی (و)ی پیوه‌ندی پیکه‌وه به سترا بن، ئه‌وه دواناویان نیشانه‌ی کو وه رده‌گری، به لام له ناوه‌رۆکدا پیوه‌ندی ئه‌وه نیشانه‌یه، هه‌روه‌ها بۆ ناوه‌که‌ی سه‌رەتا — واته یه کم — یش ده‌گریتەوه، وه‌ک:

قازو قولنگان هاتنە خواره‌وه
قیئو هووبیانه به سه‌ر شاره‌وه

(پیره میزد، ل ۱۴۹)

نولما ئاغا و به‌گان خویا بوو
به‌رئی مه دگوت ته دگونا، مه‌ثائان

(جگه‌ر خوین، ل ۱۳۶)

^{۱۹۸} - چه رکه‌زی به کتو له کتیبی ((زمانی کورده‌کانی سوچیت)), موسکو، ۱۹۷۳، ل ۶۰ - ۶۵ . دا له تو تایبەتی یانه دواوه. بۆ ئه‌م مه بسته سوودیکی نۆرم له سه‌رچاوه‌ی ناوبراو وه‌رگرت‌تووه.

جنسه‌کانی ناو

له زور زماندا جنسه‌کانی ناو بـه هـوی کـوتـایـیـی وـشـهـوـه بـیـتـیـاـخـودـهـرـ نـیـشـانـهـ وـخـاسـیـهـتـیـکـیـ تـرـبـیـ لـهـ یـهـکـ جـیـاـ دـهـکـرـیـتـهـوـهـ.ـ بـهـوـیـنـهـ لـهـ زـمـانـیـ لـاتـینـیـدـاـ،ـ نـاـوـ سـیـ جـنـسـیـ هـهـیـهـ:ـ جـنـسـیـ نـیـرـ (ـgـeـnـuـsـ mـaـsـc~u~l~i~n~u~m~)ـ،ـ جـنـسـیـ مـیـ (ـgـeـnـuـsـ f~e~m~i~n~i~n~u~m~)ـ،ـ جـنـسـیـ بـیـ لـایـهـنـ (ـgـeـnـuـsـ n~e~u~t~r~u~m~)ـ ئـهـمـ سـیـ جـنـسـهـ یـاـ لـهـپـیـ وـاتـاـوـهـ یـاـ لـهـپـیـ نـیـشـانـهـیـ کـوتـایـیـهـوـهـ یـاـ لـهـپـیـ پـاشـگـرـهـوـهـ لـهـ یـهـکـتـرـ جـیـاـ دـهـکـرـیـنـهـوـهـ^{۱۹۹}ـ.ـ نـاـوـ لـهـ زـمـانـیـ پـوـوسـیـشـداـ،ـ وـهـکـ لـاتـینـیـ خـاـوـهـنـیـ سـیـ جـنـسـهـ،ـ بـهـلـامـ لـیـرـهـداـ نـیـشـانـهـیـ کـوتـایـیـ دـهـوـرـیـ سـهـرـکـیـ جـیـاـکـرـدـهـوـهـ دـهـبـیـنـیـ.ـ لـهـ زـمـانـیـ پـوـوسـیـدـاـ جـگـهـ لـهـوـ نـاـوـانـهـیـ کـهـ کـهـسـانـیـ نـیـرـینـهـ وـمـیـنـهـ دـهـگـهـیـهـنـنـ،ـ ئـهـوـهـ لـهـپـیـ نـیـشـانـهـوـهـ جـنـسـ ئـاشـکـرـاـ دـهـبـیـ،ـ بـهـوـیـنـهـ:ـ ۱ـ ئـهـوـ نـاـوـانـهـیـ کـوتـایـیـانـ بـهـ (ـاـ)ـ وـ (ـیـاـ)ـ دـیـتـ بـهـ جـنـسـیـ مـیـ دـادـهـنـرـینـ،ـ وـهـکـ:

((بـوـدـیـنـاـ - نـیـشـتمـانـ))ـ،ـ ((زـیـمـلـیـاـ - (ـزـهـوـیـ)))ـ...ـ ،ـ ۲ـ - ئـهـوـ نـاـوـانـهـیـ نـیـشـانـهـیـ کـوتـایـیـانـ نـیـیـهـ وـ دـوـادـهـنـگـیـانـ کـوـنـسـوـنـانـتـیـ تـونـدـهـ بـهـ جـنـسـیـ نـیـرـ دـادـهـنـرـینـ،ـ وـهـکـ:ـ ((لـیـسـ - (ـدارـسـتـانـ)))ـ،ـ ((گـوـرـقـدـ - (ـشـارـ)))ـ،ـ ((مـؤـسـتـ - (ـپـرـدـ)))ـ،ـ ((دـقـمـ - (ـخـانـوـ)))ـ...ـ ،ـ ۳ـ - ئـهـوـ نـاـوـانـهـیـ کـوتـایـیـانـ بـهـ (ـقـ (ـیـقـ)،ـ یـ)ـ دـیـتـ بـهـ جـنـسـیـ بـیـلـاـیـهـنـ دـهـژـمـیرـرـینـ،ـ وـهـکـ:ـ ((پـیـسـمـقـ - (ـنـامـهـ)))ـ،ـ ((پـوـژـیـقـ - (ـچـهـکـ)))ـ،ـ ((مـوـرـیـ - (ـدـهـرـیـاـ)))ـ...ـ ،ـ ۴ـ - ئـهـوـ نـاـوـانـهـیـ نـیـشـانـهـیـ کـوتـایـیـانـ

^{۱۹۹} - فـ.ـ نـ.ـ يـارـخـوـ،ـ فـ.ـ ئـ.ـ لـوـبـوـدـيـ،ـ زـمـانـیـ لـاتـینـیـ،ـ چـاـپـیـ دـوـوهـمـ،ـ مـؤـسـكـنـ،ـ ۱۹۶۹ـ.

نییە و دواده‌نگیان کۆنسۆنانتی نه‌رمن یا خود کۆنسۆنانتی (ژ، ش، چ) ن
نیزیش و میشیان تیدایه، وەک: أ ((دین - (بۇز)), ((ئوگول - (خەلۇز))),
((نۆز - (چەقۇ), ((کارانداش - (قەلەم))), ((لۇوق - (تىشك)) - لە
جنسی نیزىن، ب - ((تىن - (سېبەر))), ((ستال - (پۇلا)), ((نۆچ -
(شەو))) - لە جنسی مىن..., ۵ - دە وشە ھەن کۆتاپییان بە (میا) دېت لە
پیزى جنسی بىلايەن، ٦ - وشەی بىگانە كە وەك وشە پەسەنە کان
کۆتاپییان بە نیشانەی جنسی بى لایەن ھاتووه، ھەروھا لە پیزى جنسی بى
لایەن دادەنرین، جگە لە وشەی ((کۆفى - (قاوه))) نەبى كە لە پالى ناوى
جنسی نیز دانراوه..."). لە زمانى فەرەنسىدا ناو دوو جنسى ھەيە:
جنسى نیز (Le genre masculin) و جنسى مى (feminin) لە نووسىنى زمانى فەرەنسىي ئەمۇدا ناوى جنسى مى بە^{٢٠٠}
زىادىرىنى (e) بۆ سەر ناوى جنسى نیز پەيدا دەبى. لەم کارەدا چۆن لە^{٢٠١}
پۈوى نووسىنىھە، ھەروھا لە پۈوى تەلە فۇزەوە گۆپان دېتە گۆپى: ۱ - ئە و
ناوانەی کۆتاپییان بە دەنگى بىزۆيىن ھاتووه تەنبا لە نووسىندىدا گۆپانىان
-un ami) -un ami (ھاپپى نیزىن) -
ھاپپى مىيىن) ...

۲ - ئە و ناوانەی کۆتاپییان بە کۆنسۆنانتى قۇوت دراۋ دېت، ئە و
لە پۈوى دەرىپىنىش و نووسىنىشەوە گۆپانىان بە سەردا دېت. ئە و يش ئە و يه
كە ئە و کۆنسۆنانتانە كاتى (e) يان دەچىتە سەرتەلە فۇز دەكىرىن، وەك:

= بپوانە: ئى. گ. گۆلانقۇ، مۆرفۆلۆژىي زمانى پۈوسىي ئەمېز، چاپى دووهم، مۆسکۆ، ۱۹۶۰، ل ۳۹ - ۴۲.

((chat) - پشیله‌ی نیر) - ((پشیله‌ی می))، ۳ - ئەوانانه‌ی له حاله‌تى نىريدا كۆتايى يان بەدهنگى بىقلۇك (لا نفى - Nasal)ى (ن) دىيت، كە دەبنە مى، ئەوه (ن) بۇون دەبىتەوه و دەردەبپىت. له حاله‌تى نووسىنىشدا دوو (ن) تۆمار دەكىرى، وەك: ((Lion) - (نەپەشىر)) - ((lionne) - (دەلەشىر))، ۴ - ئەوانانه‌ی له حاله‌تى نىريدا كۆتايى يان بەدهنگى (ف)ى تەلەفۇزكراو دىيت، ئەوه (ف) دەكىتە (ف)، وەك: (veuf)))) - (بىۋەذن) ((- (بىۋەپىا)))، ۵ - هەروەها ناوى جنسى مى لە پىگەي ئىزافە كىرىنى ھەندى پاشڭىشەوه پەيدا دەبى...^{۲۰۱}

لە زمانه ئىرانييە دېرىنەكان (ئاوىستاو فارسى كۆن)دا ناو بەپىي جنس گۈپانى بەسەردا دەهات. جنسەكانى ناو خاوهنى دەستتۈرۈكى تەواو پىك و پىك بۇون و له كارى مۆرفۆلۆژىدا دەورىكى ئاشكرا و دىارييان دەبىنى... له دەورى ناوهپاست و نوئى زمانه ئىرانييەكاندا چارەنۇوسى جنسەكانى له زمانه ئىرانييە جىاجيا كاندا وەك يەك نېبۇون. له بەشىكىياندا بە تايىبەتى له فارسى و تاجىكىدا نەماون و له ھەندىكىشىياندا پارىزراون، بەلام لەگەل ئەو پاراستنەدا گۈپانىشيان بەسەردا ھاتووه. جنسەكانى ناو وەك حاله‌تىكى پىزمانى زىندۇو له زمانه ئىرانييە ناوهپاستەكانى، وەك: سوڭدى و خۆتەنى، لە زمانه ئىرانييە نويكانى وەك ئەفغانى (پشتق) و دىالىكتەكانى خوارووی تاتى دىالىكتى ژۇرۇو و ھەندى بەشە دىالىكتى خوارووی كوردىدا خۆى دەنوئىن. پاشماوهى جنسەكانى ناو، ناو ناوه له ھەندى له زمانه ئىرانييە

^{۲۰۱} - بىوانه: ئ. ق. كۆستىتىسکايا، ۋ. ئ. كارداشىقىسى، پىزمانى فەپەنسى، چاپى ھوتەم، مۆسکو، ۱۹۷۳، ل ۱۸ - ۱۹.

نویکانی وەك: خواره زمی و پووشانی و دیالیکتی خوارووی کوردی... دا خۆيان نیشان دەدەن.

له زمانه ئیرانیيە كۆنه کاندا ناو سى جنسى هەبووه: نىرۇ مى و بى لایەن.

ئەو سى جنسە له دوو پىوه له يەك جىا دەبۇونەوە:

۱- ناوی نىر و ناوی بى لایەنی بە (ھ) كۆتايى هاتوو، بەرانبەر بە ناوی مىيى بە (ا) كۆتايى هاتوو دەوەستان. بەينە لە ئاوىستادا وشەى ((ئەسپە aspa - (ئەسپ))) لە جنسى نىرە و بەرانبەرى وشەى ((ئەسپا - aka - (خراپ))) (ماين) كە جنسى مىيى دەوەستى: وشەى ((ئەكە - aka - (توورە) كە لە جنسى نىر و بى لایەنە، بەرانبەر بە وشەى ((ئەكا - aka - (توورە) كە لە جنسى مىيى دەوەستى...)

۲- بەرانبەر بە ناوی نىر و ناوی بى لایەنی سەر بە قومەلانى دىكە، ناوی مىيى بە (ى) - (ا) كۆتايى هاتوو دەوەستى. بە وينە لە ئاوىستادا وشەى ((مەس -mas (مەنن)))، بۇ جنسى نىرۇ بى لایەنە، ئەگەر بىرىتە ((مەسى masi)) ئەو بۇ جنسى مىيىه. وشەى ((نەپت napt)) واتاي (نەوەى نىرینە) دەگەيەنلى، بەلام كاتى (نەوەى مىيىنە) بىيىنە مەبەست، ئەو دەوتىرى ((نەپتى napti)).

له زمانى ئاوىستادا ئەو هەردوو پىگەيە زۆر لە كاردا بۇون، بەلام لە زمانى فارسيي كۆندا پىگەيە یەكەم پىر دەورى دەبىنى "٢٠٢".

۲۰۲ - پوانە: ۋ. ئا. يېيمۇق، خاسىيەتى گشتىي پىشىكە وتنى جنسە كانى ناولە زمانە ئیرانیيەكاندا، كتىيى ((زمانە ئیرانى یەكان)), مۆسکۈز، ۱۹۷۶، ل ۲۳، ۲۵.

له زمانه ئیرانییە کانی دهوری ناوەرپاست و نویدا جنسە کانی ناو گۆرانیکی زۆريان بە سەرداھات. له زمانی فارسیی ناوەرپاست و هەندى زمانی ئیرانیی نویدا نەماون. له هەندى زمانی تریشدا وايان لى هات کە له حالتی ئاساییدا نیشانەی جیاکردنەوە یان پیوه نەمینى و تەنیا له پستەدا بتوانن به دەریکەون...^{٢٠٣}

له دیالیکتی خوارووی زمانی کوردیدا، بە تایبەتی له ناوجەی سلیمانی هەندى شوینى تردا له میزە جنسە کانی ناو دهوریان نەماوه و بە رگی سستیان له بەرکراوه... بەلام له دیالیکتی ژووروو هەندى بە شە دیالیکتی خواروودا هەرچەندە له حالتی ئاساییدا نیشانەی جیاکردنەوەی جنس بە سەرچووه، بەلام له پستەدا بە تایبەتی له دۆخى تیان و دۆخى بانگھیشتەن و دۆخى ئیزافەدا پوون و ئاشکرا خویان دەنوینن. بە وینە له دیالیکتی کرمانجی ژووروودا ناوی جنسی مى له دۆخى ئیزافەدا نیشانەی (ا) وەردەگری^{٢٠٤}. بىگومان ئەمەش سەرنج بۇ ئەوە پادەکیشى کە ئەم (ا) يەی نیشانەی جنسی مىزى ئیزافە دیالیکتی ژوورووی کوردی له و (ا) يەی نیشانەی جنسی مىزى حالتی ئاساییدا ئاویستاوه مابیتەوە کە له سەرەوە لىی دواين.

له دیالیکتی خوارووی زمانی کوردیي ئەمپۇدا (بە تایبەتی له زمانی ئەدەبیدا) نیشانەی تایبەتىي وەها نىيە کە له دۆخى ئاساییدا جیاوازىي

^{٢٠٣} - هەمان سەرچاوه، ل ٢٨.

^{٢٠٤} - شىكىردنەوە و لېڭدانەوە ئەم كىشەيە، دواتر بە دوور و درېزى باس كراوه.

جنسی ناو دهربخا، به لام له گەل ئەوەشدا له پیی واتاوه ده توانین چوار

چەشن دیاری بکەین:

۱- ناوی نیئر:

ناوی نیئر ئەو ناوەیە کە له بنه‌رەتدا هەر بۆ جنسی نیئر دانرابیت. له

زمانی کوردیدا ناوی جنسی نیئر له و پۆلە و شانەی خوارەوە پیک دی:

أ) ناوی کەسانی نیئینه - وەك:

پیاو، باوک، کور، برا، خال، مام، زاو، باپی، میرد، زپباب (زپباوک)،

خەزور..

ب) ناوی تایبەتیی کوران. وەك:

شیرکق، نەژاد، بەختیار، هیمن، وریا، هیوا، گۆران، سەردار، سمکق،

نەوزاد، ئاززاد...

ج) ناوی گیانلەبەرى نیئر. وەك:

ئەسپ، کەلەشیر، هیستر، بەران، کەل...

د) ناوی ھەندى پیشهی پیاوانه. وەك:

نانەوا، خزمەتكار، تۆکەر، سەپان، شوان... و ھەندىکى تر.

۲- ناوی مى:

ناوی مى ئەو ناوەیە کە له بنه‌رەتدا هەر بۆ جنسی مى دانرابیت. له

زمانی کوردیدا ناوی جنسی مى له و پۆلە و شانەی خوارەوە پیک دی:

أ) ناوی کەسانی مىینه. وەك:

ئىن، كچ، خوشك، بۈوك، پۈور، دايىك، خەسسو، باوهىن، نەنك، خالۇڭن،

ئامۇڭن، بىراڭن، ھىۋەرۇن...

ب) ناوی تایبه‌تیی کچان. وەک:
نەسرین، شیرین، نازدار، پرشنگ، گولاله، پەروین، گولزار، شاناز، هیرو
چرا، جوان...

ج) ناوی گیانله بەری می. وەک:
مریشک، ماین...

د) ناوی هەندی پیشه‌ی ژنانه. وەک:
نانکه^ر^{٢٠٥}، جل شور، کارهکه، مامان، دایه، بەربووک...
... و هەندیکی تر.

تیکینی: ئەگەر هەندی لە ناوی کچان و کورپانی کوردی وردبیینه وە،
ئەو هەندی زانیاریمان بۆ دەردەکەھوی:
أ) ئەو وشانه‌ی واتای هیز و ئازایی و گەوره‌یی و تیکوشان... يان تىدايە
کراونه‌تە ناوی کورپان. وەک:

پولا، پیشه‌وا، پیشرەو، جوامیز، پشتیوان، خەبات، سەردار، نەبەن،
شیرزاد، شاسوار، شیرکتو، دلیر،... هەند.

ب) ناوی چیا (کە ئەمیش هەر واتای گەوره‌یی و بەرزیی تىدايە) و کەمیک
لە ناوی ئاوایی و پووبار بۆ ناوی کورپان بەكارهیئراون. وەک:
ھەلگورد، بیستون، هەورامان، موکریان، ئاراس، سیروان... هەند.

ج) ئەو وشانه‌ی واتای هیوا و ئامانچ و خۆشی و... يان تىدايە بەزۇرى
کراونه‌تە ناوی کورپان. وەک:
ھیوا، ئامانچ، ئومىد، کامەران، بەختیار، ئازاد، دلشاد... هەند.

^{٢٠٥} - وشەی ((نانکه^ر)) تەنیا بۆ میینه بەكاردی و وشەی ((نانه‌وا)) ش تەنیا بۆ نتیرینه.

د) ناوی گول و درەخت و ئەستىرەو پۇوناکى و مەل و ھەرشتىكى دىكە
کە جوانى و نازدارى و ناسكى... يان تىدابى كراونەتە ناوی كچان. وەك:
شەۋىپ، ھېرۋ، ھەلەل، گوللە، گولە، مينا، شىكوفە، خونچە، گولچىن،
وەنەوشە، گولنار، نىرگۈز، ياسەمین، چنار، سەرروو، ئەختەر، ئافتاو، پېشىنگ،
پۇوناك، ترىيفە، چرا، قومرى، ئاسكۇل، ئاواز، ئاهەنگ، ئەلماس، پاكىزە،
تەلە، دولبەر، ژيان، سەيران، سروه، شاناز، شىريين، فريشته، لەنجە، مىزدە،
نازەنин، ناسك... هەندى.

ھ) بەشىك لە ناوی ئاوايى بۇوهتە ناوی كچان. وەك:
كويىستان، كوردستان... هەندى.

ھەرچەندە لە زمانى ئەدەبىدا نىشانەي نىر و مى نەماوه و زۆربەيان
بۇونەتە ناوى بى لايەن، كەچى سەلىقەي كوردەكە واي كردۇوه كە زۆربەي
ئەو ناوانەي بۆ ناونانى نىرىينە و مىيىنە بەكاردىن لەگەل ئەسلى جنسەكانياندا
يەك بىگرنەوە. ئەگەر لە دىالىكتى كرمانجىي ثۇرۇرۇ و ھەندى بەشە دىالىكتى
كرمانجىي خواروودا كە لە دۆخى تىياندا نىشانەي جنسى نىر و مى پۇون و
ئاشكرا بەدەردەكەون، تەماشاي ئەو ناوانەي سەرەوە بىكەين، ئەوە پاستى و
دروستى ئەو سەلىقەيە دەسەلمىن... بەلام پېتىپە ئەوەش لە ياد نەكەين
كە لەم كارەدا ناوە ئەندى ھۆ وايان كردۇوه كە ناوی جنسى نىر بۆ
ناونانى كچان بېرات. بە پېچەوانەشەوە ناوی جنسى مى بۆ ناونانى كورپان
بەكاربەيىزىت.

- ٣ - ناوی دوولايەن:

ناوی دوولايەن ئەو ناوەيە كە بۆ نىر و مى بەكاردىت. وەك:

کۆتىر، مروارى، كەو، پىشۇلە، هەلۇ، گىسەك، بەرخ، دوزمن، ھاۋپى،
دۆست، شاگىرد، بەرگىرۇو، مامۆستا، قوتابى، ھەۋال... هتد.
بەشىك لە ناوى دوولايەن لە پىيگەي بەكارھىتىانى وشەيەكەوە لەگەلىيدا،
دەتوانى بەلايەكدا بخريت و جنسى بۆ ديار بىرىت. وەك:

<u>بۇ مى</u>	<u>بۇ نىئر</u>	<u>ناوى دوولايەن</u>
ماکەر	نىئەكەر	كەر
ماکەو	نىئەكەو	كەو
دەلەورچ / دېلەورچ	نىئەورچ	ورچ
دەلەسەك / دېلەسەك	كۈلەسەك	سەك
بەرخەمى (بەرخى مى)	بەرخەنېر (بەرخى نىئر)	بەرخ
گىسەكمى (گىسەكى مى)	گىسەكەنېر (گىسەكى نىئر)	گىسەك
... هتد.		

بەم جۇرە وشەكانى (نېر، گۈل...) يارىدەي ديارى كىدىنى جنسى نېر
دەدەن، وە وشەكانى (ما/مى، دەل / دېل...) ھارىكارى پىكھىتىانى جنسى
مى دەدەن^{۲۰۶}.

٤- ناوى بى لايەن:

ناوى بى لايەن ئەو ناوەيە كە لە بىنەرەتدا جنسى نېر و مى نىيە، وەك:
ژۇر، نان، دار، ترى، ھەنار، خوى، سەر، لۇوت، چاۋ، خوين، بەرد،
گەنم، جۆ...^{۲۰۷} لە سەرەوە وىتمان كە گوايا لە دىالىكتى خوارووی زمانى

- راست نىيە كە وشەكانى (نېر، گۈل، دەل، دېل...) بە (نىئە، گۈلە، دەلە، دېلە...)
دابىزىن، چونكە ئەو (ھ) يە مۆرفىيەمى پىۋەندىيە.

کوردیي ئەمپۇدا نىشانەي تايىيەتىي جياكىرنەوهى جنس نىيە، بەلام پىويسىتە پونجە بۇ ئەوه راپكىشىن كە لە چەند حالەتىكدا نىشانەي وا بەدەرەدەكەون كە جىاوازى جنس دەگەيەن. بە وىنە:

۱- لە دۆخى تياندا.

لە ناوجەي موكريان و سۆران و... تەنانەت ھەندى لە دەوروبېشتى سلىمانيش، ناو ئەگەر نىرېبۈو لە دۆخى تياندا نىشانەي (ى)ي پىوه دەلكى، بەلام كە مى بۇو نىشانەي (ى)ي دەچىتەسەر^{۳۰۸}.

بىڭومان، ئاخاوتى خەلکى ئەو مەلبەندانە و كەرەستەي تۆماركراويان بەلگەي واقىعى و لەبارن لە چەسپاندىن و گەشەپىدان و پىشخىستنى كىشەي لىكۆلەنەوهى جنسەكانى ناودا. جا بۇ پى سەلماندى ئەو وشانەمان چاۋىك بە فۆلكلۇرى تۆماركراوى ئەو ناوجانەدا دەگىرپىن.

^{۳۰۷} - ئەو ناوانە نەك تەنبا لە دىالىكتى كرمانجىي ثۇورۇودا، بەلگۇ لە ھەندى بەشە دىالىكتى كرمانجىي خوارووشدا بەھۇي نىشانەي تايىيەتىيەوه بەسەر تىرۇ مىدا دابەش دەбин، بەلام لە زمانى ئەدەبىدا نىشانەكانيان سوانىن و تىچقۇن و بەمەش هاتونەتە پىزى ناوى جنسى بى لايەن.

^{۳۰۸} - لە ناوجەي موكريان و سۆران جياكىرنەوهى نىرۇمى لە دۆخى تياندا زىر باوه. ھەرچەندە مامۆستايىان: ك. ر. ئىيوبى و ئا. سمير توڤا لە كىتبى ((دىالىكتى كوردېي موكرى)) (لىتىنگراد، ۱۹۶۸، ل ۲۵ - ۲۶ دا، وە مەسعوود مەممەد لە وتارى : ھەلداھەوهى چەند پوپەپىتكىزمانى كوردى، ((گۇۋارى كۆپى زانىارى كورد)) (بەرگى پىنچەم، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۲۷۹ - ۲۸۱ دا پەنجەيان بۇ ئەو راستى يە راپكىشاوه و بۇ پى سەلماندى چەند نمۇونەيەكىان ھىتاوهتەوه، بەلام تىكپا شتىكى ئەو تۈيان دەربىارەھى ئەو كىشە گىنگە تۆمار نەكىدووه، ئەويش بەتايىيەتى لە بەرئەوهى كە تەنبا لە زانىنى خۆيانەوه بۇ باسەكە چوون و بىئەوهى چاۋىك بەو كەرەستە بايەخ دارانەدا بىگىپىن كە لە بەرەستىدان.

أ_ له ناوچه‌ی موكريان:

گومان له وه ناکری که له کاری ساغکردن‌وهی کیشه‌ی نیز و می‌له بهش دیالیکتی موكريدا کتیبی ((تحفه مظفریه)) باشترين سه‌چاوه‌یه. له ته‌ماشاکردن‌تیکی ناوه‌رۆکی کتیبی ناوبراودا جنسی سه‌دان ناومان لئن ئاشکرا بیوو. بهو نووسراوه‌دا بۆمان ده‌رکه‌وت که له بهش دیالیکتی موكريدا وشه‌کانی: ((دار، ئاو، شه‌رم، ئان، غه‌م، ئیمان، قیامه‌ت، دارستان، زه‌مین، پاوا، شه‌پ، کار، کویستان، گه‌رمیان... ناوی هه‌موو شار و ئاوایی (جگه له‌وشه‌ی ((شار، دئ، گوند... که نیرن))...))) له جنسی مین، وه وشه‌کانی: ((میر، هه‌ویر، شیئر، شان، که‌باب، ئاواپ، دمم، به‌رد، شار، دئ، گوند...)) له جنسی نیرن... هتد^{٢٠٩}.

بۆ پی سه‌لماندی ته‌واوی ئەم مەبەسته هه‌ندی پسته له نووسراوی ناوبراو دیئنیه‌وه.

نمۇونە بۆ جنسی نیز:

((... قاسد سبھەینى هەلسنا، ده‌رکیان لئن کرده‌وه چووه کن خانی، کاغھزی دا به خانی...))

((تحفه مظفریه، ب، ل ۱۸۱))

((لەشكري شاه عەبیاسى پېيان زانى...))

(ب، ل ۱۸۱)

((گوتى دەتان بەمە کن سولتانى))

(ب، ل ۱۸۷)

- ۲۰۹ - هیوادارم ئەم باسە بهوتاریکی تایبەتی بخەمە به‌ردەستى خوینەرانى ئازىز.

((جاریان له شاری دا کیشا))

(ب، ۱، ل ۱۸۶)

((پیویستیک چووه کن که له بایی))

(ب، ۱، ل ۱۹۲)

((... چۆکی دادا له پیش میری))

(ب، ۱، ل ۲۱۰)

((... خواردنەکی هینا، ده پیش میری نا))

(ب، ۱، ل ۳۷۳)

((له سه رکشکی کاکه مه می ...))

(ب، ۱، ل ۴۲۵)

((ئەحمدە ئاغا سەرو بەرگی پوشى چووه زگ شىرىي))

(ب، ۱، ل ۳۳۴)

... هتد.

لەو پستانەی سەرەوەدا، وشەکانى (خان، شاه عەبباس، سولتان، شار،
کەلەباب، میر، مەم، شىر...) لە بەرئەوە لە جنسى نىرن و لە دۆخى تياندا،
ニيشانەی (ى) يان پىۋە لكاوه.

نمۇونە بۆ جنسى مى:

((ئەمن دەزانم کاکە مەم دەگەل يايە زىنى دە دىوانى خەوى لى
کەوتۇوھ))

(ب، ۱، ل ۳۱۲)

((لەوئى چاوى بە خەزالى مەلا نەبىيان كەوتۇوھ))

(ب، ل ۳۱۵)

((خان ئەحمد خان شىكا چوو بۇ ئەستەمبوولى))

(ب، ل ۱۷۹)

((... بە كوردستانى دا هات...))

(ب، ل ۱۷۹)

... هتد.

بە و پىيە دەبىنин وشەكانى (يايەزىن، دىوان، خەزال، ئەستەمبوول، كوردستان...) نىشانەي (ى) يان وەرگرتۇوه، چونكە لە جنسى مىن و لە دۆخى تىاندان.

لە گەشتى كتىبى (تحفه مظفرية)دا گەلى جار ئەوە هاتقۇتە پىش چاومان كە لە يەك پىستەدا بە ئاشكرايى ھەردۇ جنسەكە خۆيان بنويىن. بە وىنە كە لە لاپەرە (۳۴)ى بهرگى يەكەمدا وتراوه: ((دايىكى لاسى نىتىي شەمى بۇو))، ئەوە گومان ناكى كە ((لاس)) ناوى نىرىئىنەيە، وە ((شەم)) يىش ناوى مىينەيە. جا ھەرلەبەر ئەوە هو و ياسا و دەستتۈرە پەچاوكراوهە كە ((لاس)) نىشانەي (ى)ى پىيوه لكاوهو ((شەم)) يىش نىشانەي (ى)ى وەرگرتۇوه. ياخود كاتى كە حىكايەتخوان وتتۈرە: ((شاھ عبباس لە ئىسەفەھانى لەشكى نارد بۇ سەر خان ئەحمد خانى...)) (ب، ل ۱۷۹)، ئەوە لەگەل وشەكانى ((ئىسەفەھان)) و ((خان))دا بەگوئىرە جنسەكانىيان موعامەلەى لەگەل كردوون - واتە نىشانەي (ى)ى بە وشەي ((ئىسەفەھان)) دوھ لكاندۇوه، چونكە لە جنسى مىيە، وە لەبەرئەوەي وشەي ((خان)) ناوى جنسى نىرە نىشانەي (ى)ى خستقۇتە سەر...

ب - له ناوچه‌ی سۆران.

له پوونکردن وەی کیشەی نیز و می له به شه دیالیکتی سۆراندا ناوه‌رۆکی
کتیبی ((فۆلکلۆری هۆنراوه کانی کورده‌واری)) کەره‌سته‌یه کی بى هاوتایه و
ئیمەش دەیکەینه سەرچاوه‌ی ئەم به شهی باسەکەمان.

نمۇونە بۆ جنسى نیز:

چاوت وەکی چاوی ماری

خۆت لۆم باوی سەر دیواری

ماچت دەکەم پېپ بە زاری

(فۆلکلۆر، ل ٦٠)

چايه کی یەك پەنگى دامى

ئاویش له سەماوەرى

(ل ٨٠)

بووکى ماری میرى

بردىان لۆ یە خسیرى

(ل ٢٠٣)

مەيلەکم ھە یە مەيلانى

لەناو بوخچەی سولتانى

خوانە بى كەس نازانى

(ل ١٢)

... هتد.

نمونه بق جنسی می:

جانم عه يشوکی تۆمه‌ری

گولی پدیی لۆ نه و به‌ری

(ل) ٤٠

له دونیا بیم لۆ نه بوبی

چت لی بکه م له قیامه‌تی

(ل) ٩٤

بای شه‌مار به هاوینی

ده‌یدا له رهندەی جۆخینی

خو خوشە له‌گەر ئامینی

(ل) ٢٩

سینگ مافوروی خۆرەسان

هینام له‌لای لاجانی

(ل) ٣٣

... هتد.

چۆن له کتىبى ((تحفه مظفرية)) دا، هەروه‌ها له کتىبى ((فولكلورى
ھۆنراوه‌کانى کورده‌وارى)) شدا پسته‌ی ئەو تو دىتە به‌رچاو كە هەردوو
جنسه‌کە خۆيان تىدا نواندووه. به‌وينه:

نوشتى يه‌کمان كردبه مەلاي

پابت بچى لۆ دەشتنى

(ل) ٧٩

بەسەری شیخ حوسینی

ناوی لۆ کەپری دینی

(ل ۹۰)

... هتد "۳۱۰".

ج - لە ناواچەی سلیمانی:

ھەندی پەندی پیشینان ھەن، کە نیشانەی (ى)ی جنسی مییان تىدا
بەدی دەکرى. جا ئەو (ى)یەی خۆی لەو پەندانەدا نواندۇوە لەوە دەچن
پاشماوهی جنسی مى بىت لە بەشە دىالىكتى سلیمانىدا.

دشى دشى، بەچى دەچى

(پەندی پیشینان، ل ۲۱۶)

لە گەورە گەورە پشدهرى، ھۆمان كەوتە قوون مزە حاجى.

(ل ۳۵۴)

ئىن لە ساجى، مىرد لە حەجى پىكەوە گەيشتەجى.

٢١٠ - لە كتبىي ((فۆلكلۇرى ھۆنراوەي كوردەوارى)) دا گەلەك ناو جارىك وەك جنسى مى و،
جارىك وەك جنسى نىير موعامەلەيان لەگەل كراوه. بۇ نموونە وشەي ((مووسىل)) لە لەپەرە (۸۱)
و ھەندى شويىنى تردا نیشانەی (ى)ي پىيە لەكتىراوە، كەچى لەلاپەرە (۴۱) دا نیشانەی (ى)ي
خرابوته سەر، لەلاپەرە (۱۰۱) دا چەند جارىك وشەي ((لانك)) بەكارھېنراوە. بەشىكىان (ى)ي
پىيە لەكتىراوە و ھەندىكىان (ى). بەۋىنە لە دېرىكىدا نووسراوە: ((بابى لانكى سەگى هارە)),
كەچى پاش چەند دېرىك دەللى: ((بابى لانكى سەبىي پېرە)) ... لە كتبىي ناوبراودا ئەو جۆرە
تىكەل كردىنە زۆرە. جا ئايى ئەمە ھەلەي چاپە يان ھەلەي مامۆستا مەممەد كەريم شەريفە يان
ھۆى بەرە نەمان و تىچۈونى جىاوازى جنسە يان پىيىستىي قافىيەيە يان ھەر ھۆيەكى دىكەيە
شويىن كەوتىن و لېكۈلەنەوەي دەۋى.

(ل) ٣٦٤

... هەندی ٣١١.

- لە زۆریەی دیالیکتی خواروودا لە دۆخى بانگھیشتىدا جياوانى لە نیوان نیز و میدا دەكىرى. تەنانەت لە ناو سلیمانىشدا كۆمەلگەن وشە ھەن كە لە حالتى ناوبراودا ئەو جياوازىيەيان تىدا بەدى دەكىرى، ئەويش ئەوهە يە كە بە كۆتايىي ناوى تىرهەوە نىشانەي (ھ) و، بە كۆتايىي ناوى مىۋە نىشانەي (ئى) دەلكى، وەك:

نمۇونە بۆ جنسى نىز:

ئەى بابە ئەى نۇورى نەزەر
چەند حەقى تۆم كەوتۇتە سەر
(زىوهەر، ل ٩١)

ئەى مەلا^{٣١٢} تۆبى خودا لەم فيكەرە كىنە لابدە
باسى قەبر و مار بگۈپە، بىرە سەر باسى وەطەن

(بىكەس، ل ٦٥)

نمۇونە بۆ جنسى مى:

٢١١ - لە نمۇونانەي سەرەوە باوە پەتر بۆ ئەو دەچى كە وشەكانى ((دش، پىشىدەر، ساج، حەج)) ناوى جنسى مى بن، چونكە وشەكانى ((دش)) لە ھەموو پۈوييەكەوە بە جنسى مى دادەنرى. ھەرچى وشەكانى ((پىشىدەر)) و ((ساج)) و ((حەج)) يىشىن لە دیالیكىت و بەشە دیالیكتەكانى ترى كوردىدا وەك ناوى جنسى مى بەكارهەتىراون، بەلام ھەندى پەندى پېشىنەن ئەوتۇش بەرچاو دەكەون كە ھەرچەندە نىشانەي (ئى) يان تىدا بەدى دەكىرى، بەلام سەرنج بۆ ئەو دەچى كە ئەو جۆرە پەندانە لە بەشە دیالیكتى ترەوە وەرگىراین، ياخود بۆ پىكەوتىنى وەزىن وا وەرابن ...

٢١٢ - لىرەدا لە گەيشتنەيەكى بزوئىنى (ا) و (ھ) دا، نىشانەي (ھ) تىدا جەوە.

بۇوكى لەگەل تۆمە، خەسسو "٢٣٣" كۆيت لى بى

(پەندى پېشىنان، ل ٩٥)

پۇورى فەرمۇو بۇ لای سەرروو.

كچى ناگادارى ئەو مندالە بە.

... هەندى.

لېرەدا سەرنج بۇ ئەوھ پادەكىشىن كە (ھ)ى نىشانەي باڭگەيىشتن بە نۇرى بى جياوازى بۇ ھەردۇو جنس بەكاردىنرى. ھەرچى نىشانەي (ئ)ى يە تەنبا بە ناوى جنسى مىۋە دەلكى. وەك:

پۇورە/پۇورى بۇ كۆي دەچى

كۆرە وەرە بخويىنە

ئەگەر باڭگەيىشتن لە حالەتى كۆدا بى، ئەو دەمە بى جياوازى جنس، نىشانەي (ينه) بە ناوەوھ دەلكى، وەك:

ئەي كوردىنە، ئەي مەردىنە

با دەست لەناو دەست كەين ھەموو

(زىوهەر، ل ١١٠)

كۈپىنە/كچىنە خىرا وەرن.

لە دىالىكتى كرمانجىي ژۇرۇوشدا، ھەروھا نىشانەي تايىھتى وەھا نىيە كە لە حالەتى ئاسايىدا جياوازى جنسى ناو نىشان بىدات، بەلام لە پىستەدا ھەموو ناوىك بە گوئىھى جنسى خۆى نىشانە وەرددەگرى. بەو پىيە لەم

٢١٣ - وشەي ((خەسسو)) شەرناوى جنسى مى يەو لە دۆخى باڭگەيىشتىندايە، كەچى نىشانەي (ئ)ى پىتوھ نەلکاوه. ھۆى ئەمەش ئەوھىي كەلە دۆخى ناوبراودا، ئەگەر ناو كۆتايىي بە بنزىن بىت، ئەوھ نىشانە وەرناكىرى

دیالیکتەدا کیشەی جنس دەستوریکی تەواوی هەیە و لە پیگەی
ئیزافە کردنی نیشانە و دەتوانری جنسە کانی ناو دیاری بکرین:
۱- لە دۆخى تیاندا.

لەم دیالیکتەدا، هەروەك لە ناوجەی موکریان و سۆران و هەندى شوینى
دەوروپشتى سلیمانى، ناو ئەگەر نىر بۇو لە دۆخى تیاندا نیشانە (ى)ي
پىوه دەلکى، بەلام كە مى بۇو نیشانە (ى)ي دەچىتە سەر.

نمۇونە بۇ ناوى جنسى نىز:

ب خدمەت عەرضى سولطانى
عەبیر و عەنبەر ئەفشاران بىت

(جزىرى، ل ۵۴۱)

(جهازىرى، ل ۵۴۴)

گوتتىت مىرى

گاڭا کو دېچىنە نىڭ مەزارى
دا خەلقى ئەبىزىتن ب زارى

(خانى، ل ۳۹۲)

وەكى مىزان دەست بىدە خوە

وى شۇورى ھلدە پاست و چەپ داوهشىنە

(صېرى، ل ۶۰)

وان دل ب كول و دەردان

ڏ بانى قە خوە بەردان

(جەگەر خوین، ل ۱۷۵)

... هەندى.

نمۇونە بۇ ناوى جنسى مى:

پەروەردە بکى ب ئافيتابى

ھەر دەم ب پەشىنى لى گولابى

(خانى، ل ٤٤٦)

دو پەشمەران سەمن سوپ بۇو

مە دل ما بۇو د خيالى دا

يەك ئارمانج

يەك پىزان

يەك پامان

خەباتى بکى

(صبرى، ل ٦٧)

ئۇ بۇ كوردستان

ل سەيدا گوھ بدىئە ئەز بىزىم

چەند دلۋپان ئەخەمى بىزىم

(جڭەر خوين، ل ١٣٨)

٢١٤ ... هەتىد.)

- نقدىھى ئەو نۇوسەرانە دەربارە ئىتىر و مى لە دىالىكتى كىمانجىسى ۋۇرۇودا دواون، (ا) يان بە نىشانە جنسى مى و، (ى) يان بە نىشانە جنسى ئىتىر داناواه. بەداخھە و ئەو نۇوسەرانە بە هەلە بۇ ئەو باسە چۈن و لە پاستىدا، وەك لە سەرەوە نىشانمان دا نەك ھەر لە دىالىكتى ناوبراإدا، بەلكو لە ھەندى بەشە دىالىكتى خوارووشدا لە دۆخى تىاندا نىشانە (ى) بە ناوى جنسى مىۋە دەلکى و نىشانە (ى) يىش دەچىتە سەر ناوى جنسى نىن. جا ھەرچى ئەو ھەلە يە ئەنەنە لە وەوە ھاتووه كە نىشانە ئىزافە ئىتىر و مى سەرى لى شىۋاندۇون. بىگومان لە لېكۈلىنە وەي ئەو كىشە يەدا پاست وايە كە نىشانە كانى ئىتىر و مى بە گوېرەي

ئه و نمونانه‌ی سره‌وه ئه وه دیارده خه‌ن، که نیشانه‌ی (ئی) و (ئی) له دیالیکتی کرمانجی ثووروودا دهوری جیاکردن‌وه و نیشاندانی جنسی ناو ده بینن. به وینه له پسته‌ی ((ئه ز چووم نك ئه حمه‌دی)) دا وشهی ((ئه حمه‌د)) له بره ئه وهی ناوی جنسی نیره، نیشانه‌ی (ئی) و هرگرتووه، به لام ئه گه‌ر وشهی ((نه سرین)) که ناوی کچه له جیی ((ئه حمه‌د)) دابنری، ئه وه نیشانه‌ی (ئی) و هرده‌گری و ده وتری ((ئه ز چووم نك نه سرینی))... له پسته‌ی ((ئه ز مريشكی کرم)) دا نیشانه‌ی (ئی) به وشهی ((مريشک)) دوه لکاوه، چونکه ناوی جنسی مییه، به لام بیتتو وشهی ((ديكل)) که ناوی جنسی نیره بخربته شوینی وشهی ((مريشک)), ئه وکاته نیشانه‌ی (ئی) دیتله ناوانه‌وه و ده وتری: ((ئه زی دیکلی کرم))...

له دیالیکتی کرمانجی ثوورووشدا ههندی ناو به رچاو ده کهون، که له پیزی جنسی دوولایه‌ن دابنرین، وهک: هه قال، سه رکار، دژن، دوست، به رخ، کار، گولک، پشیک، کافی... و گه لیکی تر. ئه و جۆره ناوانه کاتی له دۆخى تیاندا به واتای می دین، ئه وه نیشانه‌ی (ئی) یان ده چیتە سه‌ر، خۆ ئه گه‌ر به واتای نیر بین، ئه و ده مه نیشانه‌ی (ئی) یان پیتوه ده لکی. به وینه ((ئه زی به رخی چیرینم)), ئه وه ده گه‌یه نی ((من به رخی می دله وه پینم)), به لام که ده وتری

حاله‌تە کانیان جیا بکرینه‌وه و باس بکرین. به وینه ئیمه له لیکولینه‌وه ماندا بزمان ده رکه و تووه، له دیالیکتی ثووروودا له دۆخى تیان و بانگه‌یشتندادا (ئی) و له دۆخى ئیزافه‌دا (ا،ه) جنسی می دیاری ده که‌ن. هه رچی جنسی نیره له دۆخى تیاندا (ئی) و له دۆخى بانگه‌یشتندادا (ق) و له دۆخى ئیزافه‌دا (ئی، ئی) و هرده‌گری. جا ئه و همو نیشانانه به پیش شوین و جنسه‌کانی ناو دیاری ده که‌ن، که چى تازه له ههندی باسی زمانه‌وانیدا، هه رئه وه ده کوتربیتە وه که و تراوه، (ا) نیشانه‌ی جنسی مییه و (ئی) نیشانه‌ی جنسی نیره.

((ئەزىز بە رخى چىرىنم)) ئەوه دىارى دەكاكە ((من بە رخى نىر دەلە و پېيىنم)) ...

بەو پېيىه، بىنیمان لە دىالىكتى كىمانجىي ژۇرۇودا جنسەكانى ناو دەستورىيکى پېيك و پېيکيان پەچاو كردووه و لە پېيگەي نىشانەوه لە يەكتىر جيا دەبنەوه. لە دۆخى تىاندا جنسى مىن نىشانەى (ى) وەردەگرى و جنسى نىريش نىشانەى (ى)ي پېيە دەلەكى. لە بەشە دىالىكتى موڭرى و هەندى ناوجەي سۆران و كەمەك لە دەوروپىشتى سلىمانىدا، هەرچەندە وەك دىالىكتى كىمانجىي ژۇرۇو پېيك و پېيك خۆيان نانوينن، بەلام تا پادەيەك دەستورى خۆيان پاراستووه. لەم بەشە دىالىكتانەى خوارووشدا ھەرنىشانەى (ى) دەچىتە سەر ناوى جنسى مىن و ھەرنىشانەى (ى) شەيزافە سەر ناوى نىر دەبى. لە زمانى ئەدەبى و ئاخاوتنى سلىمانى و هەندى ناوجەي تردا نىشانەى نىر و مىن (جەلەن حالەتىكى زۇركەم نەبى) نەماوه.

بىڭومان، نزىكىي نىشانەى نىر و مىن و يەكگىرنەوهى ناوى نىر و مىن لە دىالىكتە كانى زمانى کوردىدا، دەتوانرى بە يەككىك لەو بەلگە زانستىيان دابنرى، كە نىشانى يەكىتىي زمانى کوردى دەدەن".^{۲۱۵}

- ئەوهى لە بوارى جنسدا يەكىتىي زمانى کوردى نىشان بدا، ئەوهى كە نەك ھەرن او، بەلکو هەندى بەشە ئاخاوتنى تىريش يەك دەگۈزەوه. بەنمۇونە لە دىالىكتى كىمانجىي ژۇرۇودا، ھەموو چاڭكەكان لە پېزى جنسى مىن و ئەگەر لەو بۇوهو لە بەشە دىالىكتە كانى موڭريان و سۆران... وردىبىنەوه، دەبىنەن كە ھەر وەك كىمانجىي ژۇرۇو تىكپاچى چاوغەكان لە جنسى مىن. بىڭومان ئاخاوتنى خەلکى ئەو مەلبەندانە و كەرەستەي تۆماركۈويان ئەو پايەمان دەسەلمىتن. بە وىنە لە سەرپاڭى كىتىبى ((تحفه و مقرىيە)) دا كۆتايىي چاوغەكان بە(ى)

-۲- له دۆخى بانگهیشتندا:

له دیالیکتی کرمانجی ژووروودا له دۆخى بانگهیشتندا جیاوازى له نیوان نیر و میدا دەکرى. ناو ئەگەر له جنسى نیر بۇ نیشانەی (ق)ى پیوه دەلکى، به لام کە مى بۇ نیشانەی (ى)ى دەچىتە سەر:

نمۇونە بۇ جنسى نیر:

قىزىكى گۈت: ((باقۇ تىشتك نابە، برا ئەو من بې، هەر تو كەلەك قەلەن
کوردى، ل ۱۲۲))
رئى بىستىنە))

مەمۇ دەنگەكى بان دکرى، دڭۇ: ((دلى منى لىانە !))

(مەمى ئالان، ل ۵۰)

نمۇونە بۇ جنسى مى:

هاتۇوه، كە له بەشە دیالیکتی موکريان و ھەندى بەشە دیالیکتی ترى کرمانجى خواروو و دیالیکتی کرمانجى ژووروودا نیشانەی جنسى مىيە. وەك:
((... دەستيان كرد بە خواردنى))

(تحفە مظفرىيە، ب ۱، ل ۱۸۲)

((... بى خۆى بىتىپ كەپانى))

(ب ۱، ل ۱۹۰)

((... دەستى كرد بە قەلات دروست كەپانى))

(ب ۱، ل ۱۷۹)

((ئەگەر براھيم پاشا وا دەزانى، دەست دەكا بە شىن و گۈيانى))

(ب ۱، ل ۲۵۹)

((يابىه زىن ! بە خولاي، ئەمن دەست لە تىز ھەلناڭرم ھەتتا بىتى مەرنى))

(ب ۱، ل ۲۹۸)

((... دەستيان كرد بە ھەلکىشانى))

(ب ۱، ل ۳۴۴)

وی گۆت: ((دايکى، هەسپى من دەرخە))

(کوردق، ل)

٩٧

مهمى گۆت: ((لیلى، زینى، ئەز نازانم کو تو ژمنپە پاستى ئان
دەره وينى؟))

(مهمى ئالان، ل ١١١)

لېرەشدا هەروەك دىاليكتى خواروو، ئەگەر بانگھېشتن لە حالەتى كۆدا
بى، ئەو دەمە بى جىاوازى جنس، نىشانەي (نۇ/يىنق)^{٢١٦} بە ناوهوه دەلكى،
وەك:

خوشكا بچووك گۆته خوشكىد خوه: ((خوشكىن، شا بن، مىزە مەمۇود
هاتى يە...))

(کوردق، ل ١٠٧)

حەسەن گۆت: ((پراتق، نابە کو ئەم مىغانى خوه دەرىدەر بگەپىنن ل
مالانە)).

(مهمى ئالان، ل ٩٥)

^{٢١٦} - لە ئاخاوتىن و كەرسەتى تۆماركراوى دىاليكتى ئۇورۇودا هەردۇو شىوهى (نۇ) و (يىنق)
بەرچاوجەكەون. دەمەي (نۇ) كورتكراوهى (يىنق) بى... هەرچى (يىنق) ئىشانەي بانگھېشتنى
كۆى دىاليكتى ئۇورۇو و (يىن) ئىشانەي بانگھېشتنى كۆى دىاليكتى خواروون، ئەوا پىددەچى
كە بناغەكەيان (يىن) بى و نىشانەي (ق) و (ھ) ئى بانگھېشتنى تاكى پىۋە لكابى.

"نیشانه‌کانی" "ناسیاوه و نه‌ناسیاوه

ئه‌گه ر بگه پیزمانه و سه‌ره سلی یه که می ئه م کتیبه و سه‌رنج له و
شوینانه‌ی را بگرین که ده‌رباره‌ی نیشانه‌کانی ناسیاوه و نه‌ناسیاوه‌ین^{۲۱۸}،
ئه‌وه‌مان بق پوون ده‌بیته‌وه، که ئه و باسانه‌ی له باره‌ی ئه م کیشه‌یه وه
نووسراون هه‌له و ناته‌واوه و که م و کورییان تیدایه و به‌لای زقر لایه‌نی
با سه‌که‌دا نه‌چوون و تیشكی پووناکییان ئاپاسته‌ی گه‌لیک پووه نه‌کردوه و
ئه‌نجامیکی سه‌رکه‌وتولویان و ده‌دست نه‌هیناوه.

وهک بومان ئاشکرابووه، نیشانه‌ی ناسیاوه و نه‌ناسیاوه له‌گه ل پاشگری
وشه‌داریزدا جیانه‌کراونه‌ته‌وه و ئه و ئه‌نجامه به‌دهسته‌وه نه‌دراوه که ئایا
نیشانه‌ی نه‌ناسیاوه (ئ) یه یا (یک)ه یا (بیک)ه یا (یه‌ک)ه، وه نیشانه‌ی
ناسیاوه (که) یه یا (یه‌که) یه یا (ه‌که) یه، یاخود (ه)ش نیشانه‌ی ناسیاوبیه
یان نا. خۆ له دیاریکردنی ده‌وريشیاندا شتیکی ئه‌وتۆ نه‌وتراوه و شتیکی
شايان له‌باره‌ی چۆنیه‌تى لكاندنیان و باري جۆراو جۆريان و گۆرانیان دیار و
ده‌ستنيشان نه‌کراوه.

^{۲۱۷} - هه‌رچه‌نده له عه‌رهبیدا (أداء) به‌کاره‌تیزاوه و له کوردیدا به‌رانبه‌ری (ئامرا) یان بق داناوه،
بەلام ئه و ئامرازانه - واته ئامرازی ناسیاوه و نه‌ناسیاوه - له پووه پیزمانه‌وه (نیشانه) ن.

جالبه‌بر ئه و هویه به نیشانه ناومان بردوون.

^{۲۱۸} - بروانه: فه‌صلی یه که می ئه م کتیبه، ل ۲۱ - ۲۸، ۳۲ - ۵۱، ۲۹ - ۵۳، ۶۷ - ۶۶، ۷۲ - ۷۵، ۷۳ -
... ۸۸ - ۸۷، ۸۵ - ۸۲، ۸۱ - ۸۰.

ئیمهش که ئه و ته م و مژه بە سەر ئه و کیشەیەی زمانە کە مانە وە دە بىنەن،
ھە ول دە دە دین لە تىکرای ئه و نائاشکرايىيانە بدویین کە لە سەرە وە پە نجە مان
بۆ راکىشان و، بە پىّى توانتى" ^{٢١٩}" لىيان بکولىنە وە و بتۇرىنىھە وە.

نىشانەی ناسياوى "٢٠١"

نىشانەی ناسياوى ئه و نىشانە يە يە کە بە دواى ناوه وە يَا ئاوه لىناوە وە" ^{٢٣١}"
دە لکىنرى، بۆ ئه وە بىكى بە ناسياو.

لە زمانى کوردىدا (ھ) و (ھ) نىشانەی ناسياوين.

نىشانەی (ھ) کە:

نىشانەی (ھ) هە رچەندە بە دواى ناوه ئاوه لىناوە وە دە لکىنرى، بە لام
لە گەل ناودا چالاكتە، بە تايىبەتى لە گەل ناوى گشتىدا. هە رچى لە گەل ناوى
تايىبەتىشدا يە ناتوانى خۆى بنوينى.

- بۆ يە و تومانە بە پىّى توانتى، چونکە گومانمان لە وە دا نى يە، کە ئەم باسەي ئىمە
كىرتاپى بە و كىشە يە نە هيئاۋە.

- لە زمانى فەرەنسىدا نىشانەی ناسياوى بە گۈرۈھى جنس دە گۈرۈھى: لە حالتى تاكدا بۇ
جنسى نىر (Le) و بۇ جنسى مى (La) بە كار دە هيئىرەن، بە لام لە حالتى كۆدا، بۆ ھە دردۇ
جنس - واتە نىرۇ مى - يەك نىشانە ھە يە، كە ئە ويش (Les) ھ. وەك: (La lune , Le
soleil, Les planêtes). دەنگە بزوئىنە كانى (Le) و (La) ئى نىشانەی ناسياوى حالتى
تاك، ئەگەر لە پىش و شە يە كە و بىن کە بە دەنگى بزوئىن يان دەنگى (h) دەست پى بکات، ئە
دەمە تىدە چەن.

(بېروانە: ئى. ۋ. كۆستىتىسکا يا، ۋ. ئى. كارداشىتىسکى، پىزمانى عملى (تگبىقى، پېاكتىكى)
زمانى فەرەنسى، چاپى حە و تەم، مۆسىقى، ١٩٧٣، ل. ٢٤.

- هە رچەندە نىشانەی ناسياوى و نە ناسياوى بە ئاوه لىناوېشە وە دە لکىن، بە لام ئىمە
لىرىدە تەنبا لە رووي پىتوەندىيانە وە لە گەل ناودا دە دويىن.

نیشانه‌ی ناسیاوا (هکه) کاتیک دەچىتە سەر و شە، دەتوانى مانا و مەبەستى شتىك ئاشكرا بكا كە لە پىشدا ناوی هاتبى، وەك ((ئازاد شىرى دايە دەستم، منىش بە شىرىھە كە وتمە ناويان...)). ياخود دەتوانى ناسراوی بەدياربىخا، بە وىنە كە دەوترى ((پياوهات))، ئەو نازانى كىيە ياكىن، چونكە نەناسىنراوه، ھەموو پياويك دەگرىتەوە، بەلام ئەگەر بىتلى (پياوهە كە هات))، ئەو بەدياردە كە وى و ناسراوه كىيە... ياخود لە فريزى ((كچى جوان)) دا، ئاشكرا نىيە كىيە يان كىن، لە بەر ئەوهى نەناسىنراوه، ھەموو كچىكى جوان دەگرىتەوە، بەلام كە وترا (كچە جوانە كە))، ئەو دەمە دەردە كە وى و ناسراوه كىيە - واتە ئە و كچە يە كە مەبەستمانە و قىسەى لى دەكەين.

ئەم نیشانه‌يە (كە، ھەندي...) نىيە، وەك ھەندى لە نۇوسەران دايىان ناوه، بەلكو (ھەكە) يە. چونكە لە بارى ئاسايدا - واتە کاتيک بەدوای دەنگىكى كۆنسۇنانىدا دى - بە باشى دەردە كە وى، بەلام وەك زور دياردە تى زمانى كوردى، لە ھەندى حالەتدا بە شىۋە يە كى دىكە دەبىنرى و ئەمە بۇوهتە هۆى نەناسىنەوهى. جا بەم بۇنە يە و سەرنج بۇ ئەوه پادە كىشىن كە:

۱- ئەگەر ناوىك كۆتايسى بە دەنگى كۆنسۇنانىت بىت، ئەوه (ھەكە) يى بەرهوانى پىيوه دەلكەنرى، بى ئەوه هىچ زىادى و كەمبيەك بىتە گۆپى، وەك:
دل + ھە - دلەكە

خالى نى يە ((نالى)) دلەكەت ساتى لە هيچران
تا تارى وجودت نەپسىنى مەلە كول موقۇت

نان + هكە = نانەكە

قۇلى مەلکىردو نانەكەي هىنا

پۇوبەپۇرى خۆى هەمانەكەي دانا

(زىوهە، ل ٧٩)

ژۇور + هكە = ژۇورەكە

ھەروا بە ھەناسەي ساردهوھ گەپامەوھ ژۇورەكە و دانىشتم...

(له خەوما، ل ٣٦)

۲- ئەگەر ناوىك كۆتايىي بەبزوئىنى (ا، ق، ئ) بىت، ئەوه ياخود (ھ) ئى سەرهەتايىي (ھكە) تىدەچى، ياخود لە نىوان ناو و نىشانەكەدا (ى - ۋ) نىمچە بزوئىن پەيدا دەبى، وەك:

(١)

ھەوا + هكە = ھەواكە

ھەواكەي شاھق ئاوهكەي قەندىل

لا ئەبا لە كورد ئىشى بىرىنى

(زىوهە، ل ٣٥)

چرا + هكە = چراكە

چراكە (چرايەك) كۈزۈيەوھ

(٢)

بىرۇ + هكە = بىرۇكە / بىرۇيەكە

بىرۇكە (بىرۇيەكە) كەوانىيە

(٣)

تری ۱ + ه که = تری که

سەیری تری که ی بە ژوور سەرتەوە

ئەو بەناز تری بکا بە دەمەتەوە

(پیره میزد، ل ۲۷۹)

دی ۱ + ه که = دی که / دی یه که "۳۳۳"

دی که (دی یه که) ی نىمە لە باکورى سليمانىيەوە يە.

- ئەگەر ناویك كوتايىي بە بزوينى (ى) بىت، ئەوە هەرچەندە بە زۇرى
لەنیوان ناو و نىشانەكەدا نىمچە بزوينى (ى) - (ع) سەرھەلەدەت، بەلام
حالەتى تىچۈونى (ى)، ياخود بۇونى بە (ى) يىش دەبىنرى، وەك:

أ) سەرھەلەدانى نىمچە بزوين:

شاپىي + ه که = شاپىيە کە

بۇو بە شاپىي یه کە يى بناویلە

(پەندى پېشىننان، ل ۹۲)

ب) تىچۈونى (ى):

بەلىٰ ئەو شەخصە كە هات پۇوبەپۇو

لەسەر كانىيەكە يى خەرى زىنە بۇو

(پیره میزد، ل ۳۰۲)

ج) بۇونى (ى) بە (ى):

۲۲۲ - لە بەشە دىالىكتى موكىيدا، ئەگەر ناویك كوتايىي بە بزوينى (ى) بىت، ئەو دەمە تەنبى
حالەتى پەيدا بۇونى نىمچە بزوين دەبىنرى، بەلام لە هەندى شىوهى تىدا تىچۈونى نىمچە
بزوينىش بەرچاو دەكەوى.

وەك تانجى كەي ئەحمەداغا لە وەختى پاوا گۇوى دى.

(پەندى پىشىنان، ل ٤٦٧)

٤ - ئەگەر ناوىك كوتايىي بە بزوئىنى (وو)بىت، ئەوه لە نىوان ناوهكە و نىشانەكەدا نىمچە بزوئىنى (و - W)دىتە كايەوه، هەروەھا بزوئىنى (وو)ى كوتايىي وشەكە كەمىك لە بارى ئاسايىي كورتىر دەوترىت، وەك:

ئارەزۇو + ھكە - ئارەزۇوەكە

تاڭو توانى لە نان و گۈشتى خوارد

ئارەزۇوەكەي چۈوه سەر ئاۋى سارد

(زىوهن، ل ٧٩)

تەرازۇو + ھكە - تەرازۇوەكە

تەرازۇوەكەي ھەلبىرى

دەستى كرد بە كىشانى

(بىتكەس، ل ١٤٠)

جوانۇو + ھكە = جوانۇوەكە

جوانۇوەكە دوو سالانە" ٢٢٣

٥ - خۇ ئەگەر ناوىك كوتايىي بە بزوئىنى (ھ) بىت، ئەوكاتە يەكىك لەو دوو بزوئىنه - واتە (ھ)ى كوتايىي وشەكە، ياخود (ھ)ى سەرەتاي نىشانەكە - تىيەھەچىي و يەكىكىيان دەمېننەتەوه، وەك:

سەرچاوه + ھكە = سەرچاوهكە

٢٢٣ - لە وشەي كوتايىي هاتۇو بە (وو)دا، هەروەھا حالتى كورت كردنەوه، ياخود ناوناوه بۇنى (وو)بە (ق) دەبىنرى، وەك كە دەوترى: ((خانوھكە / خانقە...)).

سەرچاوه کەی عومرى جوانىم هاتقته وە قول،

باغچەی زىنم پېپۇتە وە لە نەمامى گول! ...

(گۈران، ب، ل ۵۳)

شۇوشە + ھە - شۇوشەکە

پەنجەرە + ھە - پەنجەرەکە

شۇوشەکەی تىلك شكاوه پەنجەرەکەم

تىلکى دابا كتىب و دەفتەرەکەم

(زىوەر، ل ۷۲)

وەك بۇمان دەركەوت نىشانەي (ھە) كە دەچىتە سەر ناوىلک تاك نىشان دەدات، بەلام دەشتۋانى لە حالتى كۆدا خۆى بنويىنى... لە حالتى كۆدا (ان)ى نىشانەي كۆ بەدواي (ھە)ى ناسياوبييە وە دەلكىتىرى. لەم پۇوداوهدا كە دوو بىزىين - واتە (ا) و (ھ) - دەكەونە پال يەك، ئەوه لە ئەنجامدا

(ا) دەمىننەتە وە (ھ) تىددەچى، وەك:

شەھىد + ھە + ان - شەھىدەكان

هاتن شەھىدەكان بە جلى سوورى خويىنە وە

دايىكى وەتن دەھەلسە سلاۋيان بسىنە وە

(پىرەمېرىد، ل ۱۰۴)

(ا)

مەلا + ھە + ان - مەلاكان

يەكىكى هاتە ژورە وە وتى : قورباڭ مەلاكان تەشريفيان هيئناوە

(لەخەوما، ل ۵)

(ج)

بىر + ھە + ان = بىرۇكان / بىرۇيەكان

بىرۇكانى (بىرۇيەكانى) كەوانىيە

(ئى)

فەقى + ھە + ان = فەقىكان

تۇخوا فەضايى دەشتى فەقىكان ئەمېستەكەش

مەحشەر مىثالە يا بۇوهتە (چۆلى سەلم و تۈور)؟

(نالى، ل ۱۹۴)

(ئى)

چەرچى + ھە + ان = چەرچىيەكان

نا بۇ كوردىك كفرە ئىستىتا كوردىستان وتن

چەرچىيەكانى ئىستىعمارم لى ئەبنە دوژمن

(گوران، س، ل ۴۳)

(وو)

بەپۇو + ھە + ان = بەپۇوهكان

بەپۇوهكان تالى بۇون

(ھ)

ئەستىرە + ھە + ان = ئەستىرەكان

يا عەكسى ئاسمانە لە ئاۋىتەدا كەوا

ئەستىرەكانى پابكشىن وەك شەھابى نور

(نالى، ل ۱۷۹)

"٣٤" پشیله + ھە - پشیله کان

پشیله کان بى بەش

مانهوه مات و پوپەش

(بیکەس، ل ١٤٠)

... هەندى.

ناو کە نیشانهی (ھە)ی پیوه دەلکیئری، لە حالەتی (تاك) دا چ مانا يەك دەبەخشى و چ مەبەستىك دەگەيەنى، لە حالەتی (کو) شدا ھەر ھەمان جۆرە. جیاوازیان تەنیا ئەوهەيە كە لە حالەتی تاكدا مەبەست لە يەك كەس ياخود يەك شته، بەلام لە حالەتی كۆدا لە كەسىك ياخود شتىك پترە، بە وينە جیاوازى ئەم دوو پستەيە: ((كۆپەكەي وەستا عەلى كريکارە)), ((كۆپەكانى وەستا عەلى كريکارە)) تەنیا لە زمارەدا يە.

لە زمانی کوردىدا كە ئاوه لەناإ بەدوا ناوىكدا دىت، (ى - آ)ی نیشانهی ئىزافە دەخريتە سەر ناوه کە، وەك:

كچى جوان

كوبى زىرىەك

بەردى گەورە

لەلەلەكە لەلەلە بە ئام لاوە كشاوه،

يا ياسەمنى خاوه بەپوپى بۇۋە بۇۋە؟!

٢٢٤ - چۈن كاتى (ھە) دەچىتە سەر ناوى كۆتايى ھاتتو بە ھەندى بىزۇين، تىچۇونى بىزۇين ياخود پەيدابۇونى نىمچە بىزۇين ياخود بۇون بە بىزۇيىتكى دى دەبىنرى، ھەروەھا ئەگەر نیشانەي (ان)ى كوش بەدوايدا بېت، ئەوه ھەر ھەمان دىاردە دەمىنى. بەوینە دەتوانرى بوتىرى: ((مەلاكان / مەلايەكان، فەقىيەكان / فەقىيەكان...))).

(نالی، ل ۵۳۰)

لەم جۆرە حالەتەدا:

- ئەگەر نیشانە ناسیاواي (ھەکە) بە ناوە كە وە بلکىنرى، ئەوە لە سەریكە وە (ى) ئىزافە كە نامىنى و لە سەریكى كە وە (ھ) يەك دەچىتە سەر ئاوە ئناؤھە كە، وەك:

كچەكە جوانە

كۆپەكە زىرەكە

بەردەكە كەورە يە^{۲۲۵}

پېشەكەي پان و درىزە، بۇ رىيا خزمەت دەكە

ظاهرىھەر كەس بە طولۇ و عەرضى پېشىيدا پىا

(نالی، ل ۱۲۸)

- بەلام، ئەگەر بىتتو نیشانە ناسیاوايى (ھەكە) بە ئاوە ئناؤھە كە وە بلکىنرى، ئەوە لە برىتىيى (ى) ئىزافە (ھ) يەك دەچىتە سەر ناوە كە، وەك:

كچە جوانەكە

كۆپە زىرەكەكە

بەردە كەورەكە^{۲۲۶}

بى ئاوازە يە، دەنگە نەرمەكەي

بانەيى دا لە گويم، تىر نەلىم نۆخە!

(کوران، ب، ل ۱۸)

- ۲۲۵ لىرەدا لە نىوان دوو بزوئىندا نىمچە بزوئىنى (ى - ھ) پەيدابووه.

- ۲۲۶ لەم شويىنەدا لە كەوتىنە پالى يەكترى دوو بزوئىندا يەكتىكىان تى چووه.

دیاره مانا و مەبەستى حالتى يەکەم لەگەل حالتى دووه مدا جيوازە و ئەمەش دەورى (ھەكە) دەردەخات، كە چۈن دەتوانى مەبەستى جۆراوجۆر بەدەستە وە بەدات.

نيشانەي (ھ)

(ھ) شەرۇھك (ھەكە) نيشانەي ناسياوي يە^{۲۲۷}، بەلام لە واتا و بەكارھىتىندا جيوازىيان ھە يە.

نووسەرانى كورد، جگە لە ك. ر. ئىيوبى و سمير نوقا و قەناتى كوردۇ و چەركەزى بەكى... بەھىچ جۆرىك باسى نيشانەي ناسياويي (ھ) يان نەكىدووه. نووسەرانى ناوبراويش ھەرچەندە ناوى ئە و نيشانەيە يان ھىناوه، بەلام بەھەلە تىيى گەيشتۇون و ناوه رفکى باسە كەيان شتىكى ترە، كە ناتوانى بە نيشانەي ناسياوي دابىرى.

نيشانەي (ھ) ئى ناسياوى كاتىك دەچىتە سەر وشە، دەتوانى مانا و مەبەستى شتىك ئاشكرا بكا كە لە پىشدا ناوى هاتبى، وەك:

پياوېكى كورد چوو بۇ بەسرا
سبەينيان شىرى ئەگىپرا
مەيمۇنى قەپتان پەيدابۇو
ئەو كىسى لىرەكەي تىابۇو

^{۲۲۷} - لە زمانى كوردىدا (ھ) بە چەند جۆرىك خۆى دەنۋىنى. لە بەرئەوە هەلەيە، ئەگەر ھەمووييان بەيەك بىدەينە قەلەم، بەڭلىك پاستر وايە كە بە ھاوبىيەز (مشترىك لفظى - Homonym) يان دابىتىن. بە وېنە (ھ) ئى ناسياوى، كە نيشانەيە كە ناو و ئاوه لىناوى پى دەكىتىه ناسياو، زۇر جيوازە لەگەل پاشگىرى (ھ) دا كە يارىدەي پۇنانى ناوى دارىشىداو دەدات، وەك: خрап - خрапە، چاك - چاكە، بەند - بەندە، كردن - كرده، دىتن - دىدە... هەند.

فرانی و به دارا هەلگەرا کوردە ئارامى لى بىرا

(پیرەمېردى، ل ٤٢٤)

له دىپرى يەکەمى ئەم شىعرەدا، وشەى ((كورد)) ناوىيکى نەناسراوه، بەلام
كاتى لە دوا دىپدا نىشانەى (ھ) ئاسياوىي پىوه لكىنرا، بۇو بە ناسراو. بەم
جۆره نىشانەى ناوبراو، مانا و مەبەستى شتىكى ئاشكرا كردۇوه، كە زووتىر
ناوى هيئراوه.

(ھ) ئاسياوى وەك (كە) بەدواي ناو و ئاوهلناوه و دەلكىنرى. دوور
نىيە ئەم نىشانە يە كورتكراوهى (كە) بىت^{٢٢٨}، هەروەك چۈن (ئى) ئى
نەناسياوى كورت كراوهى (يىك) ^{٢٢٩}ھ. نىشانەى (ھ) لەبارى ئاسايىدا بە
پۇونى دەردەكەۋىت، بەلام لە ھەندى حالەتدا بە شىوه يەكى دىكە خۆى
دەنويىنى، وەك لەو دەستتۈرە خوارەوەدا بەدى دەكى:

۱- ئەگەرناوىك كۆتايىي بەدەنگى كۆنسۇنانت بىت، ئەوھ(ھ) ئى بە
پەوانى پىوه دەلكىنرى، بى ئەوھى هيچ زىادى و كەمېك بىتە گۆپى، وەك:

دل + ھ = دەل

دەلەي ھەزار بۆت بۆتە بىريانى
حەشرە، ھەرايە لە سلىمانى

(بىكەس، ل ١١١)

مار + ھ = مارە

^{٢٢٨} - ئەمە تەنبا رايەكى سەرپىيىه، دەنا هيچ بەلگە يەكى مىڭۈۋىيىمان بەدەستە وە نىيە.

^{٢٢٩} - پى سەلماندى ئەم باوهپە لە بەشى (نىشانەى نەناسياوى) دا ھاتۇوه.

ئاگریکی بق کرد و
مارهی گهرم کرد و

(بیکهس، ل ۱۴۵)

باوک + ه = باوکه

باوکه هر خه ریکی کار و کاسبیه و ...

- ئەگەر ناویک کوتایی بە بزوینی (ا، ق، ئ، ئ، ه) بىت، ئەو کاتە (ھ)
وەرنانگری. لەم حالەتەدا بە قەرینە تىدەگەین كە مەبەست باسیکراویکی
ديارييە، وەك:

(ا) چرا + ه = چرا

چرا نەوتى تىدا نەما

کابرا + ه = کابرا

... کابرا گوتى: ((يا پەبى! ئەو پیاوه ئەگەر گونابارە ئەو شىرە سەرى

بېرىي...)).

(تحفەء مظفریه، ب ۱، ل ۱۹۶)

(ج)

ھەلۇ + ه = ھەلۇ

ھەلۇ داي لە شەقهى بالۇ

(ئ)

دىئۇ + ه = دىئۇ

دىئۇ وېدان بۇو

(۵)

مراوی + ه = مراوی

... مراوی له ترسان له رنی ...

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۱۹۴)

پیوی + ه = پیوی

پیوی ... بانگی په پو سله مانکه کرد

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۱۹۴)

(۶)

په پو سله مانکه + ه = په پو سله مانکه

... په پو سله مانکه له ترسان هاته ده رئ

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۱۹۴)

په نجه ره + ه = په نجه ره

په نجه ره کرایه وه و په شه با خوی کرد به ژووردا

تیبینی: به شیلک له و جوره و شانه ههندی جار به یاریده نبمچه بزوینی

(۷)، نیشانه (۵) و هرده گرن، و هک:

قهلا + ه = قهلا

ده رکی قهلا کرده وه ...

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۱۸۱)

پیوی + ه = پیوی

سەیەکان په دووی کەوتن ... هەتا گەیشتنه ریوی

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۱۹۵)

- ئەگەر ناویک کۆتاپیی بە بزوئى (وو) بیت، ئەوسا لە نیوان وشە و نیشانەکەدا نیمچە بزوئى (و - W) دیتە کایه‌وه، هەروه‌ها بزوئى (وو) ی کۆتاپیی وشەکە کە میک کورتتر لە باری ئاسایی دەوتریت، وەك:

جوو + و + ه = جووه

پشیله بە سەگى گوت: ((ئەمە چۈزانىن، جووه چۆتە كۆي...))
(تحفە مظفریه، ب، ۱، ل ۱۹۸)

... جووه تۇرەت و چۆى مالى پادشاھى دەکرد...
(تحفە مظفریه، ب، ۱، ل ۱۹۷)

تۇو + و + ه = تۇوه

ئازاد تۇوهى پاوشاند"^{۲۳۰}

وەك لە سەرەوە رۇونمان كرده‌وه، نیشانەی (ھەكە) كە دەچىتە سەر وشەیەك تاڭ نیشان دەدات، بەلام دەشتوانى لە حالەتى كۆشدا خۆى بنوئىنى. هەرجى (ھ) يە تەنیا لە حالەتى تاڭدا بە دىياردە كەۋى و كۆى نىيە. لە دىاليكتى كرمانجىي ثۇورۇودا نیشانەی ناسياوېي (ھەكە) بە هيچ چەشىتىك نىيە. هەرجى نیشانەی ناسياوېي (ھ) يە، هەرجەندە ھەندى لە زانىيان ھەولى نیشاندانى بۇونىيان داوه، بەلام بەداخەوه ئەم باسەيان لە سەر بناغەيەكى چەوت دامەز زاندۇوه. بەۋىنە د. قەناتى كوردق دەلى: كاتىك جىئناوى نیشاندانى (ئەق، ئەو - بۇ تاڭ)، وە (ئەقان، ئەوان - بۇ كۆ) لەپىش ناوه‌وه بەكاردىن، ئەوه ناوه‌كە نیشانەی ناسياوېي وەردەگرى.

ئەو نیشانەيەش (ا) يە بۇ تاڭ و (انا) - بۇ كۆ".^{۲۳۱}

^{۲۳۰} - دەبىنین كە حالەتى چۆنیەتىي لكاندى (ھەكە) و (ھ) بە وشەوە، بە تۇرى وېكەھچەن.

وەك: ((ئەۋەنەن)، ((ئەۋەنەنەن)) "٢٣٢" ..

ھەروەھا د. چەرکەزى بەكۆ ھەر بەو جۆرە لەو باسە دواوه و بەو
بۆنەيەوە نووسیویتى: نیشانەی (ا) ناسیاوايى بە يارىدەي جى ناوى (ئەۋ،
ئەۋ)، (ئەۋان، ئەوان) بەدەردەكەۋى "٢٣٣" ..

ھەرچەندە جىئناوايى نیشاندانى (ئەۋ، ئەۋ)، (ئەۋان، ئەوان) لە ناساندى
ناودا كارىگەرن و ئەمەش حالەتىكى تايىبەتىي ناسیاوايى، بەلام پاست نىيە
كۆتايىي ناو لەم حالەتەدا بە نیشانەي ناسیاوايى دابىرى. نیشانەي ناسیاوايى
ئەۋەيە كە بى يارىدە بەدەربىكەۋى.

لەوە دەچى لە دىيالىكتى كرمانجىي ژۇورۇودا، وەك نیشانە، نیشانەي
ناسیاوايى نەبىت. ھەر بەو چەشىنە لە زمانى فارسيي ناوه پاست"٢٤٤" و لە زمانە
ئىرانىيە نويكاندا "٢٤٥" نیشانەي ناسیاوايى بەدى ناكريت"٢٤٦"، بەلام بە

- دانانى (انا) لە كرمانجىي ژۇورۇودا و (ەكان) لە كرمانجىي خوارۇودا بە نیشانەي
ناسیاوايى كۆشتىكى بى جىتىيە. "٢٤٧"

- (١٤٦) بىرونە:

أ- قەناتى كوردق (كوردقىيىق)، دەستورلى زمانى كوردى، لىتىننگراد، ١٩٥٧، ل ٤٢.
ب- قەناتى كوردق (كوردقىيىق)، بەراوردىكىنى پېزمانى كوردى (كرمانجىي ژۇورۇو و خوارۇو،
(كۆرتە نامە دوكتوراي علوم)) مۆسکو، ١٩٦٥، ل ١٣.

ج- قەناتى كوردق (كوردقىيىق)، زمانى كوردى، مۆسکو، ١٩٦١، ل ١٩ - ٢٠.
ج - (٢٤٨) بىرونە:

چەرکەزى بەكۆ (باكاينىف)، بەشه دىيالىكتى كوردى تۈركىمەنسەنستان، مۆسکو، ١٩٦٢، ل ٤٦.

چەرکەزى بەكۆ (باكاينىف)، زمانى كوردى كانى ئازىز رىياجان، مۆسکو، ١٩٦٥، ل ٤٧.

ج- چەرکەزى بەكۆ (باكاينىف)، زمانى كوردى كانى سۆقىتى، مۆسکو، ١٩٧٣، ل ٦٨ - ٦٩.

- بىرونە: سەرچاوهى ناويراۋ، ۋ. س. راستقۇرغۇيغا، ل ٤٦.

- بىرونە: سەرچاوهى ناويراۋ، ئى. ئا. سەمير نۇقا، ل ١٦ - ١٧.

پیچه وانه وه له دیالیکتی خوارووی زمانی کوردیدا، نیشانه‌ی ناسیاوی ئاشکراو چالاک خۆی دەنويتنى. بىگومان ئەمەش جىگەی سەرنج و لىکۆلینەوه و گەپان و بەدواكه وتنه. ئاشکراکردنى پەيدابونى و له کوتیوه هاتنى و پیشکەوتتى کاریکى زانستىي گەورە يە.

"نیشانه‌ی نه ناسیاوی" ۴۴۷

نیشانه‌ی نه ناسیاوی ئەو نیشانه‌یه يە كە بەدواي ناو يَا ئاوه لتاوه وه دەلكىنرى بق ئەوهى بىكى بە نه ناسياو.

تايىەتىتىي نیشانه‌ی نه ناسیاوی زمانی کوردی له وەدايە كە جگە لە نه ناسراوی (مجھولىة)، هەروهە تاكايمەتى (افرادىيە) ييش نیشان دەدا. هەندى كىشەي نیشانه‌ی نه ناسیاوی زمانی کوردی زقد ئالۇزە، له بەر ئەوه لىکۆلینەوهى دوورو درېشۇ تەواوى دەۋى. ئىمە هەرجەندە لەم پووه وە

۴۴۶ - بەلام بق دەرىيىنى مەبەستى ناسراوی پىگەي دىكە هەيە. بەوينه له زمانی فارسىي ناوه پاستدارىنگەي هەرە گىرنگى ناساندىن بەھۆى جى ناوى نیشاندانى (ان - (ئەوه)) وەيە. (بۇانە سەرچاوهى ناوبراؤ، ۋ. س. پاستور گويفا، ل ۴۶).

۴۴۷ - له زمانى فەرسىيدا نیشانه‌ی نه ناسیاوی، هەروك نیشانه‌ی ناسیاوی بەگۇيرەي جنس دەگۈرى؛ له حالتى تاكدا بق جنسى نىر(UN) وە بق جنسى مى(UNE) بەكاردەھېتىرىن. بەلام له حالەتى كۆدا بق هەربدوو جنس - واتە نىرۇ مى - يەك نیشانه هەيە، كە ئەويش(des). نیشانه‌ی نه ناسیاوی له پەسەندا له ژمارەي (يەك) وە - (UN) - بق نىر، (UNE) - بۆمى - كەوتۇتەوە (بۇانە: سەرچاوهى ناوبراؤ: ئ. ق. كۆستىتىسکايان، ۋ. ئى. كارداشىشىكى، ل ۲۵). نیشانه‌کانى ناسیاوی ونەناسیاوی له زمانی کوردیدا له كۆتايىي وشەوه دىن و پىيەوه دەلكىن، بەلام له زمانى فەرسىيدا له پىيىش وشەوه دىن و پىيىشەوە نالكىن. ئەمەش تايىەتىتىي زمانانى جىاواز دەردەخات. له زمانى فارسىي ناوه پاستدا (يىف) نیشانه‌ي نه ناسیاوی يە، كە له (ئايقا aiva) - (يەك) ئىفارسىي كۆنھوھ وەرگىراوه. لېرەدا سەرنج بق ئەوه رادەكىيىشىن كە له زۆر زماندا نیشانه‌ي نه ناسیاوی له ژمارەي (يەك) وە پەيدا بۇوه.

نەگە یشتوروینەتە ئەنجامیتکی یەکجاری، بەلام توانيومانە ھیندى کەرەستەی باش بخەینە پیش چاو و بیروپامان لە بارەیانەوە نیشان بدهین. لە ناوچەی سلیمانی و موکریان... دا (ئىك) و (ئى) نیشانەی نەناسیاوبىن. ھەرچى (ئى) يە گۇمانى لى ناكىرى كە كورت كراوه و تەخفيفى (ئىك) ھ. لە دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇو و گەلېڭ ناوچەی سۆراندا (ھك) نیشانەی نەناسیاوبىيە.

لە ھەندى بەشه دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇودا (ن - in) و شىۋەكانى ترى (ن - n، نە - ine، نە - ne) ھەربىن نیشانانى نەناسىراوى بەكاردىنن^{٢٣٨}، وەك:

مەرقن(marivin) ھاتن گوند

(ھەندى پیاو ھاتنە گوند)

من سېچن(sêvin) خوارد^{٢٣٩}

(من ھەندى سېچم خوارد)^{٢٤٠}

^{٢٣٨} - بپانە: قەناتى كوردق (كۆرۈقىيەق)، دەستورلى زمانى كوردى، (بە كەرەستەي دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇو و خواروو)، مۆسکۆ، ۱۹۷۸، ل ۴۴.

^{٢٣٩} - نیشانەي (ن - in) و شىۋەكانى تەنبا لە حالتى كۆدا دەبىنرى، لە بەرئەوە دەتوانرى بە نیشانەي نەناسیاوبىي كىز دابىنى.

^{٢٤٠} - هەرچەندە لە دىالىكتى كرمانجىي خواروودا نیشانەي نەناسیاوبىي (ن - in) نىيە، بەلام ھەمان واتا و ھەمان مەبەست كە نیشانەي ناوبر او لە دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇودا دەگەيەنى، لە كرمانجىي خواروودا دەتوانرى لە پىنگەي وشەي ((ھەندىك / ھەندى) وە دەربىرپىرى، كە ئەويش بە رەسەن يەك دەگەرنەوە.

هه رچی نیشانه‌ی نه‌ناسیاوهی (یک/ای، هک)ه له ژماره‌ی (یه‌ک)ه دوه په‌یدا بووه. نیشانه‌ی نه‌ناسیاوهی (ن - ۲۶۰) و شیوه‌کانی تری له جی‌ناوی چه‌ندیتی (هنه - هه‌ندیک)ه دوه که‌وتونه‌ته‌وهه.
نه‌ناسیاوهی (یک) بکهین له شیوه‌ی سلیمانی و
موکریاندا:

۱- ئه‌گهه ناویک کوتاییی به‌دهنگی کونسونانت بیت، ئه‌وه (یک)ی به په‌وانی پیوه ده‌لکینری، بی‌ئه‌وهی هیچ زیادی و که‌مییه‌ک ببیت‌هه گورپی،
وهک:

ولات + یک = ولاتیک

ئه‌ی مانگی به‌رز ! سا هانایی مل بنی بۆ دود!

بۆ ولاتیک جیئی نیظام بی و سهربهست بی و پوو سوورا!

(کوران، س، ل ۴۷)

ئاو + یک = ئاویک

ئه‌جا مه‌وهسته تا ده‌گهییه عهینی (سه‌رچنان)

ئاویکه پۆله نارو چنار و گول و چنور

(نالی، ل ۱۷۸)

سواریک هاتووه ئه‌سپی شی یه

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۲۱۲)

پیاویکی ئاو فروش له شاری غه‌زنه‌یدا ئاو فروشیی ده‌کرد

(تحفه مظفریه، ب ۱، ل ۱۸۵)

۲- ئه‌گهه ناویک کوتاییی به هه‌ر ده‌نگیکی بزوین بیت، ئه‌وه:

(أ) له بهشی زقدی ناوچهی موکریاندا له نیوان ناو و نیشانهکهدا نیمچه
بزوینی (ى) - پهیدا دهبی، وهك:

(ا)

پادشا + ى + یاک

له زەمهنى قەدىمدا پادشاھیاک^{٢٤١} بۇو

(تحفه مظفریه، ب، ۱، ل ۱۹۶)

(ى)

دئ + ى + یاک = دېیاک

قەل پۇى چووه دىيىكى^{٢٤٢}

(تحفه مظفریه، ب، ۱، ل ۱۹۵)

(ى)

پیوی + ى + یاک = پیوی یاک

دەگىپنەوە پیوی یاک^{٢٤٣} شەۋىكى چووه بۇ مرىشك خواردنى

(تحفه مظفریه، ب، ۱، ل ۱۹۲)

- هەرچەندە له کارهکەی مامۆستا ھىمندا بەھەلە ((پادشاھیاک)) نۇوسراوه، بەلام ئەگەر تەماشای ئەسلى ئەم کاره - واتە _ Oskar Mann, Die Mundart der Mukri _ Kurden, Teil I, Berlin , 1960 .

بىكىن، ئەو دەبىنین راستەكەی ئەوهىي كە ئۆسکارمان نۇوسىيۇتى ((پادشاھیاک)) (بىۋانە: ل ۸). بىداخووه ئۇ جۆره هەلانە له کارهکەی مامۆستا ھىمندا زۇرە .

- مامۆستا ھىمن ((دىيىكى)) نۇوسىيۇ، بەلام شىۋوھى پاست ئەوهىي كە ئۆسکارمان له لايىھە (۸) دا نۇوسىيۇتى ((دىيىكى)).

- له کارهکەی مامۆستا ھىمندا ((پیویاک)) نۇوسراوه، بەلام شىۋوھى پاستەكەي ((پیویاک))، كە ئۆسکارمان له لايىھە (۸) دا نۇوسىيۇتى .

(٥)

پیالله + یک = پیالله ییک

پیالله ییکی ژه هری وه ژه هرماری له کۆلانی پۆمی یان خەجلی! "٢٤٤"

(تحفه مظفریه، ب، ٢، ل ٢٧٦)

... هتد.

لە به شە دیالیکتى ناوبراودا ھەندى جار دیاردەی تىچوونى بزوئىنى

کۆتايىي ناوه كەش بەرچاودە كەۋى، بەويىنە:

(٦)

جي + يك = جييك

... هەر جييكى "٢٤٥" ئەتق بېرى ئەمنىش دىم

(تحفه مظفریه، ب، ٢، ل ٣٠٨)

(٧)

ئەنگوستىلە + يك = ئەنگوستىلەيك

پادشا...، ئەنگوستىلەيكى بۇو، ھەرچى حۆكمت لى كردىبا، جى بەجى

پېكى دەھىننا.

(تحفه مظفریه، ب، ١، ل ١٩٦)

... هتد.

٢٤٤ - وشهى ((پیالله ییکى)) و تىكپاى رىستەكەى سەرەوە، ئەو شىۋە پاستە يەكە ئۆسکارمان لە لاپەپ (٢٥٩) ئىكتىبەكەدا نۇوسىيۇيىتى. كەچى لە كارەكەى مامۆستا ھىمندا، نەك هەر

((پیالله ییکى)) كراوە بە ((پیالله ییکى)), بەلكو لە بىرىتى (وھ) ش (و) نۇوسراوە.

٢٤٥ - ئەوهى سەرەوە ئەو شىۋە پاستە يەكە ئۆسکارمان لە لاپەپ (٢٧٣) دا نۇوسىيۇيىتى. كەچى لە كارەكەى مامۆستا ھىمندا كراوە بە ((جىيەكى)).

بیکومان، ئەمە - واتە پەيدابوونى نىمچە بزوئىن ياخود تىچۇنى بزوئىن -
رەچاوكىرىنى دەستورىيکى راست و رەوانى فۆنەتىكى زمانى كوردىيە.
ب) لە بهشى زۆرى ناوجەسى سلىمانىدا (يەك) بەكاردىنن. هەرچەندە ئەمە
لە دەستورى خۆى لای داوه، بەلام لە سەرىكى ترهوە تەلەفۇزى ئاسانترە،
ھەروەھا لە شىۋەھە ناوجەسى سۆران نزىك بۇوهتەوە، وەك:

(٥)

دەرييا + يىك = دەريايەك

ھەركەسى طالىب بە دوپىرى مەعرىفت كىز كىرىنە
پېلە دوپ دەريايەكى بى مەھلەكە خنكانە شەو

(مەحوى، ل ٣٦٠)

نيڭا + يىك = نىڭايەك

ئىنىشا + يىك = ئىنىشايەك

دەست و پەنجەو مە چەكىك و نىڭايەك

چى بنووسى؟ خوايە هيىزى ئىنىشايەك

(كىران، ب، ل ٤٢)

(٦)

ھەلتىر + يىك = ھەلتۈيەك

لەسەر بەردىك ھەلتۈيەك ھەلتۈرى كەوتە ھەوا بى غەم

بە بايەكى غەرۇورى بايى بۇو، تا كەوتە سەر عالەم

(پىيرەمېرىد، ل ٢٥٤)

(٧)

پی + یاک = پی یەك

له ئەشك و ئاهما جوش و خروشى حەولى تەئىثيرە
دەزانن پی یەكى دوورە لە پېش، ئەلبەت دەكەن سەرپەو
(مەحوى، ل ۲۶۱)

جي + یاک = جيئەك

ئەچمە جي یەك كۆشت بگرم، نەك دەردى بگرم پىيى بىرم.
(پەندى پىشىنان، ل ۲۶)

(وو)

ھىشۇو + یاک = ھىشۇويەك

سېبەرى سەر حاوزە مۇوى بە مىۋە
ھەر ھىشۇويەكى تۈورەكەي پىيەو

(پېرەمېردد، ل ۲۷۵)

پۇو + یاک = پۇويەك

ھەركەس حەقى خۆى پىي درايەوە
تۇ بەج پۇويەك دىيىتە كايمەوە؟

(بىتكەس، ل ۱۸)

(ى)

كانى + یاک = كانى یەك

كانى یەك ئاوت لى خواردەوە، بەردى تى فېرى مەددە
(پەندى پىشىنان، ل ۴۴۳)

بەندى + یاک = بەندى یەك

بچهندی یه ک که زیندانی دلی خه مباری
دوا ده لاقه‌ی گیراوه له ژوویوی به هاری

(کوران، س، ل ۴۸)

(۵)

په پووله + یک = په پووله یه ک
منیش چه شنی په پووله یه ک کولن دای بیتنه ناو
کی نقد شوچ بی له به رپی یا نه و هستم تاو تاو!

(کوران، ب، ۲، ل ۶۱)

... هتد.

ده بی ئه وه له یاد نه که بن، که ههندی جار له ناوچه‌ی موکریان ئه و
شیوه‌یه‌ی سلیمانی به کارده هیتن، به پیچه وانه شه وه ناوه ناوه له ناوچه‌ی
سلیمانی شیوه‌که‌ی موکریان به کارده هیتن. چهند نمونه‌یه ک بق بشه
دیالیکتی موکری:

کوتیان: ((چبکه‌ین بق فه قی یه کی، بق مه ولایه کی ...

(تحفه مظفریه، ب، ۲، ل ۹۲)

(تحفه مظفریه، ب، ۱، ل ۱۹۹)

ماسی یه ک و هدرکه‌وت ...

چهند نمونه‌یه ک بق بشه دیالیکتی سلیمانی:

نانی ناسووده نییه طوولی نه مامی عمرت

به نه فه س دیت و ده چیت، نه صلی له سه ر با ییکه

(نانی، ل ۴۶۳)

توبه ییکم کردووه، وەک کیوی ۋائىن مە حكەمە

تالە دنيا بىيىنم عەشقى چاومەستانى خۆم

(زىوه، ل ۳۲)

وەک وتمان لە دىالىكتى كرمانجىي ژۇرۇو و گەلەك ناوجەي سۆراندا (ەك)

نىشانەي نەناسياوبيه. بىازىن چۆن خۆي دەنويىنى:

۱ - ئەگەر ناوىك كۆتايى بە دەنگى كۆنسۇنانت بىت، ئەوه (ەك)ى بە
پەوانى پىوه دەلكىنرى، بى ئەوهى هېچ زىادى و كەمىيەك ببىتە گۆپى،
وەك:

چەند نموونەيەك بۇ دىالىكتى كرمانجىي ژۇرۇو:

خەبەر + ەك = خەبەرەك

وئى ساحيرەيى ڙ بۇ نىشانە

دىسان خەبەرەك كەرە بەھانە

(خانى، ل ۱۵۲)

پەمز + ەك = پەمزەك

پەمزەك غەریب و فاطرى

پەيدابىت نىف خاطرى

(جزىرى، ل ۴۴)

چەند نموونەيەك بۇ بەشە دىالىكتى سۆران:

ئەمير + ەك = ئەميرەك

وەزىر + ەك = وەزىرەك

له (ققچ پاشا) وه تا نیستا ئەمیرەك
له (کلی) پەيدا نەبۇو ياخود وەزىرەك

(کۆنی، ل ٥٥)

کیژ + هك = کیژەك

کیژەك ھەيە لهو گەپەگە

کراسى سوور له بەر دەكا

(فۆلکلۇر، ل ٧٤)

- ۲ - ئەگەر ناویك كۆتايىسى بە دەنگى بىۋىن بىت ئەوه:

أ) بەزۇرى لە دىالىكتى كىمانچىي ژۇرۇودا (ھ) ئى (ھك) تىىدەچى، ناوه

ناوهش نىمچە بىزوئىنى (ى) - (ع) دىتەكايەوه. وەك:

(١)

ئاغا + هك = ئاغاك

باشقى وى ئاغا، ئاغاكى خوين خوار

دەستى وى درېڭىز گەلەك سەتكار

(جىڭ خوين، ل ١٤٢)

(ى)

خانى + هك = خانىك

خانىكى مەزن پان و بلندە

ماڭەندى سەرایە

(جىڭ خوين، ل ١٣١)

(ھ)

له حزه + ی + هك = له حزه یهك

گار له حزه یهكى نهكى تو گوفتار

گه ر ساته گى نهبي تو خه مخوار

(خانى، ل ۱۶۸)

... هتد.

ب) له ناوجه‌ي سۆراندا له نیوان ناوو نیشانه‌كەدا نيمچه بزوین په يدا
ده بى. ئەگەر بزوینه‌كە (ا، ئ، ئى) بىت، ئەوه نيمچه بزوینى (ئى - ئ)
دىتە ناوانه‌وه، خۇ ئەگەر بزوینه‌كە (وو) بىت، ئەوسا نيمچه بزوینى (و - W)
سەرهەلددات و بزوینى (وو) ش كورتىر بەدەمدا دى. ياخود ئەگەر ناوىك
كۆتايسى بە بزوینى (ھ) هاتبى، ئەو كاته بزوينىك تىدەچى. وەك:

نمۇونە بۇ پەيدابۇونى نيمچه بزوینى (ئى - ئ) :

شايى + ی + هك = شايى یهك

مارەك له سۆران يەك له بادىنان

شايى یەك دەگەپا له هەرسى دىنان

(فۆلكلۇر، ل ۳۸)

كىسە + ی + هك = كىسە یهك

له ئىۋە كامتان بۇو يەك دوو بارەك

بکاتە كىسە یهك ياخود خەرارەك

(كۆيىمى، ل ۷۳)

نمۇونە بۇ پەيدا بۇونى نيمچه بزوینى (و - W) :

کەندوو - و + ھ = کەندووهك

ئۇ مام و سووه مامى منه

دەمەكمان كرد (منه من)ھ

کەندووهكمان كرد سەراوینە

(فۆلكلۇر، ل ٤١)

... هتد.

لەم بەشە دىالىكتەدا، ھەموو ئەو حالە تانە تەواو بەپىي تايىبەتىتى زمانى
کوردى پۇيىشتۇون و دەستوورىيکى پىك و پىتكىيان پەچاو كردووه.
تاڭو ئىرە، ئەوەمان بۇ پۇون بۇوهوه، كە لە زمانى كوردىدا (يىك) - لە
ناوچەي سلىمانى و موڭرىيان، وە (ھك) - لە دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇو و
گەلېك ناوچەي سۇراندا، وەك نىشانەي نەناسىياوى دەورىيکى چالاك دەبىنن.
بەلام لە ھەندى جار لە دەستوور لادەدەن، بەتايىبەتى لە ھەندى شوينى
ناوچەي سلىمانىدا. جا ئایا ئەمە تەخفيق ياخود چۈونە وە سەر شىۋەيەكى
ترە، ياخود ھەر ھۆيەكى دىكەيە، جىيى لېكۈلىنە وەيە.

ئەوەي سەرنج پابكىشى، ئەوەيە كە لە شىۋەي سلىمانىدا، كاتىك
نىشانەي (يىك) دەكرى بە (ى)، ئەوە بە پەوانى لە سەر دەستوورىيکى پىك و
پىك دەروا و ئەو لادانە نامىنى كە لە بەكارھىنانى (يىك) دا دەبىنرى، وەك:

ديوار - دیوارى - دیوارىك

كا - گايى - گايىك

ھەلۇ - ھەلۇيى - ھەلۇيەك

موو - مۇويى - مۇويەك

پى - پىيى - پىيەك

مراوی - مراویی - مراوییەك

پەنجەرە - پەنجەرەیی - پەنجەرەیەك

چەند نمۇونەيەك:

شىخى ھەممە وەندىيەكى دەدا پەند و نەصىحەت

ئەو قۇپىھە سەرەت دابۇوه بار فەحش و فەضىحەت

(مەحوى، ل ۳۳۵)

ئەچمە شارى كەس نەمناسى، خۆم ھەلتە كىشىم پەپ بە كراسى.

(پەندى پېشىنەن، ل ۲۶)

پى پەتى هات و ھەپايى كرد بەبى كەوش و كلاش

تازەشاڭرە يەكى جوولەكىي گۈيچە كەرى

(زىوهە، ل ۸۴)

لە مەدا ئەوهمان بۇ دەركەوت كە لە حالەتى بەكارھىنەنی (يىك)دا

دەستتۈرە كە شىۋاوه، كەچى لە حالەتى بەكارھىنەنی (ى)دا پىك و پىكە.

بىڭومان، ئەمەش جىڭەي پىرسىار و بەشۇيندا گەران و لېكۈلىنەوە يە ...

لە باسى (ھەكە)دا ئەوهمان نىشان دا، كە ئەگەر وشەيەك (ھەكە)ى پىۋە

بلاكىنرى، چۆن لە حالەتى تاكدا، ھەر بە و چەشىنەش بە يارىدەي (ان)ى كۆ لە

حالەتى كۆدا خۆى دەنويىنى. ھەرچى نىشانەي نەناسياویيە، ھەندى لە

زمانناسان وايان داناوه كە بە ھىچ جۆرىك نىشانەي (ان)ى كۆ وەرناكىرى.

"^{۴۶}", بەلام چۈونە ناو زمانى كوردىيەوە، ئەوه ئاشكرا دەكتات كە نىشانەي

نەناسياوى لە گەلەك حالەتدا دەتوانى لەگەل (ان)ى كۆدا خۆى بنويىنى، وەك:

كەس + ان + يىك = كەسانىيڭ

- بە وىتە بېۋانە: ك. پ. ئەيووبى و ئى. ئا. سمير نوقتا، سەرجاوهە ناوبرى، ل ۲۳.

بیکومان که سانیک بون که دئی ئه و کاره ناپه سنه و هستابن.

پۆژ + ان + یک = پۆژانیک

رۆژانیک خهالک له ئەشکەوتدا دەزیان...

کەس + ان + ئى - کەسانى

زەمانە بە عضە کە سانى لە پېر کە هەلددە بېرى

ئەوهندەی هەلددە بېرىتىن هەتا له كەل دە بېرى

(مهموی، ل ۳۵۷)

ئەوهى لە خۆنواندى (ان)ى كۆ لە گەل (ھەكە) و (يىك) دا جىنگەى سەرنج
پاكيشان بى، ئەوه يە:

۱- کاتىك (ان)ى كۆ لە گەل (ھەكە) دا دىيت، ئەوه (ان) دە كە ويىتە دواى

(ھەكە)، وەك: ژنه كان، پياوه كان، كۈپە كان...

۲- کاتىك (ان)ى كۆ لە گەل (يىك) دا دىيت، ئەوه (ان) دە كە ويىتە پىش

(يىك)، وەك: كەسانىك، رۆژانىك، لاۋانىك...

ھەروهە نىشانەي نەناسياوى بە هارىكاريي ژمارە و وشەي (چەند،

كۆمەل، ھەموو...) "دە توانرى واي لى بکرى، كە ماناي كۆ بگەيەنى، بەلام

لىرىدەدا تا پادەيەك لە ماناي نەناسياوى دووردە كە ويىتە و پىتر ژمارە

دە گەيەنى، وەك: (بىوانە: ئەو نمۇونانەي لە لاپەرە ۱۵۶ - ۱۵۷ دا بۇ ھەمان

مە بەست ھىنزاونەتە وە).

ھەروهە سەرنج بۇ تايىيەتىيەكى دىكەى باسى نىشانەي ناسياوى و

نەناسياوى رادە كىشىن، كە ئەويش ئەوه يە:

- ك. ب. ئەيىوبى و ئى. ئا. سمير تۇغا تەننیا ناوى ژمارە و وشەي (چەند) يان ھىنزاونە.

ھەروهە لە دەش نە داون، كەچى گۇپانىك پۇودە دات (بىوانە: سەرچاوهى ناوبرارو، ل ۲۲۳).

کاتیک ناو و ئاوه‌لناو پیکه‌وه ده‌گوتیرین، نیشانه‌ی نه‌ناسیاوی به زقدی به ناوه‌که‌وه ده‌لکی، نه‌ک به ئاوه‌لناوه‌که‌وه، وەك: ((ئازاد لەسەر دیواریکی بەرز دانیشتبوو))... کەچى نیشانه‌ی ناسیاوی بە پیچەوانه‌وه پتەر بە ئاوه‌لناوه‌که‌وه ده‌لکی، وەك: ((ئازاد لەسەر دیواره بەرزه کە دانیشتبوو))... ئەمەش يەکیکە له پووه تایبەتییە کانی زمانی کوردی^{۴۸}"، بەلام ئەگەر ئاوه‌لناو بە تەنیا وترا، ئەوه نیشانه‌ی نه‌ناسیاوی بە ناچاری پیوه‌ی ده‌لکی، وەك: ((جوانیکم له نیو جواناندا دەست نیشان کرد)), ((له پر دلیریک له دوزمن پاپەپى))... ھیومام وايە خوینەروای بۇ نەچى كەوا وشەی ((جوانیک، دلیریک)) وەك ناوی پووت بە کارھېنزاون، بەلکو ھەر ئاوه‌لناون. تەنیا ئەوهندە ھەيە ناوه‌کانیان لەگەلدا نەوتراوه و ئەمەش له کوردیدا باوه... ھەروه‌ها پیویسته پەنجە بۇ ئەوه‌ش رابکیشین کە نیشانه‌ی ناسیاوی و نه‌ناسیاوی بچىنە سەرناو ياخود ئاوه‌لناو، مەبەست ھەر ناساندن و نه‌ناسیاویکردنی ناوه‌کەيە. ئەگەر له پستەيە كدا ناوه‌کەش نەبىي، ئەوه ئاوه‌لناوه‌کە مانای ناوه‌کە دەگەيەنى.

لە دیالیکتی کرمانجیي ثۇورووشدا له باسى نیشانه‌ی نه‌ناسیاوید؛ ھەندى تایبەتیتى بەرچاو دەكەۋى:

دەزانىن کاتیک بەدوا ناوی جنسى مىدا، ناو يان ئاوه‌لناو يان جىنناو بىت، ئەوه نیشانه‌ی (ا) بە ناوه‌کە‌وه - واتە دیارخراوه‌کە‌وه - ده‌لکی، بەلام ئەگەر ناوه‌کە نیشانه‌ی نه‌ناسیاوی پیوه بىي، ئەو دەمە نیشانه‌ي (ھ) له شوينى نیشانه‌ی (ا) دادەنرى، وەك:

^{۴۸}- لەھەندى حالتى كەمدا نیشانه‌ی نه‌ناسیاوی دەچىتەسەر ئاوه‌لناوه‌کە، وەك: ((مام ھۆمەر لەسەر بەپە شىپىك پالان كەوتبوو))... وە (ھكەي) ناسیاویش جارجاره بەناوه‌کە‌وه ده‌لکى، وەك: ((پباوه‌کە ئازايەو كەس پىتى ناوپىرى))...

حەیا شەش مەھان کەتە خزنه کە گەلەک مەزن و گرانە

(مەمی ٦٣، ل ٥٦)

قىزەکە کورد مەكتەبەکە بلندا دخونە

لە هەمان حالەتدا، بىتتو ناوه کە - واتە ديارخراوە کە - لە جنسى نىر بى^{٢٤٩}، وکاتە لە بىرىتىي نىشانەي (ى)، نىشانەي (ى) دادەنرى، " " وەك:

زۇتە پەھىيىشت شۇودەکى تۈۋۇ تازى

(صېرى، ل ٦٠)

سوارەکى چەلەنگە ئەو سەردار

سەرىز لاغەر بەردىيە بى ھەفسار

(جىڭر خوين، ل ١٣٩)

لەم چەشىنە پىستانەدا، ئەگەر ناوه نەناسراوە کە بە دوادا بىت - واتە كاتى ديارخەربى - ئەو شىيۆھى كۆتايمى بە گوئىرە ئەو ياسايانە خوارەوە دەبىنرى:

1- ئەگەر ناوه نەناسراوە کە جنسى مى بى، ئەو ھەمېشە نىشانەي (ى) وەردەگىرى، وەك:

مالا زۇتەكى

خەباتا مالەكى

2- ئەگەر ناوه نەناسراوە کە جنسى نىر بى، ئەو شىيۆھى كۆتايمى نىشانەي (ى) دەبىت، وەك:

عەلى مەممەد چوو مالا جىنانەرەكى...

(کوردىق، ل ٤٥)

^{٢٤٩} - لە باسى نىشانەكانى ئىزاقەدا بە دوور و درېئى لە تايىەتىيانە دواوين.

میزگا گوندەکی

دلی خۆرتەکی

تیبینی: بیتو ئەو ناوانەی جنسی نیز، نیشانەی نه ناسیا ویان پیوه نەبی، ئەو دەمە بە چەند جۆریکی جیاواز خۆیان دەنويێن، وەک:

أ) جۆریکیان ناگۆرین و وەک خۆیان دەمیتنەوە، وەک:

ئەوی هنگی گلی و دەنگی ئە حمەدی پالە بھیستن...

(کوردق، ل ۱۸۰)

میزگا گوند

دلی خورت

ب) هەندیکیان گۆران بە سەر دەنگی بزوینیاندا دیت^{٣٥٠}، وەک:

دارئ خیتى (خانى)

ھەقى شفیق (شوان)

^{٣٥٠} - مامۆستا قەناتی کوردق لە لایپرە (٥٤ - ٥٧) کتیبی (زمانی کوردی، چاپی دوووه، یەریقان ۱۹۶۰) دا، باسی هەندی لەو تابیه تیيانەی کردووه.

نیشانه کانی ئیزافه

له گەشتى ئە و باسانەی دەربارەی ئیزافه له زمانی کوردیدا نووسراون، ئە وەمان بق ناشکرا بۇو كە كەم و كورتىي ئە و زانايانە لە سەر بىنچىنە زمانی عەربى نووسىنە کانيان دارپشتووه له وەدايە كە زۆربەيان تەنبا باسى نیشانە (ى) يان كردووه و بەلای نیشانە کانی تردا نەچۈن، سەرەپاي ئە وە نیشانە ئیزافە يان بە پىت ياخود بە ئامراز داوهتە قەلەم. ئەمانە و هەروەھا له هەر شوئىنىك بەشىكى جىاوازىيان دانادە و بەو پىيەش ناوى بق دانراوه. بە وىتە له حالەتى (مظاڤ و مظاڤ الىيە) دا بە (ى) ئی ئیزافە يان دانادە، بەلام له حالەتى (صفە و موصوف) دا بە (ى) ئی وەصفى يان ناوبىردووه^{٢٥١} وەك گەپان و لېكۈلىنە وە دەرى دەخا له دىالىكتى كرمانجىي خواروودا (ى، ھ...، ھ...) و لە كرمانجىي ثۇرۇرۇدا (ا، ھ، ى، يىد/يىت، يىن...) نیشانە ئیزافەن... دانانى ئە و نیشانانە بە پىت ياخود ئامراز ياخود هەر شتىكى ترەلەيە، چونكە وەك ئاشكرایە ماناي پیزمانی دەگەيەنن^{٢٥٢}. له پۇوي دەوريشيانە وە له پىستەدا، كە بە يەكەوە بەستى دىارخەر (attributive adherent) adjunct, attribute و

-
- (ا) توفيق وەھبى، دەستورى زمانی کوردی، جزمى يەكەم، بەغدا، ۱۹۲۹، ل، ۱۸، ۲۰ - ۲۱، ياخود (ل ۲۴) ئەم كتىيە.
- (ب) نۇوري عەلی ئەمین، قواعىدى زمانی کوردی له (صەرف و نەحو) دا بەرگى دووهم، بەغدا، ۱۹۵۸، ل ۳۵ - ۳۷، ۹۴ - ۹۵، ياخود (ل ۳۰) ئەم كتىيە.
- (ج) نۇوري عەلی ئەمین، پیزمانی کوردی، سلیمانى، ۱۹۶۰، ل ۲۰۰، ياخود (ل ۳۰) ئەم كتىيە.
- بق ناسين و جىاكاردنە وە نیشانە، بپوانە: د. ئورھمانى حاجى مارف، وشەپۇنان له زمانی کوردیدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۳۶ - ۴۰.

دیارخراو (dependent memberdeterminatum) "٢٥٣" لەگەل نیشاندانی پیوهندی نیوانیان. لە بەر ئەوهى ئەوانە چ لە حالتى (صفه و موصوف) و چ لە حالتى (مضاف و مضاف الیه) دا ھەرھەمان نیشانەن، پیوهیست ناكا بە نیشانەی جیاواز بدرینە قەلەم.

ھەرچەندە كوردىناسانى سۆقىيەت و پۇزئاوا لە سەر بناگەي دیارخەر و دیارخراو بق ئەو نیشانانە چوون و ھەندىكىيان ئەنجامى باشيان وەددەست هىنناوه" ٢٥٤" ، بەلام ھەستيان بە گەلىڭ كىشەي گرنگى ئەو باسە نەكردووه. لىكۆلىنىھەي ھەر نوى كە دەربارەي نیشانەكانى ئىزافە لە دىاليكتى كرمانجى خواروودا كرابى نامەي دوكتوريەكەي د. كوردىستانى موکريانىيە" ٢٥٥".

٢٥٣ - لە عەربىدا دوو زاراوهى وا نين كە بە تەواوى بە رانبەر بە دیارخەر و دیارخراوی كوردى بۇوهستن. تەنبا ئەوهە ھەيە كە لە حالتى ئىزافەدا ھەموو (صفه) و (مضاف الیه) يەك دیارخەن، ھەرچى (موصوف) و (مضاف) يش دیارخراون. لە زمانى كوردىدا بە شە ئاخاوتى (ناو، جى ناو، ئاوه لىناو...) دەتوانن بىنە دیارخەر، وە (ناو، جى ناو، چاوج...) يش بقىان ھەيە دیارخراوين.

٢٥٤ - بەۋىنە بپوانە:

أ - قەناتى كوردى (كوردىيېش)، دەستورى زمانى كوردى، مۆسکو - لىينىنگراد، ١٩٥٧، ل ٨٩ - ١٠٣، ياخود (ل ٨٣) ئەم كتىبە.
ب - چەركەزى بەكتى (باكاىيېش)، زمانى كورده كانى سۆقىت، مۆسکو، ١٩٧٣، ل ٩٤ - ١١٥، ياخود (ل ٨٦) ئەم كتىبە... و ھەندىكى تر.

٢٥٥ - كوردىستان عەبدولپە حمان لەتيف، دیارخەر و شىوه كانى دەربىپىنى پیوهندى يە دیارخەرى يەكان لە زمانى كوردىدا - دىاليكتى سورانى (كورتەي نامەي دوكتوري)، مۆسکو، ١٩٧٦.

هه رچهنده نووسه‌ری ناوبراو تیشكی پووناکی بهسەر هەندی پووی ئە و
باسەدا پرژاندووه و هەندی زانیاری نویی خستوتە پیش چاو، بهلام لە و
کارهشدا هەندی کەم و کورتى و ناتەواوى و هەلە دەبىنرىن.^{٢٥٦}" بەداخه وە

- ٢٥٦ - بەرئەودى كەمیك لە لیكزلىنە وەكەي د. كوردىستانى مۇكىيانى بىدوپىن، دوو خال پۇن
دەكەينە وە.

يەك - ئە و سەرنج و تىپپىنیيانە دەريان دەپىن دەرھەق بە كورتەي نامەكەي، چونكە تەنبا
كورتەي باسى ناوبراو لە پېش دەستماندایە.

دوو - د. كوردىستانى مۇكىيانى لە نامەكەيدا لە پووی مۆرفۆلۆژى و سینتاكسەوە لە
نىشانەكانى ئىزافە دواوه، بهلام ئىمە له بەر پېۋىستى باسەكەي خۆمان ئە و لايەنانە دەگرین
كە لە بارەي مۆرفۆلۆژىيە و پېۋەندىيان پېۋە هە يە ((ناوناوهەك نېبى كە هەندى مەبەست بۇ
بەشى سینتاكسمان راپادەكىشىن). هەر لە بەرھەمان ھۆ خۆمان لە و باسانەي دىكەش ناگەيەنин
كە لە نامەي ناوبراودا سەبارەت بەكىشەي جۇراو جۇر كراون.

بەو پېيىھە ئىستا لە بەشى دووهمى نامەكە، كە بەناوى ((شىۋەكانى دەرپېنى پېۋەندىيە
ديارخەربىيەكان لە پېڭەي فۆرمەكانى ئىزافەوە)) يە دەدوپىن:
نووسەر كاتىك هاتوتە سەر باسى نىشانەكانى ئىزافە دەلىت: ((ئىزافە لە سۆرانىدا (پاستر
كرمانجي خواروودا - ئەورەحمان) دوو فۆرمى هە يە: فۆرمى يەكەمى ئىزافەي (ى) و فۆرمى
دووهمى ئىزافەي (ە) (ل. ٧)).

وهك ئاشكرايە، هەندى لە كوردىناسان، بەتابىيەتى (كەريمى ئەيووبى و ئى. ئا. سمير نوقا،
جهمال جەلال و ئەرنىست مەكارۆس...) ئەوهيان دەست نىشان كردووه كە لە دىاليكتى
كرمانجي خواروودا (ى) و (ە) نىشانە ئىزافەن و هەندى لايەنى ئە و باسانەيان پۇونكىردىتە وە.
هه رچهندە د. كوردىستان فراوانتر لە و نىشانانە دواوه، بهلام دەبۇ ئە و پاستىيە بخاتە پوو كە
زانىيانى ناوبراو پىتە لە دەسال لەمەويەر ھەستيان بەو كردووه و لىتى دواون.

لە هەندى بەشە دىاليكتى كرمانجي خواروودا، جىگە لە (ى) و (ە)، هەروەها نىشانە و حالەتى
دىكە ئىزافە دەبىنرىن، كە نووسەر ناوى نەبردۇون و باسى نەكىردىون. بەۋىنە:
لە هەندى ناوجەي سۆراندا نىشانەي (ى) ش ئىزافە سازىدەكە، وەك:

بایى شەمار ناكا گىرە

لەسەر سىنگى ئەنۇم تىرە

چەند گوناھە سىّ هەند خىرە

(فۆلكلۇر، ل. ٣١)

جىيگەي سەرسۈرمانە كە د. كوردىستان ھەستى بەو تابىبەتىتىه ئاشكرايەي مەلېندەكەي خۆى نەكىدووه.

مەسەلهى باس نەكىدنى ھەندى حالتى ئىزافە پەتىسى بە ئاپىدا وەيەك لە بەشى سىتىيەمى نامەكەيە. ھەرچەندە نۇوسەر لەم بەشەدا باسى چوار جىر حالتى ئىزافەي كىرىدووه كە بىن نىشانە پىك دىئن، بەلام جىگە لەوەي كە ھەندىكىيان حالتى ئىزافە نىن و بە ھەلە تىتىان گەيشتۇوه، كەچى ھەندى حالتى ئاشكراو دىيار ھەن نۇوسەر ھەستى پېيان نەكىدووه، بە وىنە وەك:

لە زمانى كوردىدا ناوناوه بىن ئەوەي هىچ نىشانەيەك ھارىكاري بکا، دىارخەر بەدوا دىيارخراوېتكا دىن كە ناوبىي و حالتى ئىزافە ساز دەبىن (بىوانە باسى : ((ئىزافەي بىن نىشانە)) كە لە لايپەر (٢٤٠) ئەم كتىبەدا لىلى دواوين).

لە ھەندى ئاواچەي كوردىستاندا بىن ئەوەي نىشانەيەك لە ناواندا ھەبى، دىارخەر بەدوا دىيارخراودا دىئت، وەك كە دەوتلىق (پياو ئاغا) و ناوتلىق (پياو ئاغا)، دەلىن (كۆپتۇ) و ناتلىن (كۆرى تۇ)، (بەرخ نىن) دەبىستىرە و (بەرخى نىن) نابىستىرە.

دوابەدواي ناوبىردنى نىشانەكانى ئىزافە لە دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇودا، نۇوسىيۇتى : ((لە كرمانجىدا (راستىر لە كرمانجىي ۋۇرۇودا - ئەۋەرە حمان) فۇرمە كانى ئىزافە پېتن: (أ، ئ، ھ، ئى، يېت، يېن))) لىرەدا نۇوسەر نىشانە (يىدى) لە بېركىدووه، بەلام دواتر كە كەوتۇتە باسى چۈننەتى خۇنواندىن و دەۋريان لىلى دواوه. لە هىچ شۇيىتىكدا ناوى ئە و نىشانەشى نەھېتىناوه كە لە ھەندى بەشە دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇودا دەبىنرىن، وەك: (أىتىدە، نە، مەن، يەدە...) (بىوانە: چەركەزى بەكىق، زمانى كوردەكانى سۆققىت، مۆسکن، ١٩٧٣، ل ٩٤ - ١١٥).

بىڭومان ئەو نىشانەنى دىالىكتى كرمانجىي ۋۇرۇو پەر لە بىسەت سال دەبىن بە دۇرۇ درېزى و بەشىۋەيەكى زانستى مامۇستا قەناتى كوردىلى يان دواوه. دواترىش مامۇستا چەركەزى بەكىز بەزانىيارى نوعى فراوانى كىدووه، بەلام د. كوردىستان لەم بەشە باسە كەيدا نەك هىچ بەرھەمەتىكى نوتى نەخستۇتە سەر ئە و خەرمانە، بەلكو بەشىۋەيەكى ساكار لەو باسە دواوه و تووشى ھەندى ھەلەش بۇوه... سەرەپاي ئەو ناوى ئە و زانىيانە ئە بىردووه كەلەو مەيدانەدا شاسوار بۇون و پەرەدەي بەسەر پاستىدا داوه.

نۇوسەر لەلايپەر (٨) دا كەوتۇتە لېكۆلىنەوەي نىشانە ئىزافەي (ى) و دەلىن: ((... بە ناوى كۆتايى بە كۆنسۇنانت و بىزۇن ھاتۇوه و دەلکى. ھەروھا دەشچىتە سەر ئە و ناوانە ئى نىشانە (ھەكە) ئى ناسىياوى تاك و (ھەكە) ئى نىشانە ئى ناسىياوى كۆو (ان) ئى نىشانە ئى كۆ و (ھەكە) ئى نىشانە ئى ناسىياوبىيان پېتەيە)).

هه رچه نده د. کوردستان ئوهه و توهه که نیشانه‌ی ئیزافه‌ی (ئ) به ناوی کوتایی هاتوو به کوشننات و بزوینه‌وه دلهکي، به لام دهبوو باسيكى گوران و شيوه‌ي جقاوجقى نیشانه‌ي ناوبراله باري جياوازدا بکات... ئوهه سه رنج پاده كيتشى، ئوهه ته نهك هه ليردهدا، به لکو له سه رپاكى نامه‌كهدا، نووسه‌ر تهنيا (هك) ي به نیشانه‌ي نهناسياوي داناوه و به هيج چهشنىك ناوی (ئىك، ئ) ي تهبردووه... ئوهشى يادداشت نهكردووه که نیشانه‌ي (ئ) ي ئيزافه به دوا ئوه نواهه‌شدا دېكت که نیشانه‌ي (ه) ي ناسياوي پتوه‌يه... لم شويته و گشت شويزىكى تردا (هكان) ي به نیشانه‌ي ناسياويي کو داوهه قەلەم (سەرنجمان دەربارەي ئەو جۆره هەلەيە لە هەندى شويتى ئەم كتبىه ماندا دەربىريوه).

هروده ها و تیگه یشتووه که ئه و نیشانه له حاله تی ئیزافه بی به یاریده نیشانه (ی) سازبودا، ته نیبا به دیار خراوه و دله لکین، به لام ته ماشکردنیکی سه پیتی ئه ده بی کوردی یه کسه رئو پایه د. کوردستان پهت ده کاته وه، له برهه وه دهیان نمونه ده بینرین که نیشانه کانی (ه) که، (ه) و (تیک، ی) و (ان) و (ه) که + (ان) له حاله تی ئیزافه بی به یاریده نیشانه (ی) سازبودا، به دیارخه ریشه وه دله لکین (دواتر نمونه ری قرمان هیناوه ته وه). دواى ئه و باسه ساکار و پر هله بی نیشانه (ی)، نئجا دهستی به توییزنه وهی نیشانه (ه) ئیزافه کردووه. کاتی که میلک له نیشانه (ه) ئیزافه دواوه، دله لی: ... لهم حاله ته دا (ه) کی نیشانه نه ناسیاوه... جیناوی نیشانه و (ه) کی نیشانه ناسیاوه - (ئه و... ه)، (ئه م... ه) به دیارخراوه وه دله لکین. (ل ۱۳).

دیسان نووسه رتهنیا (هک) بی به نیشانه‌ی نه ناسیاوی داناوه. که چی ئه و پسته‌یهی پاش دنیپک
بؤ سه لماندنی راکه‌ی هیناویه‌تیه وه : (رۇزىكى مەلا له پاۋىدأ پۇلە مراوييکى لە گۈمۈكدا
دەبىنی) - دەبىنین (يك) تىيدا نیشانه‌ی نه ناسیاویه. دواتر پسته‌ی (ئه و كابرايە ئاسنگەرە
هاپپى منه) ای هیناوەتەو بؤ دەرخستنى ئەوهى كە بە دوا جىتناوى نیشانداندا چۆن ناسیاوی
دىت. لە پەختنە ئه و پايه‌ی نووسه‌ردا، دەلەم :

لە باسى نیشانه‌ی ناسیاوی (ه) دا روونم كەردىتەو كە ئه و (ه) يەي بە دواي جىتناوى نیشانداندا
دى، راست نېي بە نیشانه‌ی ناسیاوی دابىنرى، بەلكو تەواوکەرى جىتناوهكە يە.

ئه و (ه) يە بە دىارخراوه وە دەلکى، نەك بە دىارخەرەوە. كە چى نووسه رواي داناوه كە دەچىتە
سەر دىارخە.

ج- ئو (ه) ای به دوای وشهی (کابرایه) دا هاتوروه، بهر له هه موشتیک بی ٹویش پسته که ساز ده بی، واته ده توانزی بوتری (ئه) کابرا ئاسنگره هاوپتی منه. جگه له وه ئه گه رنوسه ر مه بستی له (ه) ای کوتاییی وشهی (کابرایه) ببی ئه وه نه ک له حالتی ئیزافه دا، به لکو له حالات، ترسیدا هر حتناؤه که ته او ده کات، وه ک که ده وتری. (ئه) کارامه رویشت. لتره دا

هیچ نیزافه ش لە گۆپیدا نییە. خۆ ئەگەر مەبەستى د. کوردستان (ھ) ئى كۆتايىي وشەي (ئاسنگەره) بىت، ئەوه له ويىشدا هەر تەواوکەرى جىتناوى نىشاندانە. جا بىتتو ھىز لە سەر وشەي (ئاسنگەره) دابنرى، ئەوه دەبىتە خەبەر و (ھ) ش دەبىتە كەدارى بى ھىز. لەم حالەتەدا له دوا وشەي (ئاسنگەره) وە دەبى فاريزە دابنرى.

د. کوردستان بۇ ئەوه چوووه، كە له حالەتى نیزافەي بە يارىدەي نىشانەي (ھ) پېكھاتوودا، ئەگەر دىارخەر ئاواهلىناوبي، دەتوننى ((نىشانەي (ھ) كە) ئى ناسياوى تاك و (ھ) كان) ئى نىشانەي ناسياويبى كۆ و جىتناوى نىشاندان و (ھ) ئى نىشانەي ناسياوى) (ل ۱۳) وەربىگى، كە چى دەركى بەوه نەكىدوووه، كە له حالەتى ناوبراؤدا دىارخەر دەتوننى نىشانەي نەناسياوېش وەربىگى، بە وىتە:

كچە كوردەك دل پىتى شاد بى
وەك فرىشتە و پەريزاد بى

(گۈدان، ب، ل ۳۵)

ھەر لە و شوېتەدا كە پىتەي ((عيسا ھاودەنگە كانى خۆي كۆكىدەوە و چۈونە سەر ئەو دوزمنە بەھىزە)) ئى كىدوووه بە نەمۇنەي ئەوهى كە دىارخەر جىتناوى نىشاندان و نىشانەي ناسياويبى (ھ) ئى وەرگىتىبى، كە وتۇتە ھەمان ھەلەوە كە له پىتەي ناوبراؤي ((ئەو كابرايە ئاسنگەره ھاودىي منە) دا تى كە وتۇووه، چونكە لېرەشدا (ھ) ئى كۆتايىي ((دۇزمەنە)) و ((بەھىزە)) بەر لەوەي نىشانەي نیزافە بن، تەواوکەرى جىتاۋەكەن.

ئەوهى لە سەرەوە لىپى دواوين بەشىتكى زۇركەمە لە سەرنج و تىبىنى يانەي دەربارەي كورتەي نامەي دوكتوري خوشكە كوردستانى موكىيانى ھەمانە. ئەگەر بىزمان كرا لە دەرفەتىكى تردا ئەوانى دىكەش دەخەينە پېش چا.

بەپىي ئەو لىدىوانەمان، ئەوه دەردەكەۋى كە بەرھەمى ناوبراو بە شىۋەيەكى گشتى نەك ھەر سادە و ساكارە، بەلكو ھەلە و ناتەواوېيشى زۇرتىدایە. كەچى د. برايمى عەزىزى برايمى پىپقىرى ھەمان مەيدان و لە ژمارە (۵۷) سالى ۱۹۷۷ ئى گۇفارى ((پۇشنبىرى نوى)) دا بە ناوى ((كورتە پېش چاوخستنېكى نامەي دوكتراي كوردستان عبدولپە حمان لەتىف)) (ل ۵۲ - ۵۵) ھە و تارىكى دەربارەي بەرھەمى ناوبران نۇرسىيە و نەك ھەر بە كارىكى گىرنگ و بايە خدار و زانستىي كەورە داناوه، بەلكو هىچ ناتەواوى و ھەلە يەكىش سەرنجى رانە كىشاوه و يەك پەخنەش چىيە دەربارەي نەيپۇوه. دىارە دەبىي ھەستى بە هىچ كەم و كورتى و ھەلە يەك نەكىدبى تىايادا ! ...

(تىبىنى): 1- لە چاپدانى ئەم كتىپەمان زۆرى خاياندو له و ماوهىدا دەربارەي نامەي دوكتوري ناوبران لە ژمارە ۷۰ ئى سالى ۱۹۷۸ ئى گۇفارى ((پۇشنبىرى نوى)) دا بە ناوى ((بەركولىتىكى ھەلە زانستىي كانى كورتەي نامەي دوكتوريي كە د. كوردستانى موكىيانى)) يەوه و تارىكم بىلە

ئیمهش لەم کتیبەماندا لە بەر ئەوهی لە پووی مۆرفۆلۆژی یەوه لە ناو دەدویین، ناتوانین ھەموولایەنیکی بخەینە بەر تیشكى لیکۆلینەوه. نیشانەی ئیزافە، بەونیشانەیە دەوتىرى كە دیارخەر و دیارخراو بە یەکەوه دەبەستىت و پیوهندى وەسفى و خاوهنىتى و چۇنىيەتى... نیوانىيان نیشان دەدات. لە دیالىكتى كرمانجىي خواروودا (ى، ۵...) نیشانەی ئیزافەن و ھەمیشە بە دیار خراوهوه دەلكىن".^{۲۵۷}

نیشانەی (ى)

ھەندى (بەلگە وادەگىيەنن ئەم نیشانەيە لە جىنناوى ھەبى (الضمير الملکى – relative pronoun) ھى (ئى) يەوه كەوتېتىه وە: ھەرچەندە وشەي ھى (ئى) لە تىكستى كۆن و نۇرى كوردىدا، بە شىۋەيەكى سەرەكى وەك جىنناوى ھەبى بەرچاودەكەوى، بەلام لە ھەندى حالتدا دەبىنرى كە دیارخەرو دیارخراوى پىكەوه بەستووه – واتە دەورى ئیزافەي بىنيوه.

کردهو... ۲ - ئە و تارەي لەم دوايىيەدا د. كوردىستانى موکريانى بە ناوى ((ئامرازەكانى خستنەسەر لە زمانى كوردىدا)) وە، لە ژمارە ۱ى بەرگى ئى سالى ۱۹۷۸ گۇشارى ((زانكى)) دا بلۇي كردهو، بەداخەوه فرياي ئەوه نەكەوت لەم نۇوسىنەماندا لىنى بىدوين. جا ھيوامانە لە ھەلىكى ديدا بىرۇپامان سەبارەت بەو كارەش دەرىپىن.^{۲۵۸} - وەك پەرأويىزى ژمارە (۱۶۷) دا وىمان، بەشە ئاخاوتىنى (ناو، جىنناو، چاوجى...) دەتوانىن بىنە دیارخراو. بەلام لە بەر ئەوهى مەبەستى ئەم کتىبەي ئىمە باسى ناوە، بۇيە دیارخراو تەنبا لە شىۋەي ناودا نیشان دەدەين.

له زمانی فارسی ناوه‌پاستدا (ئى) جیتناوی هه‌بی بسوه و هه‌روه‌ها کاری
ئیزافه‌شی به جی هیناوه - واته یاریده‌ی دانه‌پال یه‌کتری دیارخه‌رو
دیارخراوی داوه".^{۲۵۸}

جیتناوی هه‌بی، که له ئاویستادا (یه/یا)، (یه‌ت/هیه‌ت) بسوه، له هه‌مان
کاتدا وەك نیشانه‌ی پیکه‌وە به‌ستنی دیارخه‌رو دیارخراو خۆی نواندووه".^{۲۵۹}
ئەم نیشانه‌یه که له‌وانی دیکه چالاکتر و پتە له کاردايە، به دیارخراوه‌وە
دەلکى و به م شیوانه‌ی خواره‌وە دەبینری:

- ئەگەر دیارخراو کوتاییی به هەر دەنگىکى كۆنسۆنانت بى، ئەوە
بە‌په‌وانی نیشانه‌ی (ى)ئى ئیزافه‌ی دەچیتە سەر. وەك:

سەر + ئى - سەرى

دەست + ئى - دەستى

دامىن + ئى - دامىننى

سەرى فەراهادم و، دەندووکى قولۇڭ

دەستى مەجنۇونم و، دامىننى چىا

(نالى، ل ۱۲۵)

بەهار + ئى - بەهارى

بەهارى پۈوزەرد، بەهارى پۈوزەرد

منىشى خستە كەزۇ كېتىوو هەرد

(پېرەمېرەد، ل ۲۰۷)

- بپوانە: ۋ. س. راستۇر گوپقا، زمانی فارسی ناوه‌پاست، مۆسکو، ۱۹۶۶، ل ۷۳ - ۷۴.^{۲۵۸}

- بپوانە: س. ن. سۆكۈلۈق، زمانی ئاویستا، مۆسکو، ۱۹۶۱، ل ۶۵ - ۶۶.^{۲۵۹}

خه یال + ی = خه یالی

پۆژ + ی = پۆژی

خه یالی پوچی دنیا و ده ماغ و دلمنی پیچاوه

قیامه‌ت، هرمه‌که‌ر پۆژی قیامه‌ت بیته‌وه فکرم

(مه‌حوى، ل ۲۲۱)

۲- بیتو دیار خراو کوتاییی به ده نگی بزوینی (ا، ق، وو، ی، ھ) بیت ئه‌وه

به پیی یاسای فونه‌تیکی کوردی (ی - ە) ده بیته (ی - ە). وەك:

(۱)

مانگا + (ی - ە) = مانگای (mangay)

ئەلیی مانگای مالوانه

(په‌ندی پیشینان، ل ۴۹)

چرا + (ی - ە) = چرای (ciray)

چرای ئاهه‌نگی ناو دوستامن پۆ !

شیری مه‌یدانی ناو زیانم پۆ !

(بیکه‌س، ل ۱۱۲)

(۲)

برق + (ی - ە) = برقی (biroy)

کوانی دوو چاوی مه‌ست؟ کوانی؟

کوانی برقی په‌یوه‌ست؟ کوانی؟

(کordan، ب، ل ۲۱)

دو + (ی - ە) = دۆزی (doy)

بىزنه گەپ لە دۆئى مالانى كردىن

(پەندى پېشىنەن، ل ۸۶)

ئاسق + (ى - آ) - ئاسقى (asqy)

سوپاس بۆ يەزدان، يەزدانى گوره

ئاسقى هيواى كورد بى تەم و ھەورە

(بىكەس، ل ۲۱)

(وو)

خانوو + (ى - آ) - خانووى (xanmûy)

خانووى فەقىن، مانگە شەو چرايەتى

(پەندى پېشىنەن، ل ۱۸۶)

پۇو + (ى - آ) - پۇوى (rûy)

لە پۇوى زەمینا نى يە وەك تۆ

قەومىتىكى دوودىل، دىل و پەنجەپۇ

(ى)

پى + (ى - آ) - پىي (rêy)

سەيرى كۈلانان بکە ئىستاكە چەند پاکە و تەمیزە

پىسى يو تۈزى سەرەنگۈزىك لە پىي مەعېر نەما

(زىوهەر، ل ۳۱)

كىرى + (ى - آ) - كىرىي (kirêy)

پۇولى پارە يەكىشىم پى نى يە بىدەم بە كىرىي ولاخ ...

(لە خەوما، ل ۳۰)

پی + (ى - آ) = پیئی (pêy)

پیئی ناز نهنى بە سەر ئە رزا

جوانى لە به زنیکى بە رزا ! ...

(کوران، ب ۲، ل ۲۰)

(٥)

پیاله + (ى - آ) = پیاله‌بی (pyaley)

بە تۆشى جانى وەردە گرم پیاله‌ی زەھرى ھەرنىشى

بە دەردى دل بچم گەربى لە جەورى تو دل م بىشى

(مهحوی، ل ۳۰۲)

میوه + (ى - آ) = میوه‌بی (mîwey)

شەراب لە میوه‌بی تو دىتە بە رەم

ئەبى بە شىفای پەزارە و ئەلم

(پیرە مىردد، ل ۱۵۰)

خەندە + (ى - آ) = خەندە‌بی (xendey)

نەغمە + (ى - آ) = نەغمە‌بی (nexmey)

زپە + (ى - آ) = زپە‌بی (zirey)

هارە + (ى - آ) = هارە‌بی (harey)

ورشە + (ى - آ) = ورشە‌بی (wirsey)

بابى خەندە‌بی پېر ئاھەنگ بى !

نەغمە‌بی نازى شۆخ و شەنگ بى

زپە‌بازن بى

بەره و لای من بی ؟

هارهی هەیاسەکەی،

ورشەی کراسەکەی

(گو DAN، ب، ل ۲۱)

۳ - ئەگەر دیارخراو کوتاییی بە دەنگی بزوینى (ى) بیت، ئەوکاتە
نیشانەی ئیزافەی (ى) لە تەلەفۇزدا دەرناکەۋى وەك:

پیوی + ئى = پیویى

پیویى مال و شىرى دەرەوەيە

(پەندى پېشىنان، ل ۲۲۵)

ماسى + ئى = ماسىي

دەعباى ناو ئەشكەوت، ماسىي كۆمى شىن

بالدارى رەنگاۋەنگ پەپولەي نەخشىن "ئەن"

(گو DAN، س، ل ۵۲)

۴۶۰ - ئەگەر دیارخراو ناسياوى يا نەناسياوى يا كۆ ... ئى پىوه بۇو، ئەو دەمەش دەتوانى
نیشانەی ئیزافەی (ى) وەربىرى، بەلام لەم حالاتدا، ئەگەر كوتاییی بە دەنگى كۆنسۇنانت
ھاتبى، وەك: (ڦىتكى ، ڦىنان ، ڦىنهكان ...) ، ئەوە بەپەوانى (ى) ئی ئیزافەي پىوه دەلكى: ()
ڦىتكى جوان ، ڦىنانى سلىمانى ، ڦىنهكانى تو ...). بەلام بېتۈ كوتاییي بە دەنگى بزوین بیت،
وەك: (دارەكە ، پىاوهكە ...) ، ئەو دەمە (ى - ١) ئی ئیزافە دەبىتە (ى - ٤) ئى نىمچە بزوین:
(دارەكەي مامۆستا، پىاوى هەزار ...).

نیشانه‌ی (ھ) " ٣٦١ :

ھرچەندە (ھ) ش نیشانه‌ی ئیزافه‌یه، بەلام لە بەکارهینان و گەیاندنی
واتادا ھەندیک جیاوازی لە گەل نیشانه‌ی (ى) دا ھە یه " ٣٧٧ .

ئەم نیشانه‌یه کەله (ى) کەمتر لە کاردايی، ھەروه‌ها بە دیارخراوه‌وھ
دەلکى. ئەمیش بەم شیوانه‌ی خواره‌وھ دەبینرى:

۱- ئەگەر دیار خراو کۆتاپىي بە ھەردەنگىكى كۆنسۇنانت بىت، ئەھو
بەرۋانى نیشانه‌ی (ھ) ئیزافه‌ی پىّوھ دەلکى، وەك:

كلك + ھ = كلكھ

- زۇرىھى زۇرى نۇوسەرانى پیزمانى کوردی باسى (ھ) يان وەك نیشانه‌ی ئیزافه نەكىدووھ.
ئەو نۇوسەرانەش كە ناویان بىردووھ، شىتىكى ئەوتۇيان لە بارەيەوە نەخستۇتە پۇو...
ھرچەندە (ھ) لە زمانى کوردىدا بە چەند جۇرىك خۇى دەنۋىتنى، بەلام دەبى ئەھەش لە ياد
نەكەين كە ئەو (ھ) ئى وەك ئىنتەرفىكىس لە لېكدانى وشەدا ھارىكىارى دەكاكا، بەۋىنە (بەردەنۇيىز
، مىزەسىتىو، بۇوكە شۇوشە ...)، ھەمان (ھ) ئیزافه‌یه كە دەورى دانەپال يەكدى و پىتكەوە
بەستىنى دیارخەر و دیارخراو دەبىنى.

- د. كوردستانى موكىيانى لە و پايەدايە كە نیشانه‌ی (ھ) ھەروھ (ى) دەور دەبىنى
(بپوانە: كورتەي نامەي دوكىتىرى ((دیارخەر و شیۋوھ کانى دەرىپىنى پىتوھندىبىي دیارخەرىيەكان
لە زمانى کوردىدا)), ل ١٢).

پاسته (ھ) ش وەك (ى) دیارخەر دیارخراو پىتكەوە دەبەستى، بەلام نابىئ ئەھو لە بىرلىكى كە:
(ى) زۇر لە (ھ) چالاكتە.

لە ھەندى حالە تدا ئەگەر (ى) بىرى (ھ) واتاي جیاواز پەيدادەبىي، بەۋىنە ((پۇورى نەسرىن
- پۇورە نەسرىن)) ، ((مامى نەريمان - مامە نەريمان)) ...

ج- ھەندى جارىش بىتىو (ى) بىرى (ھ) لە بىرىتى دەورى ئیزافە، دەورى لېكدان دەبىنى،
وەك: ((گۈلى باخ - گولە باخ))، ((چەرمى گا - چەرمەگا)) و ھەندىكى تر
د- نیشانه‌ی ئیزافه‌ی (ى) دەتوانى بچىتە سەر دیارخراویك، كە نیشانه‌ی ناسياوى و
نەناسياوى و كۆ...ى پىتوھى، بەلام نیشانه‌ی (ھ) ناتوانى.

له می مهیدانی عیشه، کلکه پیوی پیشی تو، زاهید
چ بی قه دری، ده بی گه ر شیری بیتی کلکی پاکیشی
(مه حوى، ل ۳۰۳)

کچ + ه = کچه

ئه لیتی کچه جافیان بق دابه زاندووه

(پهندی پیشینان، ل ۴۴)

بار + ه = باره

شهرته که ر بم باره گوییم ل بینن خپرهی نه بی
باده می تقدو که می و هک بی غه می بخ قم بژیم

(بیکه س، ل ۱۱۸)

- ئه گه ر دیار خراو کوتاییی به هه رده نگیکی بنوین بیت، ئه و ده مه
نیشانهی (ه) ئی ئیزافه تی ده چی. و هک:

بالا + ه = بالا

ئه گریجه + ه = ئه گریجه

به پادی بالا لا لا لو

چا په شی، ئه گریجه خاوی

(کران، ب، ل ۳۰)

هه مانه + ه = هه مانه

هاته سه ربی کوا بچی بق ناو
به لپا که وته سه هه مانه در پاو

(زیوه ر، ل ۷۹)

به چکه + ه = به چکه

به چکه مەلهوان، لە ئاوا ئەخنکى

(پەندى پېشىنان، ل ۱۰۲)

ھەردوو نىشانەي (ى) و (ھ) ئىزافە بە دىارخراوه و دەلكىن.
نۇرجارىش نىشانەي ناسياوى و نىشانەي نەناسياوى و نىشانەي كۆ دىنە
ناوانەوە. ئىنجا با بىزىن، ئەو جۆرە نىشانانە كە دىنە ناوه وە، چۆن خۆيان
دەنوينىن:

۱- ئەگەر ئىزافە بەھۆى نىشانەي (ى) ھوھ ساز بىي، ئەوھ ئەو نىشانە
ناوبراوانە دەچنە سەر دىارخراو و دىارخەرىش:
أ) ئەگەر دىارخەر بە تايىبەتى ناو ياخود جىتناو بىي و واتاي خاوه نىتى
بىگە يەنى، ئەو دەمە نىشانە كان بە دىارخراوه و دەلكىن، وەك: (كۈرپەكەي
نەريمان، كۈرپەكەي تۆ)، (كۈرپەكەي نەريمان، كۈرپەكەي تۆ)، (كۈرپەكەي نەريمان،
كۈرپەكەي تۆ)، (كۈرپەكەي نەريمان، كۈرپەكەي تۆ)، (كۈرپەكەي نەريمان، كۈرپەكەي
تۆ) ...

با تەماشاي ھەندى بەلگە بکەين:

دىارخراو + ه كە

گىردىكەي يارە جىي خۇرەتاواھ

پىگاى سەيرانى نەورۇز بپاوه

(پېرەمىرە، ل ۱۰۶)

مالەكەي تۆ ئەخۆم بە بەلاش، ھىنەكەي خۆم ئەخەمە پاش.

(پەندى پېشىنان، ل ۴۱۳)

دیارخراو + یاک

شەراببى لە علی پوممانى له ((نالى))

حەرامە بى مەزەھى ماجيکى لىتوان

(نالى، ل ۳۲۲)

ھەموو وەزنيکى گۇرانى، لە تۈولانى ھەتا كورتى،

بەسەر پەنجەھى ھونەر كىرىت بە دىلى كۆششى زالت! ...

(گوران، ب، ل ۱۳۵)

دیارخراو + ان

شاخانى ئەورۇپا بە فىيداي ئەم مەقامە بن

ھەر مەنزەرە تەبىعى يەكەئى مەحوەكا، كەدەر

(زىوهەر، ل ۱۶)

حاكمانى مە حكەمە نامە سىييان

قەت نەماۋە غېرەت و ناموسىييان

(نالى، ل ۳۲۵)

دیارخراو + (ەكە + ان)

حاكم و ميرەكانى كوردىستان

ھەر لە (بۇتان) دوه ھەتا بايان

(كلىيى، ل ۵۴)

بە يادى دىلەكانى كوردى نازدار

بە حەپسى چۈونە قەسرى شامى قاجار

(سلام، ل ۱۰)

ب) ئەگەر دیارخەر ناوی گشتى ياخود ئاوه لىناو بى و له حالتى (مضاف الىيە) دا بى، ئەو نىشانە كان بە دیارخەره و دەنۈوسىن، وەك: (کورپى كوردهكە، کورپى ئازاكە)، (کورپى كورده)، کورپى كوردىك، کورپى كوردى، کورپى ئازايەك)، (کورپى كوردان، کورپى ئازاكان).
 (کورپى كوردهكەن، کورپى ئازاكەن)." ۲۸۶

ھەندى بە لىگە:

دیارخەر + ھ

ماچى دەمەكەي دامى كە دامى سەر و مالىم

بېۋانە ج سەبىيادە، ج جەللادە بە حالتى

ل (۲۸۶)

دیارخەر + ھ

کورپى شوانە كە ئەمە بىست شىيت بۇو، دايىه كىتو،

زەويى داگرت بە تف كىرىن، ئاسمان بە جىتىو!

دیارخەر + يك

سەرچاوهى ئاۋىك، كەلەكىڭ لەسەر

ڦىنلىك تىيى ئەچى، ڦىنلىك دىيىتەدەر...

(گۈران، ب، ل ۱۵۱)

دیارخەر + ئى

سەفىل و دەربەدەر پۇزى لە كۈوچە و قۇزىنى شارى

۲۸۳ - لىتەدا كە ئاوه لىناوی (ئازاكە، ئازايەك، ئازايان، ئازاكان) بەدوا وشەي (کورپى) دا هاتووه و دەورى (مضاف الىيە) ي بىنیوھ، ھۆى ئەوھىيە كە مەبەست (كەسىك) ھ (ئازا) يە و ئەو ناوهى بەردهمى كە وەسفى دەكا، لابراوه.

(بىتکەس، ل ۸۶)

دیارخەر + ان

له دوگەمە سەخەمە دوئىنى نويىشى شىوان

بەيانى دا سفیدەمە باغى سىوان

(تالى، ل ۳۲۰)

دیارخەر + (ان + ھەك)

چۆگەم ئاوه كان تىيايا قەتىس ماو

ھەر ئەپقۇن ناكەن پىچى شاخ تەواو

(گوران، ب، ل ۱۴۵)

بە شىرى مەممە كانى

منى بە بەرھەم ھانى

(بىتکەس، ل ۱۳۶)

ج) بىتو دیارخەر ئاوه لىناو بى و واتاي وەسفى بگەيمىنى، ئەوه نىشانە كان دەچنە سەر دیارخراو^{"۱۴"}، وەك: (كۈرپەم ئازا له بەردەم مەرگدا وەستابۇو)، (كۈرپەكى ئازا له بەردەم مەرگدا وەستابۇو)، (كۈرپەنى ئازا له بەردەم مەرگدا وەستابۇون)^{"۱۵"}.

چەند نموونە يەك:

۲۶۴ - د. كوردىستان موکىيانى واي داوه تە قەلەم كە ئەو نىشانانە لە حالىتى ئىزافەمى بە يارىدەن نىشانەنى (ى) سازىبودا تەنبا بە دیارخراوەمە دەلكىن، بەلام ئەو نموونانەمى سەرەمە كە لە بەشى (ب)دا و ھەروەھا ئەوانەنى لە بەشى (ج)دا نىشانمان داون، ئەو پايدە پەت دەكەنەوە و ئەو نىسپات دەكەن كە دەتوانى بە دیارخەر يېشەمە بلەكىن.

۲۶۵ - لەم بارەدا (ھەك) و (ھەك + ان) بە دیارخەرەمە نالكىن.

دیارخراو + ه

حهیرانی له نجه و بهن و بالاتم

شهرابی بابی بق دلهی ماتم

(بیکهس، ل ۸۲)

دیارخه + یك

شیرکتو کوپیکی چاکه

(بیکهس، ل ۱۴۵)

تقد به ره حم و دلپاکه

چوومه لای مهلایه کی عه سه بی

وتم: نهی واریسی عولومی نه بی

(زیوهن، ل ۶۷)

مالیکی ناوه دان له سه د مالی ویران باشتره

(پهندی پیشینان، ل ۱۴۵)

دیارخه + ان

کلن و موصه ففا، لابه ری جه فا

به زم و پابیطه ی یارانی و هفا

(بیکهس، ل ۸۲)

تبیینی: بیکومان، گواستنه وهی ئه و نیشانانه له دیارخراوه وه بق

دیارخه، ياخود به پیچه وانه وه له دیارخه ره وه بق دیار خراو ده بیتھ هۆی

پهیدابونی واتای جیawan.

- ۲ - ئەگەر ئىزافە بە هارىکارى نىشانەی (ھ) ئىزافە پىك بىت، ئەودەمە نىشانە ناوبراوه کان تەنبا بە دىارخەرەوە دەنۇوسىن و دىارخراو ھەرگىز وەريان ناگىرى.

چەند بە لگە يەك:

دیار خەر + ھەك

غەلبە غەلب و ھەرای مەردەم

خەوە شىرىنەكەی لە دەس كردىم

(زىوهەر، ل ۷۳)

گورگانە شەوىئى، گورگانە شەوىئى
بەرخە بچكۈلەكەم خەوى لى بکەوىئى

(پىرە مىردد، ل ۴۳۳)

دیارخەر + يىك

كچە كوردىيىك دل پىئى شاد بى

وەك فريشتنە پەريزاز بى

(كىدان، ب، ل ۳۵)

دیارخەر + ئى

صەبا يارانى مە جلىس گەر ھەوالى من ئەپرسن لىت
بلىٰ كىشايىھە ياخانە دوچاۋى بىچوھە عەيارى

(کوردی، ل ۳۴)

دیارخەر + (ھەك + ان)

ئەستىرە بەرزەكان ئەدرەو شىئنەوە بە شەو

وەك من بە داخوەن، نە سره و تیان ھەيە و نە خەو
(پیرەمیزد، ل ۱۰۶)

نەی چاو! چەشنى بازى قەفەس ھەلۋەرى پەرت،
کوا بالە تىزەكانى نىگايى حوسنى دلبەرت؟

(گىران، ب، ل ۲۱)

... هتد.

تىبىينى: كاتى ئىزافە بە هۆى نىشانە (ھ) ئىزافە ساز دەبى، ئەوە:

- بە زۇرى ناو و ئاوه لىناو دەتوانى بىنە دىارخەر.
- ئەگەر دىارخەر ناو بى، ئەوە ناوه كەش دەورى ئاوه لىناو دەبىنى و
وەسف دەكە.
- تەنيا حالەتى (صفە و موصوف) دەور دەبىنى و (مضاف و مضاف
الىيە) پىك نايەت.

ئىزافە بى نىشانە

لە زمانى کوردىدا ناو ناوه بى ئەوەي ھىچ نىشانە يەك هارىكارى بکا،
دىارخەر بەدوا دىارخراوېتىكدا دى كە ناوبى و حالەتى ئىزافە ساز دەبى^{۳۷۶}.

وەك:

خاوهن مال "دەستى ھەلگرت، دز ئەلى حەق ئەگە يەنم بە جىئى خۆى.

^{۳۷۶} - نووسەرانى پیزمانی کوردی ھەستيان بەبۇونى ئەو حالەتەي ئىزافە نەكىدووه.

^{۳۷۷} - ھەمان مەبەست لە پەندىكى ترى كوردىدا، بە يارىدەي نىشانە (ى) ئىزافە ساز
بۇوه:

(پەندى پېشىنان، ل ۱۸۶)

خاوهنى باخ و بېستان شەرمەزارە بە زستان

(پهندی پیشینان، ل ۱۸۶)

مل عه‌له‌م، شیرین "قهله‌م، ئاهو شکه‌م، مه‌يمون قه‌دهم سم خپو

كلاك نیسترو مه‌نزل بېر و عارهق نه‌پیز

(نالی، ل ۲۲۵)

کوپی شوانی بىژاوی نیش، له بەر هەتاو قال،

مه‌چەك نەستور، لهش كەله‌گەت دەفهی ناوشان چال

(کەران، ب، ل ۶۸)

ورده تایبەتیتیی هەندی بەشه دیالیکتی

كرمانجىي خواروو

۱- له ناوجەی سۆران له حالتی ئىزافەدا، جگە له و نیشانانەی باسمان

كردن، هەروەها نیشانەی (ى)ش بەكاردیئن، وەك:

داكى كۈپان كەردن بە خار

داكى كىزان ماينى حەبد

(فۆلكلۇر، ل ۳۱)

بايى شەمار له ناوی يان

دەنگى كۆترى، غرمەسى يان

له بۇي كەتمە غەربىي يان

۲۶۸ - له زمانی کوردیدا هەندی جار ئاوه لىناو پېش ناو دەكەۋى، وەك له ((شیرین قهله‌م)) دا بىniman. هەمان دىياردە له وشەى لىكىدرابى کوردیدا رەنگى داوهتەوە، وەك: پەشمال، زەرداد، پېرسىوود، خۆش باوھە... دەيان بىنىن.

(فۆلکلۆر، ل ۳۱)

میرئ من کى له وانه

میرئ تۆ عەلۆز جوانه

(فۆلکلۆر، ل ۳۹)

عەيشۆك ژنە بە بازنە

خوشکى تۇوه و يارى منه

(فۆلکلۆر، ل ۶۱)

- لە هەندى شوينى ناوجەی کوردستان حالەتى ئىزافە بە زۆرى بە بى نىشانە ساز دەبى. لە كاتى ئاخاوتىدا ئەوه دىتە بە رگوی، كە ئەگەر دوا دەنگى وشهى ديارخراو كۆنسۇنانت بۇو، ئەوه دەلىن: پياو ئاغا، كورپ تۆ، بەرخ نىر... كەچى پياوى ئاغا، كورپى تۆ، بەرخى نىر... نالىن. بىتتو ديار خراو بە دەنگى بىزۇن كۆتايىي هاتبى، ئەودەمە نىشانە بەكاردىت و دەلىن:

برای گەورە

پەنجەي من

... هتد.

كاتى حالەتى ئىزافە (مضاف و مضاف الىه) بى و نىشانەي (ھە)، يىك... يش بىتە ناوانەوە، ئەوه نىشانەي ئىزافە پەيدا دەبىتەوە، وەك ئەوه كە دەلىن:

پياوه كەي ئاغا ، كورپە كەي تۆ...

پياويڭى ئاغا ، كورپىڭى تۆ...

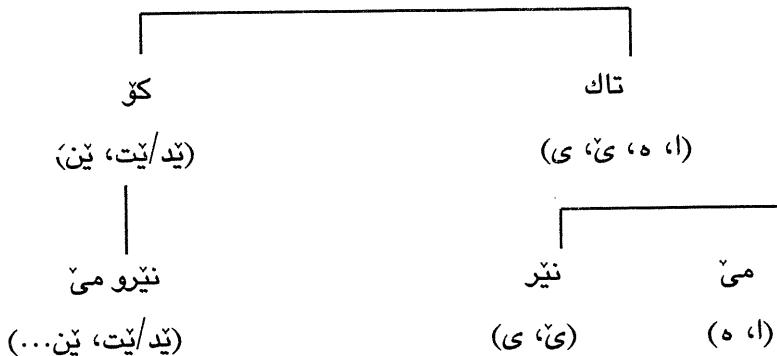
له هەمان حالەتدا ئەگەر (ھە + ان) له ناودا بى، ئەو دەمە نىشانەي خۆئەگەر حالەتى ئىزافە (صفە و موصوف) بى و نىشانەي ناسياوى و نەناسياويش له ئارادابن، ئەوه نىشانەي ئىزافە نابىنرى.

بەھۆى ئەو دوو نىشانە - (ى، ھ) سەرەكى يەوھەندى نىشانە تايىھتىتىي ترەوە كە لەسەرەوە باسمان كردن، له دىالىكتى كرمانجىي خواروودا ئىزافە ساز دەبى. له دىالىكتى كرمانجىي ثۇرۇوشدا نىشانەي (ا، ھ، ى، يىد/يت، يىن) وھەندىكى تر^{۲۶۹} "ئىزافە پىك دىئن.

ئەوهى نىشانەي ئىزافە له دوو دىالىكتى سەرەكىي كوردىدا له يەك جىا بکاتەوە مەسەلەي ژمارە و جنسە. له دىالىكتى خواروودا وەك بىنيمان نىشانەي ئىزافە بە ژمارە و جنسەوە بەند نىيە. هەموو نىشانە ئاوبراوهەكان له حالەتى تاك و كۆ و نىر و مىي ديارخراودا جىا نابنەوە. هەرچى دىالىكتى ثۇرۇووھ نىشانەكانى ئىزافە بە پىي ژمارە و جنس خۆيان دەنۋىيەن تىايىدا: نىشانەي (ا، ھ) بە ديارخراوى ژمارەي تاكى جنسى مىوه دەلكىن. نىشانەي (ى، ى) ئىزافەي ديارخراوى ژمارەي تاكى جنسى نىر ساز دەكەن. هەرچى (يىد/ يت، يىن...) يىشە بە ديارخراوى كۆي نىر و مىوه دەنۋوسىن. وەك له و خشتەيە خوارەوەدا دەبىنرى.

۲۶۹ - وەك (ا، يىدە، نە، دنە، يىدە...) كە تايىھتىن بەھەندى بەشە دىالىكت و دواترلىيان دەدۇيىن.

نیشانه کانی ئیزافه

نیشانه کانی ئیزافه‌ی تاك

۱- نیشانه کانی ئیزافه‌ی تاكی جنسی مى:

(ا) و (ه) نیشانه‌ی ئیزافه‌ی تاكی جنسی مین.

نیشانه‌ی ئیزافه (ا)

هندى له زمانه و انان له و پايهدان كه نیشانه‌ی ئیزافه (ا) له جىناوى

ھېيى تاكی جنسی مى (ئيا) وە كەوتۇته وە "٣٧٠".

(ا) كه نیشانه‌ی ئیزافه‌ی تاكی جنسی مىيە، كاتىك بە ديار خراوه وە

دەلكى كه نیشانه‌ی (ه) كە نەناسىياوى پىوه نەبى، وە ك:

كەس نىنە ب لوقۇ و حسىنە مەشھۇر

ئىلا كول دەفتەرا مە سطۇر

- به وئىنه بىوانە: چەركەزى بەكۆ، زمانى کوردە کانى سۆقىت، مۆسکۆ، ۱۹۷۳، ل ۹۴. ۲۷۰

(خانی، ل ۱۳۶)

شەمعا و يصالى ھەر گەشە

شەوقا شەمالى ئاتەشە

(جزیری، ل ۶۳)

کا شىخ تە نەدى بۇتە ج انى

خەونا خوھ بېتىھ

(جگر خوین، ل ۱۴۲)

... هەندى.

نیشانەی ئىزافەی (۵)

(۵) شەر نیشانەی ئىزافەی تاكى جنسى مىيە، بەلام جياوازى لەگەل
نیشانەی (۱)دا بە تايىبەتى لە وەدایە ئەو كاتىك بە ديارخراوه وە دەلكى كە
نیشانەی (۵)ى نەناسياوېي پىوه بىي، وەك:

ئەگەر چاشى تە كەتىيە ل قىزەكە بەك و غايىن كوردان،

(مهى ئالان، ل ۵۷)

ئەوي دەرى شەكر و دىيت: قىزەك تىدا رېنىشتى يە ل بەروئى ئى تاژىكى
زىپى و كىورىشىكە كە زىپىن قىدا وىدا درېن.

(كتىرقۇ، ل ۹۸)

دېتىن وەفەدەكە كوردى

لەسەر زينات و سەتكاريا نەسەم

(صەبرى، ل ۵۴)

... هەند.

۲- نیشانه کانی ئیزافەی تاکی جنسی نیز:

(ئ) و (ى) دوو نیشانەن کە بۆ ئیزافەی جنسی نیز بەكاردین.

نیشانه ئیزافەی (ئ)

باوه پی کوردناسان وا دەگە یەنی کە سەرچاوهی نیشانه ئیزافەی (ئ)

جییناوی هەبیی تاکی جنسی نیز (ئ) بیت " ۳۷۱ "

(ئ) ای نیشانه ئیزافەی تاکی جنسی نیز، هەروەك (ا) ای نیشانه ئیزافەی جنسی می، دەمیک دەچیتە سەر دیارخراو کە (ھ) ای نیشانه ئیزافەی

نەناسیاواي پیوە نەبی، وەك: " ۳۷۲ "

پابە هەپە زوو ب بیزە تاجدین

(خانی، ل ۱۶۸) گەردی تەستى بە قى، مەممى زىن

لاؤي من، سەرى مىران وەك چىايى بلند هەرب مژۇ دومانە.

(مەممى ئالان، ل ۷۷)

خورشیدى نەخوەش لەسەركەرى پەش پالدايە وسا خوەش

(جەھەر خوین، ل ۱۳۱)

... هەند.

نیشانه ئیزافەی (ئ)

ئەم نیشانە يەش بۆ جى ناوی (ھ) " ۳۷۳ " لە دىالىكتى كرمانجىي خواروودا

دەگە بیتەوە " ۳۷۴ ".

(ى) نیشانه‌ی ئیزافه‌ی تاکی جنسی نیز، هەروهك (ھ) نیشانه‌ی ئیزافه‌ی تاکی جنسی می، کاتیک بە دیارخراوه‌و دەلکى کە نیشانه‌ی (ھ) نیشانه‌ی پیوه‌بی. وەك:

دەرمائەکی صيحةت و شيفايى

مزگين و به شارهتا وە فایى

(خانى، ل^(۳))

دەست د دانە هەۋە ب دلەكى گەرم تەۋ ئاگرو پېت.

(صىرى، ل^(۴))

ھۆزانەکى ئىپۇ زانا يە بىئدارى

ب زارى كوردى تم دكى زارى

(جگەر خوین، ل^(۱۳۹))

... هەندى

تىپبىنى:

(ا) دوو نیشانه‌ی (ا) و (ى) تەنیا لە حالەتى نەبوونى نیشانه‌ی (ھ) نیشانه‌ی، بە دیارخراوه‌و دەلکىن، کەچى دوو نیشانه‌ی (ھ) و (ى) بە پىچەوانەوە، کاتیک دەچنە سەر دیار خراو كە نیشانه‌ی (ھ) نیشانه‌ی پیوه‌بى.^{٢٧٤، ٢٧٥}.

- ئەو جىتنا وە لە بەشە دىالىكتى كوردى ئازەربىاجاندا لە شىپوهى (ى) دا دەبىنرى.^{٢٧٦}
سەرەپاي ئەو شىپوهى ژمارە و جنسى نىيە (بپوانە: هەمان سەرچاوه، چەركىزى بەكى، ل
(٩٥).

- بپوانە لابەپە (٢٢٦ - ٢٢٧) ئەم كتىبە.^{٢٧٧}

- مامۆستا قەناتى كوردى لە لابەپە (٩١) ئى كتىبى (دەستورلى زمانى كوردى) دا، مۆسکۆ لىتىننگراد، ١٩٧٣ ئەو راستىيە خستۇتە پۇو. كەچى لە دىوانى مەلائى جىزىرى دا كە

مامۆستا صادق بەھائەددین چاپی کردووه، دەیان نموونە دەبىنرىن كە (ئى) بەدوادا (ەك) دا هاتووه و (ئى) ش بەيى لە ناواندا بۇنى (ەك) بەدوا دىارخراودا هاتووه. بەم پىتىيە دیوانى مەلاي جزىرى پاي مامۆستا کوردىق پەت دەكتەوه. جا بۆ ساغىركەنەوە يەك لاکردنەوە ئەو كىشەيە، زمارەيەكى زور لە تىكىستى ناوجەي جياوازى كرمانجىي ثۇرۇروم خويىندەوه و بەرەمەكانى ئەحمدەدى خاتى و عوسمان صەبرى و جىڭەر خويىن ... ورد تەماشاڭىد. دواي ئەو وەمۇ گەرانە كەوتە پېرسىياركىدن و گۈپىپايەل كىرن و لە ئاخاوتىنى ھەلگارانى ئەو دىاليتكە ... ئەمانە هەمۇ گومانيان پەواندەوه و گەياندمانە ئەو ئەنجامە كە نىشانەي (ئى) ئىزافە تەنبا لە حالەتى نەبوونى نىشانەي (ەك) ئى نەناسياویدا، بەدىارخراوه دەللىكى، ھەرچى نىشانەي ئىزافەي (ئى) يىشە كاتىك دەچىتىھ سەر دىارخراو كە نىشانەي (ەك) ئى نەناسياوېي پىتوھى - واتە : ۱- ئەوهى بىست سالىك لەمەوبەر مامۆستا قەناتى كوردىق وتۇرۇيە تەواو لەگەل واقىعى زمانى کوردى دەگۈنچى، ۲- چاپى نوېي دیوانى مەلاي جزىرى كە ئەركى مامۆستا صادق بەھائەددىنە پەھلە و نادىروستىيە. لە نۇوسراوى ناوبرىدا گەلى شىۋەھى وەما بەرچاو دەكەۋى كە باوھ پاكەم بەلای ھېچ ناوجەيەكى كرمانجىي ثۇرۇرۇوه لە كاردايى. بە وىتە با بېۋانىنە ئەو چەند دېرە:

جانا توبي من جان گولى بى خارى گرم بى
منتهت كونە وەك بولبۇلى مەنەت عەبەسم ئەز

(جزىرى ، ل ۲۱۵)

پوح و پەوانى من حەبىب ديسا ب تەلبىسا پەقىب
پەنجدىد كەمسكىن غەربىپ تەركا دلى ئەحبابى دا

(جزىرى ، ل ۸۹)

.... وە گەللىكى تر.

دەبىنلىن لە شىعرى يەكەمدا (بولبۇلى مەنەت) ئى تۆمار کردووه، بەلام نەك شاعيرىكى مەزى دەك مەلاي جەزىرى، بەلکو لەھېچ كرمانجىكىش بەو شىۋەيە نابىستىي. واتە پاستى يەكەي (بولبۇلى مەنەت) دا. لە شىعرى دووه مىشدا لە (پوح و پەوانى من) و (دللى ئەحبابى) دا، ھەرەمان ھەلە كراوه. ئەوهى پتريش ئەو رايەمان بىسەلمىتى، ئەوهى كە مامۆستا صادق لە پەراوېنى (۱۲) و (۱۳) دا پەنجەي بۇ ئەوه راکىشاوه، كەلە ھەندى دەستنۇوسدا (پوح و پەوانى من) و (دللى ئەحبابى) دا) تۆمار كراوه. بە پىچەوانەشەوه لە دەیان شوېندا دەبىنرى كە (ئى) لە جىيى (ئى) دانراوه، وەك:

زۇلغەكى ئەو بەست بۇون
عەقرەبىان گەست بۇون

(جزىرى ، ل ۶۰۸)

ب) دوو نیشانه‌ی (ئ) و (ھ) چۈن لە حالتى تاکدا ھەن، ھەر بە چەشىھە لە حالتى كۆشدا خۆيان دەنۋىتىن. سەرەرای گەياندىنى واتاي تاك و كۆھەرۇھا ئەۋەش بەدى دەكىرى كە لە حالتى كۆدا پىوهندىيان بە جنسەوە نىيە.

نيشانه‌كانى ئىزافەت كۆ

وەك لەسەرەوە لىيى دواين (يىد/يىت، يىن...) نیشانه‌ی ئىزافەت كۆن و بە جنسەوە پىوهندىيان نىيە و بە گۆيرەت جنس گۆپانيان بەسەردا نايەت.

نيشانه‌ی ئىزافەت (يىد/يىت)

(يىد) نیشانه‌ی باو و چالاکى ئىزافەت كۆپە و لە زۆربەت نۆرى بەشە دىاليكتەكانى ژۇرۇودا لە گەردايە. مامۆستا چەركەزى بەكۆ لەو پایا دايە كە

.... هەت.

لە هەموو ئەو بەدواكەوتىن و گەرانەمدا تەنبا چەند نموونەيەكى نۆركەم و بىنەتىزم بەرچاۋ كەوتىن، كە وەك حالتى بىرئۆك لە دەستتۈر لايان داوه، ئەويش هۆزى لادانيان بۇون و ئاشكرايە. ئەو چەند نموونە كەمەش بە مىيىچ جۈرىتكەنەيانتوانىيە كار بىكەنە سەر ئەو دەستتۈرە پېڭ و پېنگ، بەلام ئەگەر زمانناسىيەك بەختى وا بىتنى و تەنبا چاپى ناوبر اوى دىوانى مەلائى جىزىرى سەرچاۋەتلىكلىيەوەتى بىنەتىزم بە دەستتۈرە لەبار و چەسپاۋ زىنەد بەچالى دەكە. بىنگىمان، چاپى باسکاراى دىوانى مەلائى جىزىرى پېۋىسىتى بە چارەسەر كەردىتە.

ھەرچەندە لە باسى نیشانه‌كانى (يى) و (ئ) دا ژمارەيەك نموونەتى لەبار و گونجاومان خستە پېش چاۋ، كە هەموو ھەلکەوتى دىاليكتى كرمانجى ژۇرۇو نیشان دەدەن، دىسان بۇ پەتر پۇون كەردىنە و تەواو پەتكەرنە وەتى چاپە پېر ھەلکەتى جىزىرى بەيتىك لە كەتكىبى ((مەمى ئالان)) دەن دىننەنەو كە هەر دوو نیشانه‌ی (يى) و (ئ) تىدايە و كورد واتەنلى بەكارھاتۇن:

ب) ھەقىرە دېبىن: ((زىكەرە ما يەزدانى پاك بىنېن، ئەشق خۇرتەكى چەلەنگ، وچ جانە !)) لە تەماشاكرىنى ئەو بەيتەدا دەبىتىن:

۱- (ئ) بەدواي وشەتى ((يەزدان)) دا هاتۇوە كە نیشانه‌ي نەناسياوېتى (ھك) ئى پىوه نىيە.

۲- (ئ) بەدواي وشەتى ((خورتەك)) دا هاتۇوە كە نیشانه‌ي نەناسياوېتى (ھك) ئى پىوه نىيە.

(يىد) كەرت و پارچەي (يىد) يە، كەلە هەندى ئەشە دىالىكتى ۋۇرۇودا بەكاردى. ھەروەها دەلى، كە (يىد) بۇ جىئناوى ھەبىي كۆي (يىد) دەگەرىتەوە^{۱۷۵}.

نىشانەي (يىد) لە شىّوهى (يىت) يىشدا دەبىنرى. واتە ھەرچى (يىت) ھەشىّوهى فۆنەتىكى (يىد) ھ^{۱۷۶}.

چەند نموونە يەك:

زولفىقىد خوھ كرنە پايىھ ئەنداز

دەستىقىد خوھ كرنە فەرقى پەرداز

(خانى، ل ۲۰۴)

ھەنەك ئاغا و مىرىيد كوردا قرار كىن كۆمەكى بىدەن خانى چەنگ زېپىن.
(كوردىق، ل ۲۱۳)

قەولىت وى سەرسەرى گۈزافن

فيعلەت وى جملەتەن خىلافن

(خانى، ل ۴۴۰)

— بپوانە: سەرچاوهى ناوبراو ، ل ۱۰۵ .^{۱۷۵}

— ھەندى لە نۇوسەران، بەتاپىتى د. جمال نەبەز و د. كوردىستانى مۇكرييانى (يىد/يىت) بە دوو نىشانە تىيگە يىشتوون و دەركىيان بەوە نەكىدووھ كە (يىت) شىّوهى فۆنەتىكى (يىد) ھ. دىيارە ئاگادارى ئۇوە نىن كە لە ھەندى باردا دەنگى (د) ئى كۆنسۇنانتى ئاوازدار وەك (ت) ئى كۆنۇنانتى كې تەلە فۇز دەكىيت. ئەم دىارىدە يە واتە كې بۇونى دەنگىكى ئاوازدار كە لە زانسى زماندا (تواندنه وە — Assimilation) ئى پى دەوتىرى، لە زمانى كوردىدا جىڭە لە وەى لە دەنگى (د) دا، ھەروەها لە چەند دەنگىكى تىريشدا دەبىنرى.

نیشانه‌ی ئیزافه‌ی (ین)

له ئاخاوتن و ئەدەبیاتی نۆربەی بەشە دیالیکتە کانی کرمانجی
ژووروودا (ین) "۲۷۷" وەك

ئافه‌رین سەد ئافه‌رین هى من ڏوانچا ئافه‌رین

ئى ڏ تیرین دلبه‌ران دائم و دل پەیکان و گار

(جزیری، ل ۲۲۱)

خورتین کورد هۆزاننین ولاٽى تە

نەفن پابونە ڏ شاخ و لاٽى تە

(جگەر خوین، ل ۱۳۸)

ورده تایبەتیتیی هەندى بەشە دیالیکتى کرمانجى ژووروو

- له بەشە دیالیکتى کوردى تورکىه نىستان و ئازەربايغاندا (آ) ش وەك
نیشانه‌ی ئیزافه‌ی تاك بەكاردى. ئەم نیشانه‌یه كورت كراوه و بچووكراوه‌ي
(ى) يه. واتە (آ) شیوه‌ی فۆنه‌تیکى (ى) يه "۲۷۸". وەك:
باڭ (bavi) وى دۇها چۈپيا شىئ.

- له بەشە دیالیکتى کوردى ئازەربايغاندا (يىدە، ھە، ینە، ھنە،
يدە) ش وەك نیشانه‌ی ئیزافه‌ی كۆ دەور دەبىن.

۲۷۷ - له زمانی پوشانیدا (ین) نیشانه‌ی كۆ ناوه (بپوانه: سەرچاوه‌ي ناوبرار، ئى . ئا. سمير
تۇشا، ل ۹۳). هەروەھا له دیالیکتى خوارووی زمانی کوردىدا شیوه‌بى (ین) له وشەي
((چەندىن)) دا وەك نیشانه‌ی كۆ خۆى دەنۋىتنى.
۲۷۸ - چەركەزى بەكتۇ، سەرچاوه‌ي ناوبرار، ل ۹۴ ، ۹۸

-۳ - له به شه دیالیکتی کوردی تورکمه نستاندا (یده، ینه) ش کاری
نیشانه‌ی نیزافه‌ی کۆ به جی دینن "۲۷۹".

هەندی خاسیه‌تى

نیشانه‌ی نیزافه‌ی له دیالیکتی ژووروو و خواروودا

۱ - نیشانه‌کانی نیزافه‌ی هەردوو دیالیکته سه‌ره‌کی یه که‌ی زمانی کوردی
له گەياندنی واتا و بینینی دهوردا هیچ جیاوازیه‌ک له نیوانیاندا نی یه.
ته‌نانه‌ت واتا به‌خشینی نیشانه‌کانی (ید/بیت، ین...) کۆی دیالیکتی ژووروو،
له دیالیکتی خواروودا ده‌توانری به یاریده‌ی نیشانه‌ی کۆ + (ى)ی نیزافه
ده‌ربیرری. وەك:

براده‌ران و په‌فیقانی خرم مه‌بن غافل
له ته‌ربی یه‌و ئەدەب و سەنەھەتىكى به‌كار

(زیوه‌ر، ل ۱۵)

تە دگو لو كورپىد من د دينن
نا بىزىيە من : ستى و زىنن

(خانى، ل ۱۵۰)

پرسپاس ژوهره هەی لاوین جىهان
ل پېش وە دىن ئۇ دۆزەك پېڭاران

(صەبىرى، ل ۲۳)

-۲ - له تىکرای دیالیکت و به شه دیالیکت‌کانی زمانی کوردیدا و اپى
دەکەۋى لە يەك پستەدا لە دوا ديارخه‌رەوە كۆمەلە ناوىك بەدوا يەكدا دین و
نیشانه‌ی نیزافه وەردەگرن و ھەمووشيان دهورى ديار خەر دەبىن.

وهك:

گەل شىر و پانگ و باز و شاهىنى شەھنەشامى
وهكو ((نالى)) به دل نىچىرى راوى چاوى جادۇوتىن

(نالى، ل ۳۳۰)

خەلگى گوندى پۇخى زىتى بادىن و كىزى وانىك بىي

تۇوش فەقەت زۇر گۈشتى ماسى و پىستى سەگلاؤت ھەي

(زىوهەر، ل ۲۱)

تاجى قەرقى سەرى مەحبوبىانى

تو ب شىرانى و لەب شەككەرىي

(جزىرى، ل ۵۱۸)

يەك مەولانا خەلەلى سەردى

سوارى ھەسبى كىمۇھشى كوردى

... هەت.

- لە كرمانجىي ئۇورۇو و خواروو شدا ئەگەر لە پىستەدا دوو ناو ياخود
پىر بە يارىدەي (و)ى پىوهندى پىكەوە بەسترابىن و دەورى دىيارخراو بېيىن،
ئەو دوا ناويان نىشانەي ئىزافە وەردەگىرى. بەلام لە ناوه رۆكدا پىوهندى ئەو
نىشانەيە، ھەروەها بۇ ناوه كەي سەرەتا - واتە يەكەم - يىش دەگەرپىتەوە.

وهك:

بىسىت و حەوت سالە من پەنجبەرى تۇم

بە نان و ئاۋ جل و بهرگى خۆم

(بىكەس، ل ۲۴)

ھەميشە بەھار لە كەنارى چەم

بۇو بۇو لاكىرە و كولى سەرپەرچەم

(پىرەمىزىد، ل ۱۴۱)

میقدار و شکلی هەندەسى
کیم زیدە یەك پى ناحەسى
ملک و مالى دنى لازم دې ژبۇ تەنگى و پۇومەتانە
مەمى ئالان، ل ٧٤)
(جزیرى، ل ٦٩)

... هەت .

قواعد اللغة الكردية

المجلد الاول
(المورفولوجي)

القسم الاول

- الأسم -

ان قواعد اللغة ((grammar)) كمادة علمية ماهي الا من مكونات الفيلوجيا و مجموعة من القوانين و الضوابط حول تغيير الكلمة وتركبيها فى الجملة. فان مصطلح ((grammar)) مقتبس من اللغة اليونانية، وان اساس قواعد اللغة من حيث هي علم انما وضعت لبنياتة فى اليونان منذ القدم. وتطلق كلمة ((grammatika)) في اللغة اليونانية على قواعد اللغة وهي انما تعنى ((فن الكتابة)). من هنا كان

علماء اللغة القدامى ينظرون الى قواعد اللغة على انها قبل كل شيء يجب ان تعلم الانسان صحة الكتابة من حيث الاملاء واسلوب التعبير.

على ان لكل لغة قواعدها الخاصة. وعلى موادها الثابتة تصاغ قواعدها من حيث هي علم، ومع ذلك فان ثمة قواعد عامة كمادة علمية هي الاخرى وهي تعنى ضبط الاسلوب العام في دراسة تكون قواعد اللغة. وبالرغم من ان لكل لغة موادها الخاصة واسلوبها مختلف واستعمالاتها المستقلة وتشترك في هذه الخواص مختلف اللغات، غير ان ثمة بعض الاسس التي لا معدى من اخذها الاعتبار في اساس دراسة اي لغة^{٢٨٠}. ومن اجل استيعاب الطرق الرئيسية لقواعد اللغة الكردية لابد من مراجعة بعض المشكلات العلمية للغة وتفسيرها وتحليلها.

ان قواعد اللغة من حيث هي علم تشكل شقين مهمين:

١- علم الصرف ((المورفولوجيا)) – Morphology

٢- علم النحو – Syntax^{٢٨١}

ان الدراسات العلمية العميقة الجادة لشقي قواعد اللغة: علم الصرف وعلم النحو للغة الكردية تتطلب الدقة و البحث و توفير المراجع والوقت الكافي معاً وتقتضينا دون شك وبالتالي ان نسود مئات الصفحات بها... وانى عاكف بحماس منذ مدة على تحقيق ما اقدمت

^{٢٨٠}- ظ. ظينوطرادوظ، اللغة الروسية المعاصرة (المورفولوجيا)، موسكو، ١٩٧٢ ص ٢٢.

^{٢٨١}- يرى بعض علماء اللغة ان الفونتيك يشكل جزء من القواعد، ولكن معظم علماء اللغة يعتبرونه جزء خاصا من هذا العلم ولا يدخلونه ضمن القواعد.

عليه. فبعد استقصاء طويل في المورفولوجي اسطعut ان انجز القسم المتعلق بالاسم ناشرا اياه فى كتاب مستقل. اما اقسام الكلام الاخرى فعازم على ان اقدمها كتابا كتابا. وستكون دراستى للنحو الكردى على الشاكلة ذاتها. وان عملنا هذا المدرس لدراسة قواعد اللغة الكردية يتتألف من جزئين: الجزء الاول يتناول (علم الصرف - المورفولوجي)، ويتناول الجزء الثانى النحو. ثم يتتألف كل جزء من عدة اقسام، و الكتاب الذى بين ايدي القراء، وهو حول الاسم، يشكل القسم الاول من الجزء الاول.

(الاسم) وحدة مهمة في الدراسات المورفولوجية. ويتألف المحتوى الاساس للمورفولوجيا من دراسة اقسام الكلام وتكونها واقسامها وتغيرها.

والذى يستأثر بالاهتمام اكثر من غيره في اللغات مسألة اقسام الكلام اذ من تفسير مسألة اقسام الكلام يبدأ البحث في قواعد كل لغة. من هنا وجدنا لذا ما علينا ان نراجع تكون اقسام الكلام وتطوره. وتحدثنا في مراجعتنا هذه عن تلك الخطة الاولى التي وضعها العلماء اليونانيون في الاسكندرية (القرن الثاني ق. م) للغة اليونانية كما تحدثنا عن الكيفية التي نقل بها الرومان هذه الخطة بتصريف قليل الى اللغة لاتينية وكيف اصبحت هذه الخطة القديمة تستخدم بفضل تأثير اللغة اللاتينية في ثقافات القرون الوسطى في دراسة بعض اللغات الاوروبية الحديثة ثم اصبحت ذات فائدة للغات العالم الاخرى واوضحنا كيف ان ثمة لحد الان اراء مختلفة حول تحديد عدد اقسام الكلام..

وكيف ان الكتاب الذين درسوا قواعد اللغة الكردية في ضوء قواعد اللغة الانجليزية، قسموا الكلام الى ثمانية اقسام فى حين ان المتأثرين بقواعد اللغة الروسية قسموه الى عشرة اقسام. كما نبهت على الفرق بين اراء الفريقين مضيفا الى ذالك رأىي الخاص باقسام الكلام فى اللغة الكردية.

وقد جاءت هذه البحوث وبعض الابحاث المهمة الاخرى فى مقدمة كتابنا هذا.

يتألف الكتاب من مقدمة وفصلين كبيرين: يحتوى الفصل الاول بعنوان ((موازنة موجزة للاعمال التى انجزت فى هذا الحقل)) عرضا لمجمل الكتب والرسائل المتعلقة بالاسم الذى هو جزء من الكلام، ولا سيما نتاجات الذوات: سعيد صدقى كابان، توفيق وهبى، نورى على امين، رشيد كورد، جگرخوین، محمد امين هورامانى، صادق بهاء الدين، لجنة اللغة الكردية وعلومها فى المجمع العلمى الكردى، د.جمال نيز، احمد حسن، لجنة الدراسة الكردية، قناطى كوردو، چركنى بکو، كريم ايوبى، و ئى. ئا. سمير نؤفا... وغيرهم.

وفى استعراضنا هذا نبهنا على ان ما كتب حول هذه الاعمال بقصد المسألة المطروحة تعوزه الدقة والنظرية الشمولية الى جوانب المتعددة منها. وعلى سبيل المثال ان ادوات التعريف لم تميز حتى الان عن اللواحق المكونة للكلمة، ولم يتم التوصيل الى ما اذا كانت اداة التنكير (ى) او (يىك) او (يىيك). وما اذا كانت اداة التعريف (كە) او (يەكە) او (ھكە) او ما اذا كانت (ھ) اداة تعريف ام لا؟

كما لم يذكر شيء يعتمد عليه حول دور هذه الأدوات وكيفية لصوتها بما تلحق بها ووجهها المختلفة والتغيرات التي تطرأ عليها.

كذلك فإن غالبية الكتاب لم يميزوا بين الاسم المشتق ولمركب من الأسماء، أضف إلى ذلك أنهم غفلوا عن ذكر كثير من اللواحق والسوابق الواضحة للعيان جداً، فضلاً عن وقوعهم في أخطاء صارخة.

وبقصد ذكر الجمع عدوا (يان) اضافة إلى (ان) لاحقة (وبالأخرى علامه - المؤلف) في حين أنها ليست شيئاً من ذلك بل هي في الأساس (نصف طليق) وتتأتي غالباً بين محركيين من حروف التحرير. وعليه فإن العلامه هي (ان)، الا ان ظهور (النصف الطليق) من حروف التحرير هو الذي فوت عليهم تحديد علامه الجمع من حيث الأساس.

ونتهي نواقص أخرى تشوب مسألة الجمع، فأنهم لم يذكروا علامتي (ات، هـ، ...) غافلين عن بعض الكلمات التي تكون صيغ الجمع أيضاً. وكما ذكرنا سابقاً فإن معظم العلماء المار ذكرهم إنما تصورو مشكلات اللغة الكردية بذهنية قواعد اللغة العربية حيث لم يذكروا من علامات الربط بين المضاف والمضاف إليه والصفة والموصوف إلا (ى) ولم يتطرقوا إلى غيرها، كما أنهم اعتبروا علامه الاضافة اداة او حرفاً. وعلى الرغم من أن علماء الكردولوجيا في الاتحاد السوفيتي وفي الغرب تطرقوا إلى جملة من العلامات متوصلين إلى استنتاجات معقوله الا أنهم لم يحسوا بالأهمية القصوى لهذه المسألة كما يجب. وفيما يتعلق بتحديد أنواع الجنس في اللغة الكردية لم يتطرقوا إلا إلى نوعين منها

المذكر والمؤنث في حين ان ثمة نوعين اخرين احدهما مزدوج الجنس والثاني حيادي. فانهم في الوقت الذي تحدثوا عن علامة التأنيث في الاضافة بالنسبة للهجة الكرمانجية الشمالية نسوا العلامة نفسها وهي (ى) للمذكر و (ئ) للمؤنث فى حالة المفعولية، وهو يكون اساسا لموضوع الجنس للأسماء، ومهما قلنا من التواقص والاختفاء فان ثمة اساسا يمكن الركون اليه ويسهل بالخير اذا كرست لهذا الاساس مواد ضرورية وبذلت في دراساتها محاولات جادة جديدة تمهد السبيل الى نتائج موفقة و حصائل منطقية. والجدير بالذكر ان ما كتبه الالاستاذة توفيق وهبى، نوري علي امين، قناتي كوردو، ضرکنی بکو، حول الاسم، عمل ناجح وقد لعب دورا ايجابيا.

اما الفصل الثاني الذي يعد اساسا لهذا الكتاب فيطالع بدور رئيس في دراسة تلك المشاكل المهمة التي تخص الاسم في اللغة الكردية من وجهتي المورفولوجيا وعلم اللغة.

ففي مستهل هذا الفصل قدمنا تعريفا للاسم مستشهادين بامثلة زادلة لة، ثم يلى ذلك البحث في الاسم من حيث مضمونه مقسما الى الاسم الخاص والاسم العام واسم الجمع، ونبة على كثير من جوانب هذه الانواع من الاسماء.

ثم نظر في الاسم من حيث مصدقته، فميزنا بين المادى منه والمعنوى، وفيما يتعلق بالمعنى فرعناه الى الاساسي والموضوع، ففي البحث في المعنوى الموضوع نبه على انه يتكون في الاكثر من

الاسم وصفته باضافة اللواحق التي قدمت نماذج منها كثيرة. ثم يتدرج البحث الى دراسة مفصلة بعنوان (الاسم من حيث بناؤه) ثم قسم الاسم من حيث بناؤه الى:

١- الاسماء التي تنقسم على المورفيم نحو: كۆگا، سەرۆك، پاوانه، لووتكه... شەکراو، بەردەنويىش، پەشمال، خاكەناز...

٢- الاسماء التي لا تنقسم على المورفيم مثل: سەر، شەپ، جۆ، لووت، دار، بەرد، هيىز...

اما الاسماء التي تقسم على المورفيم فنوعان من حيث وقوعها في اللغة الكردية: اولا المشتق وثانيا المركب.

عني بالمشتق ذلك الاسم البسيط الذي يتكون من كلمة بسيطة وزيادة. سواء أكانت الزيادة سابقة او لاحقة او سابقة و لا حقة معا.

يتكون الاسم المشتق في الغالب بواسطه الاحدة ^{٢٨٢}"". ومن انواع هذه الاحدة ما يلحق الاسم او الصفة او الفعل او متعلقات الفعل البسيط و يجعلها اسماء مشتقا... و اوردت المجمل هذه اللواحق امثاله كافية. ومما له اهمية علمية اننا حاولنا ان نبرز اصالة هذه اللواحق مستشهدين بامثلة كافية في اللهجة الكرمانجية الشمالية مع مقارنتها

^{٢٨٢}- فضلا عن حالات اخرى تلتصرق فيها بعض السوابق بجذر الفعل مركبا منها الاسم المشتق، وقد تحدثنا عن ذلك في الصفة (١٣٣) من هذا الكتاب. اما في تركيب الفعل فان السوابق تلعب بالعكس دورا مهما. وهذا من خصائص اللغة الكردية.

بلغة الابستاق و الفارسية القديمة و الفارسية المتوسطة (البهلوية)
والفارسية الحديثة... .

تعني بالاسم المركب – ذلك الاسم البسيط الذي يتتألف في الأقل من كلمتين مستشهادين بمجمل الحالات التي تكون الاسم المركب في اللغة الكردية.

ثم يأتي بعد لك موضوع بعنوان (اسماء العدد) في اللغة الكردية مشيرين في المقدمة التي الحالات المختلفة للاسم المفرد فالجمع.

وبغية الولوج في الموضوع ولابراز خصائص كل لغة في التعبير عن مفهوم الجمع، فقد قام كاتب هذا البحث بجولة سريعة بين بعض من اللغات الأجنبية ذات الجذر الواحد مع اللغة الكردية وابرز اختلاف صور الجمع في هذه اللغات، واعمار اللغة الفارسية الوسطى وفارسية الحديثة وبعض اللغات الإيرانية اهتماما خاصا، كمدخل للحديث عن اصل علامة (ان) بوصفها العلامة الأساسية والاصلية للجمع في اللغة الكردية.

تحدث المؤلف في البداية عن علامة (ان) وحدد صورتها الصحيحة في اللحوق بمختلف انواع الاسماء من حيث اختلاف اوآخرها وما اذا كانت حروفها صحيحة ام حروف علة او أى حرف من حروف العلة بعينه.

ثم قام بتحقيقات في علامات اخرى للجمع هي (ات، هما، گەل). وهكذا فقد اوضح صاحب البحث ان (ان) هي العلامة الرئيسة للجمع في اللغة الكردية، وان (ات) و (هما) و (گەل) تشكل علائم للجمع من المرتبة الثانية. ثم تحدث عن طرق اخرى لاداء معنى الجمع، فأفاض

فی الحديث عن الحالات التي يؤدي فيها مفهوم الجمع لا من خلال علائمه وإنما عن طرق أخرى.

هذا كله بالنسبة للهجة الكرمانجية الجنوبية. أما بالنسبة للكرمانجية الشمالية فقد بذل محاولات لالقاء الضوء على اوجه الالقاء بينها وبين اللهجة الكرمانجية الجنوبية في هذا المجال.

وفي ختام بحثه لفت كاتب البحث الانظار الى بعض خصائص جمع الاسم غي اللغة الكردية. وكمدخل الى دراسة الاسم من حيث الجنس وبيان خصوصية أي لغة قدمنا عرضا في المقدمة حول عدد من اللغات الاوروبية القديمة والحديثة ثم عرضنا من خلال اللغات الاستاذية والفارسية القديمة والفارسية المتوسطة امعانا في تشخيص حقيقة مفهوم الجنس للاسم في الكردية، ثم اجرينا مقارنة بين الكردية وعدد من اللغات الايرانية الحديثة لابراز تطور تلك المشكلة.

كان للاسم في اللغات الايرانية القديمة ثلاثة اجناس: المذكر والمؤنث والمحايد وكانت هذه الاجناس الثلاثة يتميز بعضها عن البعض بطريقتين:

1) كان الاسم المذكر والاسم المحايد مختومين بـ(الفتحة)، يقابلهما الاسم المؤنث المختوم بالالف، فان كلمة (اسپ = ئەسپه) في الاستاذية (الحصان) اسم لمذكر يقابلها (أسپا = الفرس) وهو مؤنث.

۲) اما الاسم المذكر والاسم المحايد من المجموعات الأخرى فيقابلها الاسم المختوم بالباء (ى) فان كلمة (نبت) تعنى (الحفيد)، وإذا أريد لهذه الكلمة أن تدل على الحفيدة قيل (نبتى).

كانت طريقتا التمييز في الاست تقية شائعة الاستعمال بكثرة غير ان طريقة التمييز الأولى كانت هي الأكثر شيوعا في الفارسية القديمة. لقد تطورت اجناس الاسم كثيرا في اللغات الإيرانية المتوسطة.

ففي الفارسية المتوسطة وبعض اللغات الإيرانية الحديثة تلاشت علامات التمييز وأصبحت في بعض اللغات الأخرى في حالاتها الاعتيادية عديمة الوجود إلا في الجمل.

وفي اللهجة الجنوبية للغة الكردية وبخاصة في منطقة السليمانية اختفت علامات التمييز بين اجناس الاسم منذ مدة طويلة ولم يبق له دور إلا في حالات قليلة الورود. غير أنها في اللهجة الشمالية وبعض اللهجات الجنوبية (الموكربة والسورانية) وإن كانت في الحالات الاعتيادية قد انتهت دورها، إلا أنها في الجملة و خاصة في حالة المفعولية والنداء والاضافة تظهر بوضوح. فان اسم الجنس المؤنث في اللهجة الكرمانجية على سبيل المثال في حالة الاضافة يميز بعلامة (ا). وهذا مما يثير الا نتباه الى ان علامة (ا) الخاصة بتأنيث الجنس في حالة الاضافة في اللهجة الشمالية هي نفسها كعلامة تأنيث الجنس في حالة الاعتيادية في الاست تقية التي مر ذكرها اتفا. وبعد دراسة مسحية واستشهاد بمثله وادلة خصافية بينما ان اجناس الاسم في اللهجة

الكرمانجية الشمالية تخضع الى قاعدة مطردة و يتميز بعضها عن بعض
علامات خاصة.

ففي حالة المفعولية يتميز الجنس المؤنث بـ (ئـ - ئـ) والجنس
المذكر بـ (اـ - اـ). أما في اللهجة الموكرية وبعض مناطق اللهجة
السورانية وإلى حد قليل فيما حول السليمانية وإن لم تتميز هذه
الاجناس كما في اللهجة الكرمانجية الشمالية بصورة مطردة إلا أنها
تحتفظ إلى حد ما بقواعدها الخاصة بها. ففي اقسام اللهجات الجنوبية
هي الأخرى يميز اسم الجنس المؤنث بـ (ئـ) ويتميز اسم الجنس المذكر
بـ (اـ) على أن هذا التمييز في اللغة الأدبية واللهجة السليمانية وبعض
المناطق الأخرى وإن كانت عديمة الورود غير أن بقایاها في بعض
الكلمات والإمثال الشائرة مازالت تحافظ بنفسها، وفيما قدمنا من
عرض وتحليل ينبغي الاستدلال بان تشابه علامات التمييز بين المذكر
والمؤنث واتحاد الاسم المذكر و المؤنث في لهجات اللغة الكردية يدل
على ان اللغة الكردية من حيث قواعدها الاساسية لغة واحدة، وفيما
اوردناه ما ينهض بالدليل على هذه الوحيد " ٢٨٣ " .

وفي الحديث عن أدوات التعريف والتنكير في فصل آخر بدىء
بدراسة عالمة التعريف وهي (هـ) و (هـ) و فصل القول فيها باسهاب.

٢٨٣ - ان الدليل على وحدة اللغة الكردية في مجال الجنس ليس محصوراً في الاسم فقط بل
يوجد في اقسام الكلام الأخرى كذلك. ففي اللهجة الكرمانجية الشمالية مثلاً تدرج المصدر
تحت الجنس المؤنث كما تدرج في اللهجات الموكريانية والسورانية وغيرها كما يستدل من
تحدث قاطني تلك المناطق ومدوناتها.

ومن الجدير باللحظة ان كاتب هذا البحث لم يكشف النقاب عن الاخطاء الصارخة حول هذه العالمة فحسب، بل قدم كذلك معلومات ضافية و جديدة حولها حتى انه يمكن القول بأنه هو اول من احس بوجود عالمة التعريف (هـ) في اللغة الكردية.

ثم يتكلم الكاتب على عالمة التنکير بانها (يـكـ) و (ـيـ) فى منطقة السليمانية و موکريان. اما (ـيـ) فلاشك في انها مخففة من (ـيـكـ). ففي اللهجة الكرمانجية الشمالية وعدد من مناطق اللهجة السورانية فان عالمة التنکير ذاتها (ـهـ)، كما ان (ـنـ) في بعض اقسام اللهجات الكرمانجية الشمالية و (ـنـ ،ـ نـهـ ،ـ نـهــ) فى اللهجات الأخرى هي عالمة التنکير.

وفي الفصل التالي حديث عن علامات الاضافة. فان عالمة الاضافة في اللهجة الكرمانجية الجنوبية (ـيـ،ـ هـ). ويشير بعض الدلائل الى ان (ـيـ) انما نشأت من ضمير الملك (ـهــيـ/ـهــئـ).

ففي الفارسية المتوسطة (ـپـهــلـوـيـةـ) كانت (ـئـ) الضمير الملكي اضافة الى انها كانت تربط بين المضاف والمضاف اليه. ومن المعلوم ان الضمير الملكي في الاستاذية كان (ـيـهــ/ـيـاـ)، (ـيـهــتـ/ـهــيـهــتـ) التي كانت تقوم بدور الربط بين المضاف والمضاف اليه.

ففي الكردية تبدو عالمة الاضافة (ـيـ) انشط واكثر استعمالا، ويعروها التغير وفق نهاية الكلمة.

اما (ه) فعلامة للاضافة ايضاً، ولكن هناك بعض الفوارق بينها وبين (ى) في الاستعمال و الدلالة على المعنى. وعدا ما ذكرنا من علامتي الاضافة فان علامه (ى) هي الاخرى شائعة الاستعمال في حالة الاضافة في بعض اللهجات السورانية. أما علامة الربط بين المضاف والمضاف اليه فغير محسوس بها لفظاً وكتابية في بعض المناطق.

والخلاصة ان علامتي (ى، ه) الرئيستان وبعض العلامات والخصوصيات الأخرى التي تحدثنا عنها سالفاً تربط في اللهجة الكرمانجية الجنوبية بين المضاف والمضاف اليه.

وقد يكون المضاف والمضاف اليه صفة و موصوفاً و يعاملان معاملة المضاف والمضاف اليه. أما في اللهجة الكرمانجية الشمالية فان (ا، ه، ئى، يى، يى/يت، يىن) تربط بين المضاف والمضاف اليه.

والذى يميز علامة الاضافة في اللهجتين الرئيستان فهى اسماء العدد والجنس. فعلامه الاضافة في اللهجة الجنوبية لا ترتبط باسماء الاعداد واسماء الاجناس.

فالعلامات المذكورة جميعاً لا يتميز بعضها عن بعض في حالات الافراد والجمع والتذكير والتانيث، في حين يتميز بعضها عن بعض في اللهجة الشمالية بحسب اسماء العدد واسماء الجنس، فعلامات (ا، ه) للمفرد المؤنث، وعلامات (ى، ئى) للمفرد المذكر.

اما (يى/يت، يىن) فلجمع المذكر والمؤنث. لافرق بين علامات الضافة من حيث الدلالة على المعنى ودورها الوظيفي في كلتا اللهجتين

الرئيستين في اللغة الكردية، حتى يمكن التعبير عن علامات (تىد/يت، يىن) في جمع الأسماء في اللهجة الشمالية بمساعدة علامة الجمع مع (ى) المستعمل للإشارة في اللهجة الجنوبية. هذا وغيرها من الأمور العلمية يطالع القارئ في هذا الكتاب.

استعملنا في هذا الكتاب بعض المصطلحات الخاصة في اللغة – القواعد، فوجدنا من الضروري ان نجمعها منشورة في نهاية هذا الكتاب.
وقد اعتمد المؤلف لاعداد هذا الكتاب على (٨٤) مصدراً كردياً وفارسياً وروسياً وعربياً وإنجليزياً، كما فاد من (٢٢) كتاباً من وثائق الفولكلور الكردي ودواوين الشعراء، وذلك للاتيان بالامثلة والشواهد اللغوية التي يبرهن بها على صحة ما ذهب عليه.

فه‌رهه‌نگوک (*)

Conjunction	اداة	ئامراز
Interjection	حرف العطف	– ئامرازى پەيوەندى

اداة التعجب والنداء – ئامرازى سەرسوپمان و باڭھىشتن

* - ئىمە لە نۇوسىنى ئەم كتىبەدا پېيىستمان بە ھەندى زاراوه بۇو. ئەوهى لەلایەن كۆپى زانىارى كورد و بەرپەندەرىتىي گشتىي خۇيندى كوردىيە و دانراوه و بەلامانە و لەبارو پەسەنە وەرمان گرت. ئەوهش كە تەبۇو بە سەلىقە خۆمان جىڭەيمان پېركەدەوە. لە بەجى ھىتانى ئەم كارەدا بەزۆرى پەنامان بىردىتە بەر زمانى كوردى و مايەى خۆشىيە زمانەكەمان دەولەمەندە و توانيومانە و شەى وەها بەھىتىنە كايەوە كە گەلەتكە لەبار و گونجاو بن و جىڭەي زاراوه بىڭانە بە تەواوى بىگنەوە. بىڭومان ئەگەر زاراوه يەك لە كوردىدا نەبى، ياخود پېرىپەپىستى عەرەبىيەكەي نەبىت، ئەوسا ھەر عەرەبىيەكەيمان وەرگەتۈرۈھ. ناوهناوهش پەنامان بىردىتە بەر لاتىنى ، بەتاپىتى لەو زاراوانەدا كە زمانناسە عەرەبەكانىش ھەر شىۋە لاتىنیيەكەيان بەكارھىتىناوه، بەۋىتىھە وەك: (مۇرفىم – المۇرفىم، مۇرفۇلۇقى – المۇرفۇلۇقى...).

لىئەدا پەنجە بۆ ئەوه پادەكىشىن كە كەمى جياوازى لە نىوان زاراوه كانى بەرپەندەرىتىي گشتى خۇيندى كوردى و كۆپى زانىارى كورددا ھەيە. جا بۆ ئاسان كىرىنى تىڭەيشتن ئەوه دەخەينە پېش چاۋ كە جىڭە لەوانە ئىمە لەم نۇوسىنەماندا پەسەندمان كردۇون، ئەو شىۋە بەكارھاتنانە خوارەوەش دەبىنرىن:

ئاوهلۇرمان ، ئاوهلۇكار – الظرف

پاناو – الضمير

فرمان ، كار – الفعل

ناسراو – المعرفة

نەناسراو – النكرة

ناوى بەرجەستە – الاسم المادى

... هەندى.

Intonation	نغمة الكلام	ئاواز
Voiced	المجهور	ئاوازەدار
Adverb	الظرف	ئاوه لکردار
Derivational adverb	الظرف المشتق	- ئاوه لکرداری دارپېژراو
Simple adverb	الظرف البسيط	- ئاوه لکرداری ساده
Compound adverb	الظرف المركبة	- ئاوه لکرداری ليکدرارو
Adjective	الصفة	ئاوه لناو
Derivational adjective	الصفة المشتقة	- ئاوه لناوى دارپېژراو
Simple adjectivee	الصيفة البسيطة	- ئاوه لناوى ساده
Compound adjective	الصفة المركبة	- ئاوه لناوى ليکدرارو
Diminutive	التصغير	بچووك كردنەوە
Syllable	المقطع	بپگە
Vowels	حروف العلة	بزوین
Parts of speech	اقسام الكلام	بەشەكانى ئاخاوتىن
Particles		پارتىيكل
Suffix	الاحقة	پاشگە
Preposition	حرف الجر	پريپۆزيشن
Letter	الحرف	پيت
Prefix	السابقة	پيشگە
Singular	المفرد	تاك

Assimilation	المماثلة	تواندنه وه
Gender	الجنس	جنس
Genders of noun	اجناس الاسم	- جنسه کانی ناو
Neuter gender	الجنس المحايد	- جنسی بى لایه ن
Epicene	الجنس المزدوج	- جنسی دوو لا يه ن
Feminine gender	الجنس المؤنث	جنسی می
Masculine gender	الجنس المذكر	جنسی نیئر
Pronoun	الضمير	جيئناو
Infinitive	المصدر	چاوگ
Derivation	الاشتقاق	دار پشت ن
Unit	وحدة	دانه
Sound	الصوت	دهنگ
Case	الحالة	دقخ
Cases of noun	حالات الاسم، اعراب الاسماء	- دقخه کانی ناو
Direct case	حالة الاسم الصريح	- دقخی ئاسابى
Postpositional attributive group	حالة الاضافة	- دقخی ئیزافه
Vocative case	حالة المنادى	- دقخی بانگهیشتن
Oblique case	حالة الاسم غير الصريح	- دقخی تيان
Dependent member, determinatum		ديار خراو
(Attributive (adherent adjunct, attribute		ديار خهر

Sentence	الجملة	پسته
Root	جذر	رپهگ
Roots of verb	جذر الفعل	- پهگی کردار
Grammar	القواعد	پیزمان
Language	اللغة	زمان
Linguist	عالم اللغة، لغوی	- زمانناس
Linguistics	علم اللغة	- زمانناسی
Iranianlanguages	اللغات الايرانية	- زمانه ئیرانییەکان
Indo-Europeanlanguages	اللغات الهندو أوروبية	- زمانه هیندو ئوروپایییەکان
Pahlavi		
Numeral	العدد	ژمارە
Syntax	علم النحو	سینتاكس
Allomorph	نمط المورفيم	شیوهی مۆرفیم
Phrase	العبارة (العقدة)	فریز
Phraseology	علم الكنایة، علم العبارات الاصطلاحية	فریزیولۆژی
Phonetics	علم الاصوات	فۆنهتیك
Phonology	علم وظائف الاصوات	فۆنلۆژی
Phoneme	الوحدة الصوتية	فۆنیم
Voiceless	المهموس	کپ
Verb	الفعل	کردار

Present tense	الفعل المضارع	– کرداری ئیستا
Transitive verb	الفعل المتدعى	– کرداری تیپه‌پ
Intransitive verb	الفعل الازم	– کرداری تیپه‌په‌پ
Derivational verb	الفعل المشتق	– کرداری داپیژراو
Past tense	الفعل الماضي	– کرداری پابوردوو
Simple verb	الفعل البسيط	– کرداری ساده
Compound verb	الفعل المركب	– کرداری لیکدراؤ
Plural	الجمع	کۆ
Consonants	الحروف الصحيحة	کۆنسقنانت
Composition, Compounding	التركيب	لیکدان
Lexicology	علم المفردات القاموسية	لیکسیق‌لۆژی
Meaning	المعنى	مانا
Derivational meaning	المعنى الاشتقاقي	مانای داپیژه
Relational meaning	المعنى النسبي	– مانا نیسبی
Morphology	علم الصرف، المورفولوجيا	مۆرفۆلۆژی
Morpheme	المورفيم	مۆرفیم
Root morpheme	المورفيم الجذري	– مۆرفیمی پیشه‌بی
Derivational morph	المورفيم المكون للكلمة	– مۆرفیمی وشە داپیژه
In flexional morph	المورفيم المغير للكلمة	– مۆرفیمی وشە گۆر
Feminine	المؤنث	مئ
Noun	الاسم	ناو

Proper noun	الاسم الخاص، اسم علم	- ناوی تایبەتى
Action noun	اسم المصدر	- ناوی چاوگ
Derivational noun	اسم المشتق	- ناوی دارېڭىزراو
Simple noun	اسم البسيط	- ناوی ساده
Verbal noun (substantive)	اسم الفعل	- ناوی كردارى
Collective noun	اسم الجمع	- ناوی كۆمەل
Common noun	الاسم العام	- ناوی گشتى
Compound noun	الاسم المركب	- ناوی ليڭىزراو
Material noun	الاسم المادي	- ناوی مادى
Abstract noun	(ناوی معنەوى) الاسم المعنوي	- ناوی واتا (ناوی معنەوى)
Marker	العلامة	نيشانە
Definite articles	علامة التعريف	نيشانەى ناسياوى
Indefinite articles	علامة التنكير	نيشانەى نهناسياوى
Semi – Vowel	نصف الطلاق	نېمچە بزوئىن
Masculine	المذكر	نېر
Word	الكلمة	وشە
Autosematic word	الكلمة التامة	- وشەى تە واو
Derivational word	الكلمة المشتقة	- وشەى دارېڭىزراو
Simple word	الكلمة بسيطة	- وشەى ساده
Compound word	الكلمة المركبة	- وشەى ليڭىزراو

Syntactic word	الكلمة ناقصة	– وشهی ناته واو
Homonym	المشترك اللغطي	– وشهی هاوییز
Synonym	المرادف	– وشهی هاووانا
Word – formation	بناء الكلمة	وشه بونان
Stress	النبرة	هیّز

نیشانه‌ی نمونه‌کان^(*)

- ۱ (بیکه‌س)

دیوانی بیکه‌س، محه‌مهدی مهلا کریم پیکی خستووه و سه‌رپه‌رشتی له
چاپ دانی کردووه، به‌غدا، ۱۹۷۰.

- ۲ (پندی پیشینان)

پندی پیشینان، کۆکردنەوهی شیخ محمدی خال، چاپی دووه‌م، ۱۹۷۱.

- ۳ (پیره‌میرد)

پیره‌میردی نه‌مر، محمه‌د ره‌سوول هاوار، به‌غدا، ۱۹۷۰.

- ۴ (تحفة مظفریة، ب ۱)

ئۆسکارمان، تحفة مظفریة، به‌رلین، ۱۹۰۵. پیشەکى و ساخکردنەوه و
ھینانه سه‌ر پینووسی کوردى ھیمن موکریانی، به‌شى يەكەم، به‌غدا، ۱۹۷۵.

- ۵ (تحفة مظفریة، ب ۲)

ئۆسکارمان، تحفة مظفریة، به‌رلین، ۱۹۰۵. پیشەکى و ساخکردنەوه و
ھینانه سه‌ر پینووسی کوردى ھیمن موکریانی، به‌شى دووه‌م، به‌غدا، ۱۹۷۵.

* - بق پی سه‌لماندن و چه‌سپاندنی ئەو دەستوره رېزمانیانه‌ی لەیان دواوم، به‌زورى لە
کەره‌سته‌ی فۆلکلۇر و ئەدەبەوه نمونه‌م ھیناوه‌تەوه و کردۇومنه‌تە به‌لگە. بىڭومان ئەم جۆرە
پېبازەش پتر شیۋارى زانستىي دەداتە لېكۈلىنەوهی زمان... بق ھەرنىمۇنەيەك كە
ھیناومەتتەوه، سەرچاوه‌كەيم دىاري کردووه، بەلام لەبەر كەم داگىركىرىنى جىڭەو دوپات
نەبوونەوه، نیشانه‌م بق داتاون. جا لىرەدا ناونىشانى تەواويان دەننووسم.

- ٦ - (جزیری)

دیوانا مه لایی جزیری، تویژاندنا صادق بەهائە دین ئامىدی، بەغدا، ١٩٧٧.

- ٧ - (جگر خوین)

جگر خوین، سەورا ئازادی، شام، ١٩٥٤.

- ٨ - (خانی)

ئە حمەدی خانی، مەم و زین، ئەستە مۇول، ١٩٦٠، م. بۆز ئەرسەلان لە

چاپی داوه.

- ٩ - (زیوه)

دیوانی زیوه، بەغدا، ١٩٥٨.

- ١٠ - (صەبرى)

عوسمان صەبرى، باھۆز و چەند نەقىساريێن دن، شام، ١٩٥٦.

- ١١ - (فۆلکلۆر)

فۆلکلۆری هۆنراوە کانی کوردەواری، کۆکردنەوەی مەممەد کەریم شەریف، کەركووک، ١٩٧٤.

- ١٢ - (کوردق)

کۆمەلە تىكىستى فۆلکلۆری کوردی، پىرفيسيسۇر قەناتى کوردى لە زارى کوردە کانی سۆقىتەوە تۆمارى كردۇوه. شوکر مىستەفاو ئەنۇر قادر هىنناۋيانەتە سەر پىنۇوسى کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

- ١٣ - (کوردی)

دیوانى کوردی، چاپى کوردی و مەريوانى، بەغدا، ١٩٣١.

- ١٤ - (کۆيى)

- حاجی قادری کۆیی شاعیری قۆناغیکی نوییه لە ژیانی نەتەوەی کورد،
مەمەدی مەلا کریم، بەغدا، ۱۹۶۰.
- ۱۵ - (گوران، ب)
- گوران، بەھەشت و یادگار و، فرمیسک و ھونھر لە گەل دوو ھاوینه گەشت،
سلیمانی، ۱۹۷۱.
- ۱۶ - (گوران، س)
- گوران، سروشت و دەرەون لە گەل ئۆپەریتى ئەنجامى ياران، سلیمانی،
۱۹۶۸.
- ۱۷ - (له خەوما)
- جه میل صائب، له خەوما. پیشکەش کردن و لیکۆلینەوەی جمال بابان،
بەغدا، ۱۹۷۵.
- ۱۸ - (مەحوی)
- دیوانی مەحوی. لیکدانەوەو لیکۆلینەوەی : مەلا عبدالکریمی مدرس و
مەمەدی مەلا کریم، بەغدا، ۱۹۷۷.
- ۱۹ - (مەسەلەی ویژدان)
- ئەحمدەد موختار جاف، مەسەلەی ویژدان. پیشەکى و لیکۆلینەوەی
د.ئیحسان فوئاد.
- ۲۰ - (مەمى ئالان)
- مەمى ئالان، چیروک نقیس کۆی کرد و تەوە و پیشەکى بۆ نووسیوە.
صالح عەلی گوللی و ئەنور قادر مەمەد لە پینووسی لاتینیيەوە ھیناویانەتە
سەر پینووسی کوردی، بەغدا، ۱۹۷۷.

۲۱ - (نالی)

دیوانی نالی. لیکولینه وه و لیکدانه وهی : مهلا عبدالکریمی مدرس و فاتح
عبدالکریم، بغداد، ۱۹۷۶.

22- O.Mann Oskar Mann, Die Mundart der Mukri – Kurden,
Teil I, Berlin, 1906 .

سەرچاوه

بە زمانی کوردى

- (۱) ئەحمدە حەسەن ئەحمدە، پىزمانى کوردى، بەغدا، ۱۹۷۶.
- (۲) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، بەركولىيکى ھەلە زانستىيەكانى کورتەى نامەى دوكتورييەكەى د. كوردستانى موکريانى، گۇقارى ((رېشىنېرى موى)) ژ. ۷۰، بەغدا، ۱۹۷۸، ل ۱۱ - ۱۸.
- (۳) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، چى لەبارەي زمانى کوردى يەوه نووسراوه، بەغدا، ۱۹۷۴.
- (۴) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، زمانى کوردى لە بەر رېشىنایى فۇنەتىكدا، بەغدا، ۱۹۷۶.
- (۵) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، كۆي ناو لە زمانى کوردىدا، (گۇقارى كوبى زانيارى كورد)) ب ۶، بەغدا، ۱۹۷۸، ل ۱۸۵ - ۲۲۵.
- (۶) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، وشەرۇنان لە زمانى کوردىدا، بەغدا، ۱۹۷۷.
- (۷) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، وشەي زمانى کوردى، بەغدا، ۱۹۷۵.
- (۸) د.ئەورپە حمانى حاجى مارف، ھەولىيکى سەرەتايى بىق دۆزىنەوهى نيشانەكانى ناسياواي و نەناسياواي لە دىيالىكتى كرمانجىي خواروودا، گۇقارى ((زانكى)) ب ۳، ژ ۲، سليمانى، ۱۹۷۷، ل ۱۲۲ - ۱۶۶.

- (۹) د. برایمی عه زینی برایمی، کورته پیش چاوهستنیکی نامه‌ی دوکتورای کوردستان عه بدولره حمان له تیف، گوفاری ((پوشنبیری نوی)), ۵۷، به‌غدا، ۱۹۷۷، ل ۵۳ - ۵۵.
- (۱۰) توفیق و هبی، دهستوری زمانی کوردی، جزمی یه که م، به‌غدا، ۱۹۲۹.
- (۱۱) جگر خوین، ئاوا ئو دهستورا زمانی کوردی، به‌غدا، ۱۹۶۱.
- (۱۲) د. جه‌مال نه‌بهن، زمانی یه کگرتووی کوردی، بامبیزگ، ۱۹۷۶.
- (۱۳) په‌شید عومه‌ر دزه‌یی، چهند سه‌رنجیکی زمانه‌وانی، پیزنانمه‌ی ((هاوکاری)), ۵۱، به‌غدا، ۱۹۷۱، ل ۴.
- (۱۴) په‌شید عومه‌ر دزه‌یی، چهند سه‌رنجیکی زمانه‌وانی، پیزنانمه‌ی ((هاوکاری)), ۵۱، به‌غدا، ۱۹۷۴.
- (۱۵) په‌شید کورد، پیزمانا زمانی کورمانجی، چاپخانه‌یا که‌رهم، ۱۹۵۶.
- (۱۶) پیزمانی ئاخاوتنى کوردی به‌پی لیکولینه‌وهی لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی، ((گوفاری کوپری زانیاری کورد)), ب ۳، ۳، به‌غدا، ۱۹۷۵، ل ۳۹۸ - ۴۹۶، ب ۳، ۲، به‌غدا، ۱۹۷۵، ل ۲۴۱ - ۳۵۸، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- (۱۷) پیزمانی ئاخاوتنى کوردی به‌پی لیکولینه‌وهی لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- (۱۸) زاراوه زانستییه‌کان، دانان و لیکولینه‌وهی لیژنه‌ی زاراوه زانستییه‌کانی کوپ، به‌غدا، ۱۹۷۶.
- (۱۹) سه‌عید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، به‌غدا، ۱۹۲۸.

- (۲۰) صادق به هائە دین ئامىدی، پیزمانا کرمانجی، به غدا، ۱۹۷۶.
- (۲۱) صە باح غالب، كتىبى پیزمانى ئاخاوتى کوردى لە بەرتىشكى لىكۈلىنە وەدا، رۆزنامەي ((هاوكارى))، به غدا، ۱۹۷۷، به شى یه که م، ژ ۳۶۵، ل ۴، به شى دووه م، ژ ۳۶۶، ل ۴ و ۱۱، به شى سىيەم ئەم بە شە و تار چاپ نە بۇوه ... ئىيمە دەستنۇسە كە يىمان بىنىيە)، به شى چوارەم، ژ ۳۶۸، ل ۴ و ۱۱، به شى پىنچەم، ژ ۳۶۹، ل ۴ و ۱۱، به شى شەشەم، ژ ۳۷۰، ل ۴، به شى حەوته م، ژ ۳۷۱، ل ۴ و ۱۱، به شى ھەشتەم، ژ ۳۷۲، ل ۴ و ۱۱.
- (۲۲) عەبدولرە حمان مەممەد ئەمین زەبىحى، قاموسى زمانى کوردى، بە رگى یه که م، به غدا، ۱۹۷۷.
- (۲۳) عەبدىللا شالى، د. عىزە دين مىستەفا رەسۇول، د. ئەمین عەلى، نۇورى عەلى ئەمین، فەرىدىوون عەلى ئەمین، عەلاقە دى دين سەجادى، كەمال مە حمود فەرەج، ئەبووزەيد مىستەفا سەندى، زمان و ئەدەبى کوردى، بۇ پۇلى يە كەمى ناوهندى، به غدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى دووه مى ناوهندى، به غدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى سىيەمى ناوهندى، به غدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى چوارەمى ئامادەيى، به غدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى پىنچەمى ئامادەيى، به غدا، ۱۹۷۶، بۇ پۇلى شەشەمى ئامادەيى، به غدا، ۱۹۷۶.
- (۲۴) فاروق عومەر صديق، وشە سازى لە زمانى کوردىدا، ((گۇفارى كۆپى زانىارى کورد))، ب ۳، ژ ۱، به غدا، ۱۹۷۵، ل ۱۹۸ - ۲۴۲.
- (۲۵) قەناتى کوردق، زمانى کوردى، چاپى يە كەم، يەريغان، ۱۹۴۹.

(۲۶) لیسته‌ی چواره‌می زاراوه‌کانی کۆپ، دانان و لیدوانی ئەنجومەنی کۆپ
و لیزنه‌کانی، پېشەکى و پېتەخستنى د. ئەورە حمانی حاجى مارف، به‌غدا،
۱۹۷۰.

(۲۷) مەھمەد ئەمین ھەورامانی، سەرەتايىك لە فىلۇژىي زمانى کوردی،
بە‌غدا، ۱۹۷۳.

(۲۸) مەسعود مەھمەد، بە‌كارھىنانى (ى) لە پیزمانی کوردىدا،
((گۇشارى كۆپ زانىارى كورد))، به‌رگى یه که م، بهشى یه که م، به‌غدا،
۱۹۷۳، ل ۳۹ - ۱۱۴.

(۲۹) مەسعود مەھمەد، ھەلدانه‌وھى چەند پوپە‌پىيکى زمانى کوردی،
((گۇشارى كۆپ زانىارى كورد))، به‌رگى پېنچەم، به‌غدا، ۱۹۷۷، ل ۲۶۴ - ۳۱۱.

(۳۰) نۇورى عەلی ئەمین، پیزمانی کوردی، سلىمانى، ۱۹۶۰.

(۳۱) نۇورى عەلی ئەمین، گرتى كەلىننېكى تر لە پیزمانی کوردی، به‌غدا،
۱۹۵۸.

(۳۲) نۇورى عەلی ئەمین، قواعىدى زمانى کوردی لە (صرف و نەحو) دا،
بە‌رگى یه که م ن به‌غدا، ۱۹۵۶، به‌رگى دووهم، به‌غدا، ۱۹۵۸.

بە زمانى فارسى

- (۳۳) دكتىر پرويز ناتل خانلىرى، تارىخ زبان فارسى، جلد اول، ۱۳۵۴، جلد
دوم، ۱۳۵۴، جلد سوم، ۱۳۵۴.
- (۳۴) نوالنور دستور پارسى در صرف و نحو و املائى فارسى، تهران، ۱۳۴۳.

- (٣٥) سید کمال طلقانی، دستور زبان فارسی، چاپ ششم، ١٣٥١.
- (٣٦) علی برنانک، دستور زبان فارسی، ١٣٤٧.
- (٣٧) محسن ابو القاسمی، دریاره زیان اُسی، ١٣٤٨.
- (٣٨) محمد کیوان پور، نامهای پرندگان در لهجه‌های کردی، تهران، ١٣٢٦.

به زمانی عهده‌بی

- (٣٩) ابو العباس محمد بن یزید المبرد، المذکر والمؤنث. حققة وقدم لة وعلق عليه: الدكتور رمضان عبدالتواب وصلاح الدين الهادی، الجمهورية العربية المتحدة، ١٩٧٠.
- (٤٠) الدكتور ابراهیم انیس، من اسرار اللغة، الطبعة الرابعة، القاهرة، ١٩٧٢.
- (٤١) الدكتور ابراهیم سامرائی، فقه اللغة المقارن، بيروت، ١٩٦٨.
- (٤٢) الدكتور ابراهیم سامرائی، مباحث لغوية، النجف، ١٩٧١.
- (٤٣) توفیق وهبی، قواعد اللغة الكردية، الجزء الاول، الباب الثاني، بيروت، ١٩٥٦.
- (٤٤) عبدالباقي الصافی، دراسة مقارنة للكلمة و علم الصرف فى اللغتين العربية و الانگليزية، مستل من مجلة كلية الاداب جامعة البصرة، العددان ٤ و ٥
- (٤٥) عبدالمهدی مطر، دراسات فى قواعد اللغة العربية، الجزء ١ - ٣ النجف، ١٣٨٥.
- (٤٦) الدكتور علي عبد الواحد وافقی، علم اللغة، الطبعة السابعة، القاهرة، ١٩٧٢.
- (٤٧) فتحیة توفیق صلاح، التيسیر، في النحو والصرف، عمان، ١٩٧٨.

به زمانی رووسي

- (۴۸) ئۆ. س. ئاخمانۆفا، فەرھەنگی زاراوه کانی زمان، مۆسکو، ۱۹۶۶.
- (۴۹) ك. ب. ئەیوبی و ئى. ئا. سمیر تۆفا، دیالیکتی کوردی موکری، لینینگراد، ۱۹۶۸.
- (۵۰) ئى. م. ئورانسکی، زمانه ئیرانییە کان، مۆسکو، ۱۹۶۳.
- (۵۱) د. ن. ئوشاكۆف، فەرھەنگی زمانی رووسي، مۆسکو، به رگی یه که م، ۱۹۳۵ ، به رگی دووه م، ۱۹۳۸ ، به رگی سى يەم، ۱۹۳۹ ، به رگی چواره م، ۱۹۴۰ .
- (۵۲) ئى. پ. ئىقانۆفا، س. پ. بالاشۆفا، د. ن. بۆریسۆفا، ن. ۋ. ۋارگينا، ل. پ. قىنۇڭرادۆفا، م. ئا. كاشىيغا، ۋ. ۋ. مىتكۆفا، ئى. ئا. پۇتاپۆفا، ل. ن. سۆلۈقىيۆفا، ل. پ. چاخويان، پىكھاتنى ناو له زمانى ئىنگليزىدا، مۆسکو، ۱۹۷۵ .
- (۵۳) چ. خ. باکايىف، به شە دیالیکتی کوردی توركمەنستان، مۆسکو، ۱۹۶۲ .
- (۵۴) چ. خ. باکايىف، زمانی کوردە کانی ئازەربایجان، مۆسکو، ۱۹۶۵ .
- (۵۵) چ. خ. باکايىف، زمانی کوردە کانی سۆقىت، مۆسکو، ۱۹۷۳ .
- (۵۶) س. ۋ. بىرۇملۇيى، ل. ن. بۇلاتۆفا، دەربارە مۆرفۇلۇقىنى بە شە دیالیکتە کانی زمانی پووسي، مۆسکو، ۱۹۷۲ .
- (۵۷) ۋ. س. راستورگويفا، زمانی فارسى ناوه راست، مۆسکو، ۱۹۶۶ .
- (۵۸) ئا. ئا. پىفورماتسکى، سەرەتايىكى زمانناسى، چاپى چواره م، مۆسکو، ۱۹۷۷ .

- (۵۹) ئ. سمیر تۆفا، شیوه‌ی ژماره‌ی ناو لە زمانه ئیرانی یه کاندا، لینینگراد، ۱۹۷۴.
- (۶۰) س. ن. سۆکولۆف، زمانی ئاویستا، مۆسکو، ۱۹۶۱.
- (۶۱) فاروق عومه‌ر صدیق، پۇنانى ناو لە زمانی ئەدەبیی کوردی عێراقدا (کورته‌ی نامه‌ی دوكتوری)، مۆسکو، ۱۹۷۷.
- (۶۲) ۋ. ئا. فورلۇقا، زمانی بلووجى، مۆسکو، ۱۹۶۰.
- (۶۳) ن. س. ۋالگىنما، د. ئ. پۇزىنتال، م. ئى. فۆمينا، ۋ. ۋ. تسپاپکىشىچ، زمانی پووسىي ئەمپ، چاپى چوارم، مۆسکو، ۱۹۷۱.
- (۶۴) ۋ. ۋ. ۋېنۆگرادۆف، زمانی پووسىي ئەمپ (مۆرفۆلۆژی)، مۆسکو، ۱۹۷۲.
- (۶۵) کوردستان عەبدولرە حمان له تىف، ديارخە رو شیوه‌کانى دەربىرپىنى پیوه‌ندىيە ديارخە رىيەكان لە زمانى کوردىدا — دىالىكتى سورانى (کورته‌ی نامه‌ی دوكتوری)، مۆسکو، ۱۹۷۶.
- (۶۶) ق. کوردو، بەراوردکەرنى پیزمانی زمانی کوردی (کرمانجىي ژوروو و خواروو)، (کورته‌ی نامه‌ی دوكتورای علوم)، مۆسکو، ۱۹۶۵.
- (۶۷) ق. کوردو، دوو بنچىنه‌ی پۇنانى وشه له زمانى کوردىدا، ((کورته‌ی دەنگوباسى ئامۆزگاى بۆئەلاتتاسى))، ۱۹۵۹، ب ۲۹.
- (۶۸) ق. کوردو، دەستوورى زمانی کوردی، مۆسکو، ۱۹۵۷.
- (۶۹) ق. کوردو، دەستوورى زمانی کوردی (بەکەرهەسته دىالىكتى كرمانجىي ژوروو و خواروو) مۆسکو، ۱۹۷۸.

- (٧٠) ق. کوردق، دیسان دهرباره‌ی فۆرمەی ناوی کۆ لە زمانی کوردیدا، گوشاری ((نووسراوه دیرینه‌کان و مەسەله‌ی میژووی کولتووری گەلانی پۆژه‌لات)), مۆسکو، ١٩٧٧، ل ٢٥٦ - ٢٥٩.
- (٧١) ق. کوردق، بۆنانی وشه له زمانی کوردیدا، ((پیزمان و میژووی زمانه‌کانی پۆژه‌لات)), لینینگراد، ١٩٥٨، ل ١٠٩ - ١٤٢.
- (٧٢) ق. کوردق، زمانی کوردی، مۆسکو، ١٩٦١.
- (٧٣) ئى. ئۆ. کۆستیتسکایا، ۋ. ئى. کارداشیقىسکى، پیزمانی فەرەنسى، چاپى حەوتهم، مۆسکو، ١٩٧٣.
- (٧٤) ئا. ن. گۇزىدېف، زمانی ئەدەبىي پۈسىي ئەمپق، به رگی یه که م، چاپى سىيەم، مۆسکو، ١٩٦٧.
- (٧٥) ئا. ئا. گولانقۇ، مۆرفۆلۆژىي زمانی پۈسىي ئەمپق، چاپى دووهم، مۆسکو، ١٩٦٥.
- (٧٦) ۋ. ن. يارخۇ، ۋ. ئى. لۆبىدی، زمانی لاتىنى، چاپى دووهم، مۆسکو، ١٩٦٩.
- (٧٧) ۋ. ئا. يېمىقۇ، خاسىەتى گشتىي پېشکەوتى جنسەکانى ناو لە زمانه ئىرانىيەکاندا، كتىبى ((زمانه ئىرانىيەکان)), مۆسکو، ١٩٧٦، ل ٢٣ - ٣٤.

بە زمانى ئىنگلیزى

- 78- G.O. Curme, A Grammar of English Language, London, N - Y., 1933
- 79- H. A Gleason, Linguistics and English Grammar, New York, 1966

80-James Sledd, A Short Introduction to English Grammar,
Chicago, 1959

81- J.c. Nesfield, English Grammar. Past and Present,
London, 1931

82- Norman C. Stageberg, An Introductory English
Grammar, New York 1965

83-Paul Roberts, Patterns of English, New York, 1956

84-A.V. Williams Jackson, Avesta Grammar, Part L, Stuttgart
W. Kohlhamer, 1892

ناوهه‌رۆك

پیشەکی

کورتە هەلسەنگاندێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی

لیکۆلینه‌وهی (ناو)دا کراون

سەعید صدقى، توفيق وەھبى، نۇورى عەلى ئەمین،
پەشيد كورد، جگر خوين، محمد ئەمین هەورامانى،
ليژنه‌ي زمان و زانسته‌كانى كۆپى زانيارى كورد، سەباح
غالب، د. جەمال نەبەز، ئەحمدەد حەسەن ئەحمدەد،
ليژنه‌ي بەپیوه بەریتى خويىندى كوردى، صادق
بەھائى دين، د. قەناتى كوردق (كوردوئىف)، د. چەركەزى
بەکۆ (باکايىف)، د. كەريمى ئەيووبى و د. ئى. ئا. سمير
تۆقا.....

لیکۆلینه‌وهکانى خۆم لەبارەی (ناو)هەو
ناو... ١٠٢

- ناو لە پووی ناوه رۆکەوه ١٠٣
- ناوى تايىهتى، ناوى گشتى، ناوى كۆمەل ١٠٧
- ناو لە پووی هەبۇونەوه ١٠٩
- ناوى مادى، ناوى مەعنەوى، ناوى مەعنەوبىي، ناوى مەعنەوبىي
پۇنراو ١١٠
- ناو لە پووی پۇنانەوه ١١١
- ناوى دارپىژراو: (أ - ئەو پاشگرانەي دەچنە سەر
ناوى سادە و دەيانكەنە ناوى دارپىژراو، ب - ئەو
پاشگرانەي دەچنە سەر ئاوه لىناوى سادە و دەيكەنە
ناوى دارپىژراو، ج - ئەو پاشگرانەي دەچنە سەر كردارى
سادەو دەيكەنە ناوى دارپىژراو، د - ئەو پاشگرانەي
دەچنە سەر ئاوه لىكردارى سادەو دەيكەنە ناوى
دارپىژراو). ١١٧
- ناوى ليڭراو ١٤٢
- ژمارەي ناو ١٤٦
- ناوى تاك ل ١٤٠، ناوى كۆمەل ل ١٤٣: (نيشانەي - ان -، - ات، - وات، -
هات، - جات - ها، - گەل .) ١٤٨
- ناوى كۆ ١٥١

جنسه کانی ناو ۱۷۲

ناوی نیّر، ناوی می، ناوی دوولایه، ناوی بی لایه، جنسه کانی ناو له دیالیکتی خوارووی زمانی کوردیدا: (۱- له دوختی تیاندا، ۲- له ناوچه موكريان، ب- له ناوچه سوران، ج- له ناوچه سلیمانی، ۳- له دوختی بانگیشتند). جنسه کانی ناو له دیالیکتی کرمانجی ژوروودا: (۱- له دوختی تیاندا، ۲- له دوختی بانگهیشتند)

نیشانه کانی ناسیاوی و نه ناسیاوی ۱۹۶
نیشانه کانی ناسیاوی: (نیشانه ه - هکه -، نیشانه ه - ه -). نیشانه کانی ناسیاوی.

نیشانه کانی ئیزافه ۲۲۹

له دیالیکتی کرمانجی خواروودا: (نیشانه ه - ه، نیشانه ه - ه، ئیزافه بی نیشانه، وردہ تایبەتیتی هەندى بەشە دیالیکتی کرمانجی خواروو). له دیالیکتی کرمانجی ژوروودا: (نیشانه کانی ئیزافه تاک: نیشانه کانی ئیزافه - ا، نیشانه ئیزافه - ه، نیشانه ئیزافه - ئی، نیشانه ئیزافه - ئی، نیشانه ئیزافه - ه، نیشانه ئیزافه - ه). نیشانه کانی ئیزافه کۆ: نیشانه ئیزافه - ید / یت،

نیشانەی ئىزافە - ئىن -). ورده تايىھەتىيى ھەندى

بەشە دىالىكتى كرمانجى ۋۇرۇو، ھەندى خاسىيەتى

نیشانەی ئىزافە لە دىالىكتى ۋۇرۇو و خواروودا ۲۶۱

كوردەيەك بەزمانى عەرەبى ۲۶۴

فەرەنگىك ۲۷۸

نیشانەي نموونەكان ۲۸۵

سەرچاواه ۲۸۹

* * *

